

Köszönetnyilvánítás

Hálás vagyok azért, hogy sokan mellettem álltak és támogattak doktori tanulmányaim során. Néhányukat szeretném itt külön kiemelni. Köszönöm témavezetőmnek, Prof. Dr. Keszler Borbálának türelmét és tanácsait. Köszönöm svédországi konzulensemnek, Carita Paradisnak, hogy irányt mutatott a kutatás módszertani alapjainak a kidolgozásában. Tack så mycket, Carita!

Hálás vagyok a műhelyvita opponenseinek, Kugler Nórának és Csontos Nórának a disszertációhoz kapcsolódóan megfogalmazott számos építő kritikai észrevételért és javaslatért.

Köszönöm Tolcsvai Nagy Gábornak, hogy meghívott az ELTE BTK Kognitív Funkcionális Műhelyébe. A műhely minden tagjának ezúton szeretném megköszönni, hogy az évek során együtt gondolkodhattam és fejlődhettem velük. Külön szeretnék köszönetet mondani Ladányi Máriának és Kugler Nórának, akik elindítottak a nyelvészet csodálatos útján. Köszönöm bizalmukat, támogatásukat, és hogy tanulhattam tőlük.

Köszönöm Pusztai tanár úrnak, hogy 1998 óta támogatva követi pályafutásom.

Köszönöm a växjöi egyetemi kutatócsoport tagjainak, hogy befogadtak és együtt dolgozhattam velük. Thank you Dylan, Ibolya, Roy and Charlotte for the great discussions!

Ági, Marcsi, Nóra és Attila! Köszönöm nektek, hogy elviseltetek, hogy kérdéseimmal bármikor megkereshettelek titeket. Köszönöm, hogy megmutattátok, hogy tud több, különböző elméleti keretben dolgozó nyelvész együtt gondolkodni, együtt dolgozni.

Hálával tartozom Rékának és Szityúnak, hogy amióta beléptem a Collegiumba, mellettem állnak, biztatnak és támogatnak; Anikónak, Flórának, Einarnak és Tibornak, hogy 900 kilométer sem választott el minket; Mildának, aki nővér hiányában nővérem, aki kérdez, amikor kérdezni kell, és velem hallgat, amikor hallgatni akarok. Köszönöm azoknak, akik az új országban új barátaim lettek. Mosi, Ivica Teri und Mateusz, merci vielmal!

Köszönök nagymamámnak és szüleimnek mindent, amit megtanítottak nekem, hogy odaadó szeretettel támogatták minden tervemet. Köszönöm Andrásnak, hogy szeret.

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	4
1.1. A dolgozat motivációja	4
1.2. A dolgozat kérdései.....	6
1.3. A dolgozat felépítése.....	9
2. A melléknév-kategorizáció és a dimenzionális melléknevek fő kutatási irányai a nyelvészeti szakirodalomban	11
2.1. A dimenzionális melléknevek helye a melléknévi rendszerben	12
2.1.1. A melléknév kategorizációja a magyar szakirodalomban	17
2.1.2. A melléknév kategorizációja az idegen nyelvű szakirodalomban	21
2.2. Dimenzionális melléknevek: kutatási irányok és módszerek.....	24
2.2.1. A strukturalista és a generatív előzmények a nyelvtudományban	25
2.2.2. Kognitív funkcionális előzmények a nyelvtudományban.....	32
2.3. Összegzés	45
3. Vizsgálati modellek és módszerek: adatgyűjtés, adatfeldolgozás, adatelemzés ..	47
3.1. A kérdőívalapú vizsgálat elméleti háttere, a prototípusmodell	47
3.1.1. Kérdőívalapú vizsgálat	52
3.1.2. Kiegészítő kérdőíves vizsgálat.....	57
3.2. A kollokációelemzés bemutatása	58
3.2.1. Kollokációvizsgálat: adatok és eszközök	59
3.3. A fogalomkombinációs vizsgálat elméleti háttere, fogalomkombinációs modellek.....	61
3.3.1. A fogalomkombinációs modellek a kognitív tudományokban	62
3.3.2. A fogalomkombináció modellje a kognitív nyelvészetben.....	69
3.3.3. A fogalomkombinációs vizsgálat ismertetése.....	74
3.3.3.1. A diskurzustéma meghatározása és kategóriái	76
3.3.3.2. Kombinációtípus (absztrakt–konkrét)	77
3.3.3.3. A melléknévi olvasatok kategóriái	78
3.3.3.4. A főnévi olvasatok kategóriái.....	84
3.3.3.5. Validitásvizsgálat	85
3.4. Összegzés	86
4. A dimenzionális melléknevek kérdőíves vizsgálata	88
4.1. A kérdőíves vizsgálat eredményeinek a bemutatása: <i>nagy</i> és <i>kicsi</i>	88
4.1.1. A prototipikus ellentétek meghatározása	88
4.1.2. Asszociációelemzés	89
4.1.3. Az elfogadhatóság vizsgálata.....	92

4.1.4.	A kiegészítő kérdőíves vizsgálat eredményei: <i>kis</i>	97
4.2.	A kérdőíves vizsgálat eredményeinek a bemutatása: <i>hosszú</i> és <i>rövid</i>	99
4.2.1.	A prototipikus ellentétek meghatározása	99
4.2.2.	Asszociációelemzés	99
4.2.3.	Az elfogadhatóság vizsgálata.....	102
4.3.	A kérdőíves vizsgálat eredményeinek bemutatása: <i>magas</i> és <i>alacsony</i>	105
4.3.1.	A prototipikus ellentétek meghatározása	105
4.3.2.	Asszociációelemzés	106
4.3.3.	Az elfogadhatóság vizsgálata.....	107
4.4.	A kérdőíves vizsgálat eredményeinek összegzése	111
5.	A dimenzionális melléknevek kollokációinak vizsgálata.....	113
5.1.	A kollokációvizsgálat eredményeinek a bemutatása: <i>nagy</i> , <i>kis</i> és <i>kicsi</i>	114
5.1.1.	A <i>nagy</i> melléknév kollokációi	114
5.1.2.	A <i>kis</i> melléknév kollokációi	116
5.1.3.	A <i>kicsi</i> melléknév kollokációi.....	118
5.1.4.	A <i>nagy</i> , a <i>kis</i> és a <i>kicsi</i> melléknevek kollokációinak dominanciavizsgálata	119
5.2.	A kollokációvizsgálat eredményeinek a bemutatása: <i>hosszú</i> és <i>rövid</i>	125
5.2.1.	A <i>hosszú</i> melléknév kollokációi	125
5.2.2.	A <i>rövid</i> melléknév kollokációi	126
5.2.3.	A <i>hosszú</i> és a <i>rövid</i> melléknevek kollokációinak dominanciavizsgálata	128
5.3.	A kollokációvizsgálat eredményeinek a bemutatása: <i>magas</i> és <i>alacsony</i>	129
5.3.1.	A <i>magas</i> melléknév kollokációi	129
5.3.2.	Az <i>alacsony</i> melléknév kollokációi.....	130
5.3.3.	A <i>magas</i> és az <i>alacsony</i> melléknevek kollokációinak a dominanciavizsgálata.....	131
5.4.	A kollokációvizsgálat eredményeinek az összegzése	132
6.	A dimenzionális melléknevek olvasatkombinációs vizsgálata	135
6.1.	Az olvasatkombinációs vizsgálat eredményei: <i>nagy</i> , <i>kis</i> és <i>kicsi</i>	136
6.1.1.	A <i>nagy</i> melléknév olvasatai.....	136
6.1.1.1.	A konkrét és absztrakt kombinációk a diskurzutémák tükrében	136
6.1.1.2.	A melléknévi és a főnévi olvasatok eloszlása.....	137
6.1.1.3.	A <i>nagy</i> melléknév olvasatkombinációinak klaszteranalízise.....	147
6.1.2.	A <i>kis</i> melléknév olvasatai	148
6.1.2.1.	A konkrét és absztrakt kombinációk a diskurzutémák tükrében.....	148
6.1.2.2.	A melléknévi és főnévi olvasatok eloszlása	150
6.1.2.3.	A <i>kis</i> melléknév olvasatkombinációinak klaszteranalízise.....	158

6.1.3.	A <i>kicsi</i> melléknév olvasatai	160
6.1.3.1.	A konkrét és absztrakt kombinációk a diskurzustémák tükrében	160
6.1.3.2.	A melléknévi és főnévi olvasatok eloszlása	161
6.1.3.3.	A <i>kicsi</i> melléknév olvasatkombinációinak klaszteranalízise	167
6.2.	Az olvasatkombinációs vizsgálat eredményei: hosszú és rövid.....	168
6.2.1.	A <i>hosszú</i> melléknév olvasatai	168
6.2.1.1.	Konkrét és absztrakt kombinációk a diskurzustémák tükrében.....	169
6.2.1.2.	A melléknévi és a főnévi olvasatok eloszlása.....	170
6.2.2.	A <i>rövid</i> melléknév olvasatai	175
6.2.2.1.	Konkrét és absztrakt kombinációk a diskurzustémák tükrében.....	175
6.2.2.2.	A melléknévi és főnévi olvasatok eloszlása	176
6.2.3.	A <i>hosszú</i> és a <i>rövid</i> melléknevek olvasateloszlásának összehasonlító vizsgálata	181
6.3.	Az olvasatkombinációs vizsgálat eredményeinek a bemutatása: magas és alacsony	182
6.3.1.	A <i>magas</i> melléknév olvasatai	183
6.3.1.1.	A konkrét és absztrakt kombinációk a diskurzustémák tükrében.....	183
6.3.1.2.	A melléknévi és főnévi olvasatok eloszlása	184
6.3.2.	Az <i>alacsony</i> melléknév olvasatai.....	191
6.3.2.1.	A konkrét és absztrakt kombinációk a diskurzustémák tükrében	191
6.3.2.2.	A melléknévi és főnévi olvasatok eloszlása	192
6.3.3.	A <i>magas</i> és az <i>alacsony</i> melléknevek olvasateloszlásának összehasonlítása	197
6.4.	Az olvasatkombinációs vizsgálat eredményeinek az összegzése.....	199
7.	Összefoglalás.....	203
	Függelék 1.....	212
	Függelék 2.....	221
	Szakirodalom.....	222

1. Bevezetés

„Hát milyen madár vagy te, hogy nem tudsz repülni?” – kérdezte a kacsától.

Azt válaszolta erre a kacsá:

„Na és te milyen madár vagy, hogy úszni nem tudsz?” – és fejest ugrott a tóba.

Így vitatkoztak tovább, miközben a kacsá úszkált, és a madár szökdécselt a fűben.

(Prokofjev Szergej Szergejevics: Péter és a farkas)

1.1. A dolgozat motivációja

A kognitív tudományokban általában és a kognitív nyelvészetben különösen kiemelt figyelmet kap a tér fogalma. Ennek oka az a feltételezés, hogy – a kognitív nyelvészetben használatos lokalizmus megfogalmazásával élve – a térbeli fogalmak alkotják nem térbeli fogalmaink egy részének az alapját is (Lyons 1977). A tér, a térbeliség és a térérzékelés szerepe az 1980-as évek óta hangsúlyos a nyelvi kutatásokban (vö. pl. Miller–Johnson–Laird 1976, Langacker 1982, Herskovits 1986). Kézenfekvő kiindulópont lenne ezen kutatások számára a térbeliséget kifejező melléknevek vizsgálata. Ennek ellenére a dimenzionális melléknevek mellérendelt szerepet kapnak a kognitív funkcionális szemléletű munkákban, magyar nyelvre vonatkozó vizsgálat pedig tudomásom szerint mindeddig nem készült e témakörben.

A térbeliség vizsgálatát Talmy két fő vonal mentén képzei el: a nyitott és a zárt szóosztályok mentén. Véleménye szerint a fogalmi tartalmak kialakításáért a nyitott szóosztályok (ige, főnév, melléknév), a fogalmi struktúrák kialakításáért pedig elsődlegesen a zárt szóosztályok (pl. igekötő, névutó, prepozíció) felelnek (Talmy 2003: 209). A térbeliség által kialakított sematikus struktúrákat a fogalmi struktúrák mentén mutatja be. Ezen választás következménye, hogy a melléknevek, s így a dimenzionális melléknevek rendszeresen kimaradnak mind a térbeli sémák, mind a fogalmi tartalmak kutatásából. Ahogy Levinson (2004: 98) is rámutat, a kutatások többsége a prepozíciókra és a posztpozíciókra koncentrál: „Elterjedt az a megtévesztő feltételezés, amely az európai nyelvek vizsgálatából nőtt ki, és számos tankönyvben megtalálható,

hogy a térbeli fogalmak elsődlegesen egy, a prepozíciók vagy névutók szóosztályában vannak kódolva.”¹

A dimenzionális melléknevek vizsgálata rávilágít, hogy az ilyen típusú szétválasztás nem fenntartható. Egyrészt a zárt szóosztályba tartozó *el-*, *le-* igekötők is jelentős fogalmi tartalommal rendelkeznek, míg a *magas érdeklődés* jelzős szerkezetben a *magas* funkciója sem kizárólag tartalmi jellegű. Másrészt, figyelembe véve a kognitív nyelvészet egyik alapelvét, mely szerint a jelentés és a nyelvtan elválaszthatatlan, a szemantikai struktúra így módon való mesterséges elkülönítése módszertani szempontból sem praktikus választás, hiszen az egyes nyelvi elemek, szerkezetek elemzésekor bizonyos tulajdonságok kiemelkednek, mások háttérbe kerülnek. Előnyösebb ezért a nyitott és zárt szóosztályokat egy kontinuum prototipikus végpontjaiként értelmezni (Evans–Green 2006), amelyeken belül a dimenzionális melléknevek helye a középső intervallumban jelölhető ki.

Több kognitív szemléletű vizsgálat is rámutat, hogy a dimenzionális melléknevek kiváló kutatási terepet kínálnak a térbeliséghez kapcsolódó fogalmi tartalmak és struktúrák feltérképezéséhez (vö. pl. Goy 1988, Taylor 2003, Vogel 2004, Tribushinina 2009). Kutatásaik fő hozadéka a formális elemzésekkel szemben (vö. pl. Bierwisch 1967, Lang 2001), hogy a dimenzionális mellékneveket szerkezeti egységekben, kollokációikban (Taylor 2003), illetve szövegkörnyezetükben (Vogel 2004, Tribushinina 2009) vizsgálják.

A dolgozat ezt a kutatási irányt folytatva foglalkozik a magyar dimenzionális melléknevekkel, közelebbről hét melléknévvvel (*nagy, kis, kicsi, hosszú, rövid, magas, alacsony*). A főnévi tartományhoz kapcsolódó melléknévi módosítókat két fő csoportba sorolhatjuk. Az egyik az úgynevezett szintaktikai módosítás, amikor a melléknév a főnévi fejjel szintagmatikus kapcsolatban áll, pl. *kis labda, magas ház, fontos találkozó*. A másik típusba a melléknévi előtaggal rendelkező szóösszetételek tartoznak, pl. *szépfű, okostojás, vajaskifli*. A dolgozat csak az első csoporttal foglalkozik részleteiben, de az eredmények hozzájárulhatnak a melléknévi előtaggal rendelkező

¹ „There is a prevalent misleading presumption, which has grown out of the study of European languages and can be found in many textbooks, that spatial notions are encoded primarily in just one word class, namely prepositions or postpositions”.

összetételek és az értelmezői szerkezetek további vizsgálatához is (vö. Dirven–Verspoor 1998: 59).

A megelőző elemzések többsége a nyelvi intuíción, kollokációs szógyűjteményeken, kérdőíves vizsgálatokon vagy korpuszvizsgálatokon alapul. A dolgozat célja egy multimodális vizsgálat lehetőségeinek (és korlátainak) a feltárása, amely során több módszer segítségével vizsgáljuk meg ugyanazt a nyelvi jelenséget. A dolgozat három nyelvészeti módszert alkalmaz a dimenzionális melléknevek vizsgálatában: (i) a kérdőívalapú előhívótesztet, (ii) a kollokációvizsgálatot és (iii) a fogalomkombinációs elemzést.

A korábbi kutatások többsége a konkrét dolgok tartományára szűkítette tárgyát, illetve kizárólag a térbeli olvasatokkal foglalkozott. E munkában a kutatás tárgyát kiterjesztem az absztrakt entitások körére, s a fent meghatározott dimenzionális melléknevek teljes használati hálóját felfedem. E használati háló feltérképezése során a dolgozat betekintést enged a prototipikalitás és a gyakoriság közti kapcsolatrendszerbe is. A dimenzionális melléknevek vizsgálata rávilágít, hogy bár a két fogalom között szoros kapcsolatot feltételezhetünk, nem azonosíthatjuk őket egymással.

A dolgozat általános célja, hogy hozzájáruljon a dimenzionális melléknevek funkcionális szempontú leírásához, s a nemzetközi kutatási tendenciákat követve, de egyben új módszertani perspektívát is kínálva a magyar nyelvet is elhelyezze a dimenzionális melléknevek kutatásának térképén.

1.2. A dolgozat kérdései

A címben meghatározott hívószavak: a tipikalitás, a gyakoriság és a dimenzionalitás a dolgozat három módszeréhez szorosan kapcsolódó fogalmak. A tipikalitás, közelebbről a prototípus meghatározása a kérdőíves vizsgálat elsődleges célja. A kollokációelemzés a gyakoriság kérdéskörével foglalkozik, s vizsgálja a gyakoriság és a prototipikusság kapcsolatát. A dolgozat harmadik pillére és egyben tárgya is a dimenzionalitás. Ezért a harmadik módszernek, a fogalomkombinációs elemzésnek a célja a dimenzionalitással összefüggő melléknévi és főnévi olvasatok vizsgálata. A három témakörhöz három fő kérdés kapcsolódik: (i) Melyek a vizsgált dimenzionális melléknevek prototipikus egyedei? (ii) Melyek a vizsgált dimenzionális melléknevek leggyakoribb kollokációi?

(iii) Melyek a vizsgált dimenzionális melléknevek tipikus (dimenzionális és nem dimenzionális) olvasatai?

Kamp–Partee (1995) szerint a színmelléknevek és a dimenzionális melléknevek közti különbség abban fogható meg, hogy a színmelléknevek prototipikusok, míg a dimenzionális melléknevek nem rendelkeznek prototípussal. Geeraerts et al. (1994: 54) hangsúlyozza a prototípusok tipikalitását, s rámutat, hogy a fogalom fokozatosság kérdése: egyes fogalmak inkább prototipikusak, mint mások. Ez a megfigyelés igazolható például a színnevek és a dimenzionális melléknevek közti különbséggel: a színnevek prototipikalitása referencia nélkül is vizsgálható, a magasság, hosszúság fogalma viszont nehezen képzelhető el vonatkozó entitás nélkül (Taylor 2003: 279). Tribushinina (2009) igazolja, hogy prototipikus magasság nem létezik önmagában, és csak a vonatkozó entitásokkal együtt elemezhető. Több kutatás hasonló fogalmakat talált prototipikusnak számos európai nyelvben (Dirven–Taylor 1988, Weydt–Schlieben-Lange 1998, Rakhilina 2000, Goy 2002, Vogel 2004, Tribushinina 2008). A dolgozat egyik feladata, hogy feltárja a vizsgált melléknevekhez kapcsolódó prototípusokat a magyar nyelvben. Az eredmények nemcsak összehasonlító nyelvészeti szempontból fontosak, hanem alapot kínálnak a prototipikusság és a gyakoriság kapcsolatának a vizsgálatához is.

A dolgozat második fő témája szorosan kapcsolódik a prototipikalitás kérdéséhez. A gyakoriság és a prototipikalitás fogalmát a korpusznyelvészetben gyakran azonosítják egymással (Schmid 2000, Stubbs 2004). Ennek egyik oka, hogy a két fogalom több esetben átfedi egymást (vö. pl. Geeraerts 1988, Aitchison 1998). Számos kognitív nyelvészeti munka azonban rámutat, hogy a legszembevetőbb egyedek (ahogy pl. Radden [1992: 519–520] definiálja a prototípust) nem mindig a leggyakoribbak (Sinclair 1991, Gilquin 2006, Shortall 2007, Nordquist 2009). A kollokációvizsgálat célja tehát egyrészt a leggyakoribb kombinációk feltérképezése, másrészt hozzájárulni a prototípus és a gyakoriság kapcsolatának a pontosabb megismeréséhez.

A funkcionális szemléletű modellekben mind a szójelentés, mind a szerkezetjelentés egy nagyobb ismeretkeretből aktualizálódik. A szerkezetjelentés nem az egyes elemek jelentéséből, illetve a részjelentések összegzéséből áll, hanem az aktuálisan profilált alkotóelemek jelentéskompozitumából profilálódik (vö. Langacker 1987, Croft 2001, Tyler–Evans 2001, Taylor 2003, Evans 2004). A dolgozat harmadik

fő témája, hogy a dimenzionális melléknévvel alkotott kombinációkban (pl. *magas férfi*, *alacsony fizetés*) milyen melléknévi és főnévi olvasatok kerülnek előtérbe. Az egyes kombinációk kézi kódolása szövegkörnyezetben történik, amely által lehetővé válik az aktuális olvasatok meghatározása.

A fenti kérdéseken túl a dolgozat a további kérdéskörökkel foglalkozik:

(iv) Wierzbicka (1996) a szemantikai primitívumok tárgyalása során röviden kitér a *nagy* és a *kicsi* melléknevek jelentésére, amelyeket az ún. leírók közé sorol. Wierzbicka Greenberghez (Greenberg 1966: 52–53) hasonlóan rámutat, hogy a két fogalom lexikális exponenciája nem szimmetrikus²: a *nagy* fogalmat alapvetőbbnek tartja. Melyek a dimenzionális melléknevek tipikus ellentétei? Milyen gyakorisággal fordulnak elő az egyes elemek? Az olvasatok gyakorisága megegyezik-e az előfordulási gyakorisággal? Mely olvasatok szimmetrikusak (fordulnak elő az ellentétpár mindkét tagjában), és mely olvasatok aszimmetrikusak (fordulnak elő az ellentétpárnak csak az egyik tagjával)?

(v) A dimenzionális melléknevek vizsgálata során, néhány kivételtől eltekintve (Athanasiadou 2001), a korábbi munkák kizárólag a konkrét entitások (pl. tárgyak, személyek, geológiai képződmények) jelentésleírásával foglalkoznak. Mennyire validálható a korábbi kutatások azon álláspontja, hogy elégséges a konkrét fogalmak vizsgálata az egyes dimenzionális jelentések feltérképezéséhez?

(vi) Az olvasatvizsgálat kiváló lehetőséget kínál a melléknévi és a főnévi olvasatok elkülönítésére. Mennyire előre jelezhető ezeknek az olvasatoknak a gyakorisága a kollokációvizsgálat során a kollokációdominancia meghatározásával?

(vii) Az egyes módszerek eredményei miként hasonlíthatók össze egymással? Melyik módszer milyen célra alkalmazható? Melyek az előnyei, és vannak-e hátrányai a többmódszeres (multimodális) vizsgálatnak?

² Példként a *Milyen nagy valami?* kérdést hozza fel, amikor a *nagy* csak általános méretre vonatkozik, és nem implikál nagyságot. Ezzel szemben a *Milyen kicsi valami?* kérdés Wierzbicka szerint magába foglalja a kicsiséget is. Ugyanakkor a *nem nagy* nem jelenti azt, hogy valami kicsi.

1.3. A dolgozat felépítése

A bevezetést követően a második fejezet első része (2.1.) azzal foglalkozik, hogy a melléknevek, azon belül a dimenzionális melléknevek kategóriája miként jelenik meg a korábbi, elsősorban a magyar nyelvű vizsgálatokban. A 2.2. alfejezet röviden áttekinti a témával foglalkozó kutatásokat, különös figyelmet fordítva azokra a kognitív funkcionális szemléletű kutatásokra, amelyek a jelen munkát motiválták.

A harmadik fejezet kijelöli a dolgozat módszertani alapjait (prototípusmodell, fogalomkombinációs modell), illetve bemutatja a dolgozatban alkalmazott módszereket. A 3.1. alfejezet kitér a prototípus meghatározásának a jelentőségére, ismerteti a kérdőíves vizsgálat három kérdéstípusát, valamint bemutatja az adatközlők szociokulturális háttérét. A 3.2. alfejezet a kollokációvizsgálat kialakításának a részleteit és e módszer határait tárgyalja. A 3.3. alfejezet bemutatja a dolgozat által alkalmazott fogalomintegrációs modellt, majd ismerteti a fogalomkombinációs elemzésben alkalmazott kézi kódolás kialakításának az alapelveit. Az egyes modellek és módszerek bemutatása mellett itt kerül sor a nyelvi alkalmazások (programok, szkriptek) ismertetésére is.

A következő három fejezet (4–6) a kutatási eredményeket ismerteti a harmadik fejezetben ismertetett három módszerhez kapcsolódva. A prototípusok ismertetése és a kérdőíves vizsgálat bemutatása és értékelése a negyedik fejezetben található. Ugyancsak a negyedik fejezet tárgyalja a melléknévpárok közt megfigyelhető prototípusokon belüli dominanciát is (4.1.2., 4.2.2., 4.3.2.). Az ötödik fejezet a kollokációvizsgálat eredményeit ismerteti. Az egyes melléknevekhez kapcsolódó gyakorisági mutatókat melléknévpárokhoz kapcsolódva mutatja be (5.1.1., 5.1.2, 5.1.3, 5.2.1., 5.2.2., 5.3.1, 5.3.2.), és foglalkozik a kollokációdominancia kérdésével is (5.1.4., 5.2.3., 5.3.3.). A harmadik módszernek, a fogalomkombinációs elemzésnek az eredményeit a hatodik fejezet foglalja össze: az absztrakt-konkrét olvasatok eloszlását a diskurzustémákkal összevetve ismerteti (6.1.1.1., 6.1.2.1., 6.1.3.1., 6.2.1.1., 6.2.2.1., 6.3.1.1., 6.3.2.1.). Az egyes melléknevekhez kapcsolódó melléknévi és főnévi olvasatokat példákon keresztül mutatja be, és ábrázolja az eloszlási gyakoriságokat (6.1.1.2., 6.1.2.2., 6.1.3.2., 6.2.1.2., 6.2.2.2., 6.3.1.2., 6.3.2.2.). Az általános méretet kifejező melléknevek (*nagy, kis, kicsi*) olvasateloszlásait klaszteranalízis (6.1.1.3., 6.1.2.3., 6.1.3.3.), a horizontális (*hosszú* és *rövid*) és a vertikális (*magas* és *alacsony*) kiterjedést kifejező melléknevek eloszlását

összehasonlító olvasateloszlási táblázatok (6.2.3., 6.3.3.) segítségével teszem átláthatóvá. A hetedik fejezetben összefoglalom a vizsgálati eredményeket, valamint kitérek a kutatás során felmerült további elemzési lehetőségekre.

2. A melléknév-kategorizáció és a dimenzionális melléknevek fő kutatási irányai a nyelvészeti szakirodalomban

A kognitív nyelvészet szerint a kategorizáció általános emberi tevékenység, a megismerés része, amelyet nemcsak tárgyak, hanem például a különböző típusú fogalmak csoportosítása során is alkalmazunk. Kategóriák tehát a szófaji osztályok is, amelyek közt a melléknév egy többé-kevésbé univerzális csoportot képez, s számos alkategóriát lefed. A 2. fejezet ezen a csoporton belül a dimenzionális melléknevek kategorizációját és kutatási irányait tekinti át.

A 2.1. alfejezet azzal foglalkozik, hogy a prototipikus dimenzionális melléknevek kategóriája miként helyezkedik el, s egyáltalán megjelenik-e a korábbi szófaji csoportosítások melléknévi rendszerezéseiben. Emellett egy másik kognitív folyamatra, a címkézésre (labelling), a dimenzionális melléknevek csoportjának az elnevezéseire is kitér. A nyelvi kategorizáció témájában (a kategorizációról bővebben lásd a 3. fejezetet) a melléknévi csoporttal foglalkozó munkákat veszem számba. A magyar szakirodalomban a 20–21. század minden jelentősebb, melléknévi kategorizációra vonatkozó munkájának a bemutatására törekszem, míg a külföldi (angol, német, norvég) szakirodalomból csak néhány példát hozok.

A 2.2. alfejezet a dimenzionális melléknevek vizsgálatában alkalmazott leírásokat, elméleti kereteket és elemzési módszereket mutatja be. A dolgozatnak nem célja minden egyes vizsgálat részletes kifejtése; az alfejezet azokra a kutatásokra koncentrál, amelyek történeti, elméleti vagy módszertani szempontból hatással voltak e munkára. A korábbi eredményeket két fő tengely mentén tárgyalom: a nem kognitív szemléletű munkák számbavétele (2.2.1.), illetve a kognitív funkcionális nyelvészeti, valamint az ahhoz kapcsolódó elméleti keretekben megvalósult vizsgálatok bemutatása (2.2.2.). E két fő csoporton belül a kutatások kronológiai sorrendben következnek, amelytől a dolgozat csak indokolt esetben tér el. A tipológiai és történeti tárgyú, illetve a jelentésleírással és -megértéssel foglalkozó munkákat a dolgozat nem tárgyalja (ezekről a témakörökről l. pl. Zubin–Choi 1984, Stolz 1996, Wienold–Rohmer 1997, Szeverényi 2001, Lang 2001). A jelen áttekintés további célja a témában használatos terminológia releváns fogalmainak a bevezetése. Az ismertetések során, amennyiben az adott elméleti-módszertani munkakeret ezt megengedi, kitérek a vizsgált melléknévi csoport tagjainak a beilleszthetőségére az adott leírásba.

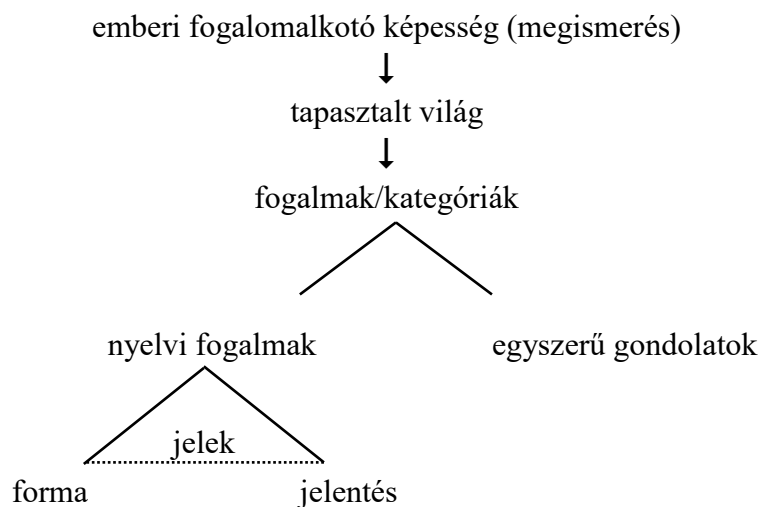
A korábbi munkák ily módon történő feldolgozása lehetőséget nyújt a szakirodalom kritikus, de egyben nyitott és – az alkalmazhatóság szempontjából – gyakorlati célú bemutatására. Az itt kiemelt kutatások többsége, ahogy a jelen munka is, az írott nyelvet vizsgálja. A dimenzionális melléknevek beszélt nyelvi vizsgálatával a gyerekenyelv kapcsán Tribushinina (2009), valamint a tudományos nyelv elemzése során Chen (2007) foglalkozik.

2.1. A dimenzionális melléknevek helye a melléknévi rendszerben

A melléknevek osztályozására számos lehetőség kínálkozik. A körülöttünk lévő világot mindannyian másként ismerjük meg, sőt egy kicsit másként is látjuk. A megismerés összetett folyamatának alapja az érzékelés. Nyilvánvaló, hogy a világ nem minden fogalmát tudjuk nyelvileg lefedni, s az is világos, hogy a világ nem minden fogalma érzékelhető. A melléknevek csoportja a nyelvi világ egy csoportjaként is felfogható. A melléknevekkel kifejezett fogalmak között vannak olyanok, amelyeket érzékelünk, és vannak, melyeket nem érzékelünk, illetve nem csak érzékelünk. Mindezek pontos értelmezéséhez néhány terminust érdemes tisztázni.

A **fogalom** kifejezés alatt „az embernek a világ dolgairól kialakított elképzelését” értjük (Dirven–Verspoor 1998: 14), amennyiben elfogadjuk a holista kognitív nyelvelmélet elgondolását. Az emberek a megismert világ dolgait kategóriákba rendezik. Egy fogalom kapcsolódhat egy konkrét entitáshoz vagy konceptualizálhat egy entitáscsoportot. Az előbbit az *apa*, az utóbbit pedig a *gyümölcs* példájával világíthatjuk meg. Édesapánkról való elképzelésünk ily módon egy személyre (konkrét entitás) utal, míg a gyümölcs fogalma magában foglal több gyümölcsfélét (*alma*, *barack*, *dinnye*, *kókusz* stb.). Az egyes entitáscsoportok fogalmi vagy **konceptuális kategóriákba** rendeződnek. A kategóriákba rendezés folyamata azonban nem egyirányú. Az egyes kategóriák maguk is formálják világunkat: „A világ nem valamilyen objektív valóság, amely tőlünk függetlenül és független formában létezik, hanem függ a mi kategorizációs képességeinktől” (Dirven–Verspoor 1998: 14). A nyelvbe ágyazott konceptuális kategóriákat **nyelvi kategóriáknak** nevezzük. A nyelvi és fogalmi kategóriák kapcsolatát szemlélteti a 2.1. ábra: a (nyelvi) jelek konceptuális kategóriákat fejeznek ki, a nyelvi kategóriák tehát a konceptuális világból neveznek meg dolgokat, a

fogalmi kategóriák pedig alapvetően az ember fogalomalkotó képességén és a tapasztalt világon alapulnak.

2.1. ábra: A konceptuális világ modellje
(Dirven–Verspoor 1998: 15)

Természetesen a különböző tapasztalás vagy környezet különböző konceptuális és nyelvi kategóriák kialakulásához vezethet. A *mézeshetek* a magyarban ugyanarra a fogalomra vonatkozik, mint a németben *Flitterwochen* 'csillámhetek', az angolban *honeymoon* 'mézes hónap', a svédben *smekmånad* 'cirógatós hónap', az izlandiban *hveitibrauðsdagar* 'búzakenyér-napok'. Láthatjuk, hogy minden nyelvben máshoz kapcsolódik ez az időszak, de minden esetben valamilyen kellemes (cirógatás) vagy ritka dologhoz (a fehér kenyér északon korábban ünnepi eledelnek számított). Ha megfigyeljük az időtartamra vonatkozó utótagokat, szembetűnő, hogy az egyes nyelvekben eredetileg különböző hosszúságú lehetett a magyarban *mézeshetek*-nek nevezett időszak. Mára ezek a különbségek a megváltozott környezet miatt elvesztették jelentőségüket. Egy másik jellemző példája a dolgok különböző megnevezésének egy süteményhez kapcsolódik: egy dán specialitást az angolok 'dán'-nak (*Danish*) vagy 'dán sütemény'-nek (*Danish pastry*) neveznek, míg maguk a dánok 'bécsi kenyér'-nek (*wienerbrød*).

Visszatérve az érzékelés kérdéséhez: amennyiben a nyelvi kategóriák fogalmait megnevezzük, **lexikai kategóriákat** kapunk. A *gyümölcs* tehát lexikai kategória is. A továbbiakban ezeknek a lexikai kategóriáknak a vizsgálatával foglalkozom a magyar nyelvben. A melléknevek grammatikai kategóriáján belül azokat a lexikai kategóriákat

keresem, amelyeknek a tagjai elsődlegesen dimenzionális minőségeket neveznek meg. Érzékelhetőnek nevezzük azokat a tulajdonságokat, amelyeket az ember valamely szervével közvetlenül érzékel. **Érzékelhető minőségről** akkor beszélünk, amikor valamely tulajdonságot érzékszerveinkkel tapasztalunk, például valamit csúnyának látunk, valamint akkor is, ha lázasnak, fáradtnak, allergiásnak stb. érezzük magunkat.

A mellékneveket az érzékelés alapján az alábbi módon csoportosíthatjuk:

2.2. ábra: A melléknevek naiv kategorizációja

Az érzékelés sokszorosan összetett fiziológiai folyamat. Az ingertől a jelentésig rengeteg minden történik, akár rendkívül rövid idő alatt is. Az **érzékelhető minőségek** csoportja az érzékelés bonyolultsága alapján, mesterséges határvonal meghúzásával különíthető el az elsődleges, illetve a másodlagos érzékeléssel megismert tulajdonságokra. Az elhatárolás önkényes, de a határokat a legvilágosabb különbségek mentén érdemes meghúzni. A határok homályosak, mivel az egyes tulajdonságok érzékelésének a bonyolultsága változó, amennyiben a *piros* és a *fekete* kategorizálása sokkal „gyorsabb”, mint például a *kapzsi*-é. Nemcsak az inger összetettsége, hanem a kulturális konvenciók is szerepet játszhatnak azonban az érzékelésnél. A *szép* esetében az érzékeléshez társul a társadalmi konvenció meghatározó szerepe is. A szépet – ahogy a kék vagy sárga színeket is – a szemünkkel is érzékeljük. Ehhez az ingerhez kapcsolódik a *szép* társadalmi meghatározottsága: mást tartanak szépnek Kínában és Kongóban. A *szép* tehát a másodlagos érzékeléshez tartozik, mert nem csak egyszerűen érzékelő folyamatról van szó. A *szép* fogalmát különböző formai, esztétikai és kulturális mércék összessége határozza meg.

Az elsődleges érzékeléshez kapcsolódó minőségeket a továbbiakban **elsődleges minőségeknek** nevezem. Az elsődleges minőségek érzékszerveinkkel, illetve más szerveinkkel érzékelhetők. A percepció egyszerűbb, így az érzékelés közvetlennek is nevezhető. A látás révén érzékeljük a színeket, formákat, a hallás révén a hangokat, a tapintás révén a felületek és térformák minőségét, a hőmérsékletet stb. A dimenzionális mellékneveket prototipikusan elsődleges minőségként kategorizáljuk. Az elsődleges érzékelés által kialakított minőségek konceptuális tartományait az érzékelés típusa határozza meg. Az egyes konceptuális tartományokhoz lexikai mezők kapcsolhatók.

A dimenzionális mellékneveket tipikusan a látás és a tapintás segítségével határozzuk meg. Bár ezekkel az érzékekkel majdnem mindenki rendelkezik, a különböző nyelvekben előforduló melléknevek, illetve dimenzionális melléknevek száma változó. A nyelvészeti kutatások mai állása szerint a világ összes nyelvében vannak szóosztályok. A vizsgált nyelvek közül mindegyikben van főnév és ige. A melléknévi és határozószói csoport már nem minden nyelvben található meg, nem beszélve a kisebb szófaji osztályokról (Bhat 1994; Baker 2003, Langacker 2008). A szófajok tagbeli gazdagsága nyelvenként változó: vannak nyelvek, melyekben a főnevek, s vannak, amelyekben az igék száma a nagyobb.

Bhat (1994: 1–3) a melléknév szófajáról írva a világ nyelveit két csoportra osztja:

- 1) A melléknév önálló kategória, elkülönül az igei és a főnévi osztálytól (pl. magyar, csamorro, dán, dravida).
- 2) A melléknév nem alkot önálló kategóriát, hanem más kategóriákhoz kötött:
 - a) A melléknévi kategória nem választható el az igei csoporttól: igei melléknevek (pl. kínai, lahu).
 - b) A melléknévi kategória nem választható el a főnévi csoporttól: névszói melléknevek (pl. szanszkrit, szíriai arab).
 - c) A melléknévi kategória nem választható el sem az igei, sem a főnévi csoporttól (pl. japán, pápua nyelvek).

Bhat arra is rámutat, hogy a fenti csoportok között nincs éles határ, az elméleti elválasztás azonban segít az egyes csoportok leírásában, valamint a különböző nyelvek melléknévi osztályainak az összevetésében. Bhat szerint a világ nyelveinek melléknévi kategóriái elhelyezhetők egy skálán a melléknévi kategória más szóosztályokhoz való kötődésének megfelelően (a jelentés és a funkció tekintetében). Így a melléknévi

csoportok között kialakítható egy rangsor, melyben a magyar szófaji rendszer melléknévi csoportja egyértelműen az első, önálló kategóriát alkotó melléknevek közé kerül.

A 20–21. századi nyelvtanok a magyar nyelvben 18–24 (vö. Keszler 1992: 53–75) szófajt különböztetnek meg. A legújabb egyetemi nyelvtan, a *Magyar grammatika* (Keszler 2000: 68–70) a szavak szintaktikai, morfológiai és jelentéstani viselkedése alapján három nagy szófajtypust (alapszófajok, viszonyszók, mondatszók) határol el. A melléknév az alapszófajokon belül a tulajdonképpeni alapszófajok alcsoportjába tartozik, az igei, a főnévi és a határozósói csoport mellett, szemben az alapszófajokat helyettesítő névmásokkal és az átmeneti szófajú igevevekkel. A magyar nyelv szófaji csoportjairól a 2.3. táblázat nyújt áttekintést.

I. Alapszófajok		
Tulajdonképpeni alapszófajok	Átmeneti szófajú szavak	Alapszófajokat helyettesítő szófajok
ige: <i>megy, kinyílik</i>	főnévi igenév: <i>tanulni, lehullani</i>	főnévi névmás: <i>én, maga</i>
főnév: <i>asztal, sárkány</i>	melléknévi igenév: <i>olvasó, olvasott</i>	melléknévi némás: <i>olyan, ennyi</i>
melléknév: <i>piros, harmadik</i>	határozói igenév: <i>futva, sietve</i>	határozószoí névmás: <i>itt, amikor</i>
határozósó: <i>reggel, rögvest</i>		
II. Viszonyszók		
Morfológiai természetű szerkezetekben	Nem morfológiai természetű szerkezetekben	
segédige: <i>van, lesz</i> segédigenév: <i>lenni, lévén</i> névutó: <i>mellett, alatt</i> határozóvá tevő mint névutómelléknév: <i>melletti, alatti</i> igekötő: <i>meg-, be-</i>	kötőszó: <i>és, de</i> partikula: <i>is, ám</i> névelő: <i>a, egy</i> tagadósó: <i>ne, nem</i>	
III. Mondatszók		
indulatszó: <i>óh!, brrr!</i> interakciós mondatszó: <i>pá, zsupsz</i> módosítószó: <i>talán, esetleg</i> hangutánzó mondatszó: <i>bú, durr</i>		

2.3. táblázat: A mai magyar nyelv szófaji rendszere a Magyar grammatika (Keszler 2000: 68–70) alapján

Láthatjuk, hogy a melléknevek a magyarban nyitott szóosztályt alkotnak, a csoport szabadon bővíülhet új tagokkal akár szóalkotás, akár idegen szavak átvétele útján. A magyar melléknevek tehát önálló nyelvtani kategóriát, valamint nyitott

szóosztályt képeznek: az igék, a főnevek és a határozószók mellett a tulajdonképpeni alapszófajok közé tartoznak.

2.1.1. A melléknév kategorizációja a magyar szakirodalomban

Ahogy fentebb már rámutattam, a melléknevek több szempont szerint is osztályozhatók, így a magyar nyelvű nyelvészeti szakirodalomban is többféle rendszert találunk a melléknevek kategorizálására. Az alábbiakban a jelentéssel foglalkozó kategorizációkat mutatom be. A bemutatás célja kettős: egyrészt megfigyelni a kategorizáció módját és részletességét, másrészt kijelölni a dimenzionális melléknevek helyét az egyes csoportosításokon belül.

A magyar nyelv rendszeresen vizsgálva (1915) című átfogó magyar nyelvtanban Simonyi Zsigmond a jelentéstan alapvonalait tárgyalva a szavakat két csoportra, igékre és névszókra osztja. A mellékneveken belül azonban csak a csoport képzett tagjainak a jelentésével foglalkozik. Az igéből, illetve főnévből képzett mellékneveket csoportosítja, s az alábbi alkategóriákat nevezi meg:

A) Igéből képzett melléknevek

1) Olyan cselekvőt jelölnek, akinek az alapszóval kifejezett cselekvés a szokása vagy a természete: *falánk, feledékeny, viszketeg, szorgos*.

B) Főnévből képzett melléknevek

1) Valamivel bíró: *erős, jókedvű, jókora*.

2) Valamihez tartozó: *anyai, városbeli, utolsó*.

3) Valami nélkül való: *sótlan, lelketlen*.

4) Kicsinyítő: *őszes, kerekded, ostobácska, sárgás*.

Láthatjuk, hogy a csoportosítás korántsem teljes, s az egyes alkategóriák példái között is akadnak megkérdőjelezhetők. Kérdéses például, hogy az *őszes* melléknévben kifejezett minőség kicsinyítés-e. A 'valami nélkül való' csoportnál gondolhatunk az igéből *-etlen, -etlen* képzővel képzett szavakra, illetve a *-mentes* utótaggal ellátott melléknevekre is. A dimenzionális melléknevek a magyarban tipikusan nem képzett szavak, ezért nem is szerepelnek a felosztásban. Természetesen vannak képzett dimenzionális melléknevek is, mint pl. *óriási, baromi, hatalmas, közepes*, amelyek a fenti kategóriákba besorolhatók.

A mai magyar nyelv rendszere (1961), azaz az akadémiai nevezett nyelvtan érzékszervekkel észlelhető, illetve gondolatban megalkotott csoportot különít el, majd rámutat a melléknévvvel kifejezett tulajdonság jelentésárnyalat alapján elválasztható osztályaira (1961: 225–6).

1) **Egy cselekvés, történés, állapotban lét a szokása, természete valakinek vagy**

valaminek: *fázós, beteges, kikapós.*

2) **Valamivel bíró, valamivel ellátott:** *eszes, sós, virágos.*

3) **Az állapotban lét nem szokása, nem jellemzője, nincs ellátva, nem bír valamivel:** *szántatlan, vetetlen, temetetlen.*

4) **Valahonnan származó, valamihez tartozó:** *szegeci, tanyasi, magyarországi.*

5) **Helyzetjelölő:** *innenső, külső, túlsó.*

6) **Mértékjelölő:** *vékonyka, egész, diónyi.*

A dimenzionális melléknevek *A mai magyar nyelv rendszere* alapján érzékelésen alapuló, mértékjelölő melléknevek.

A mai magyar nyelv (1968: 34) című egyetemi tankönyvben a melléknevek két csoportra oszlanak:

A) **Érzékszerveinkkel érzékelhető:** *kicsi, sárga, hideg, darabos.*

B) **Elgondolt:** *bátor, okos, kitartó, boldog.*

A két csoport közül a dimenzionális kifejezéseket tipikusan az érzékszervvel érzékelhetőek közé sorolhatjuk.

Az eddig említett osztályozásoktól eltér Kiefer Ferenc munkája. Ő a mellékneveket preszuppozíciós viselkedésük alapján három csoportba sorolja (Kiefer 1978: 173–83):

A) **Mérhető minőséget kifejező melléknevek:** ebbe a csoportba sorolja azokat a mellékneveket, amelyekkel kapcsolatban közép fokú hasonlításakor nem lép fel preszuppozíció: *magas–alacsony, világos–sötét, sima–durva* stb.

B) **Értékelő melléknevek:** A pozitív értékelést kifejező mellékneveknél nem lép fel előfeltevés a közép fokú összehasonlításakor, míg a negatív jelentésű értékelő mellékneveknél az összehasonlítás tartalmaz előfeltevést. Ilyen melléknevek például a *szép–csúnya, rendes–rendetlen, érzelmes, konok, jámbor.*

C) A harmadik csoportot Kiefer nem nevezi el. Együttes jellemzőjük, hogy nem mérhető és nem értékelő minőséget jelölnek.

- 1) **Szint jelölő melléknevek:** *fehér, fekete, tarka*.
- 2) **Testi fogyatékoságot jelölő melléknevek, privatívumok:** *vak, süket, néma, kopasz*.
- 3) **Affektívumok:** Nem mérhető minőséget fejeznek ki: *huncut, kacér, cingár, csalafinta*.
- 4) **Konkrét jelentésű főnevekből képzett melléknevek:** *sziklás, havas, erdős, árnyékos*.
- 5) **Melléknévi igenevek és melléknévi igenévi eredetű melléknevek:** *jellemző, mosolygó, lakott, szánandó, olvasott*.

Kiefer rendszerében a prototipikus dimenzionális melléknevek a mérhető minőségek csoportjába tartoznak.

Károly Sándor (1969) és Thimar Márta (1989) dolgozata azonos koncepcióra épül. H. Molnár Ilona (1966) *A vonzat és a jelentés kérdéséhez* című munkájában az igéket vonzatosságuk alapján rendszerezi generatív keretben. Károly ezt a módszert viszi tovább a melléknevek vizsgálatában, majd ezt fejleszti tovább Thimar. A melléknév jelentéstani osztályait Károly (1969: 218–9) a vonzatosság típusa szerint két fő csoportba sorolja:

- 1) **A melléknév jelentéstani osztálya kötött**
- 2) **A melléknév jelentéstani osztálya szabad**

Huszonnégy kötött és hét szabad szintaktikai-szemantikai osztályt különít el, valamint szintaktikai-szemantikai jegyek alapján tizenegy jelentésoztályt határoz meg: [+alkalmas], [+érték], [+fokozás], [+lehetőség], [+mérték], [+mód] [+összefüggés], [+pszichikai], [+számára], [+szándék], [+szükségesség]. Emellett bemutatja a minőségi melléknevek vizsgálatához javasolt jegyeket is: [+alak]: *keskeny*, [+fizikai, +cselekvés]: *gyors*, [+fizikai, +élő]: *vézna*, [+fizikai, –élő]: *tömény*, [+fizikai, +személy]: *délceg* [+filozófiai]: *egzakt*, [+nép]: *magyar*, [+szín]: *sárga*, [+társadalom, +cselekvés]: *illegitim*, [+társadalom, –cselekvés]: *olcsó*. A vizsgált dimenzionális mellékneveket felosztása alapján a [+alak] jeggyel jellemezhetjük.

A. Jászó Anna (1999: 208) *A magyar nyelv könyvében* szintén a jelentésárnyalatok alapján különíti el a mellékneveket, s ugyancsak hat, *A mai magyar nyelv* osztályozásához igen hasonló csoportot nevez meg:

- 1) **Természetet, szokást kifejező melléknevek:** *jellemes, mozgékony.*
- 2) **Valamivel való ellátottságot jelentő melléknevek:** *sós, eszes.*
- 3) **Hiányt kifejező melléknevek:** *színtelen, pormentes.*
- 4) **Valahova tartozást kifejező melléknevek:** *városi, tiszántúli.*
- 5) **Helyzetjelölő melléknevek:** *szélső, túlsó.*
- 6) **Mértéket, fokot kifejező melléknevek:** *tengernyi, soványka.*

A prototipikus dimenzionális mellékneveket elhelyezhetjük mind a helyzetjelölő, mind a mértéket, fokot kifejező csoportba.

Az új egyetemi nyelvtanban Lengyel Klára (2000: 142–3) három fő csoportot különböztet meg, amelyek közül a dimenzionális melléknevek a minősítő csoportba tartoznak:

- 1) **Minősítő melléknevek**
- 2) **Viszonyító melléknevek**
- 3) **Mennyiséget jelölő melléknevek**

A minősítő csoportba a „fizikai, lelki vagy elvont tulajdonságot, állapotokat kifejező” mellékneveket sorolja: *pajkos, gyenge, ijedős, szűk, idegen, kerek, jövőendő, kárörvendő* stb. A prototipikus dimenzionális melléknevek a minősítő csoportba sorolhatók. A viszonyító melléknevek, mint a *régi, kábeltéves, tavalyi, angyalarcú, európai, mezei, ötödik, műanyag* „személyek, dolgok, fogalmak konkrét, tényszerű tulajdonságait, hovatartozását, más dolgokhoz való viszonyát” fejezik ki. A harmadik csoportba olyan melléknevek tartoznak, amelyek „személyek, dolgok, fogalmak számát, mennyiségbeli tulajdonságát” nevezik meg. Ilyen mennyiségjelölő melléknév például az *ötven, fél, tengernyi, csipetnyi*.

Gaál Edit *A magyar nyelv kiskönyvében* (2000) a melléknevek konkrét és absztrakt jelentéseit különbözteti meg, valamint megjegyzi, hogy a melléknév kifejezhet tulajdonságot, szint, illetve elvont jelentést. Részletesebb bemutatását nem tartom szükségesnek, mivel osztályozása a korábbi csoportosításoktól nem tér el.

Papp (2006) a prototipikus dimenzionális kifejezéseket a tapintás és látás érzékeléstípusaihoz köti (vö. 2.4. táblázat).

érzékelés típusa	konceptuális tartományok →	lexikai mezők
LÁTÁS	Színek	<i>Színnevek</i>

	Minták	<i>Mintanevek</i>
	Fényesség	<i>Fényességgel kapcsolatos kifejezések</i>
	Sebesség, tempó	<i>Sebességgel, tempóval kapcsolatos kifejezések</i>
	Írány	<i>Íránymegnevezések</i>
	Külső tulajdonságok	<i>Külső tulajdonságok megnevezései</i>
LÁTÁS ÉS TAPINTÁS	Formák	<i>Formák elnevezései</i>
	Dimenziók	<i>Dimenzionális kifejezések</i>
	Mennyiség	<i>Mennyiségnevek</i>
	Teljesség	<i>Teljességgel kapcsolatos kifejezések</i>
	Időjárás	<i>Időjáráshoz kapcsolódó kifejezések</i>
TAPINTÁS, TESTI ÉRINTKEZÉS	Felszín	<i>Felszín megnevezései</i>
	Ízlelés	<i>Ízek megnevezései</i>
	Állag	<i>Állaggal kapcsolatos kifejezések</i>
	Tömeg	<i>Tömeggel kapcsolatos kifejezések</i>
	Hőmérséklet	<i>Hőmérséklettel kapcsolatos kifejezések</i>
SZAGLÁS	Szagosság	<i>Szagok, illatok elnevezései</i>
HALLÁS	Hangmagasság, hangerő, hangszín	<i>Hangmagassággal, hangerővel stb. kapcsolatos megnevezések</i>
FIZIOLÓGIAI FOLYAMATOK (BELSŐ ÉRZÉKELÉS)	Éhség–jóllakottság	<i>Telítettséggel kapcsolatos kifejezések</i>
	Életbenlevőség	<i>Életbenlevőséghez kapcsolódó kifejezések</i>
	Állóképesség	<i>Fáradtsághoz, üdeséghez kapcsolódó kifejezések</i>
	Fizikai erőnlét	<i>Erősséggel kapcsolatos kifejezések</i>

2.4. táblázat: A feltételezett lexikai mezők az elsődleges minőségeknél (Papp 2006) alapján

2.1.2. A melléknév kategorizációja az idegen nyelvű szakirodalomban

A idegen nyelvű szakirodalomban számos munka foglalkozik a melléknévi alkategóriákkal. Nem törekszem a teljes huszadik századi szakirodalom

feltérképezésére, csupán néhány, az eddigi magyar kutatásokat kiegészítő, a melléknévi kategorizáció területén alapvető és sokat hivatkozott munkát mutatok be.

A gazdag angol nyelvű szakirodalomból két csoportosítást választottam ki. Az egyik a Quirk és Greenbaum nevével fémjelzett angol egyetemi nyelvtan, amely rengeteg kiadást megért, s máig alapműnek számít az angol nyelvészetben, a másik Dixon csoportosítása; az általa vezetett kutatások sokban elősegítették a nyelvek univerzális jellemzőinek a vizsgálatát.

Quirk és Greenbaum (1972) a mellékneveket három szempont szerint osztályozza:

- 1) **Statikus/dinamikus.**
- 2) **Fokozható/nem fokozható.**
- 3) **Inherens tulajdonság/nem inherens tulajdonság.**

Minden melléknevet e hat szempontból értékelnek. Például a *fekete* színnév statikus, fokozható és inherens. A *fekete* a melléknevek legtipikusabb csoportjába tartozik, míg a *brit* nem fokozható, s csak két szempontból lesz tipikus, amennyiben statikus és inherens tulajdonsága valaminek (Quirk–Greenbaum 1972: 265–6).

Dixon (1982) hét kategóriát különít el. Jelentéstani, szintaktikai és morfológiai kritériumok alapján az alábbi csoportokat határozza meg a brit angolban:

- 1) **Dimenzió:** *nagy, vékony, széles.*
- 2) **Fizikai tulajdonság:** *kemény, hideg, keserű.*
- 3) **Sebesség:** *gyors, lassú.*
- 4) **Kor:** *új, fiatal, régi.*
- 5) **Szín:** *fekete, kék, piros.*
- 6) **Érték:** *jó, rossz, tökéletes.*
- 7) **Belső emberi tulajdonság:** *irigy, boldog, okos.*

Dixon a dimenzionális melléknevek kategóriáját, ahogy a fenti hét kategória mindegyikét, univerzálisnak tekinti.

Bár a német szakirodalom gazdag tárháza a melléknévi kategorizációknak, mégis kevés a jelentéstani szempontokat is alkalmazó munka. Ezek közül Hundsnurscher–Splett munkáját emelem ki, amely részletekbe menő alaposággal elemzi a szemantikai alkategóriákat, mintegy 70 csoportot különítve el (1982: 35–37). Itt csak a főbb csoportokat sorolom fel:

- 1) **Érzékelést kifejező melléknevek**
- 2) **Dimenzionális melléknevek**

- 3) **Idővel kapcsolatos melléknevek**
- 4) **Térrel és idővel kapcsolatos melléknevek**
- 5) **Anyagnevek**
- 6) **Testtel kapcsolatos melléknevek**
- 7) **Kedéllyel kapcsolatos melléknevek**
- 8) **Értelemmel kapcsolatos melléknevek**
- 9) **Viselkedéssel kapcsolatos melléknevek**
- 10) **Társadalommal kapcsolatos melléknevek**
- 11) **Mennyiséggel kapcsolatos melléknevek**
- 12) **Viszonyítást kifejező melléknevek**
- 13) **Értékelő melléknevek**

A fenti, részletesebb csoportosítással ellentétben Ulrich Engel a nagyobb csoportok elválasztására koncentrálna öt jelentéstani osztályt nevez meg (Engel 1988: 560).

- 1) **Mennyiséget kifejező melléknevek:** sok, kevés, néhány.
- 2) **Viszonyító melléknevek:** *fenti, akkori, ottani.*
- 3) **Minősítő melléknevek:** *öreg, szőke, fa.*
- 4) **Osztályozó melléknevek:** *orvosi, közösségi, parlamenti.*
- 5) **Eredettel kapcsolatos melléknevek:** *norvég, stuttgarti, szibériai.*

Engel kevésbé részletező munkája sok hasonlóságot mutat több magyar kategorizációval (vö. *A mai magyar nyelv rendszere*, Temesi 1961; *Magyar grammatika*, Lengyel 2000).

A skandináv nyelvészeti szakirodalom meghatározó nyelvtana Faarlund (1997) munkája. A melléknevek alkategóriáit az alábbi módon írja le:

- 1) **Méret:** *kicsi, hosszú, széles.*
- 2) **Forma:** *kerek, lapos, egyenes.*
- 3) **Szín:** *kék, piros, sötét.*
- 4) **Hangmagasság:** *hangos, éles, halk.*
- 5) **Íz:** *édes, savanyú, keserű.*
- 6) **Életkor:** *öreg, fiatal, haldokló.*
- 7) **Állag:** *puha, éles, rothadt.*
- 8) **Kedélyállapot:** *boldog, izgága, ideges.*
- 9) **Hőmérséklet:** *meleg, forró, hideg.*

10) **Más tulajdonságok:** *lusta, dolgos, tiszta.*

Láthattuk, hogy a dimenzionális melléknevek csoportja a legtöbb magyar és idegen nyelvű csoportosításban elsődleges, dimenzionális vagy méretjelentése alapján kap helyet, amelyet fentebb a prototipikus jelzővel határoztam meg (a dimenzionális melléknevek prototipikus jelentéséről a 3. fejezetben lesz szó részleteiben). A nyelvtanok nem foglalkoznak az egyes kategóriák közti kapcsolatokkal, valamint a prototipikus és kevésbé tipikus dimenzionális melléknévi olvasatokkal.

A fent bemutatott csoportosításokból is kitűnik, hogy a dimenzionális melléknevek megnevezése nem egységes a nyelvészeti szakirodalomban. Az itt vizsgált mellékneveket illetik a mértékjelölő (*A mai magyar nyelv rendszere* 1961), érzékszerveinkkel érzékelhető (*A mai magyar nyelv* 1968), méretmegnevező (Sharoff 2002, 2006), térbeli (Talmy 2000), térbeli-dimenzionális (Lang 2001) és egyéb jelzőkkel a szakirodalomban. A többség azonban a dimenzionális jelzőt használja (Bierwisch 1967, Weydt–Schlieben-Lange 1998, Taylor 2003 Vogel 2004, Tribushinina 2008, 2009). A jelen dolgozat is ezt követi.

2.2. **Dimenzionális melléknevek: kutatási irányok és módszerek**

A dimenzionális melléknevekkel foglalkozó első tanulmányok tárgya a francia és a német melléknevek vizsgálata volt (francia: Greimas 1966; német: Bierwisch 1967, Lafrenz 1983, Lang 1989), de korán bekapcsolódtak e kutatási vonalba az angol nyelvre koncentráló munkák is (Lyons 1977, Dirven–Taylor 1988, Durell 1988, Vandeloise 1988). A századforduló körül a dimenzionális melléknevek csoportja több kisebb és nagyobb nyelv kutatójának is felkeltette az érdeklődését (júkatek maja: Stolz 1996; spanyol: Galeote et al. 1999; lengyel: Linde-Usiekiewicz 2002; orosz: Rakhilina 2000; olasz: Goy 2002; svéd: Vogel 2004.; nganaszan: Szeverényi 2006; perzsa és azerbajdzsáni Shabani Minaabad 2009, 2010, vietnámi: Hoáng Thi Hóá 2010). Ennek ellenére a fő irányvonalat, ahogy a nyelvészet sok más területén, ma is az angol és a német nyelvre vonatkozó kutatások határozzák meg (Weydt–Schlieben-Lange 1998; Lang 2001; Athanasiadou 2001; Taylor 2004; Tribushinina 2008, 2009).

2.2.1. A strukturalista és a generatív előzmények a nyelvtudományban

Algirdas Julius Greimas strukturális szemantikai elmélete, a **szémaelemzés** (1966) elsődlegesen a strukturalista irodalomtudományban talált követőkre, de a dimenzionális melléknevek leírásában is úttörő szerepet játszik. A szeméma és a lexéma megkülönböztetése a strukturalista nyelvészeti terminológia egyik alapfogalma. Greimas terminológiájában a **lexéma** olyan független nyelvi egység, amely számos jelentést hordozhat. Ezzel szemben a **szeméma** a szövegbe integrálódott, többé-kevésbé egyértelmű jelentéssel bíró nyelvi elem. A legkisebb jelentéssel bíró egységet Greimas **szémának** nevezi. Szövegsemantikai elemzésében rámutat, hogy a szavak jelentésszerkezetében kimutatható azonos jelentéselemek (szémák) miatt lehetséges, hogy egy szövegben bizonyos szavak helyettesítsék egymást. E helyettesítés szemléltetéséhez mutatja be a dimenzionális melléknevek szisztematikus, szémaalapú leírását. A francia nyelv szemikus térrendszer-vizsgálatában Greimas hat dimenzionális melléknevet vizsgál (*haut* 'magas', *bas* 'alacsony', *long* 'hosszú', *court* 'rövid', *large* 'széles', *étroit* 'szűk'), hat széma függvényében. A dimenzionális kifejezéseket meghatározó paraméterek (szémák) a következők: **térbeliség, dimenzionalitás, vertikális, horizontalitás, perspektivitás, lateralitás** (Greimas 1966: 31–37).

SZÉMA	lexéma	<i>haut</i> 'magas'	<i>bas</i> 'alacsony'	<i>long</i> 'hosszú'	<i>court</i> 'rövid'	<i>large</i> 'széles'	<i>étroit</i> 'szűk'
TÉRBELISÉG		+	+	+	+	+	+
DIMENZIONALITÁS		+	+	+	+	+	+
VERTIKALITÁS		+	+	–	–	–	–
HORIZONTALITÁS		–	–	+	+	+	+
PERSPEKTIVITÁS		–	–	+	+	–	–
LATERALITÁS		–	–	–	–	+	+

2.5. táblázat: A francia dimenzionális melléknevek szémaalapú besorolása Greimas (1966: 37) alapján

A *haut* 'magas' és *bas* 'alacsony' lexémáknak közös szemái a térbeliség, a dimenzionalitás és a vertikális. A *long* 'hosszú' és a *court* 'rövid' mellékneveket a térbeliség, a dimenzionalitás és a horizontalitás szemái mellett egy negyedik széma, a perspektivikusság is jellemzi, a *large* 'széles' és *étroit* 'szűk' szemái pedig a térbeliség, a dimenzionalitás, valamint a horizontalitás és a lateralitás.

A fenti jegyek a magyar *magas*, *alacsony*, *hosszú* és *rövid* melléknevek prototipikus dimenzionális jelentésében azonosak a francia megfelelőik paramétereivel. Greimas a *nagy* és a *kis/kicsi* mellékneveket nem vonta be vizsgálatába, de az általa felállított szémáknak megfelelően a prototipikus dimenzionális jelentésű *nagy* és *kis/kicsi* melléknevek az alábbi módon jellemezhetőek: térbeli és dimenzionális elemek, vertikális vagy horizontális kiterjedés, illetve perspektivitás vagy lateralitás nem jellemzi őket.

A greimas-i módszer továbbfejlesztője a szintén strukturalista alapokról induló, majd generatív szemléletben is dolgozó Manfred Bierwisch. A német melléknevek átfogó vizsgálata (Bierwisch 1967) során Bierwisch növelte a vizsgált jelentésegységek (a szémák, Bierwisch terminológiájában [primitív] **szemantikai jegyek**) számát. Az **orientáció** és a **perspektíva** mellett a következő paramétereket alkalmazza: **forma**, **dimenziók száma**, **hierarchia**, **proporcionalitás**, **inherencia**, **távolság**, **konzisztencia** és **denzitás**. Kutatásának elsődleges célja az volt, hogy elkülönítse azokat az univerzális jellemzőket, amelyek nemcsak a melléknevek, hanem a főnevek általános szerkezetének is a részét képezik (Bierwisch 1967: 16). Bierwisch szerint ha a főnévnek és a melléknévnek hasonlóak a primitív szemantikai jegyei, akkor lehetséges azok kombinációja. Bierwisch az egyes szemantikai jegyek formalizációjával próbálta lehetővé tenni a melléknevek teljes térbeli struktúrájának a feltérképezését: a *lang* 'hosszú', *weit* 'széles', *hoch* 'magas', *breit* 'széles', *tief* 'mély', *dick* 'vastag/kövér' és a *groß* 'nagy' mellékneveket, illetve ezek negatív polaritású párját elemzi a térbeli kiterjedéssel rendelkező tárgyakra vonatkoztatva. A dimenzionalitás kivételével minden jegy lehet pozitív vagy negatív. A dimenzionalitás paramétere (n Dim) jelölhet egy (1 Dim), kettő (2 Dim) vagy három (3 Dim) dimenziós entitást. A polaritás (\pm Pol) a skálán elfoglalt ellentétes pozíciót jelöli. A *hosszú* például (+Pol), a *rövid* pedig (−Pol). A pozitív polaritású elemek tipikusan a *milyen* kérdőszóval bevezetett kérdő mondatok tulajdonságot kifejező elemei (1–2).

- (1) *Milyen hosszú ez a folyó?*
- (2) *Milyen magas ez az épület?*

Orientáció szempontjából egy dolog lehet orientált vagy nem orientált. Az orientációt három paraméter, a vertikálitás, a horizontalitás és a lateralitás írja le. A vertikálitás (\pm Vert) azt határozza meg, hogy egy adott entitás rendelkezik-e vertikális kiterjedéssel; a *magas* melléknév ebből a szempontból (+Vert), míg a *széles*, *hosszú*

(-Vert) jeggyel rendelkezik. Az egydimenziós kifejezések esetében, mint például a *hosszú*, a (-Vert) elégséges a dimenzionális leíráshoz. Azonban a két-, illetve háromdimenziós dolgok másodlagos dimenzióval is rendelkezhetnek, amelyet a (\pm Second) jegy fejez ki. (\pm Second) például a német *lang* 'hosszú' és *breit* 'széles' melléknevek megkülönböztető jegye (3-4).

(3) *lang* (-Vert), (-Second)

(4) *breit* (-Vert), (+Second)

Bierwisch rámutat, hogy a *lang* 'hosszú' melléknévnek sem az elsődleges, sem a másodlagos dimenziója nem jelöl vertikális kiterjedést, míg a *breit* 'széles' melléknevet a vertikális kiterjedéssel szembeállított kiterjedés jellemzi. Mindez azonban sokkal összetettebb lesz, ha közelebbről figyelembe vesszük, hogy a melléknevek mely dimenziót profilálják. Bierwisch a *groß* 'nagy' példáján szemlélteti, hogy a különböző tárgyakat jellemezve a *groß* 'nagy' milyen dimenziókkal operál. A 2.5. táblázat ezeket a példákat foglalja össze.

melléknév	(1 Dim)	(2 Dim)	(3 Dim)
<i>Wagen</i> 'autó'	<i>groß</i>		
<i>Tür</i> 'ajtó'	<i>groß</i>		
<i>Brett</i> 'deszka'	<i>groß</i>		
<i>Fenster</i> 'ablak'	<i>groß</i>		
<i>Stange</i> 'rúd'	? <i>groß</i>		
<i>Mensch</i> 'ember'	<i>groß</i>		
<i>Topf</i> 'edény'	<i>groß</i>		
<i>Ball</i> 'labda'	<i>groß</i>		

2.5. táblázat: A *groß* 'nagy' melléknév dimenziószámai Bierwisch (1967:15-16) alapján

A *Wagen* 'autó' esetében a *groß* 'nagy' mindhárom dimenzióra vonatkozhat, míg a *Tür* 'ajtó', *Brett* 'deszka', *Fenster* 'ablak' főnevek mellett csak két dimenzióra. Bierwisch a *Stange* 'rúd' esetében bizonytalan volt, míg a *Mensch* 'ember' főnév mellett a *groß* szerinte a vertikális dimenzió jelölője. A gömbölyű formájú dolgok esetében, mint például a *Ball* 'labda' vagy az *Apfel* 'alma' főneveknél a *groß* 'nagy' melléknév szintén mindhárom dimenzióra kiterjedhet.

További fontos szemantikai jegy Bierwischnél a megfigyelő jegye (\pm Observ), amely nem feltétlenül a beszélő vagy a hallgató, hanem az a tengely, amelyhez viszonyítva egy tárgy általában elhelyezkedik a térben. Így például a (+Observ) a jegye

tipikusan a *tief* 'mély' melléknévnek. A (+Observ) jegy a *Der Schrank ist tief*. 'A szekrény mély.' példában horizontális nézőpontot, míg a *Das Meer ist tief*. 'A tenger mély' mondatban vertikális nézőpontot feltételez. Mind a (+Vert), mind a (+Observ) egy, az entitástól független, belső struktúrát indukál, valamely környezettől független tengelyt profilál. A (+Observ) esetében ez a megfigyelő orientációja, míg a (+Vert) egy dolognak a földhöz, alapzathoz, talajhoz viszonyított tipikus orientációját jelöli. Ezt a közös tulajdonságot az inherens (-Inherent) jegy jelöli. Amennyiben egy adott dolognak van maximális kiterjedése, akkor azt a (+Max) jegy egészíti ki. A (±Max) jegy nemcsak azt jelöli, hogy egy dimenzióknak van-e maximális kiterjedése, hanem a dolgok arányaira is rámutat. Ha egy dolog hosszának van maximális jegye, akkor az a dolog nem lesz széles vagy mély. Ahhoz, hogy tudjuk, hogy a számos dimenzió közül melyik lesz az elsődleges, Bierwisch bevezeti az elsődlegesség (±Main) jegyét. Amennyiben egy dolognak minden dimenziója egyaránt fontos, akkor a (+Main) jegyet használjuk. Ha viszont csak egy vagy két dimenzió játszik szerepet egy dolog méretének a meghatározásában, mint például a *dick* 'kövér' vagy a *dünn* 'vékony' melléknevek esetében, akkor a (-Main) jegyet alkalmazzuk. A fent bemutatott alapjegyek mellett Bierwisch javasolja további jegyek alkalmazását is, mint például a kerekesség (±Round), távolság (±Distance), síkság (±Plain), sűrűség (±Density) jegyeit, amelyek az egyes dimenzionális melléknevek jelentésdimenzióinak a leírásában szükségesek lehetnek.

A dolgozatban vizsgált magyar melléknevek prototipikus dimenzionális jelentéseit, Bierwisch követve, az alábbi szemantikai jegyekkel jellemezhetjük:

nagy: (+Pol), (n Dim) (+Main)

kis/kicsi: (-Pol), (n Dim) (+Main)

magas: (+Pol), (1 Dim) (+Vert)

alacsony: (-Pol), (1 Dim) (+Vert)

hosszú: (+Pol), (1 Dim) (+Inherent) (+Max)

rövid: (-Pol), (1 Dim) (+Inherent) (+Max)

Bierwisch (1967) munkássága a dimenzionális melléknevek szempontjából máig kiemelkedő jelentőségű. A dimenzionális melléknevek elsődleges, térbeli jelentésének a rendkívül részletes és rendszerezett feltérképezése mellett felvet számos kognitív nyelvészeti kérdést is. Rámutat a perspektíva és a funkciók szoros kapcsolatára, valamint a melléknévhez kapcsolódó főnév bevonásának a jelentőségére a melléknévi

jelentések leírásában (Bierwisch 1967, 1988). Ez a szempont mára a kognitív nyelvészeti leírások többé-kevésbé inherens részévé vált.

Bierwisch munkájára épül Lang kutatása (Bierwisch–Lang 1989; Lang 1989, 2001), amely időben ugyan később jelent meg, mint más, itt tárgyalt művek, azonban elméletileg szorosan kötődik Bierwisch munkáihoz, ezért a következőkben ezzel foglalkozom.

Lang munkássága két területen is előrelépést hoz Bierwischhez képest. Egyrészt azért, mert a **dimenzió-hozzárendelést** (dimension assignment) összetett kognitív operációként értelmezi. Másrészt azért, mert a kutatásba bevon több európai és Európán kívüli nyelvet is, és eredményeit a nyelvtipológia irányába is kiterjeszti. A világ nyelveit három (proporcióalapú, megfigyelőalapú és kettős) csoportra osztotta (Lang 2001).

Lang három releváns szintet vázol fel a térbeliséget kifejező nyelvi fogalmak megértéséhez: a percepciós, a fogalmi és a szemantikai szintet. A percepciós szint a szenzoros input forrása, amelyre a dimenzió-hozzárendelés folyamata épül. A fogalmi szint szűrőrendszerként működik: kiválasztja azokat a percepciós különbségeket, amelyek szerepet játszanak hétköznapi térbeli tudásunk naiv fizikájának a kialakításában. A szemantikai szint a fogalmi szinten kiválasztott jegyek (features) lexikai kódolásáért felelős. A három szint szoros együttműködését a Gestalt- és a pozíciós jegyek biztosítják. A dimenzió-hozzárendelések nem egy általános testséma szerint történnek, hanem két, egymással együttműködő referenciasémának, az **inherens proporciós sémának** (Inherent Proportion Schema: IPS) és az **elsődleges percepciós térnek** (Primary Perceptual Space: PPS) az együttműködésén alapulnak. Az első, a proporcióalapú a Gestalt-jegyekért, míg a második a pozíciós jegyekért felel. Mindkettő több koordináta-rendszerben építkezik, amelyek természete és origója különböző, s amelyek azon fogalmi jegyeket szolgáltatják, amelyekre a dimenziórendelés épül. Lang terminológiájában a dimenziók a korábban paraméter vagy kategória névvel illetett fogalmak: a magasság, hossz, szélesség, mélység, vastagság, méret, kiterjedés és a távolság. A felsorolt dimenziók mind térbeli fogalmak tulajdonságait fejezik ki. A dimenzió-hozzárendelések különböző dimenzióhozarárendelés-paramétereken alapulnak, amelyek az IPS-ből és az PPS-ből következnek, és két formában jelentkeznek: tárgy schemataként, ami a fogalmi instanciációja a dimenzió-hozzárendelés paramétereinek; illetve a lexikális jelentés részeként. Lang arra is rámutat, hogy a konceptuálisan

kategorizált tárgyak lehetnek elsődleges és/vagy kontextuálisan előhívottak. Összességében azonban a térbeli dolgok keretein belül marad leírásában, s csak a dimenziórendelő paraméterekkel foglalkozik. A dimenzióhozzárendelés-paraméterek a térbelidimenzió-kifejezések jelentését építik fel. Ezek a szemantikai komponensek a következők:

MAX: valamely tárgy maximális kiterjedését határozza meg, pontosan egy maximális kiterjedés esetén.

VERT: egy tárgy kiterjedését határozza meg, az elsődleges perceptuális tér vertikális tengelyéhez viszonyítva.

OBS: valamely tárgynak az elsődleges perceptuális tér megfigyelőjéhez viszonyított helyzetét határozza meg.

ACROSS: valamely tárgy kiterjedését határozza meg, amely merőleges a MAX, VERT vagy OBS-hoz képest.

MIN: egy háromdimenziós tárgy minor kiterjedését határozza meg, amely nem definiálható MAX vagy az ACROSS segítségével, pl. *thick–thin*, *dick–dünne* 'vastag – vékony'.

A MAX és a MIN Gestalt-tulajdonság, amely az inherens proporciós sémából emelkedik ki. Ezzel szemben a VERT és az OBS pozicionális tulajdonságokat jelölnek, s így az elsődleges perceptuális térből profilálódnak. Az ACROSS paraméter mind a perceptuális, mind a proporciós sémában jelen van. Az inherens proporcionális sémában az ACROSS kiegészíti a MAX és a MIN paramétereket. A perceptuális térben az ACROSS jelöli a horizontális kiterjedést, amikor az se nem VERT, se nem OBS. Lang az általa bevezetett jegyek alapján az angol *wide across* kifejezést az alábbi módon jellemezi: az angol *wide* 'széles' és a *narrow* 'szűk' melléknevek olyan kifejezések, amelyek dimenziója (d') merőleges az ACROSS-ra, amennyiben d' MAX, VERT vagy OBS. Formálisan:

(a) ... [$d' \perp \text{ACROSS } x$]...;

(b) $d' \in \{\text{MAX, VERT, OBS}\}$

A lexikális szemantika nyelvén: (a) a *wide* 'széles' lexikális jelentését ábrázolja a tér egy elemeként, (b) olyan szelekciós megkötések, amelyeket a *wide* 'széles' melléknév a tárgyakra alkalmaz. Ezek a feltételek lexikalizáltak a térbeli dimenzionális terminusokban. Emellett vannak olyan paraméterek, amelyek csak néhány terminusban jelentkeznek. Ilyen például a SUB vagy a DIST. Lang modelljében a paraméterek közösen is meghatározhatják egy tárgy kiterjedését. Például az angol *tall* 'magas' a MAX

és a VERT paraméterek által határozható meg, ahol a MAX a domináns paraméter, amelyet a VERT paraméter tovább specifikál, azaz formalizálva: MAX | VERT. A domináns elem jelzése azért fontos, mert a *tall* 'magas' ellentéte a *short* 'alacsony', azaz egy MAX paraméterrel leírható kifejezés, nem pedig a *low* 'alacsony', amely a VERT *high* kifejezés ellentétje. A MAX | VERT szemantikai tulajdonsággal csak a *tall* 'magas' melléknév rendelkezik. Konceptuálisan a *tall* 'magas' például fák és tornyok tárgy schematája. Ezeknek a dolgoknak van kanonikus orientációjuk, amelyek a maximális tengelyükhöz kötöttek. További kontextuális specifikáció során a *tall* 'magas' Gestalt-tulajdonsága pozicionális tulajdonsággá változtatható: MAX | VERT.

Lang arra is rámutat, hogy a fenti paraméterek nem kombinálódhatnak bárhogyan. Az alábbi kombinációkat tartja megvalósulhatónak: MAX | VERT, MIN | VERT, ACROSS | VERT, MAX | OBS, MIN | OBS, ACROSS | OBS, MAX | ACROSS és VERT $\uparrow\downarrow$ OBS. A $\uparrow\downarrow$ azt jelöli, hogy a két paraméter ellentétes irányba mutat, például: *kráter*, *folyó*. A MAX kifejezéseket alkalmazhatjuk 1D, 2D és 3D tárgyakra. A VERT és az ACROSS paraméter 2D vagy 3D tárgyat, az OBS pedig 3D tárgyat követel meg.

Míg Lang munkássága már előremutat a kognitív funkcionális nyelvészet irányába, addig Lyons leírása (1977) még szorosan a lexikális nyelvészeti leírás keretei közt marad. A dolgozatban azért kapott szerepet, mert számos, elsősorban angol nyelvű kutatás kiindulópontja. Lyons a *long* 'hosszú', *short* 'rövid', *high* 'magas', *low* 'alacsony', *deep* 'mély', *shallow* 'alacsony', *wide* 'széles', *narrow* 'szűk', *thick* 'vastag' és *thin* 'vékony', *far/distant* 'távoli/messze', *near/close* 'közeli' melléknevekkel foglalkozik. Különbséget tesz a **pozicionális** (positional) és a **minőségi** (qualitative) térbeli melléknevek között. A pozicionális melléknevek közé sorolja azokat a dimenzionális mellékneveket, amelyek egy referenciaponthoz viszonyítva adnak meg távolságot (pl. *distant building* 'távol eső épület'). A minőségi melléknevek ezzel szemben Lyons szerint nem alkalmaznak referenciapontot. Példaként a *long building* 'hosszú épület' szerkezetet hozza fel, amelyben a melléknév csak egy térbeli dimenzió kiterjedését határozza meg. A két jelentést a távolság és a kiterjedés fogalmával különbözteti meg. Rámutat, hogy vannak olyan dimenzionális melléknevek, mint pl. a *high* és a *low*, amelyek mindkét olvasattal előfordulhatnak. Ilyen például a magyarban a *magas ablak* szerkezet, amely kifejezhet egy, a referenciaponttól (beszélőtől) vertikális irányban távol eső ablakot, vagy egy olyan ablakot, amelynek a vertikális kiterjedése nagy, de akár közvetlenül a beszélő előtt is állhat.

Lyons a minőségi mellékneveket további két, orientált és nem orientált csoportba sorolja. Ha valami orientált (*magas ház, alacsony férfi*), a vertikális paramétere elsődleges a maximalitással szemben. A vertikális dimenzió nem szükségszerűen a maximális dimenzió. Ha egy dolog inherensen nagy előfelülettel vagy oldalfelülettel rendelkezik (horizontális kiterjedés), akkor szélességről vagy vastagságról beszélünk. Egy nem orientált entitás (pl. *mély gödör, nagy labda*) esetében a maximalitás (maximális dimenzió) és a mélység paraméterei játszanak a szerző szerint kiemelkedő szerepet. Lyons kiemeli, hogy a háromdimenziós dolgok esetében a maximalitás dimenziója az elsődleges. Ha egy dolognak van maximális kiterjedése, akkor azt hosszúságként határozzuk meg. Ha az entitás másik irányú kiterjedése szembetűnő, akkor a *széles/vékony* dimenzió kap szerepet. A harmadik dimenzió az adott entitás további tulajdonságaitól függ. Ha a tárgy üres, akkor lehet *mély* vagy *sekély/alacsony*, ha tömör, akkor jellemezhetjük a *vastag* vagy *vékony* melléknevekkel.

Összefoglalva: egy nem orientált, háromdimenziós és legalább egy irányba szembetűnő kiterjedéssel rendelkező dolognak az elsődleges dimenziója a hosszúság, a másodlagos dimenziója a szélesség, a harmadlagos dimenziója pedig vagy a vastagság, vagy a mélység lesz. Amennyiben egy dolognak nincs maximális dimenziója (valamelyik irányú kiterjedése szembetűnőbb, mint a másik kettő), akkor nem lehet hossza. Ilyen esetekben az általános méretet kifejező *nagy* vagy *kis/kicsi* melléknevet használjuk (pl. *nagy labda, kis gömb*).

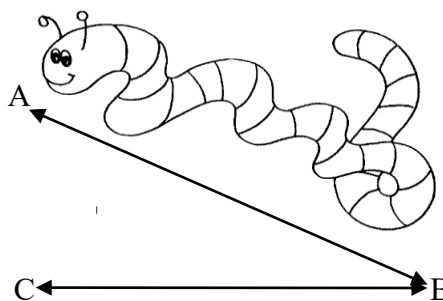
Ahogy a korábbi szerzők, Lyons is csak a konkrét, térbeli kiterjedéssel rendelkező entitásokkal foglalkozott. Részletességben és kidolgozottságban elmarad a német kutatók máig egyedülálló rendszerétől. Következtetéseit saját megfigyeléseire alapozta, konkrét nyelvi anyagon nem dolgozott. Ezen a területen változást hoznak a kognitív funkcionális nyelvészeti munkák, amelyek szólistákon, kollokációs adatgyűjteményeken és korpuszokon, különböző típusú szótárakkal, illetve elicitációs módszerrel dolgoznak.

2.2.2. Kognitív funkcionális előzmények a nyelvtudományban

Anna Vogel könyvének (2004) kivételével a kognitív funkcionális nyelvészeti munkák nem dolgoznak fel teljes dimenzionális melléknévi rendszereket: jellemzően egy melléknévpár jelentésszerkezetének a feltérképezésével foglalkoznak. A szisztemikus

funkcionális nyelvészetben csak Sharoff próbálkozott a strukturalista-generatív nyelvészet eredményeihez mérhető rendszeres áttekintéssel. A hangsúly az áttekintő leírásról áthelyeződik a különböző módszerek és elméleti modellek alkalmazhatóságának a vizsgálatára. Általában azonban elmondható, hogy ezeknek a munkáknak az érdekük, hogy megkezdődött a dimenzionális melléknevek korpuszalapú, de legalábbis szöveggörnyezetben történő módszeres vizsgálata. A kutatók a vizsgálatokat az angol és a német mellett kiterjesztik más európai nyelvekre is (olasz, orosz, spanyol, svéd).

Vandeloise (1988) a hosszúságot és szélességet kifejező melléknevek gyakoribb használatát vizsgálta az angol nyelvben. Szerinte a hosszúsághoz és a szélességhez kapcsolódó gyakori fogalmak alkalmazását négy használati szabály irányítja, amely a dolgok négy csoportjához rendelhető. Az első szabálya szerint egy vonalszerű entitásnak vagy egy pályának a hosszúság az aktuális forma menti, a szélesség pedig az aktuális formára merőleges irány menti kiterjedése. Egy giliszta hossza például a giliszta formája mentén megtett út, nem pedig A és B vagy C és B pont közti egyenes irányú távolság (l. 2.6. ábra), míg szélessége az adott forma merőleges irányú kiterjedése lesz.

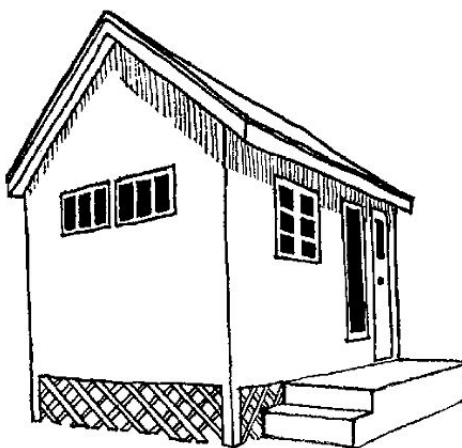
2.6. ábra: Vandeloise (1988) első szabályának a szemléltetése

A vonalszerű entitások nem rendelkeznek szélességgel, a pályáknak, illetve a pályaszerű entitásoknak viszont van szélességük is.

A második használati szabály a mozgó entitásokra vonatkozik, amely szerint a mozgó entitások hosszúsága a mozgás irányával párhuzamos, szélessége a mozgás irányára merőleges kiterjedés mentén határozható meg. Egy autó hosszúsága például a menetiránnyal párhuzamos, szélessége pedig az arra merőleges irányú kiterjedése lesz.

A stabil, nem mozgó, multidimenzionális entitásokra vonatkozik a harmadik szabály, amely szerint ezen entitások hosszúságát a beszélő általános pozíciójára

merőleges, míg szélességét a beszélővel párhuzamos irányú kiterjedés határozza meg. A két érték gyakran felcserélhető a beszélő helyzetétől függően. Például a 2.7. képen látható ház bejárati ajtajával szemben állva a ház szélessége megegyezik a ház oldalsó ablakaival szemben állva érzékelt hosszúsággal.

2.7. ábra: Vandeloise (1988) harmadik szabályának a szemléltetése

A negyedik használati szabály független a tárgy mozgási irányától és a beszélő (megfigyelő) pozíciójától. Ez az úgynevezett geometrikus szabály, ami kimondja, hogy a hosszúság, illetve a szélesség egy entitás legnagyobb, illetve legkisebb kiterjedése. Visszatérve a ház példájához, a ház hosszabb oldala határozza meg a hosszúságot, míg a rövidebb a szélességet. Ebben a helyzetben a megfigyelői pozíció rögzített: az oldalablakkal szemben helyezkedik el.

Vandeloise elemzésének jelentősége, hogy a geometriai kiterjedést Bierwischsel szemben nem tekinti elsődlegesnek, csak egy olvasatként kezeli, amelynek az alkalmazását használati szabályok irányítják. E munkának is nagy hiányossága azonban, hogy a korábbi elemzésekhez hasonlóan csak konkrét dolgok leírásával foglalkozik. Így például a *hosszú* melléknév egyik leggyakoribb használati terét, időbeli olvasatát meg sem említi. A *hosszú könyv* szerkezetnek szövegkörnyezettől függően több olvasata is lehet (geometriai és időbeli). Emellett a harmadik szabálynál lehetséges, hogy nem a beszélő helyzetének a meghatározása a lényeges, hanem inkább a beszélő arcának (szemének) és a mozdulatlan entitás helyzetének a viszonya. Visszatérve az 2.7. ábrához: ha a bejárati ajtóra merőleges a vállunk, tehát nem szemben állunk a bejárati ajtóval, hanem oldalt fordulva, akkor a hosszúság megegyezik az oldalablakkal szembeni hosszúsággal. Tehát a szemsíkkal párhuzamos kiterjedés lesz a szélesség, míg

az arra merőleges a hosszúság. Ez igaz a mozgó entitásokra alkalmazott szabályoknál is, amennyiben a mozgás irányát azonosítjuk a nézés irányával.

Vandeloise a fent bemutatott használati szabályok mellett számos megszorítást is megfogalmaz. Kiemeli, hogy háromféle dolognak nem lehet hossza: 1. Olyan tárgynak, amelynek legnagyobb kiterjedése a magassága. Így például az ablaknak és az ajtónak tipikusan nincsen hossza. 2. Olyan tárgynak, amelynek a hossza kisebb vagy közel azonos a tárgy a szélességével. Így például ha a ház bejáratával szemben állva a ház szélessége a nagyobb, akkor a másik méret nem lehet hossz. 3. Olyan tárgyaknak, amelyeknek nincs jellemzően hosszirányú kiterjedésük. Így például tipikusan a légynek nincs hossza. Megjegyzi, hogy a hosszal ellentétben szélességről mindig beszélhetünk, természetesen a harmadik eset kivételével, amikor valaminek nincs oldalirányú kiterjedése.

Témaválasztásában szorosan kapcsolódik Vandeloise (1988) munkájához Athanasiadou (2001) vizsgálata, amely a szélesség fogalmával foglalkozik az angol *wide* és *broad* 'széles' elemzésén keresztül. Vandeloise-hoz hasonlóan a melléknévi fogalmak olvasatainak a leírására törekszik, azonban Vandeloise-zal ellentétben az absztrakt jelentéseket is bevonja az elemzésbe. Módszereit tekintve is újít a korábbi kutatásokhoz képest. A két melléknévet kollokációkban vizsgálja. Rámutat, hogy melyek azok a főnevek, amelyek mindkét melléknévvel előfordulnak, s melyek azok, amelyek csak az egyik vagy csak a másik melléknévvel fordulnak elő. Ezáltal próbálja meghatározni és egyidejűleg elhatárolni a melléknévek közös és kizárólagos használati tereit. Módszerét sajnos behatárolja, hogy csak azokat a kollokációkat veszi figyelembe, amelyek az általa vizsgált három szótárban (*Longman Dictionary of English*, *Collins Cobuild English Dictionary*, *The American Heritage Dictionary*) előfordulnak. Ily módon a használati gyakoriságot nem tudja meghatározni. Kutatása még egy ponton kapcsolódik a jelen dolgozathoz: felveti, hogy szükséges az egyes kollokációk elfogadhatóságát anyanyelvi beszélőkkel validáljuk. A validálás módszere, leírása és eredménye azonban nem szerepel dolgozatában. Ezért csak feltételezhetjük, hogy a validált kollokációkat vizsgálva sorolja a melléknéveket hét szemantikai csoportba. A *wide* 'széles' melléknévnek három alapjelentését különíti el: (i) oldalirányú távolság vagy kiterjedés (*wide gate* 'széles kapu', *wide bed* 'széles ágy'), (ii) kapacitás (*wide experience* 'széleskörű tapasztalat', *wide interest* 'tág érdeklődési terület'), (iii) általánosság (*wide context* 'széles kontextus', *wide publicity* 'széleskörű nyilvánosság').

A *broad* 'széles' melléknévhez négy alapjelentést kapcsol: (iv) erősség, stabilitás (*broad shoulders* 'széles vállak', *broad hips* 'széles csípő'), (v) kapacitás (*broad syllabus* 'tág tematika', *broad outline* 'vázlatos kivonat'), (vi) részletesség (*broad feeling* 'átfogó érzés', *broad appeal* 'széleskörű vonzerő'), (vii) (hatóköri) nyitottság (*broad daylight* 'fényes nappal', *broad views* 'nyitott').

Athanasiadou egy sematikus hálózatban ábrázolja az egyes jelentéspontokat, amelyek egymáshoz szorosan kapcsolódnak. A legprominensebb pontot, a prototípust, mértéknek nevezi, amely köré rendeződik a jelentéstípusok többsége. Ezt a pontot tekinti a hálózat kiindulópontjának, ahonnan a teljes hálózat sugárszerűen rendeződik a kapacitás, az általánosság, a stabilitás és a részletesség irányába. A nyitottságot a kapacitás közvetlen kiterjesztésének tekinti, amelyet csak a *broad* 'széles' melléknév fejez ki.

A teljes, illetve részleges (közeli) szinonimitás mentén indul el Dirven–Taylor (1988) és Taylor (2003) munkája. Mindkét kutatás a prototipikusan magasságot kifejező *high* és *tall* 'magas' mellézneveket vizsgálja. A tanulmányok elsősorban a részleges (közeli) és teljes szinonimitással foglalkoznak, de e dolgozat szempontjából releváns eredményeket is bemutatnak. A tipikusan szélességet profiláló *wide* és *broad* 'széles' melléznevekhez hasonlóan a *high* és *tall* 'magas' szinonimák is poliszémek. A két nyelvi forma számos fogalom megjelölésére alkalmas. A két elem természetesen nemcsak poliszém, hanem szinonim kapcsolatként is jellemezhető.

Dirven és Taylor (1988) munkája az első, dimenzionális melléznevekkel korpusz alapján foglalkozó vizsgálat. A korpuszvizsgálatot elfogadhatósági vizsgálat egészíti ki. Az elsődlegesen magasságot kifejező *tall* 'magas' szónak konkrét főnevekkel alkotott kollokációit módosító funkcióban vizsgálták. A Birmingham University Corpus of English (BNC, 7,3 millió szó) anyagában előforduló 373 *tall* 'magas' melléznevet kollokációi alapján 11 entitástípusba sorolták. Az entitások 58,8%-a személyt jelölt, 8,8%-a fát, 7,2%-a valamilyen tárgyat, 7,0%-a növényt, 6,4%-a épületet, 4,8%-a pedig oszlop formájú dolgokat. A fennmaradó csoportok egyike sem érte el a 2%-os gyakoriságot.

Az elfogadhatósági vizsgálatban a szerzők 40 egyetemi hallgatót kértek meg arra, hogy értékeljenek 67 *tall* + főnév szerkezetet (pl. *tall person* 'magas személy', *tall dog* 'magas kutya', *tall table* 'magas asztal').

A kollokációgyakorlás eredményeit összevetették az elfogadhatósági vizsgálat eredményeivel. Azt találták, hogy a *tall* 'magas' melléknév 'vertikális kiterjedés' jelentésben (amellyel a *high* 'magas' melléknév is rendelkezik) egyáltalán nem fordul elő a korpuszban, valamint elfogadhatósági értéke a nagyon rossz intervallumba esik. Rámutatnak, hogy a *tall* 'magas' tipikusan keskeny/vékony dolgokat jelöl, amelyeknek a vertikálitása a legszembevetőbb tulajdonsága: a fatípusokat az adatközlők tipikusan jónak, míg az állatokat bizonytalanak vagy rossznak ítélték. A *tall* melléknevet a *high* melléknévvel szemben dinamikusnak tekintik, mivel azok tipikusan személyekhez és emberi munka során létrehozott dolgokhoz kapcsolódnak, s mint ilyeneknek, dinamikusán változhat vertikális kiterjedésük. Ezzel szemben a *high* 'magas' melléknév statikus, s tipikusan a természet által alkotott méretet profilálja. Amennyiben egy természeti jelenség dinamikusként is leírható, akkor a *tall* 'magas' melléknévvel is előfordulhat (*tall stalagmite* 'magas állócseppkő'). Arra is rámutatnak, hogy a *tall* 'magas' dolgok tipikusan kiemelkednek a háttérből (*tall bookcase* 'magas könyvespolc' vs. **tall door* 'magas ajtó'), ezért egy résznek a tulajdonságát nem a *tall*, hanem a *high* melléknév profilálja (*high forehead* vs. **tall forehead* 'magas homlok').

Összegezve megállapítják, hogy a *tall* 'magas' melléknév tipikusan a dinamikus entitásokat jelöli, és azokat egészében profilálja, azonban ritkábban jelöl olyan entitásokat, amelyek inherensen magasak.

Taylor 2003-ban ismét tárgyalja a magasság és a szinonimitás kérdését, immár több figyelmet fordítva a *high* 'magas' melléknévre is. Modelljét a MacLaury színvizsgálatai során kialakított **koextenzió** (co-extension) fogalmára (MacLaury 1987, 1995, 1997a, 1997b) építi. A koextenzió olyan reláció, amelyben például két színnév a színspektrum ugyanazon szegmensét fedi le. Ilyen a magyarban a *piros* és a *vörös* színnév. Taylor szerint a *high* és a *tall* 'magas' melléknevek közt is koextenziós kapcsolat van, amelyben a *high* a domináns, a *tall* pedig a recesszív pár. A korpuszban a *high* (579 előfordulás) sokkal gyakrabban fordul elő, mint a *tall* (59 ef). Taylor a vizsgálatok során megállapítja, hogy a *high* 'magas' sokféle entitásra vonatkozhat, míg a *tall* 'magas' tipikusan embert megnevező főnevekkel fordul elő. Emellett mindkettő használatos a térbeli tartományon kívül is, ahol a fogalmak a vertikálitás mintájára rendeződnek (*high number* 'magas (nagy) szám', *high temperature* 'magas hőmérséklet'). Rámutat, hogy a *tall* 'magas' melléknév metaforikus előfordulása ritkább. Kiemeli, hogy a *high* 'magas' kifejezhet vertikális kiterjedést és vertikális

pozíciót is, míg a *tall* 'magas' csak vertikális kiterjedést jelöl, s ebben hasonló gyakorisággal szerepel, mint a *high*. Különböznek viszont abban, hogy mely entitások vertikális kiterjedését jelölik. A *tall* tipikusan emberekre (45/59), míg a *high* épületekre (10/61) és különböző tárgyakra (13/61) vonatkozik.

Összefoglalva Taylor megállapítja, hogy a *tall* 'magas' az angolban luxuskifejezés (2003: 281), hiszen a legtöbb nyelv egy terminussal is megelégszik a pozitív vertikálitás kifejezésére. A szerző emellett röviden kitér a *big* és a *large* 'nagy' melléknevek különbségére is (Taylor 2003: 266). Rámutat, hogy míg a *big surprise* 'nagy meglepetés' gyakori kifejezés az angolban (41 előfordulás a BNC-ben), addig a *large surprise* 'nagy meglepetés' nem használatos. Ezzel szemben a *big amount of money* 'nagy összeg' mindössze háromszor, míg a *large amount of money* 'nagy összeg' 350-szer fordul elő a BNC-ben. Taylor szerint a különböző kontextuális preferenciák szubsztanciális jelentésbeli különbségekre utalnak. A konstruálás különböző módjai, nem meglepő módon, különböző gyakorisághoz is vezetnek.

Taylor művének (2003) e dolgozat számára legfontosabb adaléka, hogy rámutat, a szinonimitás vizsgálatánál nemcsak azt kell felderíteni, hogy mekkorák és milyenek az előfordulási különbségek, hanem azt is, hogy mekkorák és milyenek az előfordulási hasonlóságok. Bővebben erről az 7. fejezetben a *kis* és a *kicsi* melléknevek elemzése kapcsán szölok. Hiányossága, hogy bár megemlíti az absztrakt kombinációkat, azokat mégsem vonja be a vizsgálati anyagba, ezért kiterjesztett következtetései hipotetikusak maradnak.

Módszertani szempontból mérföldkő Weydt-Schlieben-Lange (1998) német nyelven végzett empirikus vizsgálata. A *hoch* 'magas', *tief* és *niedrig* 'mély/alacsony' melléknevek prototipikus használatával foglalkozva bevezetik az elicitációs tesztek vizsgálatát a dimenzionális melléknevek kutatásába. A módszert a 3. fejezet részletesen tárgyalja, itt csak a vonatkozó eredményeket mutatom be. A szerzők a dimenzionális melléknevek használatát preferencia-rendszerben képzelik el. A háromdimenziós dolgokat szerintük két lépésben értjük meg: előbb egy kétdimenziós leírást készítünk, majd ezt kiegészítjük egy harmadik dimenzióval. Kétdimenziós képfelfogásunkat genetikai adottságokra vezetik vissza: a dolgokat elsődlegesen látással ismerjük meg, amely a világról kétdimenziós képet formál az agyunkban. A dolgok többsége rendelkezik egy kiemelt dimenzióval. Ez Weydt-Schlieben-Lange szerint a *hoch* 'magas', a *tief* 'mély' vagy a *lang* 'hosszú' lehet: a magasság a vertikális dimenzió

szembetűnősége esetén; a mélység akkor, ha egy dolognak belső mélysége van; a hosszúság pedig az összes fennmaradó esetben. Ezek a melléknévek elégségesek az egydimenziósként konceptualizált entitások leírásához. Amennyiben szükséges egy második dimenzió megjelölése, azt a *breit* 'széles' melléknév segítségével adhatjuk meg. Amennyiben mindhárom dimenziót ki akarjuk fejezni, két lehetőség kínálkozik: (i) Egy kétdimenziós dolog leírása, majd a harmadik dimenzió kifejezése egy másik melléknévvel. Például ha egy szekrény magas és széles is, és harmadik dimenzióként a mélységet is megadjuk. (ii) Az első dimenzió után megszakítjuk a képképzési folyamatot, majd egy kétdimenziós képet képezünk. Például ha egy magas házat szemlélünk, miután megállapítottuk, hogy az magas, perspektívát váltunk, s csak az első szintet szemlélve megfigyeljük, hogy a ház széles és hosszú. Amennyiben egy dolog nem rendelkezik kiemelkedő dimenzióval, a *dick* 'széles' melléknév preferált akár az első, akár a második dimenzió szintjén.

Ugyancsak a magasság témájával foglalkozik az olasz nyelvben Goy (2002). Vizsgálati módszere a moduláris kognitív szemantika körébe sorolható. Az olasz *alto* 'magas' és *basso* 'alacsony' melléknévek lehetséges használatait vizsgálja, a melléknévek mellett álló tárgyakat kifejező főnevek formájának a vizsgálatával együtt.

Goy kutatása arra keresi a választ, mi kombinálódik leggyakrabban a fenti melléknévekkel. Taylorhoz hasonlóan az elfogadhatóságot vizsgálja: 30 felnőtt adatközlővel értékelte 70 főnév kompatibilitását az *alto* 'magas' és a *basso* 'alacsony' melléknévekkel. Az értékelés egy hetes skálán történt, amelyen az 1-es a legjobb, a 7-es pedig a legkevésbé elfogadható kompatibilitást jelölte. Az *alto* 'magas' melléknévvel alkotott párok közül 49 helyezkedett el 1 és 3,5 között, 21 pedig 3,5 és 7 között. A *basso* 'alacsony' melléknév esetében ez 48, illetve 22 előfordulást jelentett.

Goy négy csoportot emel ki elemzés céljára: az épületek (*torre* 'torony'), az élő entitások (*uomo* 'ember'), a természetes dolgok (*montagna* 'hegy') és a nem természetes dolgok (*tavolo* 'asztal') csoportjait. Az egyes csoportokat referenciakeretek alapján különíti el. Ilyen referenciakeret például a mozgás, a geometrikusság, a kanonikus orientáltság és a kanonikus funkció. A mozgás keretét akkor alkalmazza, amikor egy dolog hosszúságának a meghatározásában szerepet játszik a mozgás iránya. A geometrikusság kerete akkor kap szerepet, amikor egy dolog hosszát a geometriája határozza meg. Egy dolog kanonikus orientációja a dolog funkcionális tulajdonságain alapul: egy dolog alját vagy tetejét határozza meg, azaz a dolog természetes

orientációjának legfelső vagy legalsó részét. A kanonikus használat szintén funkcionális tulajdonságokon alapul: egy dolog belső tulajdonságait mutatja annak tipikus helyzetében.

A kombinációkban tipikusan azok a főnevek kaptak magas értékelést, amelyek tárgyakra utalnak: *torre* 'torony', *piramide* 'piramis', *colonna* 'oszlop', *lampione* 'lámpaoszlop', *muro* 'fal', *casa* 'ház', *bicchieri* 'üveg'. Ugyancsak jól szerepeltek az emberekre, illetve állatokra vonatkozó szavak (pl. *ragazzo* 'fiú', *struzzo* 'strucc', *cane* 'kutya'). Az állatok esetében jellemző, hogy jobb pontokat kaptak a *basso* 'alacsony', mint az *alto* 'magas' mellett. Ennek okát Goy abban látja, hogy a vertikális kiterjedés az állatok esetében kevésbé szembeütő.

Goy dolgozatában többször utal a pragmatika, illetve a szöveggörnyezet elemzésbe való bevonásának a szükségességére, a dolgozat azonban ezt a megközelítést nem alkalmazza, csak főnév + melléknév párok szerepelnek az elfogadhatósági vizsgálatban. Módszerének előnye, hogy fontos szempontként kezeli a rendszer számítógépes felhasználhatóságát. Ehhez elengedhetetlen a modell kiterjesztése a helyzet-, illetve a metaforikus jelentésekre is, a dolgozat azonban csak a vertikális kiterjedéssel foglalkozik.

Vogel (2004) dolgozata a svéd dimenzionális melléknevek konkrét jelentéseit vizsgálja. A nagyság fogalmait kizárja az elemzésből, mert azokat kevésbé tartja érdekesnek. 12 kifejezést vizsgál: *hög* 'magas', *låg* 'alacsony', *bred* 'széles', *smal* 'keskeny', *vid* 'széles', *trång* 'szűk', *tjock* 'vastag', *tunn* 'vékony', *djup* 'mély', *grund* 'szűk', *lång* 'hosszú', *kort* 'rövid'. Bár munkájában a szótári címszavak és az elicitációs eredmények mellett svéd nyelvi korpuszt is használ (Språkbanken), eredményeit nem összesíti, így általános jellemzőket nehéz megállapítani elemzése alapján. Kutatásából a korábbi munkákhoz hasonlóan kizárja a nem dimenzionális használatokat, bár időnként rövid megjegyzésekkel teszi nyilvánvalóvá, hogy azok miként kapcsolódhatnak az elemzett adatokhoz (Vogel 2004: 355).

Vogel vizsgálatának nem célja a svéd dimenzionális melléknevek fő motívumainak keresése. Mivel azonban hatalmas korpuszon dolgozott (9 millió szó), rá tudott mutatni olyan apró különbségekre, mint a természeti jelenségek különböző profilálása. Például a hullám a svédben jellemezhető a *höga* 'magas', *djupa* 'mély', *tunna* 'vékony', *lång* 'hosszú' melléknevekkel, de nem használható a *låga* 'alacsony', *grunda* 'shallow', *tjocka* 'vastag', *korta* 'rövid' jelzőkkel. Az elicitációs tesztben a

szerző Weydt-Schlieben-Lange (1998) módszerét követi a prototipikus használatok meghatározására. Összesített eredmény hiányában azonban nem derül fény a prototipikus használatokra.

Vogel munkájának a megismerése motiválta a dolgozat harmadik módszerének, a kézi elemzésnek a megvalósítását. Egy rendszerezett elemzéssel ezek a példák nemcsak kiragadott érdekességek maradnak, hanem előfordulási gyakorisággal alátámasztott nyelvi mintázatokat ragadnak meg.

Tribushinina (2009) a dimenzionális melléknevek prototipikalitásával foglalkozik. Kamp és Partee (1995) álláspontjával szembehelyezkedve állítja, hogy a dimenzionális melléknevek nem prototípus-független fogalmak: prototipikusságuk a színnevekével ellentétben fokozat kérdése. Rámutat, hogy a dimenzionális melléknevek prototipikusabbnak mutatkoznak előhívásos teszttel, mint a színnevek, míg a legjobb példány teszt alapján ennek az ellenkezője bizonyul igaznak.

Az orosz *vysokij* 'magas', *nizkij* 'alacsony' és *nevysokij* 'nem magas' mellékneveket korpuszalapú és kérdőíves elemzési módszerekkel vizsgálta. A korpuszalapú vizsgálathoz az Orosz Nemzeti Szövegtár (Nacional'nyj korpus russkogo jazyka) teljes anyagát használja. A találatokat a vertikális dimenzióra szűkíti. Az elicitációban egy hosszabb feladatsorból az első kérdéstípus szolgál a vizsgált melléknevek prototípusainak a kinyerésére. A feladatban a Weydt-Schlieben-Lange (1998) által is alkalmazott előhívásos módszert alkalmazta. Azokat a főneveket kereste, amelyek a legjobban illeszkednek az orosz anyanyelvi beszélők szerint a magasságot megnevező melléknevekhez. Három-három főnevet várt válaszként. Csak a prototipikus jelentéseket vizsgálta, a metonimikus és metaforikus kiterjesztéseket kizárta a vizsgálatból. 87-87 adatközlővel dolgozott, s az eredmények alapján a dimenzionális melléknevek vertikális *vysokaja gora* 'magas hegy' és pozicionális *vysokij potolok* 'magas plafon' olvasatait különíti el. A további vizsgálatokban csak a vertikális olvasatokkal foglalkozik, és a korpuszvizsgálatához hasonlóan a főneveket fogalomtípusokba sorolja.

A két teszt eredményei alapján Tribushinina az alábbi megállapításokat teszi: a *vysokij* 'magas' melléknévhez kapcsolódó főnevek prototipikussága erősebb, mint a *nizkij* 'alacsony' melléknévhez kapcsolódóké. Ezek a *vysokij* 'magas' és a *nevysokij* 'nem magas' melléknevek esetében a következő orosz főnevek: *čelovek* 'férfi, ember', *dom* 'ház', *derevo* 'fa'. A *nizkij* 'alacsony' a következő főneveket hívta elő

leggyakrabban: *rost* 'termet', *trava* 'fű', *dom* 'ház'. Az alacsonysághoz tartozó gyakorisági mutatók azonban, ellentétben a magassággal, nem voltak kiugrók. Ebből Tribushinina (2008, 2009) arra következtet, hogy a szupraterminusok prototipikussága jóval magasabb, mint a szubterminusoké.

Athanasiadou után Shengwei Chen és Serge Sharoff az első kutatók, akik nem zárják ki a dimenzionális melléknevek nem térbeli jelentéseit vizsgálataikból. Shengwei vizsgálatának az érdekessége, hogy nemcsak írott, hanem beszélt nyelvi korpusszal is dolgozik.

Chen (2007) az angol tudományos nyelvben vizsgál kilenc (*broad* 'tág', *deep* 'mély', *high* 'magas', *long* 'hosszú', *low* 'alacsony', *narrow* 'keskeny', *short* 'alacsony', *tall* 'magas', *wide* 'széles') dimenzionális melléknevet. A beszélt nyelvi vizsgálatokat a MICASE korpuszon, az írott nyelvi elemzéseket pedig a Hyland-korpusz anyagán végzi. A gyakorisági vizsgálatokból kiderül, hogy az egyes melléknevek hasonló gyakorisággal fordulnak elő mindkét szövegtárban. A *tall* 'magas' kivételével mindegyik melléknév gyakoribb volt az írott nyelvi anyagban (vö. Tsui 2004).

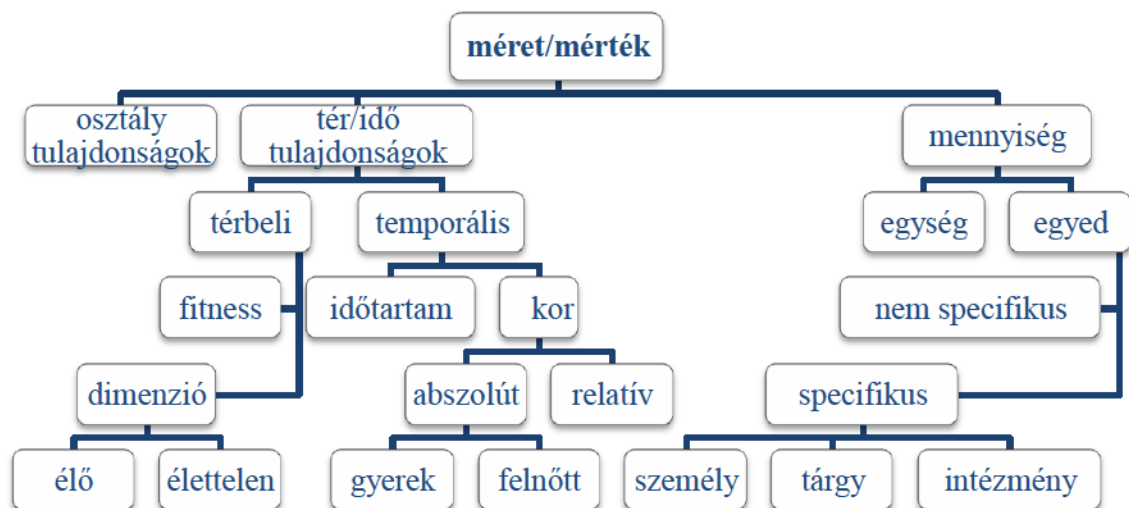
Chen kiemeli, hogy bár mind a kilenc melléknév használatos dimenzionális jelentésben, a *tall* 'magas' kivételével mindegyik gyakoribb absztrakt, mint konkrét jelentésben. A konkrét jelentések az összes előfordulás mindössze 15 és 12%-át tették ki. Következtetései arra utalnak, hogy a közeli szinonimákkal rendelkező dimenzionális melléknevek között (*high/tall*) feltételezhető valamely irányú (absztrakt–konkrét) dominancia.

Ebből a megfontolásból a dolgozat az egyes dimenzionális melléknevek absztrakt–konkrét jelentéseinek kiemelt figyelmet szentel a kombinációk kézi elemzése során. Elöljáróban fontos rámutatni, hogy Chen eredményei a tudományos nyelvre, s részben a beszélt nyelvre vonatkoznak, ezért egy más típusú korpusz elemzése nem feltétlenül jár hasonló eredménnyel. Másrészt a melléknevek elsődleges jelentéseit gyakran várják a leggyakoribb jelentésnek is, de ahogy arra többek közt már Carter (2001) is rámutatott, a színnevek közt is gyakoribb a melléknevek metaforikus használata, mint a konkrét.

Sharoff (2006) kutatása részben eltér az itt bemutatott funkcionális vizsgálatoktól, hiszen szisztemikus-funkcionális keretben foglalkozik a méretet kifejező melléknevek jelentésével (elsősorban Halliday 1978 és Halliday–Matthiessen 1999

alapján). Három nyelvnek, az angolnak, a németnek és az orosznak a méretet kifejező mellékneveit vizsgálja. Négy szempontot vesz figyelembe: az egyes nyelvi elemek gyakoriságát, a szignifikáns kollokációkat, a lexikális egységek szótári definícióját és az elemek használatát. A méretet kifejező melléknevek között alapvető oppozíciós relációkat határoz meg, s rendszerüket ez alapján építi fel. Három alapvető szintet mutat ki: méret/mérték, referencia és attitűd.

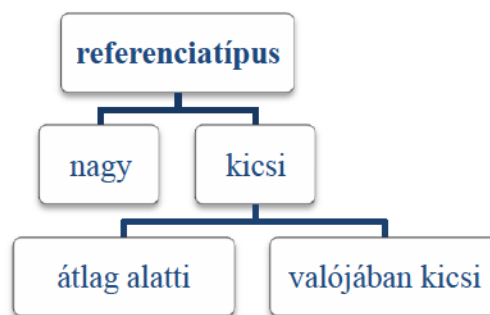
A méret oppozíciók belül megkülönböztet csoport- és tér-idő tulajdonságot, valamint mennyiséget. A tér-idő tulajdonságokat gyakran hasonló kifejezések nevezik meg, ezért ezeket kezdetben közösen kezeli, majd később szétválasztja őket. A térbeli kifejezések lehetnek dimenzionálisak vagy fitness típusúak. A fitness típusba tartoznak azok a térbeli kifejezések, amelyek két entitás függvényei. Például a *szűk ruha* egy másik entitás méretei miatt szűk, vagy a *bő nadrág* egy ember lábán, derekán stb. lehet például tág is. A dimenzionálison belül megkülönböztethetünk élő és élettelen dolgokat. A időtulajdonságok utalhatnak korra vagy időtartamra. A koron belül a szerző megkülönböztet felnőtt : gyerek oppozíciót. A németben és az oroszban, ahogy a magyarban is, a *groß* és a *boljszhoj* 'nagy' vonatkozhat gyerekekre, de nem használható felnőttekre, ahogy tipikusan a magyarban sem használjuk a *nagy felnőtt* kifejezést.

2.8. ábra: A dimenzionális melléknevek alkategóriái Sharoff (2006) alapján

A mennyiség további két csoportra osztható: a megszámlálható méret és az egység (mass) méret csoportjára. A megszámlálható méret esetében a dolgokat független részek csoportjaként, míg az egység csoportjában egységként konceptualizáljuk. A méretmelléknevek az egység csoportban emberi vagy dologi (nem emberi) tulajdonságokat fejeznek ki. Dologi tulajdonságok például az intenzitás, a pénz vagy a hang. Az emberi tulajdonságok közé tartoznak például a befolyásosság, a fontosság, a nagyvonalúság és más emberi tulajdonságok. Sharoff felosztását az 2.8. ábra foglalja össze.

A referenciális rendszerben (2.9. ábra) a *nagy* : *kicsi* oppozíció működik. A kicsiségen belül a szerző megkülönbözteti azoknak a dolgoknak a csoportját, amelyek valamely normához képest kicsik (*hegy*, *vár*, *reptér*) és az inherensen kicsi dolgok csoportját (*gyűrű*, *gyöngy*, *gyík*).

2.9. ábra: A dimenzionális melléknevek referenciátípusai Sharoff (2006) alapján

A harmadik rendszer az interperszonális attitűdöket foglalja magában (l. 2.10. ábra): azt, hogy az adott kontextusban a beszélő attitűdje pozitív (*nagy szerelem*), negatív (*nagy barom*) vagy semleges a kérdéses entitásra vonatkozóan.

2.10. ábra: A dimenzionális melléknevek interperszonális attitűdjei Sharoff (2006) alapján

Sharoff az általa kialakított rendszer számítógépes alkalmazását is vizsgálja (Sharoff 2002) egy angol–német–orosz párhuzamos korpuszon. Rámutat, hogy mind a konkrét, mind az absztrakt jelentések között magas a nyelvek közti megfelelési arány. Tehát ha az angolban a *large, high, long, wide* melléknevek szerepelnek, akkor a németben ezeknek tipikusan a *groß, hoch, lang, breit*, az oroszban pedig a *boljszhoj, vysokij, dlinnyj, shirokij* 'nagy, magas, hosszú, széles' felel meg. Következtetéseit Sharoff a nem térbeli jelentésekre is igaznak tartja.

2.3. Összegzés

A 2. fejezet azokat az elméleti munkákat tekintette át, amelyek a jelen kutatás szempontjából fontosak. Ahogy láthattuk, a dimenzionális melléknevek kutatása a formális nyelvészet keretei között indult meg. Ezt az irányt a dimenzionális melléknevek és az általuk módosított főnevek közös jegyeinek a leírása és feltérképezése jellemzi. Ezekben a kutatásokban a bemutatott nyelvi anyag a kutató nyelvi intuíciójára hagyatkozik. Módszertani előrelépést jelent a szótárak anyagának a bevonása az elemzésekbe. A kognitív nyelvészet érdeme, hogy az elicitációs vizsgálatok is helyet kapnak a nyelvi leírásban. A 21. század elején számos nagyméretű szövegtár áll a kutatók rendelkezésére, amelyeknek a kiaknázása napjainkban is zajlik. Taylor, Vogel és Tribushinina is rámutat a korpusz használatának az előnyeire, kutatásaikban azonban a szövegtárak anyagát csak az elicitációban megismert eredmények megerősítésére használják fel.

Az itt bemutatott munkák mindegyike gazdagítja a dimenzionális melléknevekről való tudásunkat. A jelen kutatás ezekre a munkákra épít, s két ponton tesz további lépéseket: (i) A vizsgálat kereteit a konkrét főnevek mellett az absztrakt főnevekre is kiterjeszti. A méretjelentés vizsgálata így nem kizárólagos célja a dolgozatnak.³ (ii) A korpuszvizsgálat két módszerét is alkalmazza: egyrészt teljes áttekintést nyújt a vizsgált melléknevek gyakorisági eloszlásairól a Magyar Nemzeti

³ Hasonló kutatási célokat fogalmazott meg 2009-ben Stanojević–Tuđman Vuković a szláv kognitív nyelvészeti konferencián (The Slavic Cognitive Linguistics Conference, 2009, Prága) a horvát dimenzionális melléknevek vizsgálatában is. Ismereteim szerint a kutatás folyamatban van, az eredményekről írásos anyag jelenleg nem áll rendelkezésre.

Szövegtár (MNSZ) anyaga alapján, vagyis a korpuszt nem csak a nyelvi intuíció vagy az elicitációs eredményeket alátámasztó példák felsorolására használja; másrészt kézi kódolással is elemez egy, a Magyar Nemzeti Szövegtárból kiválasztott anyagot. A melléknév + főnév párok ily módú, szöveggörnyezetet is megtartó vizsgálatában a dolgozat úttörő szerepet tölt be.

3. Vizsgálati modellek és módszerek: adatgyűjtés, adatfeldolgozás, adatelemzés

A dolgozat három nyelvészeti módszert alkalmaz a dimenzionális melléknevek vizsgálatában: (i) kérdőívalapú előhívótesztet, (ii) kollokációvizsgálatot és (iii) fogalomkombinációs elemzést. Az alábbiakban ezen módszerek bemutatása következik. A fejezet bemutatja a módszerekhez kapcsolódó elméleti modelleket, a prototípus- és a fogalomkombinációs modellt. A felhasznált nyelvi anyag forrásainak és felépítésének az ismertetésén túl a fejezet kitér az adatközlők szociokulturális hátterére, ismerteti az alkalmazott vizsgálati módszerek előzményeit, bemutatja a felhasznált kutatási eszközöket, az adatgyűjtés és adatkezelés folyamatát, valamint rámutat néhány, a vizsgálat során felmerült adatkezeléssel és -feldolgozással kapcsolatos problémára is.

3.1. A kérdőívalapú vizsgálat elméleti háttere, a prototípusmodell

Az ember kategorizációs képessége az alapvető kognitív folyamatok közé sorolható (vö. pl. Lakoff 1973, Rosch 1978, Archibald 1989). Sherman (1985) és Starkley (1981) bebizonyította, hogy már a preverbális korban lévő csecsemők is képesek a különböző információk elkülönítésére, a hasonlóság felismerésére és a hasonló dolgok csoportosítására.

A nyelvi kategorizáció kérdéskörében a 20. század utolsó harmadától egészen napjainkig számos (tan)könyv (Taylor 1989, Szilágyi N. 1996, Tucker 1998, Baker 2003), tanulmánykötet (Corrigan 1989) és dolgozat (Berlin–Kay 1969, Archibald 1989, da Silva 2003) látott napvilágot. A nyelvi és a nem nyelvi kategorizációra vonatkozó vizsgálatok egyaránt a kutatások középpontjába kerültek. A különböző iskolákban kialakított elméleti keretek közül két irányzat vált meghatározóvá (vö. Taylor 1989). A klasszikus modellnek is nevezett felfogás a strukturalista és a generatív nyelvészet iskoláiban vált népszerűvé és terjedt el, míg a prototípusmodell a kognitív nyelvészet (elsősorban a holista szemléletű kognitív nyelvészet) jelentéstani vizsgálatainak vált az alapkövévé (vö. Lakoff 1987, Taylor 1989, Ungerer–Schmid 1996).

A **klasszikus modell** kifejezés két szempontból is találó: klasszikus, mivel a rendszer alapjául az arisztotelészi kategóriák szolgálnak, és klasszikus azért is, mert

meghatározta a 20. század nyelvészeti, pszichológiai és filozófiai gondolkodását (Taylor 1989). Az arisztotelészi álláspontnak megfelelően az emberek analitikus módon csoportosítják a dolgokat, miközben elválasztják az esszenciálist az akcidenáliától. Esszenciának a dolgok immanens részét, akcidenáliának a dolgok nem lényegi részét nevezzük. A dolgokat az esszenciális jegyek alapján ismerjük meg, így az akcidenális tulajdonságok elhanyagolhatók. Az klasszikus nézet az egyes kategóriákat olyan jól elhatárolható egységeknek véli, amelyeket szükséges és elégséges feltételekkel meg lehet határozni. A klasszikus modellben a világosan elkülönülő kategóriáknak egy dolog vagy tagja, vagy nem. Egy kategória tagjai szükséges és elégséges feltételekkel meghatározhatók, illetve a kategóriatagságot szükséges és elégséges jegyek csoportja definiálja. A hagyományos vagy klasszikus szemlélet emellett hangsúlyozza, hogy minden egyes tag ugyanolyan fontos és ugyanolyan tipikus az adott kategórián belül. A tulajdonságok binárisak (vagy jellemzik a dolgot, vagy sem); primitívek, vagyis tovább nem bonthatók. A négyzet fogalma például az alábbi jegyekkel írható le:

1. Zárt forma.
2. Négy oldala van.
3. Minden oldala egyenlő hosszú.
4. Belső szögei egyenlők.

A négyzet szükséges tulajdonsága tehát, hogy zárt formát alkosson, hogy négy oldala legyen, hogy minden oldala egyenlő legyen. Ettől azonban még lehetne rombusz is, tehát a belső szögek meghatározásával adtuk csak meg a szükséges és elégséges jegyek halmazát. A 2. fejezetben láthattuk, hogy hasonló kategóriák mentén gondolkodott Greimas, Bierwisch és Lang is a dimenzionális melléknevek szemantikai jegyeinek a meghatározása során.

A 20. század utolsó harmadában számos vita alakult ki a kategóriák természetét és rendszerét illetően. Az empirikus vizsgálatokat végző pszichológia megkérdőjelezte a korábbi arisztotelészi kategóriarendszert. A klasszikus modell mellett (vagy éppen azzal szemben) a 70-es években megjelent az elsősorban Eleanor Roschnak és munkatársainak a pszichológiai természetű vizsgálatai révén kidolgozott **prototípusmodell**. Természetesen ez az elmélet sem előzmények nélküli, elég, ha csak Platón, Linné, Wittgenstein, Berlin és Kay vagy Lakoff munkáira gondolunk. Eltekintek a modell kialakulásának részletes bemutatásától, csak a fontosabb fogalmak kiemelésére szorítkozom.

Rosch kutatásai (Rosch 1972, Rosch–Mervis 1975, Rosch et.al. 1976 stb.) arra a következtetésre vezettek, hogy a kategóriák központi tagok, úgynevezett prototípusok körül szerveződnek (Rosch 1975, 1978; Eysenck–Keane 2003). A kategóriákat nem szükséges és elégséges jegyek, hanem jellemző tulajdonságok határozzák meg. Az egyes kategóriákban az(ok) a prototipikus tag(ok) található(k), amely(ek)re a jellemző tulajdonságok a legnagyobb mértékben illenek. Rosch–Mervis (1975) egyik vizsgálatában 200 diákot kért meg arra, hogy a gyümölcs, a madár, a közlekedési eszköz, a zöldség, a sport, az eszköz, a játék stb. nevekké címzett kategóriák tagjait értékeljék. Minden kategória nevét egy külön lapra írták, s alatta megneveztek 50–60 tagot. A diákoknak azt kellett eldönteniük, hogy a felsorolt tagok mennyire jó vagy jellemző példái az adott kategóriának: például a *narancs*, a *banán*, a *körte* mennyire lesz jellemző példány a gyümölcs kategóriájának. Két kategória eredménye álljon itt példának (a teszt angol nyelvű volt):

Jellegzetességi sorrend	Gyümölcs	Közlekedési eszköz
1.	narancs	autó
2.	alma	kamion
3.	banán	busz
4.	őszibarack	motor
5.	sárgabarack	vonat
6.	szilva	troli
7.	szőlő	bicikli
8.	eper	repülő
9.	grépfrút	csónak
10.	ananász	taliga
11.	áfonya	tolókocsi
12.	citrom	tank
13.	dinnye	tutaj

3.1. táblázat: Prototipikussági sorrendek

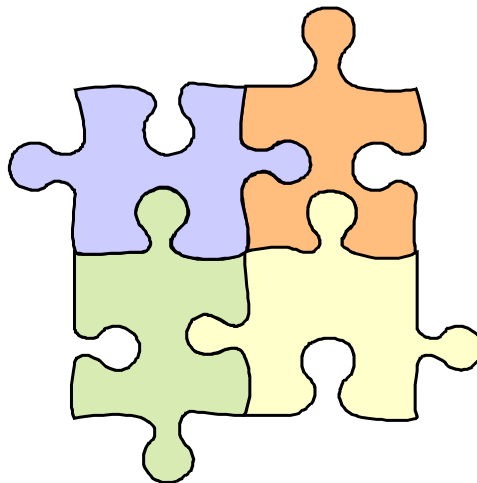
(Rosch–Mervis 1975: 579, saját fordítás)

A kategóriákon belül – ahogyan a kategóriahatárokon is – mozgás figyelhető meg. A prototipikusság tehát idővel változhat, tagok eshetnek ki, illetve új tagok kerülhetnek be a kategóriákba. Ki gondolta volna 20 éve, hogy a *tablettartó* a bútor kategóriájába fog tartozni, vagy hogy a *pendrive* egy típusa lesz az adathordozóknak?

A prototipikusság szorosan összefügg a tipikusság fogalmával. Egy tagot attól függően nevezünk tipikusnak vagy kevésbé tipikusnak, hogy milyen közel áll a

központi típushoz, vagyis milyen mértékben rendelkezik a prototípus(ok) tulajdonságjegyeivel. A kevésbé tipikus elemeket periférikus tagoknak is nevezik. A **prototipikus** vagy **tipikalitási jellemzők** kultúránként is változhatnak. Az angolban például a *narancs* a gyümölcs, az *autó* pedig a járművek kategóriáján belül tipikusnak tekinthető, míg a *paradicsom* vagy a *babakocsi* már kevésbé. A magyarban valószínűleg az *alma* lenne a legtipikusabb, míg Svédországban az *áfonya* is vezető szerephez jutna a gyümölcs kategóriáján belül.

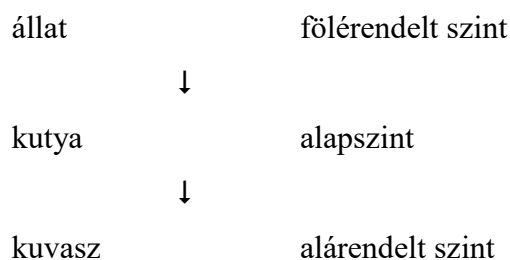
A tipikalitás összefügg a **családi hasonlóság** Wittgensteintől származó fogalmával is: ilyenkor a kategóriának nem minden tagja rendelkezik egy közös tulajdonsággal, de minden tagnak van legalább egy közös tulajdonsága, legkevesebb egy másik taggal. A **tipikus tagok** esetében a családi hasonlóság erős, azaz sok a közös, míg más kategóriák tagjaival kevés a közös tulajdonságjegy. A kirakó jól szemlélteti a családi hasonlóságot:

3.2. ábra: A családi hasonlóság szemléltetése kirakóval

Egy adott kirakó minden tagja része egy képnek. Sok darab ugyanúgy néz ki, mások csak részben hasonlítanak, de vannak olyan darabok is, melyek teljesen különböznek formailag. Mégis, így vagy úgy összetartoznak, létezik közös kapcsolóelem. A hasonló darabok között erős a családi hasonlóság, míg más részek csak egy-egy ponton, gyengén kapcsolódnak egymáshoz, de vannak olyan részek is, amelyek nem érintkeznek egymással közvetlenül, és nem hasonlítanak egymáshoz. A dolgozat ebben a szemléletben értelmezi a dimenzionális melléknevek csoportját is, pontosabban a vizsgált melléknevek különböző használatait.

A prototipikalitás és a családi hasonlóság elvezet bennünket egy harmadik központi fogalomhoz, a **homályos** vagy **életlen határokhoz** (Lakoff 1973, Putnam 1975). A kategóriák közötti határokat – a klasszikus modellel ellentétben – a prototípuselmélet életlennek képzei el. Ily módon a csoportok tagságbeli gazdagsága változhat. A kategóriák között különböző szinten lehet vizsgálódni. Berlin (1969), Rosch–Mervis (1975) és Lakoff (1987) kutatásainak az eredményeként három szintet különíthetünk el: **alapszint**, **főlérendelt szint** és **alárendelt szint**. A *kuvasz–kutya–állat* hármasában a *kutya* az alapszint, a *kuvasz* az alárendelt szint, az *állat* pedig a főlérendelt szint példája:

3.3. ábra: Kategóriaszintek a prototípuselméletben

A prototípusmodell tehát a klasszikus modellel szemben azt hangsúlyozza, hogy a szavak jelentése nem határozható meg elégséges és szükséges jegyekkel, hanem a rendszeresen együtt előforduló jegyek definiálják a kategóriákat, melyek a példákkal végzett gyakorlatok során alakulnak ki. A tagok nem egyenrangúak, a kategóriahatárok homályosak. A 3.4. táblázat összefoglalja a klasszikus, illetve a prototípusmodell alapvető jellemzőit.

Klasszikus modell	Prototípusmodell
Meghatározó tulajdonságjegyek	Jellemző tulajdonságok
Szükséges és elégséges tulajdonságjegyek	Nincsenek szükséges és elégséges jegyek
Minden tag egyformán tipikus	Prototípusok és tipikalitás
Éles határok a fogalmak között	A határok homályosak vagy életlenek
A kategóriák között nincs átmenet	Lehetséges a kategóriák között átmenet
Igen/nem válasz a kategóriotagságra	Többé-kevésbé válasz is lehetséges a kategóriotagságra

3.4. táblázat: A klasszikus és prototípusmodell egybevetése

A dolgozat a dimenzionális melléknevek vizsgálata során a prototípusmodellt követi, s azt tartja, hogy a dimenzionális melléknevek rendelkeznek jellemző

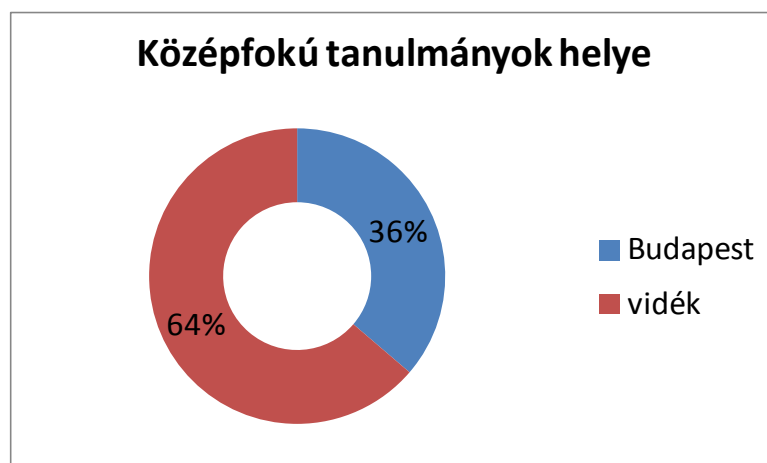
tulajdonságokkal, amelyek tipikalitása skalaritás kérdése, és az egyes jelentésmezők között átfedések is lehetségesek. A vizsgálat célja a dimenzionális melléknevek prototipikus és kevésbé tipikus olvasatainak a meghatározása, illetve az azok közt fennálló kapcsolati háló feltérképezése. Bár a prototípusok keresése az elicitációs módszer mozgatórugója, a prototipikalitás fogalma központi szerepet játszik a kollokációs és az olvasatkombinációs elemzés során is (vö. 5. és 6. fejezet).

3.1.1. Kérdőívalapú vizsgálat

A kérdőívalapú vizsgálat három feladattípust tartalmaz: (i) tipikus ellentétpár meghatározása, (ii) asszociációelemzés, (iii) elfogadhatóság vizsgálata. A tipikus ellentétpárok meghatározása egy ellenőrző vizsgálat, amely megerősíti a választott ellentétpár helyességét. Az asszociációk vizsgálatának a célja a tipikus asszociátumok meghatározása. A kérdőív harmadik feladatsora egy értékelő teszt, amelyben tizenöt melléknév + főnév kombinációt értékelt az adatközlők elfogadhatóságuk alapján. A három feladattípus közös célja a prototipikus, illetve a kevésbé tipikus kombinációk meghatározása.

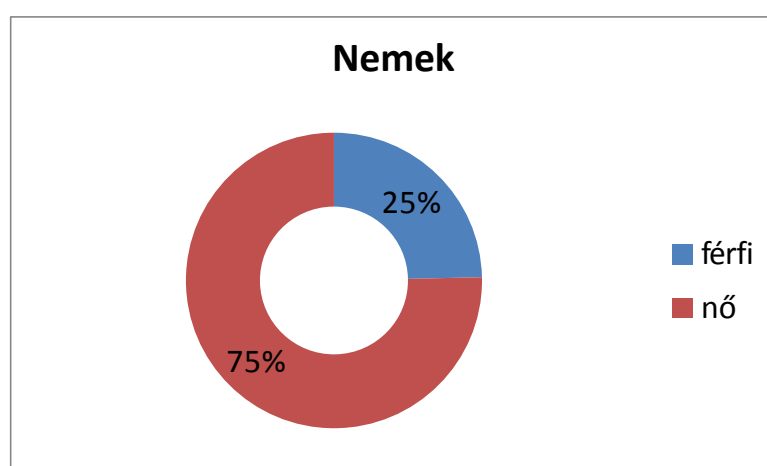
A kérdőívet a felhasználóknak létrehozott internetes oldalon vagy e-mailben lehetett kitölteni. A kérdőív az adatok könnyű exportálhatósága miatt a Google Docs kérdőívépítő alkalmazással készült. Az eredményeket Microsoft Excelben dolgoztam fel és értékeltem ki. A két kérdőív megtalálható a dolgozat 1. függelékében. A kérdőív két sorban készült el, amire azért volt szükség, hogy az ellentétek egyes tagjaira adott válaszok ne befolyásolják az adatközlőket. Ily módon, ha az A sorban szerepel a *hosszú* melléknév, akkor ugyanabban a kérdéstípusban a *rövid* melléknév nem fordul elő. Hasonlóan, ha a B kérdéssorban az elfogadhatósági tesztrészben szerepel a *magas* melléknév, akkor annak az ellentétpárja, az *alacsony* melléknév már nem fordul elő. Az A kérdéssorra 103, a B kérdéssorra 112 kitöltött kérdőív érkezett vissza.

A 215 adatközlő összesen 21 kérdésre válaszolt, amelyek a fent ismertetett céloknak megfelelően 3 részre oszlottak. A kérdőív névtelen volt, azonban a kérdéssort megelőzte három, az adatközlő nemét, korát és tanulmányi helyét meghatározó kérdés. Az adatközlők többsége (64%) vidéken, kisebbik részük pedig (36%) Budapesten járt középiskolába. A tanulmányi helyek megoszlását a 3.5. kördiagram szemlélteti.

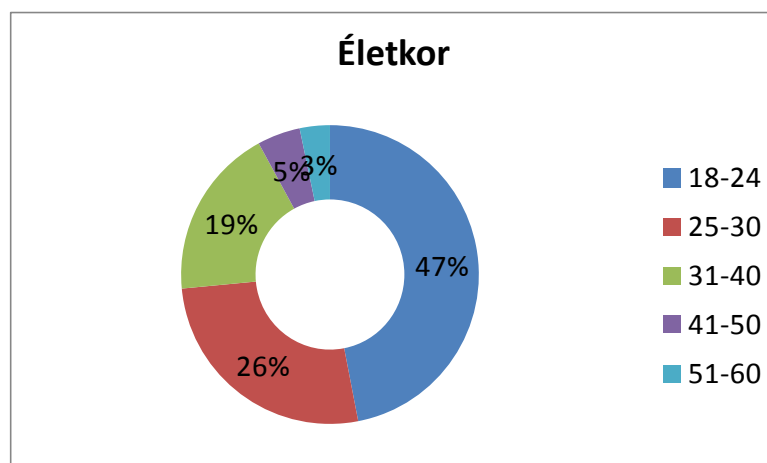
3.5. diagram: Az adatközlők középfokú tanulmányi helyének eloszlása

Az adatközlők nemek szerinti eloszlását mutatja be a 3.6. kördiagram, amelyből rögtön szembetűnik, hogy a kérdőívet jóval több nő (75%) töltötte ki. A 215 adatközlőből mindössze 53 válaszadó volt férfi (25%).

3.6. diagram: Az adatközlők nemének eloszlása

Az adatközlők átlagéletkora 27,5 év. Az összes válaszadónak majdnem a fele (47%) esik a 18–24 év közötti intervallumba. A második legnagyobb korcsoport (26%) a 25–30 év közöttiek. A kor növekedésével csökken a válaszadók száma. A 31–40 évesek száma még viszonylag magas (40 adatközlő), míg a 40 év fölöttiek között mindössze 17 adatközlő található. Az életkori eloszlást az 3.7. kördiagram foglalja össze.

3.7. diagram: Az adatközlők életkorának eloszlása

Az alábbiakban az egyes kérdéstípusokhoz kapcsolódó kérdéseket szemléltetem. A kérdőív első része Weydt–Schlieben-Lange (1998) nyomán a vizsgált melléknevek ellentétpárját kereste. Az (a) pontban erre a kérdéstípusra láthatunk példát:

(a) *Mi az ellentéte a következő szónak: NAGY (ami elsőre eszedbe jut)*

A második kérdéstípus azokat a főneveket kereste, amelyek jelöltjei tipikusan nagyok, kicsik, magasak, alacsonyak, hosszúak vagy rövidek. Az eljárás Weydt–Schlieben-Lange (1998), Vogel (2004) és Tribushinina (2008) módszerét követi. Weydt–Schlieben-Lange (1998: 720) a magassággal kapcsolatos fogalmakat vizsgálva a német nyelvben az alábbi kérdéstípust használta:

Nennen Sie drei Substantive, zu denen das Wort "hoch" besonders gut paßt.

‘Nevezzen meg három főnevet, amelyhez a *hoch* ‘magas’ különösen jól illik.’

1.
2.
3.

Hasonlóan jár el a svéd dimenzionális melléknevek elicitációs vizsgálata során Vogel (2004: 43):

Nämn tre substantiv som du tycker passar bra ihop med hög.

‘Nevezz meg három főnevet, amelyhez a *hög* ‘magas’ különösen jól illik.’

1.
2.
3.

Tribushinina (2008) az orosz magasságfogalmak vizsgálatában szintén követi Weydt–Schlieben-Lange módszerét:

Give three nouns that go particularly well with the adjective vysokij 'high'.

'Nevez meg három főnevet, amelyhez a *vysokij* 'magas' melléknév különösen jól illik.'

1.
2.
3.

Tribushinina az előfeszítés (priming) hatás elkerülése céljából két kérdéssort készített, az egyikben a *nevysokij* 'nem magas', a másikban a *nizkij* 'alacsony' jelentésű melléknévvel. Hasonló megfontolásból választja szét a jelen dolgozat is az egyes fogalomtípusba tartozó melléknévpárokat. Ahogy korábban már említettem, a magasság fogalmával kapcsolatos *nagy* és *kicsi* melléknevek külön sorban szerepelnek, elkerülve, hogy a *nagy* melléknévhez kapcsolt melléknevek a priming hatás miatt a *kicsi* kapcsán könnyebben előhívhatóvá váljanak. A korábbi tesztekkel ellentétben a jelen munka nem korlátozza a válaszok számát, mindössze javasolja azt, hogy az adatközlők 5-7 főnevet adjanak meg. A (b) példa szemlélteti a második kérdéstípust:

(b) *Milyen szavak (főnevek) jutnak az eszedbe, ha azt mondom, hogy az a valami (főnév) KICSI? (Írd le az első 5-7 szót, ami eszedbe jut!)*

.....

A hat melléknév közül az adatközlők leggyakrabban (579 alkalommal) a *nagy* és a *hosszú* melléknévhez kötöttek asszociációkat. A *magas*, *alacsony* és *rövid* melléknevek hasonló számú asszociációt kaptak (517/514/513). A legkevesebb

asszociációt a *kicsi* melléknévhez kötötték a válaszadók, összesen 502 főnevet. Ezek az eredmények nagyon közel esnek egymáshoz, aminek egyik lehetséges oka, hogy a feladatleírás 5-7 szót várt válaszként. Természetesen azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a kérdéssorokat nem egyenlő számú adatközlő töltötte ki.

Érdekes azonban az asszociátumtípusok gyakoriságának az eloszlása. Annak ellenére, hogy a *kicsi*-asszociátumok száma volt a legalacsonyabb, a *nagy* és a *kicsi* melléknévvel fordul elő a legtöbb asszociátumtípus: a *nagy* melléknév mellett 238 főnévtípus fordul elő, amelyet ellentétpárja, a *kicsi* követ a gyakorisági sorrendben, 201-féle főnévvel. Fontos még egyszer megjegyezni, hogy a két melléknév két különböző kérdéssorban szerepelt. Az *alacsony* és a *hosszú* melléknevek hasonló számú főnévtípussal, 194- és 190-féle asszociátummal szerepelnek. A sorrendben a *magas* következik 152 főnévtípussal; a legkevesebb asszociátumtípust (139) a *rövid* melléknév kapta.

Az asszociátumtípusokkal kapcsolatos eredmények szorosan kapcsolódnak a kollokációs és kombinációs vizsgálathoz is, hiszen ahogy Athanasiadou kutatása kapcsán a 2.2.2. alfejezetben láthattuk, a különböző típusú digramvizsgálatok lehetőséget kínálnak a kizárólagos és a közös használati terek elemzésére. Langacker (1982: 75) hangsúlyozza, hogy a kombinatorikus lehetőségeket szemantikai struktúrák koordinálják. Ily módon mind az asszociációk, mind a kollokációk vizsgálata során pontosabb képet kaphatunk egy adott szerkezet szemantikai struktúrájáról. Az asszociátumtípusok gyakoriságával kapcsolatos kérdéseket, valamint a melléknévpárok kizárólagos, illetve közös asszociációit az eredmények bemutatása során a 4. fejezet tárgyalja.

A kérdőív harmadik feladattípusában egy adott főnév kombinálhatóságát kellett értékelni négyes skálán az előre meghatározott dimenzionális melléknév mellett. A (c) pontban erre láthatunk példát.

(c) Szerinted mennyire jó a NAGY melléknév használata a következő főnévvel?
ELKÉPZELEÉS

	1	2	3	4	
nagyon jó	☐	☐	☒	☐	nem elfogadható

(1: nagyon jó, 2: jó, 3: elfogadható, 4: nem elfogadható)

A kombinációs párok kialakításánál cél volt a változatos konstrukciótípusok kiválasztása. További szempont volt, hogy legyen olyan főnévtípus, amely mindhárom pár mellett előfordul (TÁRGY: *torony*, *ház*), hogy szerepeljen konkrét, élő (*felnőtt*, *férfi*, *kutya*) és absztrakt (*elképzelés*, *érzés*) főnév a jelzős szerkezetekben, illetve hogy olyan szerkezeteket is értékeljenek az adatközlők, amelyek várhatóan nem elfogadhatóak egy magyar anyanyelvi beszélő számára (pl. *nagy zöld*, *hosszú érzés*, *magas kutya*).

Hasonló módszert Dirven–Taylor (1988) és Athanasiadou (2001) alkalmaz, bár eltérő céllal. Athanasiadounál az értékelések a szótárakból nyert kollokációk megbízhatóságát támasztották alá. Dirven–Taylor nem határozza meg, hogy mi alapján választották ki azt a 67 *tall* + főnév párt, amelyet 40 egyetemi hallgatóval értékeltettek. A példákat (Dirven–Taylor 1988: 389) áttekintve azonban szembetűnő, hogy igyekeztek lefedni az elfogadhatósági skála teljes spektrumát. Értékelési rendszerük az általam alkalmazott négygyel szemben hét fokozatú volt: jó, kevésbé jó, bizonytalan, rossz, nagyon rossz, borzalmasan rossz. Véleményem szerint elégséges a négyfokozatú skála, amit a Dirven–Taylor (1988) vizsgálat eredményei is alátámasztanak: a kevésbé jó és bizonytalan kategóriába sorolt kollokációk, illetve a rossznak vagy nagyon rossznak ítélt kollokációk hasonló elemeket tartalmaznak. Például a *tall grain silo* 'magas siló' a kevésbé jó, a *tall church* 'magas templom' pedig a bizonytalan csoportba került. Hasonlóan a rossz kategóriába tartozik a *tall infant* 'magas csecsemő', a nagyon rosszba pedig a *tall baby* 'magas baba'. Természetesen az egyes kategóriák között nincs éles határ, de az eredmények elemzésénél fontos szempont, hogy a hasonló típusú konstrukciók lehetőség szerint egy csoportba kerüljenek.

3.1.2. Kiegészítő kérdőíves vizsgálat

A vizsgálatok során nyilvánvalóvá vált, hogy az adatközlők a *nagy* melléknév ellentétéként a *kicsi* melléknévre asszociálnak. A kollokációvizsgálat (l. 5. fejezet) rávilágít, hogy a dimenzionális melléknevek vizsgálata során szükséges mind a *kis*, mind a *kicsi* kollokációinak a feltérképezése. A *kis* melléknév asszociációira a kérdőív nem kérdez rá. Ennek egyik oka, hogy az adatközlők a *kicsi* melléknevet határozták meg a *nagy* ellentétéként. Másik oka pedig az volt, hogy nem lenne célszerű a *kis*, a *kicsi*, illetve a *nagy* melléknevek használata egy kérdéssoron belül (l. 3.1.1). Ahhoz

azonban, hogy a kollokációelemzés eredményeit össze tudjuk vetni a prototipikus használattal, szükséges volt egy kiegészítő kérdőív bevezetése.

A kiegészítő kérdőív (a továbbiakban C-kérdőív) kizárólag a *kis* melléknév asszociátumait gyűjtötte össze. A 3.1.1. alfejezetben már bemutatott sémának megfelelően az alábbi módon épül fel:

1. *Milyen szavak (főnevek) jutnak az eszedbe a BOLDOG melléknév hallatán? (Írd le az első 5-7 szót, ami eszedbe jut!)*
2. *Milyen szavak (főnevek) jutnak az eszedbe a KIS melléknév hallatán? (Írd le az első 5-7 szót, ami eszedbe jut!)*

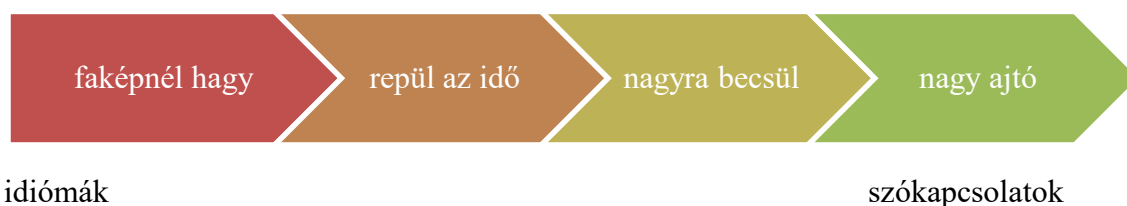
A *boldog* melléknévre vonatkozó első kérdés azért került bele a tesztbe, hogy a kérdőív ne sugalmazzon célzott válaszokat. A C-kérdőívet 57 adatközlő töltötte ki. Az összes asszociátum száma 294, ami 179 főnévtípust fed le (l. Függelék 1.).

3.2. A kollokációelemzés bemutatása

A dolgozat második módszere, a kollokációelemzés az **együtt-előfordulásokat** vizsgálja. A **kollokációkkal** foglalkozó kutatások száma a témában és a témán kívül is rendkívül jelentős (vö. Firth 1957, O. Nagy 1976, Juhász 1980, Hausmann 1985, Benson 1989, Benson et.al. 1997, Manning–Schütze 1999). Mivel a dolgozat nem alkalmaz új kollokációdefiníciót, ezért a témához kapcsolódó szakirodalmi előzmények áttekintését nem tartom szükségesnek. A fogalom széleskörű használata miatt azonban fontos meghatározni, hogy milyen értelemben használom a kollokáció fogalmát.

Az együtt-előfordulások a dolgozatban a bensoni értelemben vett lexikai kollokációk (szemben a grammatikai kollokációkkal), amelyekben nem szükséges, hogy a **kollokáló** vagy a **kollokált (csomópont vagy kollokációs alap)** elveszítse elsődleges jelentését (Benson 1989). A poszt-firthiánus iskolát követve a kollokáló közvetlen alárendelt viszonyban áll a csomóponttal (Halliday 1969: 276). A kollokációs ablak (Reményi 2010: a két elem közti elemek száma) a dolgozatban mesterségesen, előre meghatározott: nulla. Az együtt-előfordulások nem a szótári alakokra (lemma), hanem a szóelőfordulásokra vonatkoznak. Ily módon például a *nagy ember* és a *nagy emberek*,

vagy a *kis ajtót* és a *kis ajtóban* kombinációk két külön együtt-előfordulásként jelennek meg. A dolgozat Dirven–Taylor (1988) és Athanasiadou (2001) eljárását követve kollokációként kezel minden olyan digramot, amelyben a vizsgált melléknév közvetlenül egy főnév előtt állnak. Világos azonban, hogy a nyelvészeti szakirodalom egy része csak azokat a szerkezeteket nevezi kollokációnak (vagy valódi kollokációnak), amelyeknek az előfordulási gyakorisága magasabb a vártnál (Lyons 1977: 612). Ezeket a magyar nyelvtudományban rendszerint állandósult szószerkezeteknek (pl. *repül az idő*) nevezik. A jelen dolgozat a **kompozicionalitást** (a fogalomról bővebben a 3.3. alfejezetben lesz szó) a prototípus-modell bemutatása során bevezetett életlen határok fogalmának az ismeretében fokozatként kezeli, amelyből bár kiemelhetők prototipikus példányok. A melléknév + főnév kapcsolat pontosabb megismeréséhez szükséges az összes előfordulás feltérképezése, így a kollokációk közül nem zártam ki az idiomatikus (pl. *faképnél hagy*) kifejezéseket sem.

3.8. ábra: A kompozicionalitás foka

3.2.1. Kollokációvizsgálat: adatok és eszközök

A kollokációelemzés hét melléknév (*nagy, kis, kicsi, hosszú, rövid, magas és alacsony*) kollokációit vizsgálja. Az együtt-előfordulások vizsgálatához a Magyar Nemzeti Szövegtárban (a továbbiakban MNSZ) előforduló összes melléknév + főnév kombinációt felhasználtam. A korpusz a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének online szövegtára, amely a magyar írott köznyelvet reprezentálja. A korpusz 187,6 millió szövegszót, öt stílusréteget, illetve öt regionális nyelvváltozatot foglal magában. A korpusz szövegszavai szófaji és morfológiai információkat is tartalmaznak, ami lehetőséget kínál a melléknév + főnév kombinációk kinyerésére. Természetesen egy gépi annotálással épített korpusz tartalmaz hibákat (ahogy egy kézi annotálású is), amelyeket az együttes előfordulások vizsgálata során sem lehetséges kiküszöbölni. Közel tökéletes annotálást egy együttes kézi és gépi

elemzés nyújthatna, amelyhez azonban a kinyert adathalmaz mérete túl nagy (l. 3.9. táblázat). Ezzel együtt lehetséges az adatok bizonyos fokú megtisztítása. A vizsgálat során a gyakori nem melléknév + főnév kombinációkat (pl. *kis sunyi*, *kis száraz*, *kis társadalmi*), illetve a melléknevek tulajdonnévi előfordulásait (pl. *Kis Miklós*) nem számoltam bele az elemzési eredményekbe; ezeket töröltem az adatgyűjteményből. Az elemzést az AntConc3.2 szoftver segítségével készítettem el.

A dolgozat részleteiben a száz leggyakoribb párral foglalkozik, de a legnagyobb és legkisebb relatív eltérések vizsgálata (l. 5. fejezet) minden, legalább kétszer előforduló kollokációelőfordulást figyelembe vesz. Az MNSZ-ben előforduló összes vizsgált kollokáció száma 384 808; ez az alábbi módon oszlik el a vizsgált dimenzionális melléknevek közt:

	Kollokáció	Kollokációtípus	Átlagos típuselőfordulás
<i>nagy</i>	201 419	40 112	5,0
<i>kis</i>	92 249	31 480	2,9
<i>kicsi</i>	7242	3557	2,0
<i>hosszú</i>	37 315	7341	5,1
<i>rövid</i>	21 611	4543	4,8
<i>magas</i>	18 539	2137	8,7
<i>alacsony</i>	6433	915	7,0

3.9. táblázat: A vizsgált melléknevekkel alkotott kollokációk és kollokációtípusok száma

A leggyakoribb dimenzionális melléknév a *nagy* 201 419 előfordulással, a legritkább pedig az *alacsony* 6433 előfordulással. Mindhárom vizsgált melléknévpárra igaz, összhangban Sharoff (2006: 7) megállapításával, hogy a pozitív pár gyakoribb, mint a negatív. A kollokációtípusok gyakorisági sorrendje megegyezik a kollokációk gyakorisági sorrendjével. Az átlagos **típuselőfordulási** értékek arra engednek következtetni, hogy várhatóan a *magas* és az *alacsony* melléknevek kollokációs halmaza a leghomogénebb, hiszen ott egy kollokáció 7–9 alkalommal fordul elő (l. bővebben az 5. fejezetben).

3.3. A fogalomkombinációs vizsgálat elméleti háttere, fogalomkombinációs modellek

A melléknévi konstrukciók közül a jelen munka a főnév előtt, módosító funkcióban álló melléknevek és az azokkal kombinálódó főnevek vizsgálatára alkalmazható modellezési lehetőségeket tárgyalja. A megfelelő modell kialakításában kiemelt szempont, hogy a modellben leírhatók legyenek a poliszém jelenségek, hiszen a poliszém lexikai egységek gyakran jelentenek kihívást a nyelvi kategorizációs folyamatok leírása során (Taylor 2003). Emellett fontos kritérium, hogy a két szerkezeti elemet a modell együtt tudja kezelni, egymással relációba tudja helyezni. A módosító és a módosított elem együttes elemzésének a szükségességére már számos korábbi vizsgálat is rámutatott (Simon 2002, Wulff 2003, Papp 2008b, Paradis 2008).

A jelen dolgozat a fogalomkombinációt a kognitív tudományban ismert jelentésében használja (vö. Gärdenfors 1996, 2000b). A különböző fogalmak kombinálása alapvető, velünk született emberi képességeink egyike, ahogy azok megértésére is csak az ember képes. Ezek a fogalmak lehetnek egyszerű, együtt gyakran előforduló fogalompárok, de teljesen újak is. A fogalomkombinációs modell dimenzionális melléknévi konstrukciókra való alkalmazása segíthet a dimenzionális melléknevek jelentésszerkezetének a pontosabb megismerésében is.

A klasszikus fogalomkombinációs modellek szerint két fogalom interszekciója hoz létre egy új fogalmat. A **kompozicionalitási elv** a formális nyelvszemlélet klasszikus logikai előfeltevése a szemantikában, amely szerint az összetett állítások jelentése meghatározható az összetevők jelentéséből. Az elv viszonylag elfogadott a formális megközelítésekben; sok területen komoly eredményt értek el a közvetlen összetevős elmélet alkalmazásával (Fodor–Pylyshyn 1988). A kognitív-funkcionális elméletek azonban gyakran megkérdőjelezik a természetes nyelvek teljes vagy részleges kompozicionalitását (Talmy 2000, Taylor 2002, Langacker 2002, Croft–Cruse 2004).

A kompozicionalitás elve szerint a melléknév + főnév kombináció jelentése megegyezik a két alkotóelem jelentésének az összegével. A *piros kalap* szerkezet jelentése például megegyezne a kalap halmaz és a piros dolgok halmazának a metszetével. Ily módon, ha valaki megérti a *piros kalap* és a *kék sapka* szerkezetek jelentését, akkor azok kombinációit (*piros sapka*, *kék kalap*) is létre tudja hozni az adott elemeket tartalmazó halmazok metszetével.

Az elmélet számos ellenzője közül az egyik, Quine (1960) a *piros alma* és a *rózsaszín grépfrút* szerkezetek példáján mutat rá, hogy míg az első esetben a szín a külső felületre, a másodikban a belsőre, a gyümölcshús színére vonatkozik. Emellett Coulson (2001: 161) is felhívja figyelmünket arra, hogy egy kék sapka nem feltétlenül teljesen kék, hiszen lehet piros pomponja, fehér szalagja, lila masnija stb.

A konnekcionista felfogás (Blutner 2004) kétszintű interpretációs rendszert javasol a módosító konstrukciók elemzésére. Az első szinten a két fogalom interszekciója megy végbe, míg a második szinten a konstrukció módosítására kerül sor. Blutner szerint az első a lexikális szemantika, a második a pragmatika területén zajlik. A szemantikát a nyelvészet részeként kezeli, a pragmatikát viszont az enciklopédikus tudásunkhoz köti. A *kék sapka* esetében ez azt jelentené, hogy a sapka minden része kék, hacsak az enciklopédikus tudásunk nem jelöli ki számunkra, hogy a sapka mely része lehet nem kék. Springer és Murphy (1992) azonban rámutat, hogy nincs éles választóvonal a szemantika és a pragmatika, a nyelvészeti és az enciklopédikus tudásunk között.

A dolgozatban tárgyalt, a nyelvészet és pszichológia keretei közt kialakított modellek célja részben azonos: a kombinálódás folyamatának a megértése és szemantikus leírása. A két szakterület között nincs éles határvonal, elválasztásuk csak a dolgozat áttekinthetőségét segíti. A nyelvészeti munkák később születtek, és gyakran a pszichológiában elért eredményeken alapulnak, ezért előbb a vonatkozó pszichológiai tárgyú modellekkkel (3.3.1. alfejezet), majd a nyelvészethez szorosabban kapcsolódó, a jelen módszer keretét adó modellel (3.3.2. alfejezet) foglalkozom. A bemutatott elméleti keretek közös kiindulópontja a korábbi nyelvészeti, leíró, illetve formális szemantikai modellek széleskörű alkalmazhatóságának a megkérdőjelezése (Coulson 2001, Croft–Cruse 2004, Langacker 2002).

3.3.1. A fogalomkombinációs modellek a kognitív tudományokban

Az egyik első, kognitív szemléletű modell az elmosódott (életlen vagy fuzzy) halmazokra építi elméletét (Zadeh 1965, 1976, 1982; Osherson–Smith 1981, 1982). A referenciális szemantika álláspontja, hogy egy szó által reprezentált fogalom jelentése megegyezik a szó denotátumával. Például a *madár* fogalom jelentése azonos a madarak halmazával. Amikor két fogalmat összekapcsolunk, akkor két halmazt kombinálunk. Így

módon, ha X és Y az extenziós halmaza x és y fogalmaknak, akkor az x és y kombinációjának a jelentése az X és Y halmazok kombinációja lesz. Formálisan: X, Y halmazok, X és Y metszete $(X \cap Y) \{z: z \in X, z \in Y\}$.

Az **életlen halmazok elméletben** két elmosódott halmaz metszetéről van szó, amelyeket jelöljünk A és B betűvel. $f_A(x)$ és $f_B(x)$ egy életlen halmaz C . $C = A \cap B$, amely tagok funkciója kapcsolódik A és B elemekhez: $f_C(x) = \text{Min}[f_A(x), f_B(x), x \in X]$ vagy rövidített formában: $f_C = f_A \wedge f_B$ (Zadeh 1965).

Ahogy a klasszikus kompozicionális elmélet, úgy az életlen halmazok elmélete is jól megfogható, formalizált módját nyújtja a fogalomkombinációk leírásának. Az életlen halmazok elméletének előnye a klasszikus modellel szemben, hogy beépíti a prototípuselmélet eredményeit a leírásba. Probléma azonban a fogalomreprezentáció korlátozottsága. Osherson és Smith (1981) rámutat, hogy az elmélet nem tud kezelni olyan fogalmakat, mint a *hit*, a *vágy* vagy az *igazság* (Osherson–Smith 1981: 38). Murphy pedig azt kifogásolja, hogy a fogalmak nem pszichológiai természetűek (Murphy 1988, 2002), és a modell nem kínál megoldást arra a kérdésre, hogy az emberek milyen céllal kapcsolnak össze fogalmakat. A harmadik kritika a halmazalapú felfogásokat illetően, hogy sok fogalomkombináció nem interszekatív. Ilyen esetek például az *apartment dog* 'lakásba való kutya', *typewriter table* 'számítógépasztal'.

A fuzzy modell védelmében Zadeh megjegyzi, hogy matematikailag nehezen definiálható az, hogy pszichológia, sőt a pszichológián belül sincs egyetértés (Zadeh 1982: 293–297). Zadeh arra is kitér, hogy vannak teljesen konjunkciós fogalmak, amelyek jól elkülöníthetőek az álkonjunkcióktól, s a fuzzy modell az elsőre kiválóan alkalmazható.

A fogalomkombinációk sémaalapú leírása iránti érdeklődés elsőként a 20. század 80-as éveiben, a pszichológiában jelentkezett (Wisniewski 1997, Wisniewski–Bassok 1999, Murphy 2002, Jaarsveld–Drašković 2003). Számos kutató foglalkozott a melléknév + főnév és a főnév + főnév kombinációkkal (vö. pl. Hampton 1991, Murphy 2002, Rumelhart 1980, Smith et al. 1988, Thagard 1984).

Az alapvető modellek közé tartozik a **szelekciós modell** (Selective Modification Model), amely szerint a főnévi fej strukturált vájatok csoportjait tartalmazza (később ezeket a vájatokat dimenzióknak is nevezik), amelyekben különböző kitöltők (más néven tulajdonságok) helyezkedhetnek el. A szelektív módosítás modelljének a kidolgozása Smith, Osherson, Rips és Keane közös munkájának az eredménye (vö.

Smith–Osherson 1984, Smith et al. 1988). Ez az első, ún. pszichológiai modellje a fogalomkombinációnak. Első, még nem teljesen kidolgozott változata 1984-ben jelent meg.

A szelekciós modell nem foglalkozik a fogalomkombináció minden lehetséges típusával, csak a melléknév + főnév kapcsolatokra koncentrál. Már az 1984-es munkában kidolgozták az ún. **tipikalitási hatások** (typicality effects) fogalmát. A *pet fish* 'háziállat hal' példáján szemléltették, hogy a klasszikus extenziós felfogás miért nem alkalmas a fenti fogalomkapcsolat leírására. A klasszikus modellben az új fogalom, ami lehet például egy aranyhal, sem nem tipikus háziállat, sem nem tipikus hal, viszont lehet tipikus háziállat hal. Ezzel a példával arra kívántak rámutatni, hogy a fogalomkomponensek tipikalitása nem törvényszerűen függ össze a fogalomkombináció tipikalitásával. A tipikalitási hatások mellett Smith és Osherson rámutatott a **kapcsolódási hatások** (conjunction effects) fontosságára is. Ha valamely entitás jól meghatározható egy fogalomkombinációval, akkor az általában tipikusabb, mint a kombináció két komponense. A kísérletben Smith et al. (1988) a *piros alma* kombináció fogalmi struktúráját vizsgálta. A beszélőktől azt kérték, hogy 0 és 10 között határozzák meg, hogy egy adott képen látható fogalom mennyire tipikus egy másik fogalommal szemben. Amikor egy átlagos piros alma képét mutatták a vizsgálati alanyoknak, akkor azt tipikus almának (7,81) és tipikusan pirosnak (8,5) értékelték. A legmagasabb értéket (8,87) mégis a *piros alma* kombináció kapta.

A melléknév + főnév kombinációk sematikus struktúráját az elmélet szerint dimenzióhalmazok (vájatok) és kitöltők építik fel. Az alma fogalmához például (de nem kizárólag) az alábbi dimenziókat rendelhetjük: SZÍN, FORMA, ANYAG. A vájatokban helyezkedhetnek el a lehetséges kitöltők és értékeik. A 3.10. ábrán az értékek mellett álló szám a **tipikalitási mutató**, amelyet a beszélők szavazatainak a száma határoz meg. Az ábra az *apple* 'alma' és a *red apple* 'piros alma' kombináció vájatait és értékeit szemlélteti sematikusán.

A táblázatból kiolvashatjuk, hogy az alma esetében a legtöbb szavazatot a piros, kerek és sima kitöltők kapták. Ez a *piros alma* kombinációra is igaz. A különbség csak a SZÍN dimenzióban jelentkezik, ahol kizárólag a *piros* kitöltő kapott szavazatokat. A bal oldalon látható oszlopban szerepelnek a **diagnosztikussági értékek**. A diagnosztikussági érték azt jelöli, hogy egy adott dimenzió mennyire meghatározó egy

entitásnál. Látható, hogy a *piros alma* kombináció esetében a SZÍN dimenziója meghatározóbb, mint az *alma* esetében.

	<i>apple</i> 'alma'		<i>red apple</i> 'piros alma'
1	SZÍN piros 25 zöld 5 barna ...	4	SZÍN piros 30 zöld barna ...
0.50	FORMA kerek 15 négyzetes hengeres 5 ...	0.50	FORMA kerek 15 négyzetes hengeres 5 ...
0.25	ANYAG sima 25 érdes 5 hepehupás 0 ...	0.25	ANYAG sima 25 érdes 5 hepehupás 0 ...

3.10. ábra: A szelekciós modell sematikus bemutatása az *alma* és a *piros alma* fogalmak példáján keresztül

A modell előfeltételezi, hogy minden melléknévhez tartozik egy dimenzió a főnévi sematikus struktúrában. Számos ellenzője felvetette, hogy néhány érték nincs jelen a fogalomban, az emberek mégis tudják módosítani azokat. Másrészt több dimenziót is érinthet egy módosítás (Murphy 2004). Ezt azonban a szelekciós modell sem zárja ki, hiszen a séma több dimenziót együtt is tud kezelni.

A **fogalspecializációs modell** (Concept Specialization Model) kidolgozása Cohen és Murphy nevéhez fűződik (Murphy 1988, 2002). Cohen és Murphy (1984) szerint a módosítás az a folyamat, amelynek során a főnévi fejet specializáljuk egy vagy több vájátának módosítóval való kitöltésével. Az elmélet több ponton érintkezik Smith et al (1988) elképzeléseivel, de elsősorban a főnév + főnév szerkezetekre koncentrál (*apple juice* 'almalé', *hair salon* 'fodrászat'). A szelekciós modellel egyezik abban, hogy a kombinációk leírását a sematikus struktúrák feltárásában kell keresni. Rámutat viszont arra a problémára, hogy nem minden melléknév esetében találhatunk előre kidolgozott vájatot. Az elmélet legfontosabb adaléka, hogy kitér a tudás vagy háttértudás szerepére a módosítás folyamatának a leírásában. A háttértudás ebben a modellben meghatározza a vájak kijelölését. Murphy az angol *dog magazin* 'kutyaújság' példáján szemlélteti a háttértudás szerepét. Véleménye szerint a beszélők

általában tudják, hogy mi egy újság funkciója, ezért a *dog* 'kutya' módosítót el tudják helyezni a megfelelő TÁRGY vájatban.

A séma-alapú elmélettel foglalkozó más kutatók (Wisniewski 1997, Costello–Keane 2000) rámutattak a szelektív és a specializációs modellek hiányosságára. Szerintük ezek a modellek csak azokat a kombinációkat tudják leírni, amelyekben az elemek között valamilyen tematikus kapcsolat létezik.

Wisniewski **kettősfolyamat-modellje** (Dual-Process Model) (Wisniewski (1997, Wisniewski–Bassok 1999) ezt a hiányosságot igyekszik pótolni. Wisniewski különböző szintű módosításokat feltételez, amelyeknek legegyszerűbb formája a tulajdonság-feltérképezés. Ez nem relációkon vagy előre kialakított vájatokon, hanem hasonlósági hatásokon alapul. Wisniewski szerint három interpretációs mechanizmust különböztethetünk meg: a relációs, a tulajdonság-alapú és a hibrid kombinációt. A relációs interpretációk szelektív vagy specializációs folyamatok eredményei, amelyek során a szelekció vagy specializáció célja a megfelelő vájat vagy dimenzió kiválasztása. Ahogy fentebb láthattuk, a *piros alma* például a szín dimenziót választja ki. A tulajdonság-alapú értelmezés során a módosító egy vagy több tulajdonsága hozzárendelődik a főnévi fejhez. A magyarban ennek egyik tipikus példája az -s képzős módosítók használata: *férfias szabás, magyaros étel* stb. A harmadik csoport a hibrid interpretációk csoportja. A hibrid interpretációkra Wisniewski szerint mindkét folyamat egyaránt jellemző. Például a *musician painter* 'zenész festő' egyaránt festő és zenész is (Wisniewski 1997: 168–169).

Gärdenfors a fogalomkombináció folyamatának a leírásában, az úgynevezett **geometrikus modellben** a fogalmi terek meghatározására törekszik. A fogalmi tér a geometrikus modellben olyan reprezentációs keret, amely a kognitív jelentéstanban használatos tudásstruktúrákat tartalmazza (Gärdenfors 2000a: 131). Ez a fogalmi tér számos olyan **tulajdonságdimenziót** (quality dimensions) tartalmazhat, mint amilyen például a MAGASSÁG, a HŐMÉRSÉKLET, a SÚLY, a FÉNYESSÉG stb. A tulajdonságdimenziók elsődleges feladata a különböző fogalmak reprezentálása a megfelelő **tartományokban** (domain). A tartomány fogalmának pontosabb megértéséhez Gärdenfors felhasználja a kognitív pszichológiából ismert leválaszthatóság követelményét (vö. Garner 1974). A dimenziók lehetnek leválaszthatók vagy kötöttek. **Kötött dimenziókról** akkor beszélünk, ha egy adott dimenzió változása magával vonja egy másik dimenzió értékeinek a megváltozását is.

Így például ha megváltoztatjuk egy szín árnyalatát, azzal megváltozik a szín világosságértéke is. Egy adott tartomány **leválasztható**, ha a dimenziók értéke egymástól függetlenül változhat. A **tartományt** a geometrikus modell az egymástól elválasztható dimenziók halmazaként definiálja. A tartomány nemcsak tulajdonságokat rendel dolgokhoz, hanem gyakran meghatározza azok kapcsolatrendszerét is.

A melléknévi módosító szerkezetek leírása során Gärdenfors (2000a: 134) rámutat, hogy a melléknevek egydimenziós tulajdonságfogalmakat, míg a főnevek többdimenziós fogalmakat jelölnek. Ez az elképzelés közel áll Wierzbicka melléknév + főnév kapcsolatának a felfogásához. Szerinte a melléknevek és a főnevek nem abban különböznek, amit jelölnek, hanem abban, ahogy jelölnek. Míg a főnevek tulajdonságok egy csoportját határolják körül, addig a melléknevek egyedi tulajdonságokat jelölnek. A főnevek tehát tipikusan típus- vagy fajtajelölők, míg a melléknevek specifikálók. A főnév és a melléknév közötti szemantikai különbség tehát nem a referens típusában vagy tartományában áll, hanem a szemantikai struktúra típusában (Wierzbicka 1986: 466).

Tartomány	Régió
szín	piros, sárga, zöld stb.
forma	kerek
felület	sima
íz	az édes és savanyú dimenziói
gyümölcs	magstruktúra, gyümölcshús stb. meghatározása
táplálkozás	cukortartalom, vitamintartalom stb. meghatározása

3.11. táblázat: Az *alma* főnév lehetséges tartományai és régiói

Fontos kérdés a módosító szerkezetek vizsgálatában, hogy egy fogalom vagy fogalomkombináció megismerésekor milyen tartomány(ok) régiói aktiválódnak. Gärdenfors a tartományok pontosabb leírására bevezeti a **régiók** fogalmát, amelyet az *alma* példával szemléltet (l. 3.11. táblázat).

Gärdenfors felhívja a figyelmünket arra is, hogy az egyes tartományok között aktiválási hierarchia van, amit **tartományprominenciának** nevez (Gärdenfors 2000a: 135). Amikor eszünk egy almát, az íz tartomány hangsúlyosabb, mint amikor lefestünk egy almát. A **prominenciaértékek** tehát változnak a kontextus, az ismeretek és az érdeklődés függvényében. A geometrikus modellben a prominencia fogalma szorosan összekötődik a **korreláció** fogalmával. A hierarchia ugyanis nemcsak a prominenciát jelöli, hanem arra is rámutat, hogy egyes tartományok miként kapcsolódnak. Amikor

egy alma például nagyon piros, akkor valószínű, hogy a cukortartalma is viszonylag magas. Az íz tartománya szoros kapcsolatban áll a TÁPLÁLKOZÁS tartományával is (adott kontextus esetén). Összefoglalva tehát, a geometrikus modellben egy fogalom ismerete, említése több tartomány aktiválódásával járhat, amelyeket a prominencia- és korrelációmutatók jellemeznek.

Két fogalom kombinációja többféle módon is megvalósulhat. XY kombinációjában, amennyiben módosításról beszélünk, X a módosító elem, Y pedig a módosított. Mindkét elem rendelkezhet régiók halmazával a különböző tartományokban. A módosító elem jellemzően egy tartományt jelöl ki, míg a módosított elem tipikusan több tartományt tartalmaz.

A fogalomkombináció alapesetben **régióspecifikáció**: két fogalom kombinációjában X kiváltja a megfelelő régiót, illetve annak értéket ad. Például a *kék sapka* esetében a sapka SZÍN tartományában a kék, zöld, piros stb. régiójába helyezi a kéket. Vannak azonban olyan esetek is, amikor X régióértéke nincs specifikálva. A *sárga villa* példa esetében a villa színével kapcsolatosan nincsenek előzetes elvárásaink, ezért a sárga nem jelöl ki egy értéket a régióon belül, hanem a SZÍN tartomány régiójává válik.

Amennyiben a megfelelő régiók kompatibilisek, akkor a két fogalom interszekatív kombinációjáról beszélhetünk.⁴ A kompatibilitási problémát a geometrikus modell **felülírással** (override) oldja meg. A tipikus tankönyvpélda a *rózsaszín elefánt* fogalomkombinációja. Ebben az esetben például a *rózsaszín* melléknév felülírja a szürke (kék/fehér) színt a megfelelő régióban. Egy másik, gyakran említett angol példa a *stone lion* 'kőoroszlán'szerkezet. Ebben az esetben a geometrikus elmélet szerint egy **blokkoló funkció** lép működésbe. X blokkolja Y egy vagy több prominens tartományát. A kőből készült oroszlán esetét a modell azzal magyarázza, hogy a FORMA tartomány kivételével szinte minden tartomány blokkolt. A kő régiójának egyetlen helye marad a szabad tartományok hiányában, a FORMA tartomány régiója. Ebben az esetben egy olyan dologról beszélhetünk, amely egy oroszlán formáját hordozó kő.

A geometrikus modell szerepet játszott a dolgozat főnévi és melléknévi olvasatainak a meghatározása során. A kategóriarendszerek kialakításához olyan csoportokat kerestem, amelyek a geometrikus modell tartományaihoz hasonlóan jól

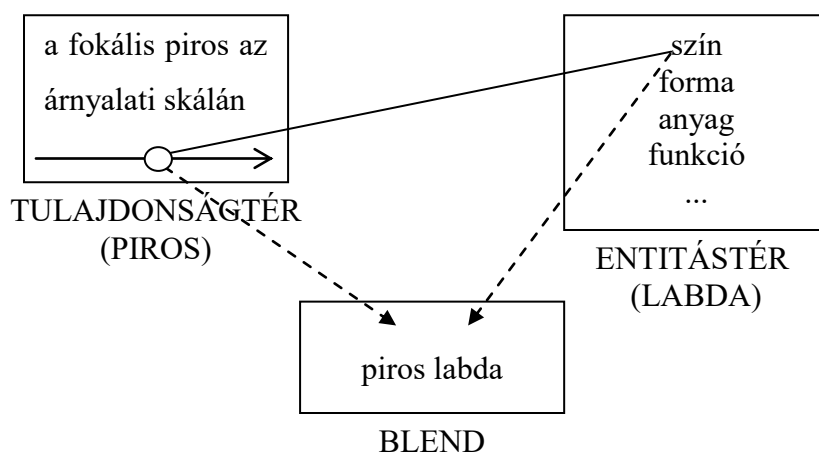
⁴ Láthatjuk, hogy ez a felfogás ellenkezik a fogalomintegrációs modell azon elképzelésével, hogy valójában minden fogalomkombináció emergens folyamat eredménye.

körülhatárolhatók. A dolgozatban azonban tartózkodtam a *tartomány* megnevezéstől, helyette az *olvasat* vagy *érzet* fogalmakat használok, mivel a tartomány a kognitív nyelvészetben belül tipikusan a mentális séma, tudáskeret, amely többek közt például az itt meghatározott olvasatokat is tartalmazza (Langacker 2001).

3.3.2. A fogalomkombináció modellje a kognitív nyelvészetben

A jelen munka a dimenzionális mellékneveket a fogalomintegrációs modell keretei közt dolgozza fel, amely azonban szorosan kötődik a fent bemutatott modellekhez. A **fogalomintegrációs modell** az egyik legismertebb leírási módja a nyelvi fogalmak különböző kapcsolódásainak (Tolcsvai 2005). A modell kidolgozása elsősorban Fauconnier és Turner (vö. pl. Fauconnier–Turner 1996, 1998; Fauconnier 2004) nevéhez fűződik.

A fogalomintegrációs modell dinamikus keretben ábrázolja a konceptualizáció folyamatát. Nyelvészeti fogalmakkal élve azt a folyamatot írja le, amely során a jelentés létrejön. A fogalmi integráció a fogalmi vagy mentális terek hálózata épül, amely terek egymással közösen hozzák létre az ún. blendet. A **blend** tehát több mentális (vagy másként fogalmi) tér vegyítésével létrejövő dinamikus jelenség. Az ily módon létrejött kombinációk lehetnek jól begyakorlott vagy jelentős újdonsággal rendelkező kombinációk. A fogalomintegráció számos, a tulajdonságfogalmakkal foglalkozó munkában is megjelenik mint alkalmazott elméleti keret (pl. Benczes 2006; Papp 2008c; Tribushinina 2008, 2009).

3.12. ábra: A fogalomintegrációs modell sematikus ábrázolása

Tribushinina (2008) a fogalomintegrációs modell mintájára a módosító szerkezetek leírásában két bemeneti fogalmi teret választ el: az úgynevezett tulajdonságfogalom terét és az entitás terét. A módosítás folyamata a két tér vegyítésével megy végbe, amelynek során mindkét térben különböző mechanizmusok zajlanak le, majd alakítják ki az integrált teret. A 3.12. ábrán látható a folyamat sematikus bemutatása.

A modell a **generikus tér** fogalmával feloldja a korábbi modellek hiányosságait. A generikus tér a hálózatnak keretet adó, előzetes tudásstruktúrákat tartalmazó fakultatív egység. A létrejött blend nem a két bemeneti tér teljes interszekciója, azoknak csak egy része kerül be az integrált térbe. Csak bizonyos elemek választódnak ki, aktiválódnak, valamint profilálódnak a blendben.

A módosítás folyamatának megértése előfeltételezi az aktiválási mechanizmusok megértését. Ezek a mechanizmusok jelölik ki az integrációban részt vevő elemek terét, melyet Langacker (1987, 2002, 2008) nyomán **aktív zónának** nevezünk. Kontextus hiányában Sweetser (1999) egy alapértelmezett aktív zónáról beszél. Ilyen eset azonban nehezen képzelhető el, s valószínűleg csak a modell hipotetikus origójaként játszik szerepet, hiszen a befogadó mindig rendelkezik valamilyen tudással a világról, amelynek birtokában értelmezi a nyelvi megnyilatkozásokat. Az aktív zóna kijelölésében számos folyamat szerepet játszhat. Ilyenek például a perceptuális kiemelkedés, az összehasonlítás mechanizmusa, a funkcionális érték és a diskurzus (Paradis 2005, 2008, Tribushinina 2008).

A **perceptuális kiemelkedés** vagy **szembetűnőség** szoros kapcsolatban áll az előtér és a háttér fogalmakkal, melyeknek részletes tárgyalását több munkában fellelhetjük (pl. Langacker 1987, 2008; Croft–Cruse 2004; Ungerer–Schmid 1996). A *smaragdzöld bicikli* példában a *smaragdzöld* melléknév alapesetben a bicikli vázának a színét határozza meg. Egy adott kontextusban azonban a bicikli más területe is perceptuálisan szembetűnő, kiemelkedő lehet. Így a *smaragdzöld* színnév vonatkozhat a bicikli kormányának, ülésének, kosarának a színére is. Ez olyan kontextusban képzelhető el például, amikor egy biciklikölcsönzőben teljesen egyforma, fekete vázú, fekete ülésű bicikliket lehet kölcsönözni, de van köztük néhány színes ülésű bicikli is, például sárga, barna vagy smaragdzöld bevonattal, és valaki a smaragdzöld ülésű biciklit szeretné kiválasztani.

A *smaragdzöld bicikli* példa továbbvezet minket az **összehasonlító mechanizmus** megértéséhez. A *smaragdzöld bicikli* aktív zónájának a meghatározásában ugyanis a perceptuális tulajdonságok mellett a kontrasztív tulajdonságokat is figyelembe vettük, amikor szembehelyeztük a smaragdzöld színű ülést az eltérő színű ülésekkel. A mechanizmust könnyen leképezhetjük a dimenzionális melléknevek példájára is. Képzeljük el, hogy fagyit szeretnénk venni egy fagyizóban, ahol kis és nagy adagokat is árulnak. Az árlapon szerepel két kép: a kis adagon egy gombóc, a nagy adagon három gombóc látható. A képen látható leírás alapján össze tudjuk vetni az igényeinket a fagyimérettel, és kiválasztjuk a kis vagy a nagy adagot.

A harmadik szempont az entitás aktív zónájának a kijelölésében a **funkcionális érték** meghatározása. Egy adott entitás több funkcióval is rendelkezhet. Az alma lehet egy sütemény összetevője, vagy lehet egy rajzóriai csendélet témája is. A kontextusban meghatározott funkciónak fontos szerepe van az aktív zóna kijelölésében. A funkció fogalma szorosan kapcsolódik a dolgozatban alkalmazott olvasat fogalmához, hiszen egy dinamikus modellben az egyes olvasatokat funkciókként is értelmezhetjük. A *hosszú* melléknév két olvasata (MÉRET és IDŐ) értelmezhető a következő példákban két funkcióként is: *Kati hosszú haja belelógott a levesbe.* (MÉRET olvasat vagy funkció) *Kati a hosszú beszéd alatt elaludt.* (IDŐ olvasat vagy funkció). A funkció elnevezéstől azért tartózkodtam, mert az arra utalhatna, hogy egyik vagy másik elem tölti be az adott funkciót. Hasonlóan, a *nagy ember* kifejezés egy képen jelentheti, hogy az ember magasabb a képen szereplő embereknél. Ebben az esetben a MÉRET/MAGASSÁG olvasat aktiválódik. Ha viszont a *Napóleon nagy ember volt.* példamondatot olvassuk, akkor a KIVÁLÓSÁG olvasatra fókuszálunk.

A negyedik szempont a **diskurzus** ismerete. Könnyen beláthatjuk, hogy a korábbi mechanizmusok sem zárták ki a diskurzus szerepét, hiszen a fenti folyamatok kilétét is maga a diskurzus fedi fel. A diskurzus szerepét figyelhetjük meg az MNSZ alábbi példáiban. Mind a négy példa a *nagy ember* szerkezetet tartalmazza:

- (1) 30877921: Putyin egy hivatalnok, nem volt egy **nagy ember** a cég hierarchiáján.
- (2) 15650725: Carnahan helyettesét, Roger Wilsont kinevezték ügyvezető kormányzónak. Wilson szerint Carnahan **nagy ember** volt, sokat tett a népért - mondta Wilson.

(3) 25256440: egyik fia rossz tanuló volt, de ez őt nem keserítette el, mert tucatjait tudta felsorolni azoknak a **nagy embereknek**, akik rossz tanulók voltak, mégis jeles férfiú vált belőlük a haza és a maguk javára.

(4) 15556531: Én felnézek a **nagy emberekre**. Azért nézek fel rájuk, mert csak 168 centivel vert meg a sors.

Szövegkörnyezet hiányában a *nagy ember* szerkezetben a *nagy* melléknév alapesetben nem vonatkozna az ember fontosságára, jelentőségére, hanem automatikusan a MÉRET dimenzióban profilálna. Az első három példában azonban a *nagy* melléknév a FONTOSSÁG/JELENTŐSÉG dimenziójában profilál. A negyedik példa jól szemlélteti, hogy ha csak az első mondatot látnánk, akkor nem tudnánk eldönteni, hogy a *nagy* a FONTOSSÁG/JELENTŐSÉG vagy a MÉRET olvasatot profilálja-e. A második mondat azonban segít meghatározni az entitás aktív zónáját.

A főnevek aktív zónájának a meghatározása mellett ki kell térnünk a tulajdonságfogalom aktív zónájának a kijelölésére is. Hasonlóan az entitások teréhez, a tulajdonságtérben is fontos szerepe van a diskurzusnak. A *nagy ember* példáján már láthattuk, hogy a melléknévek is több olvasattal rendelkezhetnek. Sweetser (1999) szerint alapesetben a melléknév prototipikus jelentése aktiválódik. Ahogy már korábban említettem, nehéz olyan helyzetet elképzelni, amikor a *nagy* vagy a *piros* tulajdonságfogalmat teljesen függetleníteni tudjuk a kontextustól. A prototipikus piros így csak akkor lehet a tulajdonságtér referenciapontja, ha a diskurzus ettől eltérő referenciapontot nem szolgáltat. Nyilvánvaló, hogy a *piros meggy* és a *piros haj* kifejezések esetében pontosan tudjuk, hogy a meggy pirosa a vörös árnyalat felé, a haj pirosa a narancssárga árnyalat irányába tolódik el a fokális pirostól. A prototipikus piros Tribushinina (2009) szerint referenciapontként szolgál a fenti esetben.

A prototípus meghatározása (amennyiben az egyáltalán lehetséges) azonban nem mindig segít a kevésbé szembetűnő aktív zónák kijelölésében. A *nagy* melléknévnek ugyanis nincsen fokális nagysága. A prototipikus nagy (amennyiben meghatározható) nem elégséges a *nagy* tulajdonságfogalom aktív zónájának a kijelölésére. A piros szín kontextustól függetlenül is kijelöl a színskálán egy adott intervallumot. Nagyon leegyszerűsítve: magunk elé tudjuk képzelni a pirosat. Ezzel szemben a *nagy* melléknév

nem független attól, amire vonatkozik. Azt, hogy valami nagy, nem tudjuk tárgyak hozzárendelése nélkül magunk elé képzelni. Amikor tehát a dimenzionális melléknevek prototipikusságát vizsgáljuk, azokat a módosított főnévvel együtt kell megtennünk.

Természetesen a hosszú távú cél egy teljes és egységes modell megalkotása, jelen fejezet és vizsgálat csak a módosító szerkezetekben előforduló melléknév + főnév kombinációkra korlátozódott. További modellek tesztelése és a jelenlegi modellek fejlesztése elengedhetetlen a fogalomkombinációk, köztük a melléknévi módosító konstrukciók pontosabb feltérképezéséhez és megértéséhez. A dimenzionális melléknevek leírásához a fogalomintegrációs modell kiváló alapokat kínál. A fogalomintegrációs modell előfeltételezi a kontextus ismeretét, annak hiányában a prototipikus vagy alapeseti jelentésekkel operál. A geometrikus modellhez hasonlóan nem tér ki a kontextusnak a modellbe való pontos integrálására, azonban rámutat, hogy annak fontos szerepe van a kulturális és szociális információk, a tudástér kialakításában, s így a megértésben is.

A fogalomintegrációs modell fő előnye a szelekciós vagy specifikációs modellekkel szemben az, hogy lehetőséget ad a módosító szerkezetek egységes kezelésére. Az új integrált fogalmak itt minden esetben emergens módon jönnek létre, nincs különbség az ismert és kevésbé ismert fogalmak, illetve az egyszerűbben megérthető és a nehezebben elsajátítható fogalmak leírása között. A modell lehetőséget nyújt több módosító hozzáadására is, bár az nem teljesen világos, hogy azok hierarchiáját miként tudná meghatározni. Meghatározatlanok maradnak azonban az egyes fogalmi terek tulajdonságai, így leírhatósági és alkalmazhatósági szempontból kezelhetőbbnek látom a geometrikus modellt. A geometrikus modell áttekinthetőbbé teszi a fogalmi terek felépülését, és gyakorlati szempontból is könnyebben megfogható. A fogalomkombináció során fellépő mechanizmusok leírása sok esetben megegyezik, még ha más-más fogalomrendszerrel is operál a két elmélet. Az aktiválási zóna közel áll a prominencia fogalmához, a tartomány fogalmával mindkét elmélet dolgozik.

A kőből készült oroszlán kezelése a geometrikus modellben például nem minden szempontból elfogadható. Kérdéses, hogy miért nem az ANYAG tartomány régióját jelöli ki a tulajdonságfogalom, miközben a prominens tartományokat blokkolja. Ebben az esetben a fogalomintegrációs modell pontosabb és jobb megközelítést kínál azáltal, hogy az oroszlán mentális terében eleve aktiválhatónak feltételezi a nem élőlény, pl. szobororoszlán formát is.

Tribushinina nyomdokait követve a jelen dolgozat is a fogalomintegráció modelljén keresztül képzelel el a dimenzionális melléknevek vizsgálatát, de a kognitív tudományokban bevett elemzéssel kombinálva igyekszik felfedni a melléknév + főnév kombinációk sematikus hálózatát. A dolgozat célja ennek a hálózatnak a feltérképezése, amelyhez a fent bemutatott modellek eredményeit felhasználva a korpuszvizsgálatban az alábbi szempontokat veszi figyelembe:

1. A kombinációk nem leválasztható egységek, jelentésüket a dolgozat szövegkörnyezetben vizsgálja.
2. Az egyes dimenzionális melléknevek nem köthetők csak absztrakt vagy konkrét jelentésekhez. Egy teljes dimenzionálismelléknév-térkép megrajzolásához mindkét csoportot vizsgálni kell.
3. Az egyes melléknévi olvasatok a dolgozat szintén szövegkörnyezetükben vizsgálja.
4. Az egyes főnévi olvasatokat szövegkörnyezetük alapján határozza meg.
5. Az aktív zóna kijelölése (vagy régióspecifikáció) a kontextus, a háttértudás és a megfelelő olvasatok kombinálódása során jön létre.

A továbbiakban a fenti szempontok alapján kialakított kódolási csoportokat mutatom be.

3.3.3. A fogalomkombinációs vizsgálat ismertetése

A fogalomkombinációk vizsgálatának a célja, hogy feltárja a kombinációkban részt vevő melléknévi és főnévi fogalomtípusokat, és így módon a tipikus (fogalmi és olvasati) kombinációs mintázatokra mutasson rá. A módszer elméleti keretét a fent bemutatott fogalomintegrációs módszer adja, de a geometrikus modell is hozzájárult az olvasatok (a geometrikus modellben: tartományok) kialakításához. Míg a kollokációvizsgálat szóelőfordulásokkal, addig a fogalomkombinációs vizsgálat fogalom-előfordulásokkal dolgozik. A szövegkörnyezet ismerete lehetővé teszi a poliszém olvasatok (pl. *hosszú út* – IDŐ, TÉR) elkülönítését, és részletesebb információt nyújt a kombinációk fogalmi struktúrájáról is. A fogalomkombinációs módszer alapjait már Dirven–Taylor (1988) munkájában is megtalálhatjuk, akik a *tall* 'magas' melléknévvel kombinálódó főneveket 11 csoportba sorolják. Rendszerezésükben azonban kizárólag konkrét entitásokat megnevező kategóriacsoportok szerepelnek.

A fogalomkombinációs vizsgálat a kollokációelemzéshez hasonlóan az MNSZ anyagán alapul. A vizsgálat a korpuszban előforduló melléknév + főnév kombinációk közül véletlenszerűen kiválasztott, több mint 4000 kombinációt tartalmazó adathalmaz kézi kódolása. Az adathalmaz hét melléknév (*nagy, kis, kicsi, hosszú, rövid, magas, alacsony*) főnevekkel alkotott kombinációit tartalmazza eredeti szövegkörnyezetükben. Az elemzést FileMaker Pro 11/12 szoftverrel végeztem, az adatokat a DropLingaCombiner Delphi alapú alkalmazással vettem össze.⁵ Az ily módon nyert adatokat Microsoft Excellel dolgoztam fel és ábrázoltam. A 3.13. ábra a FileMaker Pro programmal adatkezelésre kialakított feldolgozó felületet szemlélteti.

3.13. ábra: A fogalomkombinációs vizsgálatban alkalmazott felhasználói felület

A dolgozat a fogalmakat mint az egyes kombinációkban előforduló olvasatokat vagy érzeteket kezeli (l. 3.13. ábra), így e három kifejezés (fogalom, olvasat, érzet) a dolgozatban szinonimaként szerepel.

⁵ A DropLingaCombiner alkalmazás elkészítésében nyújtott segítséget ezúton is köszönöm Bódi Andrásnak.

3.3.3.1. A diskurzustéma meghatározása és kategóriái

Számos kognitív nyelvész és pszichológus rámutatott a szöveggörnyezet, a tudásháttér fontosságára. A korábbi munkák tapasztalataira hagyatkozva a dolgozat a dimenzionális melléknevek fogalomkombinációit szöveggörnyezetükben vizsgálja, ezzel megteremtve az olvasatok elkülönítését. Az olvasatok meghatározása mellett cél volt a szövegrészlet témájának a meghatározása is. Az MNSZ anyagából kinyert példák szöveggörnyezetükben szerepelnek az adatfeldolgozó felületen, ezért a téma is könnyen meghatározható.

Másodlagos cél volt, hogy ezek a témák minden melléknév esetében egységesek legyenek, hogy lehetőség legyen összehasonlító vizsgálatok elvégzésére. Az előre meghatározott kategóriákon kívül a kódolófelület egy egyéb kategóriát is tartalmaz, amelyben a vizsgált témákon kívüli kategóriacsoportokat összesítettem. A kategória elnevezése tudatosan kerül a regiszter, szövegtípus, stílus és műfaj fogalmakat, hiszen ahogy arra már Lee is rámutat, ezen fogalmak definíciója a nyelvészeti szakirodalmon belül sem egységes (Lee 2001).

A diskurzustéma meghatározása az anyanyelvi intuíción alapuló kulcsszavas kategorizálás eredménye, amely során a szókinés típusa (elsősorban főnevek és igék alapján) játszotta az alapvető szerepet. A 3.14. táblázat bemutatja a választott kategóriákat. A táblázat harmadik oszlopában található kulcsszavak azok a szavak, amelyek alapján egy adott szövegrészletet valamely diskurzustémába soroltam.

diskurzustéma	példa a diskurzustémára	kulcsszavak
gazdaság	<i>sem Magyarországon a kialakuló piacgazdaság körülményei között nem érdeke ilyesmivel foglalkozni a lapterjesztőknek . Úgy mondják , hogy túl <kicsi tétel> , ráadásul igen költséges is . Hogy ebben mennyi az igazság , nehéz lenne megmondani . A lényeg az ,</i>	piacgazdaság, tétel, költséges
időjárás	<i>nyárra számíthatunk ebben az évben is , erős aszály azonban nem várható . A Duna Mohács környéki szakaszán előreláthatólag a <magas vízállás> miatt júniusban még nem lehet strandolni . Idén is igaz , hogy a déli órákban kerülni kell a napozást .</i>	nyárra, aszály, Duna, vízállás, júniusban, strandolni, déli órákban, napozást
közigazgatás	<i>sofőrjei , a fedővállalkozásokhoz nevüket , adataikat szolgáltató balekok buktak le . A bűnözés egyenruhás segítői közül is csak</i>	buktak le, bűnözés, egyenruhás,

	<i>meglehetősen <alacsony beosztásúakat> tud említeni a jelentés , a katonai tanácsok által viszonylag szigorúan - a legmagasabb büntetés három év hat hónap szabadságvesztés</i>	katonai, büntetés, szabadságvesztés
politika	<i>cserélődnének , hogy két mandátum alatt minden ország legalább egy személyt küldhetne az Unió végrehajtó szervébe . Ma még a <nagy tagországok> , köztük például Németország , Franciaország , Nagy-Britannia két biztossal rendelkeznek Brüsszelben és a jelenlegi szabályok szerint így lenne Lengyelország</i>	mandátum, Unió, végrehajtó szervébe, tagországok, biztossal, Brüsszelben
sport	<i>cégek gáláns ajánlatot tettek a két sakkozónak , akik viszont nem beszélnek a honorárium nagyságáról . " Én döntöttem a <rövid partik> mellett - nyilatkozott Lékó a DPA-nak - , mert Kramnyik , Kaszparov és az új FIDE-világbajnok , Anand is kiváló</i>	sakkozónak, Lékó, DPA-nak, Kramnyik, Kaszparov, FIDE-világbajnok, Anand
tudomány	<i>kutatócsoportjai harminc éven át tanulmányozták a nők és a férfiak gondolkodásmódját . Dr . Emilia Costa pszichológusnő kongresszuson ismertette a <hosszú vizsgálódás> eredményeit . A kutatók a hallgatóságtól azt kérték , képzeljenek el sok színes hozzávalóból készült zöldséglevest , amelynek kellékeit úgy</i>	kutatócsoport, tanulmányozták, Dr., pszichológusnő, kongresszuson, kutatók
egyéb	<i>, vagy hordhatatlannak tűnő darabokról kiderülhet , hogy éppen ez a szín illik a most vásárolt nadrághoz , vagy hogy <kis zsebbel> , masnival , hímzéssel aranyossá válhat az unalmas zöld pulcsi , lányossá a kék póló . Ha gyerekrühára gondolunk ,</i>	

3.14. táblázat: Példák a diskurzustémát meghatározó kulcsszavakra

A vizsgálat során bebizonyosodott, hogy a témák fenti módon való elkülönítése értékes és érdekes adalékokkal szolgál az olvasatvizsgálathoz, keretet nyújt az olvasatok megértéséhez. Az egyéb csoportba tipikusan irodalmi művekből származó részletek, fórumon olvasható hozzászólások, illetve társkereső oldalak szövegrészletei tartoztak.

3.3.3.2. Kombinációtípus (absztrakt–konkrét)

A második csoportosítási szempont az egész kombinációra vonatkozott: azt veszi figyelembe, hogy egy adott fogalomkombináció absztrakt (pl. *nagy hiba*, *kis előny*,

rövid szerelem) vagy konkrét (pl. *hosszú út, magas vár, alacsony férfi*) fogalmat határoz-e meg.

A második fejezet röviden áttekintette a dimenzionális melléknevekre vonatkozó korábbi kutatásokat. Láthattuk, hogy az absztrakt fogalmakat jellemzően kizárják a kutatási anyagból. Ennek egyik oka, hogy sokan csak a dimenzionális melléknevek elsődleges, prototipikus jelentésével foglalkoznak, amelyek konkrét tárgyakra, dolgokra vonatkoznak. Egy másik indíték (Vogel 2004), hogy az óriási anyag áttekinthetatlenné válna, amennyiben nem korlátozzuk a kutatás kereteit a konkrét jelentésekre.

A szótári kollokációk áttekintése (l. 3.3.3.3. fejezet) és a kollokációvizsgálatok során is nyilvánvalóvá vált azonban, hogy az absztrakt jelentések kizárásával nem kaphatunk teljes képet egyetlen dimenzionális melléknévről sem. Ebből a megfontolásból került bele a kombinációtípus meghatározása a kézi elemzésbe. Vogel (2004) fenntartásait figyelembe véve azonban nem 10-12 melléknevet tekintek át, hanem csak egy-egy párt vizsgálunk az általános (*nagy/kis/kicsi*), a vertikális (*magas/alacsony*) és a horizontális (*hosszú/rövid*) dimenziókból. Az absztrakt–konkrét tengely menti elemzést az eredmények bemutatása során a diskurzustémákkal relációban tárgyalom (l. 6. fejezet).

3.3.3.3. A melléknévi olvasatok kategóriái

A melléknévi olvasatkategóriák kialakításában Taylor (2003) és Vogel (2004) módszerét követve a szótárak szócikkeiből indultam ki. Legteljesebbnek a Magyar értelmező kéziszótár (ÉKsz.²) bizonyult, ezért a lehetséges melléknévi olvasatok kialakításánál arra hagytam, hogy az ÉKsz.² csoportosításainak a bemutatása során nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a szótárnak nemcsak az attributív, hanem a predikatív formában előforduló alakok csoportosítása is célja. Ez utóbbi csoporttal a dolgozat nem foglalkozik.

A nagy melléknévhez kötött érzetek az ÉKsz.² alapján:

1. A térből viszonylag sokat, jókora helyet, részt elfoglaló, terjedelmes.
pl. *nagy szék, nagy szikla, nagy hó, nagy halom.*
2. Nagybetűvel írt vagy nyomtatott.
pl. *Leírja a nagy O-t. Ezt a szót nagy C-vel kell írni.*

3. Felnőtt személy, főleg gyermek.
pl. *Nagyra nőj: nőj fel egészségben! Mi leszel, ha nagy leszel?*
4. Számos egyedből álló.
pl. *nagy tömeg, Bem apó katonái nagy zsákmányt ejtettek*
5. A szokottnál, a vártnál, a kívátnál több, tetemes pénz, pénzösszeg.
pl. *nagy bevétel, nagy fizetés, nagy ára van*
6. Hosszú idő.
pl. *nagy ideje, három év nagy idő, nagy kort élt meg*
7. A szokottnál, a vártnál erősebben, jobban megnyilvánuló természeti vagy lelki folyamat jelenség.
pl. *nagy fény, nagy zivatar, nagy éhség, nagy bánat*
8. Valamilyen szempontból fontos, jelentős; nevezetes.
pl. *nagy esemény, nagy fordulat, nagy idők, nagy munka*
9. Kimagasló tehetségű, a közösség életében jelentős szerepet játszó, kiváló, kiemelkedő személy.
pl. *nagy hadvezér; nagy költő; a nagy palóc; Oly nőt hozott házához, ki noha szegény, nagy családból származott.*
10. Kitűnő, kiváló tulajdonságokkal rendelkező.
pl. *nagy esze van; Nagy szívével megérezte mindent.*
11. Valamit, különösen valamely elfoglaltságot, szórakozást, sportot különös kedvvel, kedvteléssel űző, szenvedéllyel gyakorló (néha rosszalló).
pl. *nagy bélyeggyűjtő, nagy kártyás, nagy asszonyozó, nagy katolikus*
12. Fokozó jelzőként, minősítést tartalmazó főnév vagy főnévként használt melléknév előtt. pl. *nagy bolond, nagy gazember, nagy kritikus, nagy marha, nagy számár vagy.*

A kis melléknévhez kötött érzetek az ÉKsz.² alapján:

1. Csekély térbeli kiterjedésű.
pl. *kis asztal, kis erdő, kis ház, kis pohár, kis zacskó*
2. Kisbetűvel írt vagy nyomtatott.
pl. *a kis a, kis b-vel írta a levélben a „barátom” szót*
3. Nem felnőtt korú; fiatal.
pl. *kis koma, kis korában, kis tigris*

4. Csekély mennyiségű, kevés.
pl. *kis fizetés, kis jövedelem*
5. Kevés egyedből álló, kevés tagot számláló; kisszámú.
pl. *kis csoport, kis nemzet, kis közönség*
6. Viszonylag rövid, rövidnek tetsző idő.
pl. *Egy kis idő múlva. Még ezelőtt két kis évvel rá se néztem a lányra.*
(népköltés)
7. Nem nagy erővel megnyilvánuló, gyenge természeti vagy lelki jelenség, folyamat.
pl. *kis eső, kis ijedség, kis izgalom, kis meglepetés*
8. Kevésbé jelentős, nem különösebben fontos, nem lényeges.
pl. *kis hiba, kis szükség*
9. Társadalmilag jelentéktelen személy.
pl. *Kis ember ő ahhoz. A tőkés társadalomban a kis egzisztenciákat állandó létbizonytalanság fenyegeti.*
10. Kedveskedés kifejezésére: szeretett, kedves, aranyos.
pl. *Édes kis angyalom; drága kis feleségem, kis zsvány.*

A kicsi melléknévhez kötött érzetek az ÉKsz.² alapján:

1. Rendszerint tetszetősen, kedvesen, rokonszenvesen vagy feltűnően kis személy, állat, dolog; kicsiny.
pl. *kicsi ember, kicsi falu, kicsi házak*
2. Kedveskedő megszólításban vagy becéző jelzőként: szeretett, kedves. (bizalmas)
pl. *kicsi angyalom, kicsi fiam, kicsi párom, Meg van elégedve a maga kis kunyhójával és kicsi feleségével.* (Jókai Mór)
3. Ragos alakban és állítmányként a *kis* melléknév valamennyi jelentésében csak *kicsi* használatos.
pl. *Kicsi neki a cipő. Temetőnek is kicsi lett világunk.* (József Attila)
4. Nem eléggé jelentős vagy vmire nem képes személy. (bizalmas)
pl. *Kicsibe vesz vkit. Kicsinek érzi magát vminek az elvégzésére. Kicsi vagy te ahhoz!*

A hosszú melléknévhez kötött érzetek az ÉKsz.² alapján:

1. Vízszintes kiterjedésében egy irányban nagy, illetve a megszokottnál nagyobb távolságra elérő.
pl. *hosszú árok, hosszú kerítés, hosszú út, hosszú fickó*
2. Valamely tárgyat jókora távolságra vető dobás, hajítás, lövés.
pl. *Jó hosszú dobás kell hozzá, hogy elérje. Hosszú labdával szöktette a szélsőt.*
3. Időben egyfolytában sokáig vagy a szokásosnál tovább tartó.
pl. *hosszú élet, hosszú évek, hosszú utazás, hosszú bujdosás, hosszú szenvedés, hosszú elbeszélés*
4. Sok vízzel hígított, főzött lé. (átvitt értelemben)
pl. *hosszú dupla, hosszú lére ereszti a paprikást*
5. A kelleténél nagyobb vagy több. (átvitt értelemben, ritka)
pl. *Az adó hosszú, nagy a bér.* (József Attila)
6. Olyan beszédhang, amelynek képzése, illetve kiejtése a megfelelő rövid hangénál több ideig tart. (nyelvtudomány)
pl. *hosszú és rövid hangok, hosszú szótag*
7. Hosszú szín: vmely kártyaszínből több, de legalább három-négy kártya egy játékos kezében. (átvitt értelemben, játék)
pl. *Elkezd veszekedni az együtt játszó társával, hogy miért játszott rosszul? ... Mért hajtotta meg a hosszú színnel?* (Jókai Mór)

A rövid melléknévhez kötött érzetek az ÉKsz.² alapján:

1. Általában hosszirányban kicsi vagy a szokottnál kisebb méretű.
pl. *rövid árok, rövid fejhossz, rövid pálya, Te még rövid ruhába jártál S én bujtam még a könyveket.* (Reviczky Gyula)
2. A rendesnél, a megszokottnál, a vártnál kisebb tartamú idő, cselekvés, történés, folyamat.
pl. *rövid idő alatt, rövid idő múlva, Rövid üldözés után elfogták.*
3. Olyan beszédhang, amelynek képzése, illetve kiejtése viszonylag kevés ideig tart. (nyelvtudomány)
pl. *rövid és hosszú hang, Rövid szótag: olyan sz., amelyben rövid magánhangzó van, s ezt magánhangzó v. legfeljebb egy mássalhangzó követi.*
4. Kisebb terjedelmű írásmű vagy szóbeli megnyilatkozás.

- pl. *rövid elbeszélés, rövid összefoglalás, rövid előadást tart valameről*
5. Olyan lé, kávé, amelyben kevés a víz. (átvitt értelemben)
pl. *rövid lével főzi a pörköltet, rövid dupla, rövid ital*
6. Kevés, kicsi. (tréfás, bizalmas)
pl. *Kettővel rövidebb. Hosszú az Uristen, | rövid a szalonna, nyavalyás a szegény ember, | mintha gazdag volna.* (József Attila)
7. Az átlagosnál, a megszokottnál kisebb, gyengébb szellemi képesség, tulajdonság. (átvitt értelemben)
pl. *rövid emlékezőtehetség, rövid ész*

A magas melléknévhez kötött érzetek az ÉKsz.² alapján:

1. Függőleges irányban aránylag jelentős mértékben kiterjedt.
pl. *magas fa, magas hegy, magas torony, magas oszlop*
2. A föld felszínétől vagy valaminek a szintjétől fölfelé aránylag nagy távolságban levő.
pl. *magas vezetékek, magas vízállás, Túlságosan magas volt az a dobás.*
3. Nagy rezgésszámú, a hangskála vmely felsőbb helyén fekvő hang. (zene)
pl. *magas c vagy cé, magas hangú lány, magas hangú hangszer*
4. Magas magánhangzó: a szájüreg elülső részében képzett m., palatális m. (nyelvtudomány)
pl. *A magas magánhangzók: e, ě, é, i, í, ő, ű, ü, ű.*
5. Az átlagosnál jóval nagyobb összeg, érték, mennyiség; nagy; sok. (átvitt értelemben)
pl. *magas ár, magas kamat, magas fizetés*
6. Valamilyen mértékkel mérve nagymértékű, nagyfokú folyamat, helyzet, állapot. (átvitt értelemben)
pl. *magas feszültség, frekvencia, magas hőmérséklet, magas pulzus, vérnyomás*
7. Nagy hatalmú, sokak fölé rendelt, nagy közösséget irányító személy, tisztség, testület. (átvitt értelemben, olykor gúnyos)
pl. *magas állás, magas hivatal, magas rang; magas körök, magas elismerés, magas röptű előadás, magas beszéd*
8. A köznapin, a közönségesen, a megszokotton felülemelkedő. (átvitt értelemben, választékos)

pl. *magas erkölcsiség, magas szellemiség, magas stílus, Még ők nem ismerik a kelmekiszabás és varrás magas tudományát...* (Jókai Mór)

9. Magasabb: összehasonlítási alap nélkül általában olyan, amiben a *magas* melléknévvel kifejezett tulajdonság, állapot a rendesnél, a köznapinál, a megszokottnál nagyobb mértékben van meg. (átvitt értelemben is)

pl. *magasabb termetű ember, magasabb képzettsége van, [A lovat] megpakolni, egy kicsit virtus és magasabb tudomány.* (Móricz Zsigmond)

Az *alacsony* melléknévhez kötött érzetek az ÉKsz.² alapján:

1. Függőleges irányban viszonylag nem nagy vagy a szokottnál kisebb méretű; nem magas.

pl. *alacsony asztal, alacsony épület, alacsony ház*

2. A föld felszínétől vagy vminek a szintjétől aránylag kis távolságban levő.

pl. *alacsony fekvésű, Nagyon alacsony volt a dobásod. Az alacsony labdákat nehezen tudta kivédeni, visszaütni.*

3. Az átlagosnál kisebb összeg, mennyiség.(átvitt értelemben)

pl. *alacsony ár, alacsony bér, alacsony feszültség, alacsony hőmérséklet, alacsony láz, alacsony vérnyomás*

4. Anyagi tekintetben szűkös, szegényes társadalmi helyzet. (átvitt értelemben gyakran rosszalló)

pl. *alacsony állás, alacsony sor, alacsony sors, alacsony néposztály*

5. Finomabb erkölcsi érzék híján való, nemesebb dolgok iránt érzéketlen lelkület. (átvitt értelemben, választékos, rosszalló)

pl. *Alacsony lelkű ember, Ne legyen hős kardján alacsony bűn foltja.* (Arany János)

6. A földhözragadtság, a szellemi közöny és érzéketlenség jelképeként. (költői)

pl. *Állsz még, állsz, szeretett hazám! | Nem dőlt még alacsony porba nemes fejed!* (Berzsenyi Dániel) *A föld alacsony porából ... A naphoz emelkedtek, Ti szárnyas, óriási lelkek!* (Petőfi Sándor)

Mivel a melléknévi olvasatokra vonatkozó kategorizáció nem áll rendelkezésre (szemben a főnevekkel), a kódolás során az itt bemutatott jelentéscsoportok jelentették a

kiindulópontot. A dimenzionális melléknevek fogalomkombinációs vizsgálata a gyakori olvasatokra fókuszál. A következő melléknévi érzetek bizonyultak gyakorinak:

A *nagy* melléknév gyakori melléknévi érzetei: MÉRET, FOK-MÉRTÉK, JELENTŐSÉG

A *kis* melléknév gyakori melléknévi érzetei: MÉRET, IDŐ, FOK-MÉRTÉK, JELENTŐSÉG,

A *kicsi* melléknév gyakori melléknévi érzetei: MÉRET, IDŐ, FOK-MÉRTÉK, JELENTŐSÉG, FIATALSÁG

A *hosszú* melléknév gyakori melléknévi érzetei: MÉRET, IDŐ

A *rövid* melléknév gyakori melléknévi érzetei: MÉRET, IDŐ

A *magas* melléknév gyakori melléknévi érzetei: MÉRET, FOK-MÉRTÉK, JELENTŐSÉG MENNYISÉG

Az *alacsony* melléknév gyakori melléknévi érzetei: MÉRET, FOK-MÉRTÉK, MENNYISÉG

Az elemzés célja, hogy az egyes dimenzionális melléknevek olvasatait egymással is össze lehessen vetni, ezért fontos volt, hogy olyan kategóriákat alakítsak ki, amelyek a MÉRET vagy a FOK-MÉRTÉK olvasatokat egy címke alá tömörítik. A vizsgálat során szépen kirajzolódtak a gyakori olvasatok, amelyeket az egyes melléknevek tárgyalásakor részleteiben, példákon keresztül is bemutatok (l. 6. fejezet).

3.3.3.4. A főnévi olvasatok kategóriái

A második fejezetben láthattuk, hogy Dirven–Taylor (1988) miként csoportosította a *tall* + főnév szerkezetek főnévi fogalmait. Kutatásukban konkrét főneveket vizsgáltak, amelyeket 11 entitástípusba soroltak: SZEMÉLY, FA, NÖVÉNY, ÉPÜLET, OSZLOPSZERŰ DOLGOK, ÁLLATOK, KUPAC/RAKÁS STB., MADARAK, VEGYES, METAFORIKUS, BIZONYTALAN. A metaforikus kategória ugyan szerepel a felsorolásban, de azzal a továbbiakban nem foglalkoznak.

Paradis lexikális szemantikai modellje már az absztrakt fogalmakat is bevonja az elemzésbe. Ő az alábbi csoportokat különbözteti meg: KONKRÉT JELENSÉG, ESEMÉNY, FOLYAMAT, ÁLLAPOT, ABSZTRAKT JELENSÉG (Paradis 2005, 2008). Rámutat, hogy ezek csak a fő kategóriák, amelyeket további alcsoportokra lehet bontani. Az alcsoportok meghatározásával azonban nem foglalkozik, mindössze lehetséges példákat említ. A kézi kódoláshoz azonban nekem olyan kategorizációra volt szükségem, amely a

konkrét, absztrakt entitások címkéin túl is vizsgálja az entitásokat. Emellett fontos volt, hogy ne csak egy ígéretes elméleti kerettel, hanem lehetőség szerint már alkalmazott és tesztelt rendszerrel dolgozhassak. Ezen megfontolásokból döntöttem a Princeton WordNet kategorizációja mellett, amely az alábbi 26 főnévi olvasatot különíti el:

1. állat	7. kommunikáció	13. indíték	19. folyamat	25. idő
2. cselekvés	8. érzés	14. dolog	20. mennyiség	26. egyéb
3. tárgy	9. étel	15. személy	21. reláció	
4. tulajdonság	10. esemény	16. jelenség	22. forma	
5. test	11. csoport	17. növény	23. állapot	
6. kogníció	12. hely	18. tulajdon	24. anyag	

A TÁRGY és a DOLOG kategória fordításból eredő elnevezése között talán nem mindenki számára egyértelmű a különbség. A TÁRGY kategóriába tartoznak azok a dolgok, amelyek emberi tevékenység eredményeként jönnek létre. A DOLGOK csoportjába az embertől függetlenül kialakuló entitásokat sorolja a WordNet, pl. *tó, folyó, hegy*. Az EGYÉB csoportba azokat a főneveket soroltam, amelyek olvasata a szöveggörnyezet segítségével sem volt meghatározható. A csoportosítás során felmerült problémákat és kérdéseket az adott melléknévhez tartozó adatelemzés (6. fejezet) tárgyalja.

A dolgozat a fogalmakat mint az egyes kombinációkban előforduló olvasatokat vagy érzeteket kezeli, így e három kifejezés (fogalom, olvasat, érzet) a dolgozatban szinonimaként szerepel.

3.3.3.5. Validitásvizsgálat

A validitásvizsgálat célja, hogy a fent meghatározott főnévi és melléknévi olvasatkategóriák érvényességét felmérje. A vizsgálathoz a Kappa-tesztet és annak eredményét, a Cohen-féle κ -együtthatót használtam, amely megmutatja, hogy két kódolás közt mekkora az egyezés, azaz mennyire vág egybe két kódoló kategorizációja. A tesztet 52 mintán végezte el egy másik kódoló (a továbbiakban 2-es kódoló). A 2-es kódoló anyanyelvi magyar beszélő, bölcsész végzettségű, PhD fokozattal és nyelvészeti előképzettséggel rendelkező nő.

A κ -együtthatót az alábbi módon kapjuk meg:

$$\kappa = \frac{Po - Pc}{1 - Pc}$$

Ahol Po a kódolók közti százalékos megegyezés, Pc pedig a várható egyezés (Hirschberg–Nakatani 1996, Carletta et al., 1997, Sproat et al. 2001).

A κ -együttható mind a négy kategóriában a nagyon jó intervallumba esett. A Kappa-mutató értékelése rendszerint négyszintű:

0-0,4:	gyenge
0,4-0,6:	közepes
0,6-0,8:	jó
0,8-1:	nagyon jó

A diskurzusmutatók és az absztrakt–konkrét kategória mutatója $\kappa=0,899$ és $\kappa=0,853$. A melléknévi olvasatok mutatója $\kappa=0,939$, a főnévi olvasatoké pedig $\kappa=0,829$. A 2-es kódoló csoportosítása tehát egybeesik a saját kódolási eredményeimmel. A κ -mutatók alapján megállapíthatjuk, hogy a dolgozatban alkalmazott kódolási séma megbízhatósága megfelelő.

3.4. Összegzés

A harmadik fejezetben bemutattam a dolgozatban használt módszereket és az azokhoz szorosan kapcsolódó elméleti kereteket, a prototípuselméletet és a fogalomkombinációs modelleket. A dolgozat három módszert alkalmaz a dimenzionális melléknevek vizsgálatára. A prototipikus kombinációk meghatározására az elicitációs teszt szolgál. A tipikalitási mutatókat és a gyakoriságot vizsgálja a kollokációelemzés. A fogalomkombinációs vizsgálat pedig a tipikus és kevésbé tipikus olvasatokat és olvasati hálókat fedi fel.

A fent bemutatott elemzési módszerek nem előzmény nélküliek. A kérdőívalapú módszert Weydt–Schlieben-Lange (1998), Vogel (2004) és Tribushinina (2008) korábbi vizsgálataira alapítottam ki. A kollokációelemzés a nyelvtudomány egyik leggyakoribb módszere, a nyelvészet számos területén alkalmazzák (vö. pl. Barnbrook 1996, Stubbs 1996). A fogalomkombinációkkal számos tudományterület foglalkozott, ahogy a jelen munka is, a kognitív nyelvtudomány jellemzően a fogalomintegrációs

modellt alkalmazza. A fogalomintegrációs modell előnyeit a dolgozat kombinálja a korábbi modellek, elsősorban a geometrikus modell leírhatóságot könnyítő elemeivel. A fogalomkombinációs módszernek ily módú alkalmazása tudomásom szerint új keletű. Dirven–Taylor (1988) munkáját említhetjük meg előzményként, ők azonban nem kézi kódolást készítettek, hanem a kinyert kollokációkat csoportosították a főnévi olvasatok alapján. Hasonló célokat fogalmaz meg konferencia-előadásában Stanojević–Tuđman Vuković (2009). A fogalomkombinációs modellben alkalmazott kategóriák alkalmasságának a meghatározására a Kappa (Cohen-féle κ)-együtthatót alkalmaztam.

A következő három fejezet (4–6) az itt ismertetett módszerek alkalmazását mutatja be, ismerteti az egyes módszerekhez kapcsolódó eredményeket, valamint az eredmények tükrében értékeli a módszereket, illetve összefoglalja a következtetéseket. Mivel a jelen fejezet a modellek és a módszerek bemutatására szorítkozott, a kérdőívben, a korpuszban és az adathalmazban szereplő nyelvi adatokat és példákat a további fejezetekben ismertetem részleteiben.

4. A dimenzionális melléknevek kérdőíves vizsgálata

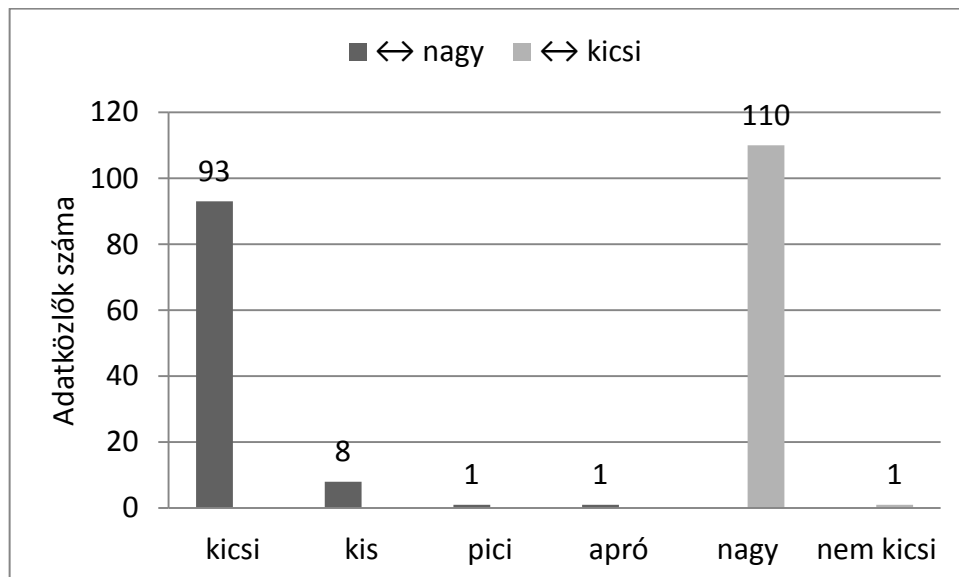
Az alábbi fejezet a dimenzionális melléknevek vizsgálatában alkalmazott kérdőívalapú tanulmányok eredményeit foglalja össze. A vizsgálat három részre tagolódik: (i) tipikus ellentétpár meghatározása, (ii) asszociációelemzés, (iii) az elfogadhatóság vizsgálata. Az eredményeket és elemzéseket a fejezet az ellentétpárokhöz kötve mutatja be.

A 4.1. fejezet foglalkozik a *nagy*, a *kicsi* és a *kis* melléknevek prototipikus olvasataival. A 4.2. fejezetben a *hosszú* és a *magas* melléknevekre vonatkozó eredmények bemutatása és értékelése következik. A 4.3. fejezet a harmadik melléknévpár, a *magas* és az *alacsony* prototipikusságával foglalkozik.

4.1. A kérdőíves vizsgálat eredményeinek a bemutatása: *nagy* és *kicsi*

4.1.1. A prototipikus ellentétek meghatározása

A kérdőíves vizsgálat első része a prototipikus ellentétekre kérdezett rá. A *nagy* és a *kicsi* melléknevek esetében az eredmények rámutatnak, hogy a *nagy* melléknév tipikus ellentéte a *kicsi*, míg a *kicsi* ellentéte a *nagy*.

4.1. ábra: A *nagy* és a *kicsi* melléknevek ellentétpárjainak az eloszlása

A *kicsi* melléknév ellentétéként 111 adatközlő nevezte meg a *nagy*-ot, s mindössze egy esetben volt a válasz a *nem kicsi*. Egy adatközlő a *kicsi* választ adta, amely a *kicsi* ellentétéként nem értelmezhető, ezért az adat nem szerepel a feldolgozott anyagban. A *nagy* ellentétéként négyféle válasz érkezett: a leggyakoribb, 93 előfordulással (a továbbiakban ef.) a *kicsi* volt. Jóval ritkébbak a *kis* (8 ef.), illetve a *pici* és az *apró* (1–1 ef.) melléknevek. A 4.1. ábra az ellentétek eloszlását szemlélteti.

Az eloszlásokból kiderül, hogy a magyar anyanyelvi beszélők körében a *kicsi* tipikus ellentéte a *nagy*, míg a *nagy* melléknév ellentéte a *kicsi*.

4.1.2. Asszociációelemzés

A kérdőíves vizsgálat második részének a célja az egyes melléknevekhez társuló asszociátumok feltérképezése. Az asszociációelemzés az alábbi kérdéstípusra épül:

Milyen szavak (főnevek) jutnak az eszedbe, ha azt mondom, hogy az a valami (főnév) KICSI? (Írd le az első 5-7 szót, ami eszedbe jut!)

(Mintakérdés az A kérdőívből)⁶

A kérdésekre adott válaszokat a 4.2. táblázat foglalja össze. A táblázatban csak a kettőnél többször előforduló adatok szerepelnek. A *nagy* melléknévhez összesen 579 szóelőfordulás társult, amely 238 főnévtípust jelent. 158 adat mindössze egyetlen alkalommal, 31 pedig kétszer szerepel. Háromszor vagy többször 49 főnév fordult elő. A *nagy* melléknév által előhívott leggyakoribb asszociátumok a *ház* (51 ef.), *elefánt* (31 ef.), *ember* (24 ef.), *hegy* (23 ef.) és *autó* főnevek voltak.

⁶ A vizsgált melléknevekhez kapcsolódó kérdéseket a dolgozat végén található kérdőívek tartalmazzák.

	Nagy + főnév	ef.
1.	ház	51
2.	elefánt	31
3.	ember	24
4.	hegy	23
5.	autó	15
6.	fa	13
7.	épület	11
8.	város	10
9.	felhőkarcoló	8
10.	kutya	8
11.	óriás	7
12.	szoba	7
13.	világ	7
14.	állat	6
15.	hajó	6
16.	tenger	6

17.	ablak	5
18.	asztal	5
19.	fej	5
20.	fiú	5
21.	kert	5
22.	szekrény	5
23.	terület	5
24.	torony	5
25.	bálna	4
26.	eredmény	4
27.	feladat	4
28.	láb	4
29.	mama	4
30.	óceán	4
31.	ország	4
32.	ruha	4
33.	szikla	4

34.	templom	4
35.	utazás	4
36.	alma	3
37.	álom	3
38.	cipő	3
39.	égbolt	3
40.	erdő	3
41.	kaland	3
42.	kocsi	3
43.	lány	3
44.	öröm	3
45.	piramis	3
46.	probléma	3
47.	repülőgép	3
48.	szerelem	3
49.	tehén	3

4.2. táblázat: A nagy melléknévvel leggyakrabban asszociált főnevek

A *kicsi* melléknév által előhívott összes főnévi asszociátum száma: 502. A 201-féle főnévből 137 főnév szerepel mindössze egyszer, 25 főnév pedig két alkalommal. Legalább háromszor 39 főnév fordult elő. Az adatközlők a *kicsi* melléknévvel a *gyerek* (36 ef.), a *baba* (22 ef.), a *bors* (22 ef.), az *egér* (19 ef.) és a *kocsi* (16 ef.) főneveket asszociálták a leggyakrabban. A leggyakoribb főnévi asszociátumokat a 4.3. táblázat mutatja be:

	Kicsi + főnév	ef.
1.	gyerek	36
2.	baba	22
3.	bors	22
4.	egér	19
5.	kocsi	16
6.	törpe	15
7.	hangya	14
8.	autó	13
9.	kutya	13
10.	bogár	10
11.	ház	10
12.	lány	10
13.	ember	8

14.	cipő	7
15.	kéz	7
16.	labda	6
17.	lakás	6
18.	borsó	5
19.	csibe	5
20.	porszem	5
21.	bolha	4
22.	cica	4
23.	gomb	4
24.	gyermek	4
25.	madár	4
26.	manó	4
27.	ország	4

28.	pénisz	4
29.	zokni	4
30.	alacsony	3
31.	dió	3
32.	golyó	3
33.	házikó	3
34.	kisgyerek	3
35.	macska	3
36.	pötty	3
37.	radír	3
38.	szék	3
39.	virág	3

4.3. táblázat: A kicsi melléknévvel leggyakrabban asszociált főnevek

Szembetűnő mind a *nagy*, mind a *kicsi* melléknévvel asszociált konkrét főnevek (pl. *elefánt, gyerek, ház*) magas aránya. A prototipikus *nagy* és *kicsi* tehát a MÉRET olvasatot profilálja. A *nagy* a jellemzően nagy mérettel rendelkező entitásokat hívta elő: *elefánt, hegy, felhőkarcoló, óriás*; de jellemzőek az embert közvetlenül körülvevő, nem feltétlenül nagyméretű dolgok is: *ház, ember, autó, kutya*. A *kicsi* melléknév előfordulásai közt hasonló típuscsoportokat figyelhetünk meg. A tipikusan kicsi dolgok (*gyerek, törpe, hangya, borsó, csibe, bolha, manó*), mellett szerepelnek a gyakori főnevek közt nem feltétlenül kisméretű entitások is (*autó, kutya, ház, lakás*).

E megfigyelés alapján feltételeztem, hogy a közös asszociátumok azok, amelyek általános méretet fejeznek ki. A kizárólag a *nagy* melléknévvel vagy a *kicsi* melléknévvel asszociált entitások pedig azok, amelyek tipikusan nagyok (pl. *elefánt*) vagy kicsik (pl. *törpe*).

Az **asszociációdominancia-vizsgálat** ezt az előfeltevést teszteli, hogy melyek azok a főnevek (és milyen entitásokat jelölnek), amelyek csak az egyik melléknév mellett fordulnak elő, s melyek azok a főnevek, amelyek mindkét melléknév mellett gyakoriak. A vizsgálatba a legalább háromszor előforduló asszociátumokat vontam be. Az alkalmazott Python nyelvű szkript a 2. függelékben látható.

A *nagy* és a *kicsi* melléknevek gyakori asszociátumainak az összes előfordulása 674, amely 80 gyakori főnévtípust tesz ki. A gyakori asszociátumok közül 8 főnév fordul elő mindkét melléknévvel: *ház, ember, autó, kutya, ország, cipő, kocsis, lány*. Ezek az összes gyakori asszociátum 28%-át fedik le. Ezekre a főnevekre véleményem szerint igaz, hogy nem rendelkeznek inherensen sem a nagyméretűség, sem a kisméretűség tulajdonságával. Szintén jellemző a fenti entitásokra, hogy jellemzően az ember közvetlen környezetében található konkrét fogalmakat jelölnek.

Az adatközlők az összes gyakori asszociátum 37%-át csak a *nagy* melléknévvel asszociálták, a 35%-át pedig csak a *kicsi* melléknévvel. A kizárólag a *nagy* melléknévvel asszociált főnévtípusok száma 41. Az *elefánt, hegy, fa, épület, város, felhőkarcoló, szoba, óriás* főnevek állnak a gyakorisági lista első nyolc helyén. Szembetűnő, hogy ezek a főnévi fogalmak inherensen nagy kiterjedésű konkrét fogalmakat neveznek meg, vagy szerepelnek olyan összetételekben, mint a *nagyszoba* vagy a *nagyváros*. Mindössze két példát találunk a *nagy* melléknév kizárólagos asszociátumai közt arra, hogy a melléknév nem egy konkrét dolog méretét jelöli, hanem annak fontosságát határozza meg: *feladat, eredmény*.

Az adatközlők összesen 31 főnévtípust asszociáltak kizárólag a *kicsi* melléknévvel. A leggyakoribbak a *gyerek*, *bors*, *baba*, *egér*, *törpe*, *hangya*, *bogár* főnevek. A *kicsi* melléknév gyakori asszociátumai közt nem szerepel absztrakt főnévi fogalom. Láthatjuk, hogy elvárásainknak megfelelően ezek a főnevek tipikusan kis mérettel rendelkező entitásokat jelölnek meg.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a kizárólag a *nagy* vagy kizárólag a *kicsi* melléknévhez kötött főnévi asszociátumok jellemzően inherensen (is) hordozzák a jelölt dimenziót. Másrészt azok a főnevek, amelyek mindkét melléknévvel gyakran előfordulnak, nem rendelkeznek inherensen nagy vagy kicsi kiterjedéssel, mérettel. Az a feltételezés, mely szerint az asszociációdominancia-vizsgálat kijelöli ezeknek a fogalomcsoportoknak a határait, igaznak bizonyult.

A közös asszociációk tehát nem kötődnek inherensen egyik mérethez sem. Ha megnézzük a fent említett nyolc főnevet, két főnevet találunk közöttük, amelyeket mindkét melléknévvel hasonló arányban asszociáltak: az *autó* 15 alkalommal fordul elő a *nagy* melléknév és 13 alkalommal a *kicsi* melléknév asszociátumaként. Az *ország* 4–4 alkalommal fordul elő mindkét melléknév mellett. Az összes közös asszociátum száma 192 előfordulás volt, amelyből 111-et tesznek ki a *nagy* melléknév asszociátumai (58%). Láthatjuk, hogy bár a *nagy* asszociátumai gyakoribbak, jelentős eltérést nem tapasztalunk.

A példákból jól kiolvasható, hogy a *nagy* és a *kicsi* melléknév prototipikus olvasata a MÉRET. Az asszociációdominancia-vizsgálat arra is rámutat, hogy ez az olvasat két forrásból táplálkozik: egyrészt az inherensen *nagy* vagy *kicsi* entitásokból, másrészt a kiterjedéssel rendelkező, közvetlen környezetünkben rendszerint fellelhető entitásokból.

4.1.3. Az elfogadhatóság vizsgálata

A kérdőíves vizsgálat harmadik részében az adatközlők a vizsgált melléknevek kombinációs képességét értékelték előre meghatározott főnevek mellett. Az elicitációs feladat arra fókuszál, hogy a vizsgált melléknévpárokon belül (*nagy–kicsi*) felismerhető-e valamilyen preferencia az egyik vagy másik melléknév irányába, illetve hogy vannak-e preferált főnévtípusok.

Szerinted mennyire jó a NAGY melléknév használata a következő főnévvel? 1: nagyon jó, 2: jó, 3: elfogadható, 4: nem elfogadható: ELKÉPZELES

	1	2	3	4	
nagyon jó	☐	☐	☐	☐	nem elfogadható

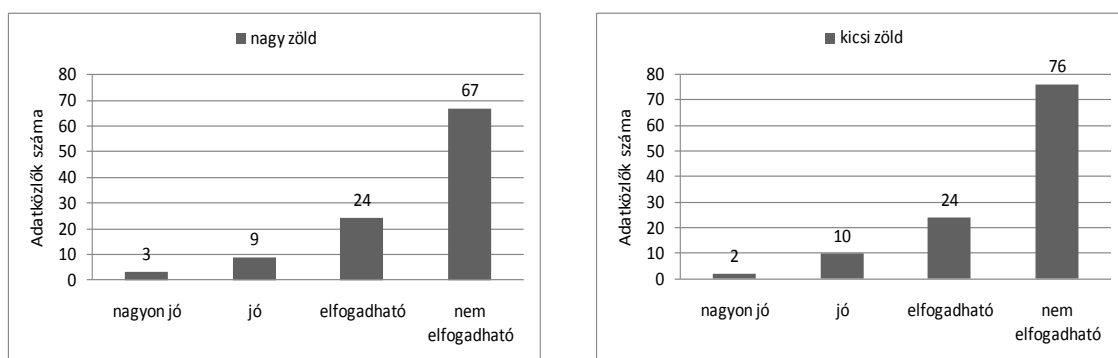
(Mintakérdés az A kérdőívből⁷)

A fent látható mintakérdésben bemutatott példának megfelelően az adatközlők a *nagy* és a *kicsi* mellékeveket a következő főnevekkel alkotott kombinációkban értékelték: *zöld*, *elképzelés*, *felnőtt*, *cukor*, *torony*.

A *zöld* főnévvel alkotott kombinációk értékelése

Az adatközlők 23%-a értékelte a *nagy zöld* kombinációt elfogadhatónak, 65%-uk pedig egyáltalán nem használná. Mindössze három adatközlő szerint nagyon jó a kombináció, illetve kilencen értékelték jónak a *nagy zöld* szerkezetet.

Hasonló eredményeket láthatunk a *kicsi zöld* kombináció esetében is (4.4. ábra). Az adatközlőknek mindössze 2%-a ítélte nagyon jónak, 9%-a pedig jónak a kombinációt. Huszonnégy adatközlő (21%) elfogadhatónak találta a szerkezetet, míg a többség (76%) egyáltalán nem használná a kombinációt.

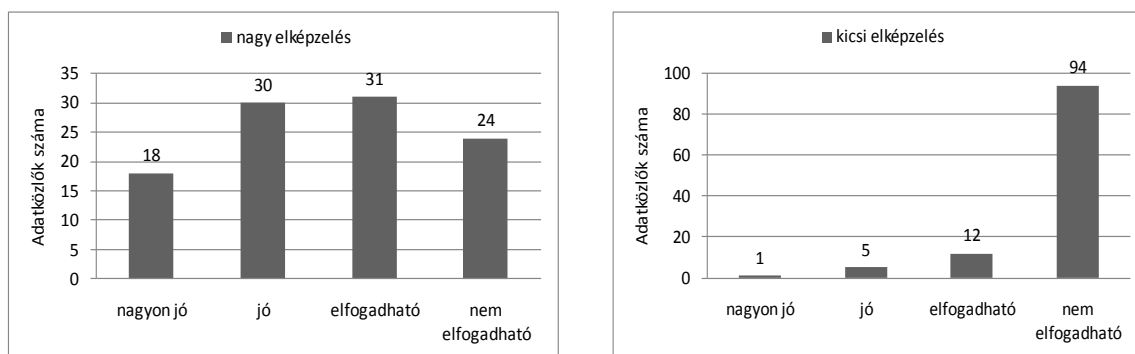

4.4. ábra: A nagy/kicsi melléknév + zöld főnév kombinációinak értékelése

⁷ A vizsgált kombinációkhoz kapcsolódó kérdéseket a dolgozat végén található kérdőívek tartalmazzák.

Az elképzelés főnévvel alkotott kombinációk értékelése

A 4.5. ábra jól szemlélteti, hogy a *nagy elképzelés* kombináció esetében a válaszok eloszlása egyenletes. Nem elfogadhatónak az adatközlők 24%-a ítélte, a többség (30%) elfogadhatónak, harmincan jónak (29%), 17% pedig kifejezetten jónak értékelte az *elképzelés* főnév és a *nagy* melléknév kombinációját.

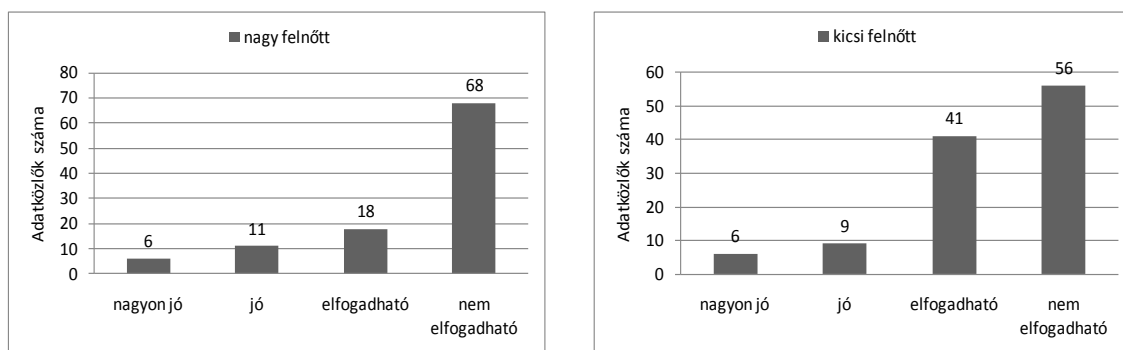

4.5. ábra: A *nagy/kicsi* melléknév + *elképzelés* főnév kombinációinak értékelése

Ezzel szemben az *elképzelés* főnévvel az adatközlők 84%-a nem tartja elfogadhatónak a *kicsi* melléknév használatát, míg 11%-uk válaszolta azt, hogy elfogadható, 4%-uk, hogy jó, s mindössze egy válaszadó ítélte nagyon jónak a kombinációt.

A *felölt* főnévvel alkotott kombinációk értékelése

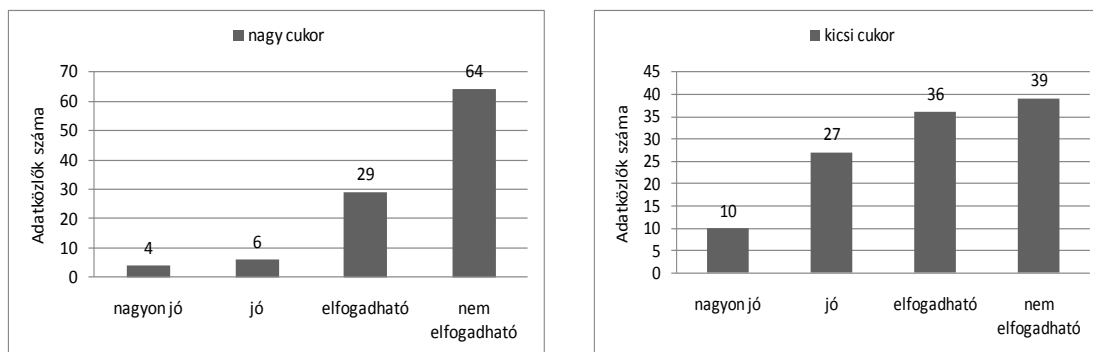
Ahogy a 4.6. ábrán láthatjuk, a *nagy felnőtt* kombinációt az adatközlők többsége (66%-a) nem elfogadhatónak, 17%-a elfogadhatónak, 11%-a jónak, 6%-a pedig nagyon jónak ítélte.

4.6. ábra: A *nagy/kicsi* melléknév + *felölt* főnév kombinációinak értékelése

A *kicsi felnőtt* szerkezet ennél valamivel elfogadhatóbbnak bizonyult. Az adatközlők 37%-a nem tartotta jónak, de még elfogadhatónak ítélte a szerkezetet. Kevesebben, mindössze hatan (5%) gondolták nagyon jónak, és kilencen jónak (8%). Minden második adatközlő nem elfogadhatónak értékelte a *kicsi felnőtt* szerkezetet.

A *cukor* főnévvel alkotott kombinációk értékelése

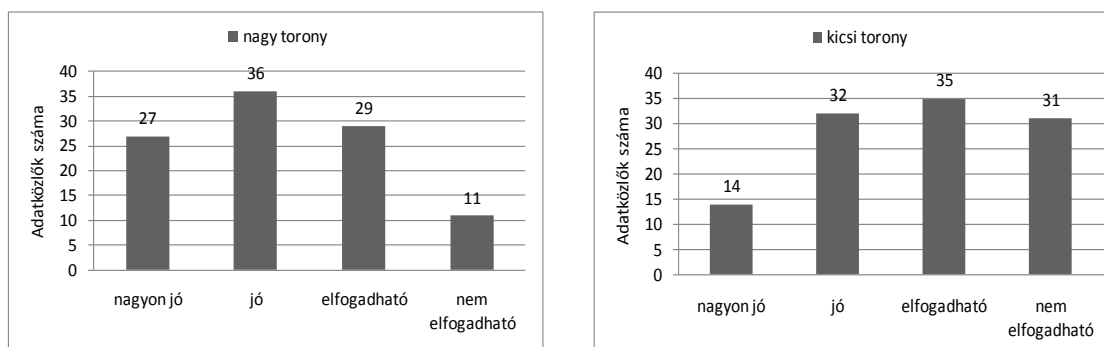

4.7. ábra: A *nagy/kicsi* melléknév + *cukor* főnév kombinációinak értékelése

A *nagy cukor* kombináció az adatközlők többsége szerint (62%) nem elfogadható, 29% szerint elfogadható. Mindössze tíz adatközlő (6%) találta jónak vagy nagyon jónak (4%) a kombinációt.

A *kicsi cukor* kombináció megítélése differenciáltabb. A többség (59%) nem elfogadhatónak (28%) vagy elfogadhatónak (31%) találta a kombinációt. Ugyanakkor a pozitív válaszok mértéke magasabb, mint a *nagy* melléknév esetében: 13% nagyon jónak, 29% pedig jónak ítélte a kombinációt.

A *torony* főnévvel alkotott kombinációk értékelése

4.8. ábra: A *nagy/kicsi* melléknév + *torony* főnév kombinációinak értékelése

Érdekes, hogy a *torony* főnévvel alkotott kombinációk megítélése a *nagy* melléknév mellett pozitívabb volt, mint a *kicsi* melléknévvel. Az első esetben az adatközlők 26%-a, míg a másodikban az adatközlők 13%-a találta nagyon jónak a kombinációt. 36 adatközlő minősítette jónak (35%) a *nagy torony* kombinációt, míg a *kicsi torony* kombinációt 29%-uk. 28% elfogadhatónak, 11% pedig nem elfogadhatónak értékelte a *nagy torony* kombinációt. 31% ítélte elfogadhatónak és 28% nem elfogadhatónak a *kicsi torony* kombinációt.

A *nagy* és a *kicsi* melléznevek kombinációs vizsgálata során felfigyelhettünk néhány szembetűnő eltérésre az ellentétpárok kombinációs viselkedése között. Míg a *zöld* és a *torony* főnevek esetében hasonló volt a kombinációk megítélése, addig a többi főnévvel alkotott kombinációban határozott különbségek rajzolódnak ki.

A *nagy/kicsi zöld* kombináció alacsony elfogadottságát magyarázhatjuk azzal, hogy a zöldet tipikusan tulajdonságfogalomként használjuk (*nagy zöld ajtó*), ezért főnévi formában való alkalmazása nehezebben előhívható. A *nagy torony* valamivel elfogadottabb volt, mint a *kicsi torony* kombináció. Az eredmények arra is rávilágítanak, hogy a tipikusan dimenzionális tulajdonságokkal rendelkező fogalmak, mint például a *torony* főnév megítélése sem feltétlenül egyértelmű. Ennek okát abban kereshetjük, hogy egy toronynak a szembetűnő, elsődleges dimenziója a vertikális irányú kiterjedés, amelyet tipikusan a *magas–alacsony* dimenzionális melléznevekkel határozunk meg. A 4.3.3. fejezetben azonban majd láthatjuk, hogy a *torony* vertikális dimenzionalitása sem egyértelműen elfogadott.

A *cukor* és a *felnőtt* főnevek mellett a *kicsi* melléknév elfogadottsága magasabb. A *cukor* főnév jelzőjeként a *kicsi* a mennyiségre és a méretre is utalhat. Kérdés, hogy a *felnőtt* főnév elfogadottsága miért ennyire alacsony a *nagy* melléknév mellett. Véleményem szerint ennek egyik lehetséges oka, hogy a *felnőtt* szót jellemzően tulajdonságfogalomként használjuk, pl. *Ez a lány már kész felnőtt. Felnőtt férfi. Az elképzelés* főnév megítélése a *nagy* melléknévvel pozitívabb. Ebben a sorban ez volt az egyetlen elvont fogalom.

Fontos kiemelni, hogy az ellentétpárok közt világos különbség rajzolódik ki: ami elfogadott a *nagy* melléknév párjaként, az nem feltétlenül lesz elfogadott a *kicsi* melléknév párjaként. Az elfogadhatósági tesztben vizsgált kombinációk értékelése is hasonló eredményekhez vezet.

4.1.4. A kiegészítő kérdőíves vizsgálat eredményei: *kis*

A prototipikus ellentétek meghatározása során (l. 4.1.1. fejezet) nyilvánvalóvá vált, hogy a prototipikus ellentéte a *nagy* melléknévnek a *kicsi*. Az általános méret feltérképezéséhez azonban szükségesnek tartom a *kis* melléknév prototipikus főnévpárjainak a meghatározását is. Az asszociációelemzést ezért egy külön vizsgálat keretei közt (l. 3.1.1.) megismételtem a *kis* melléknévre.

	<i>Kis + főnév</i>	ef.
1.	gyerek	10
2.	baba	8
3.	ember	8
4.	kutya	8
5.	egér	6
6.	idő	6
7.	manó	6
8.	adag	5
9.	autó	5
10.	kevés	5
11.	pénz	5
12.	láb	4

13.	állat	3
14.	apróság	3
15.	csillag	3
16.	fiú	3
17.	ház	3
18.	kicsi	3
19.	lakás	3
20.	madár	3
21.	mell	3
22.	segítség	3
23.	só	3
24.	szerencse	3
25.	törődés	3

4.9. táblázat: A *kis* melléknévvel leggyakrabban asszociált főnevek

A *kis* melléknév által előhívott összes asszociátumok száma: 294. A 179-féle főnévből 129 főnév szerepel mindössze egyszer, 25 főnév pedig két alkalommal. Legalább háromszor 25 főnév fordult elő. Az adatközlők a *kis* melléknévvel a *gyerek* (10 ef.), a *baba* (8 ef.), az *ember* (8 ef.), a *kutya* (8 ef.) és az *egér* (6 ef.) főneveket asszociálták a leggyakrabban. A leggyakoribb asszociátumokat a 4.9. táblázat foglalja össze. Láthattuk, hogy a *nagy* és a *kicsi* mellékevek tipikusan a MÉRET olvasatot profilálják. Ez a megfigyelés a *kis* melléknévre is igaz. A *kis* a *kicsi*-vel szemben azonban az *idő* főnév mellett is gyakori, ahol az IDŐ olvasatot profilálja (vö. pl. *kis idő telt el*).

A *nagy–kis* mellékevekkel végzett asszociációdominancia-vizsgálat eredményei is hasonlítanak a *nagy–kicsi* mellékevek összevetése során kapott eredményekhez. A gyakori asszociátumok közül hét főnév fordul elő mindkét melléknévvel: *ház*, *ember*, *autó*, *kutya*, *láb*, *állat*, *fiú*. Ezek közül négy (*ház*, *ember*, *autó*, *kutya*) a *nagy–kicsi* esetében is közös asszociáció. A közös asszociációkra itt is

jellemző, hogy a főnevek nem inherensen nagy vagy kis kiterjedéssel rendelkező entitásokat jelölnek.

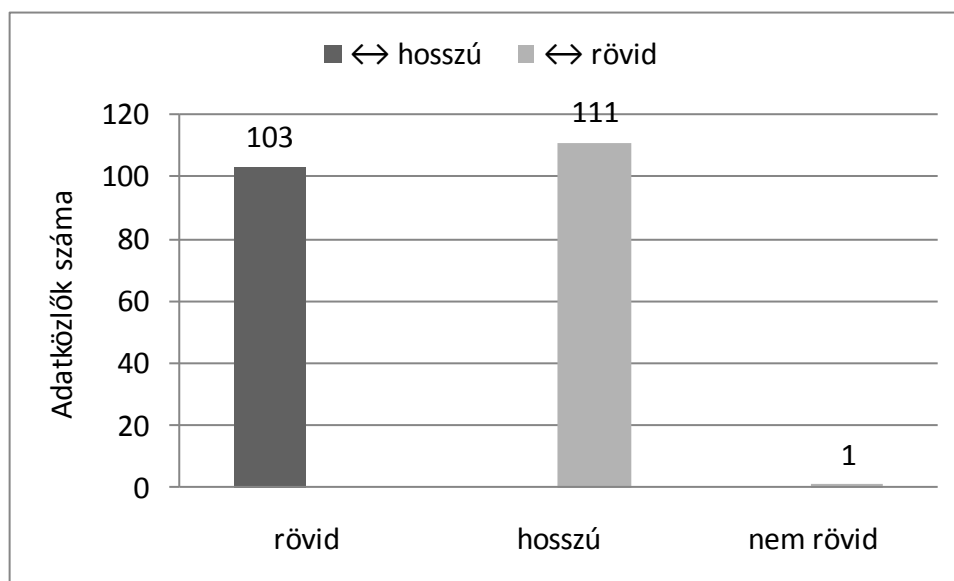
A kizárólag a *nagy* melléknévvel asszociált főnévtípusok száma 42. Az *elefánt*, *hegy*, *fa*, *épület*, *város*, *felhőkarcoló*, *szoba*, *óriás* főnevek állnak a lista élén. Ahogy a 4.1.2. alfejezetben rámutattam, ezek a főnévi fogalmak inherensen nagy kiterjedésű konkrét fogalmakat neveznek meg, vagy szerepelnek olyan összetételekben, mint a *nagyszoba* vagy a *nagyváros*.

Az adatközlők összesen 18 főnévtípust asszociáltak kizárólag a *kis* melléknévvel. A leggyakoribbak a *gyerek*, *egér*, *idő*, *manó* főnevek. A *kis* melléknév gyakori asszociátumok közt nem szerepel absztrakt főnévi fogalom. Ahogy az várható volt, ezek a főnevek tipikusan kis mérettel rendelkező entitásokat jelölnek. Emellett azonban azt is megfigyelhetjük, hogy az itt is domináns MÉRET olvasat mellett, az IDŐ olvasat is megjelenik.

4.2. A kérdőíves vizsgálat eredményeinek a bemutatása: *hosszú* és *rövid*

4.2.1. A prototipikus ellentétek meghatározása

A *nagy–kicsi* ellentétpárhoz hasonlóan a *hosszú–rövid* páros tagjai is tipikus ellentétei egymásnak: az adatközlők 100%-a nevezte meg a *rövid* melléknevet a *hosszú* ellentétéként. Ettől egy adatközlő válasza tért el (*nem rövid*). A kérdésekre adott válaszokat a 4.10. ábra foglalja össze:

4.10.ábra: A *hosszú* és a *rövid* melléknevek ellentétpárjainak eloszlása

4.2.2. Asszociációelemzés

A *hosszú* melléknév által előhívott összes asszociátum száma 579. A 4.11. ábra a legalább háromszor előforduló asszociátumokat mutatja be. 117 főnév egyszer, míg 28 kétszer szerepelt. Minimum három alkalommal összesen 406 szóelőfordulás szerepelt, ami 45 főnévtípust tesz ki. Az adatközlők leggyakrabban (57 ef.) az *út* főnévre asszociáltak. Ezt követi a gyakorisági listában a *haj* (47 ef.), az *idő* (29 ef.), a *kígyó* (25 ef.) és az *élet* (24 ef.).

	Hosszú + főnév	ef.
1	út	57
2	haj	47
3	idő	29
4	kígyó	25
5	élet	24
6	film	14
7	sor	11
8	kötél	11
9	folyó	11
1	könyv	10
1	várakozás	9
1	utca	9
1	láb	8
1	vonat	7
1	nap	7
1	nadrág	7

1	létra	7
1	előadás	7
1	történet	6
2	táv	5
2	szünet	5
2	szoknya	5
2	szó	5
2	szalag	5
2	óra	5
2	kávé	5
2	bot	5
2	zsiráf	4
2	ruha	4
3	kérdőív	4
3	híd	4
3	fonal	4

3	cérna	4
3	vonalzó	3
3	utazás	3
3	szöveg	3
3	rúd	3
3	puska	3
3	munkaidő	3
4	mondat	3
4	mérőszalag	3
4	lépés	3
4	folyosó	3
4	éjszaka	3
4	ceruza	3

4.11. ábra: A *hosszú* melléknévvel leggyakrabban asszociált főnevek

A *rövid* melléknévvel összesen 513 főnevet asszociáltak az adatközlők. Ebből 37 főnévtípus fordul elő háromnál többször. 83 főnév fordul elő mindössze egy alkalommal, 19 főnév pedig kétszer.

A minimum háromszor szereplő válaszok összes száma 392, amelyből a leggyakrabban előhívott főnév, a *haj* (50 ef.). 45-45 előfordulással a *nadrág* és a *szoknya* áll a második-harmadik helyen. A gyakori asszociátumok közé számoljuk az *idő* (33 ef.), az *élet* (23 ef.), illetve az *ész* (21 ef.) főneveket is. A 4.12. ábra mutatja be a *rövid* melléknévhez kapcsolódó gyakori asszociátumokat.

	Rövid +	ef.
1.	haj	50
2.	nadrág	45
3.	szoknya	45
4.	idő	33
5.	élet	23
6.	ész	21
7.	út	16
8.	film	10
9.	szünet	10
10.	táv	10
11.	láb	9
12.	cérna	8

13.	nap	8
14.	póráz	8
15.	ujj	8
16.	könyv	6
17.	óra	6
18.	zokni	6
19.	áru	5
20.	éjszaka	5
21.	kötél	5
22.	madzag	5
23.	kabát	4
24.	kar	4

25.	póló	4
26.	szó	4
27.	vers	4
28.	bot	3
29.	ceruza	3
30.	ital	3
31.	köröm	3
32.	látás	3
33.	mese	3
34.	ruha	3
35.	szöveg	3
36.	takaró	3
37.	távolság	3

4.12. ábra: A *rövid* melléknévvel leggyakrabban asszociált főnevek

A *nagy–kicsi* párhoz hasonlóan a *hosszú–rövid* pár is tipikusan konkrét főnévi fogalmakat hív elő: *haj, nadrág, szoknya, kígyó*. Itt is felmerült a kérdés, hogy kimutatható-e valamilyen különbség az asszociátumtípusok közt. Az asszociációdominancia-vizsgálat az alábbi eredményeket hozta: A gyakori asszociátumok közül mindkét melléknévvel 21 főnévtípus fordul elő, amely 566 előfordulást jelent, és az összes gyakori asszociátum 71%-át teszi ki. Ugyanez az érték a *nagy–kicsi* esetében 28% volt. Ide tartoznak például az *út, haj, idő, élet, film, kötél, könyv, láb, nadrág, nap* főnevek. A gyakori asszociátumok közül az adatközlők 24 főnevet kapcsoltak kizárólag a *hosszú* melléknévhez. Ezek a gyakori asszociátumok 18%-át fedik le. Ezek a főnevek inherensen hosszú kiterjedéssel rendelkeznek: *kígyó, folyó, sor, vonat, szalag*, vagy jellemzően hosszú időtartamú folyamatot fejeznek ki: *várakozás, előadás, történet, munkaidő*. Csak a *rövid* melléknévhez 16 főnevet kötöttek az adatközlők a gyakori asszociátumokat figyelembe véve, amely az összes előfordulás 11%-át teszi ki. A leggyakoribb asszociátum (feltehetőleg idiomatikussága miatt) az *ész* főnév (21ef.) volt. Gyakori volt még a *póráz, ujj, zokni* és *áru* főnév is. Szembetűnő, hogy a *rövid* melléknév mellett ritkábbak az időre vagy időtartamra vonatkozó főnevek.

Néhány közös használatú főnév esetében is megfigyelhetünk valamilyen irányú preferenciát. Az *út, kötél* fogalmak gyakoribbak a *hosszú* melléknév mellett, míg a *nadrág, szoknya, szünet* főnevek a *rövid* melléknév tipikus asszociátumai. Ezek a főnevek átmenetet képeznek a saját csoportok és a közös csoport között. A mindkét melléknévvel asszociált főnevek közt a *haj, idő, élet, film, láb, nap, szó, óra* szavak azok, amelyeket preferencia nélkül asszociálunk mindkét melléknévvel.

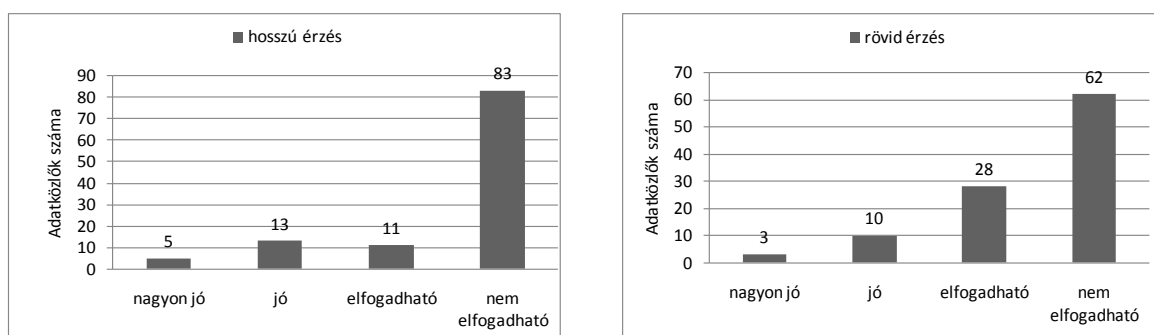
Összegezve megállapíthatjuk, hogy a *hosszú* és a *rövid* melléknév tipikusan konkrét főnevek mellett fordulnak elő. Prototipikus jelentésük a MÉRET érzetet profilálja, de a *hosszú melléknév* szorosan kötődik az IDŐ melléknévi érzethez is. A prototipikus olvasatokat előhívó főneveket két csoportba sorolhatjuk. A nagyobb csoportba tartoznak azok a főnevek, amelyek mindkét általános kiterjedéssel rendelkeznek (méret vagy időbeli). Az általános méret prototipikus kombinációi például a *hosszú út* vagy a *rövid haj* szerkezetek. Az általános idő prototipikus kombinációjára példa a *rövid idő* vagy a *hosszú élet*. A térbeli kiterjedés jellemzően horizontális (*út, kötél, kígyó, folyó, cérna*), vannak azonban olyan főnevek is, amelyek vertikális kiterjedést jelölnek (*haj, nadrág, szoknya, kabát*). Ez utóbbi főnévi csoport közös jellemzője, hogy a nagyobb dimenzionalitás lefelé irányuló kiterjedéssel jár együtt. A

hosszú esetében a lefelé irányuló kiterjedés nagy, a *rövid* esetében pedig kicsi (vö. a *magas–alacsony* párral a 4.3. alfejezetben).

4.2.3. Az elfogadhatóság vizsgálata

Az elicitációs vizsgálatban az adatközlők a *hosszú* és a *rövid* melléknevet a következő főnevekkel alkotott kombinációkban értékelték: *érzés*, *ház*, *határidő*, *haj* és *férfi*.

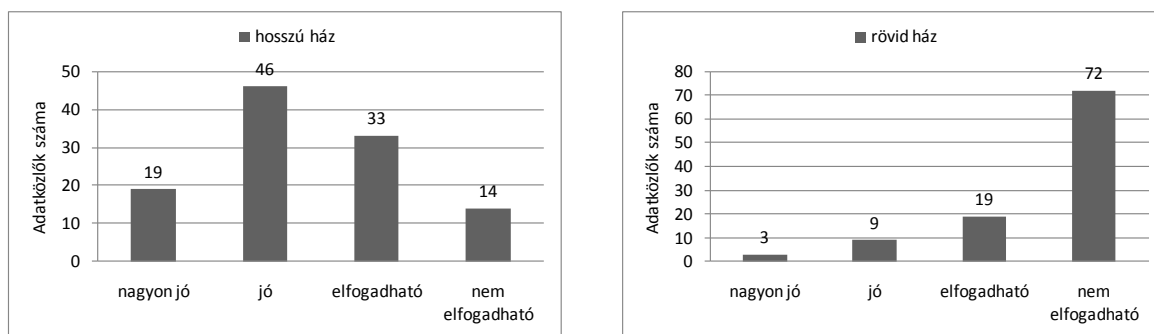
Az *érzés* főnévvel alkotott kombinációk értékelése

4.13. ábra: A *hosszú/rövid* melléknév + *érzés* főnév kombinációinak értékelése

A *hosszú érzés* és a *rövid érzés* kombinációkat az adatközlők többsége nem elfogadhatónak minősítette (74% és 60%). Többen ítélték elfogadhatónak a *rövid érzés* kombinációt (27%), mint a *hosszú érzés*-t (10%). Nagyon jónak 5, illetve 3, míg jónak 13 és 10 adatközlő minősítette e kombinációkat.

A *ház* főnévvel alkotott kombinációk értékelése

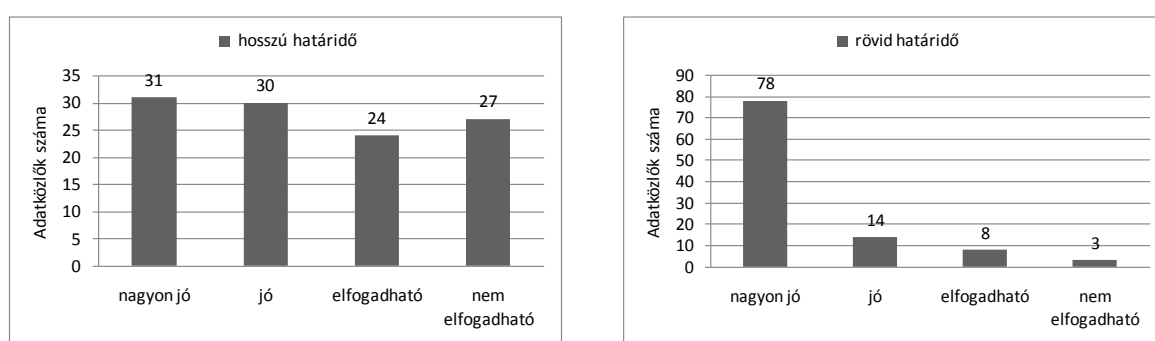

4.14. ábra: A *hosszú/rövid* melléknév + *ház* főnév kombinációinak értékelése

A *hosszú ház* szerkezetet az adatközlők 17%-a minősítette nagyon jónak, 41%-a pedig jónak. 33% elfogadhatónak találta a kombinációt, s a kisebbség, mindössze 13% értékelte elfogadhatatlannak.

A *rövid ház* kombináció megítélése viszont már egészen más képet mutat. Az adatközlők 70%-a értékelte nem elfogadhatónak, 18%-a elfogadhatónak, s csak 9, illetve 3 adatközlő találta jónak vagy nagyon jónak a szerkezetet.

A *határidő* főnévvel alkotott kombinációk értékelése

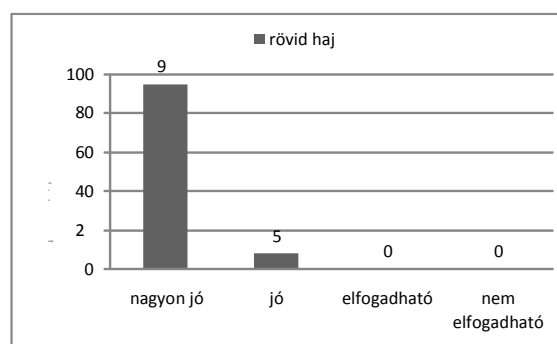
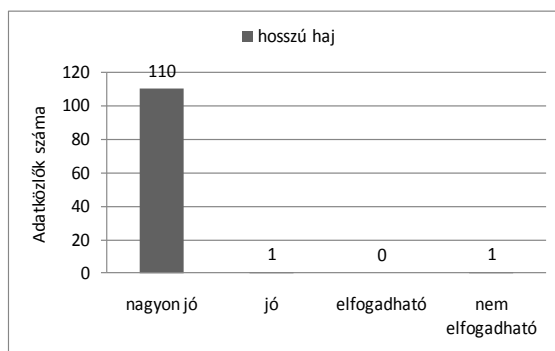
4.15. ábra: A *hosszú/rövid* melléknév + *határidő* főnév kombinációinak értékelése

A *hosszú határidő* kombinációt az adatközlők többsége nagyon jónak (28%) vagy jónak (27%) minősítette. 21% értékelte elfogadhatónak, 24% pedig nem elfogadhatónak a szerkezetet.

A *rövid határidő* szerkezet megítélése jóval egységesebb: az adatközlők 78%-a értékelte nagyon jónak, 14%-a pedig jónak a kombinációt. Mindössze hárman (3%) minősítették nem elfogadhatónak és nyolcan (8%) csak elfogadhatónak a kombinációt.

A *haj* főnévvel alkotott kombinációk értékelése

Az elvárásoknak megfelelően a *hosszú* és a *rövid* mellékevek megítélése a *haj* főnévvel alkotott kombinációkban szinte osztatlan. Az adatközlők többsége nagyon jónak (98% és 95%) minősítette a kombinációt. A *rövid haj* kombinációt öten (5%) jónak ítélték. A *hosszú haj* kombinációt egy adatközlő jónak, egy pedig nem elfogadhatónak minősítette.

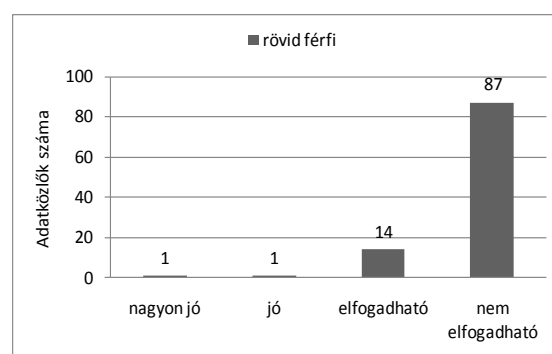
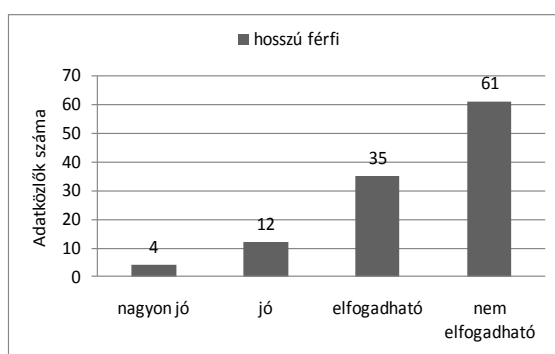

4.16. ábra: A *hosszú/rövid* melléknév + *haj* főnév kombinációinak értékelése

A *férfi* főnévvel alkotott kombinációk értékelése

A *hosszú férfi* jelzős szerkezetet az adatközlők többsége, 54%-a nem tartotta elfogadhatónak, 31%-a vélte elfogadhatónak, 11%-a jónak, 4%-a pedig nagyon jónak.

A *rövid férfi* szerkezet megítélése hasonló: a többség, 84% nem elfogadhatónak ítélte a kombinációt. 14% minősítette még elfogadhatónak, s mindössze egy-egy adatközlő értékelte jónak vagy nagyon jónak a szerkezetet.

4.17. ábra: A *hosszú/rövid* melléknév + *férfi* főnév kombinációinak értékelése

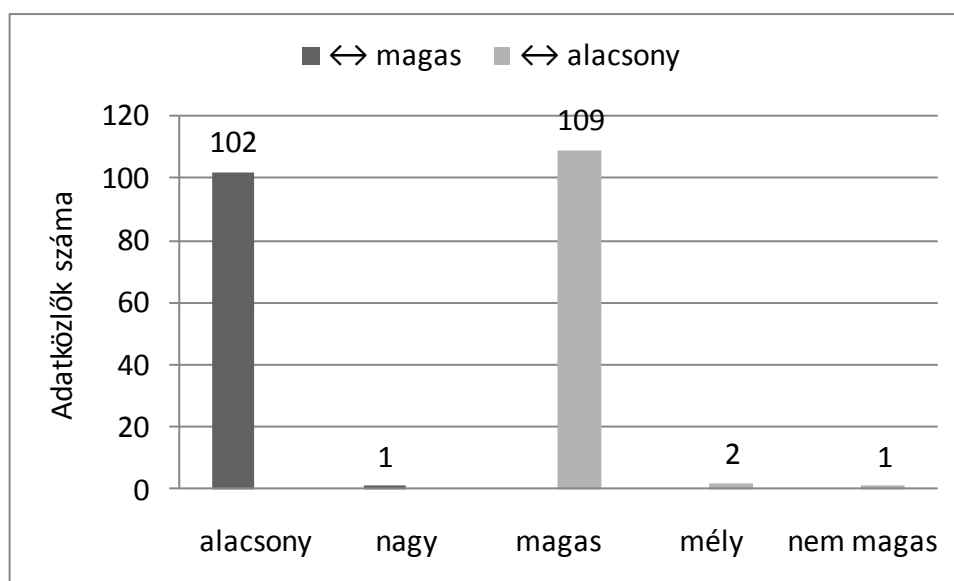
Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy az öt szó közül egyedül a *haj* főnév mutat egyenletesen pozitív megítélést a két melléknév mellett. A *ház* és a *férfi* főnevek megítélése az elfogadható határon mozog mindkét melléknév mellett, de a *hosszú* melléknév mellett elfogadottabb. A *határidő* főnév magas elfogadottságot mutat, és a *rövid* melléknév mellett pozitívabb a megítélése. Az előző alfejezetben (4.1.3) a *torony* főnév kapcsán láthattuk, hogy a jellemzően térbeli kiterjedéssel rendelkező dolgok

megítélése sem mindig egyértelmű. Ezt figyelhetjük itt is meg a *ház* főnév értékelésében is. A prototipikus háznak nem jellemző kiterjedése a hossza. A hosszúság tipikusan horizontális kiterjedést határoz meg. Amennyiben azonban egy háznak a horizontális kiterjedését akarjuk profilálni, a magyarban a *széles* (?*keskeny*) vagy *nagy/kicsi/kis* mellékneveket használjuk. Elképzelhető azonban olyan nézőpont és szövegkörnyezet, amelyben elfogadható a *hosszú ház* kombináció. Például ha szemben állunk egy széles házzal, majd az oldalával szembe helyezkedünk – feltéve, hogy az oldala keskeny – oldalnézetből mondhatjuk ugyanarról a házról, hogy hosszú. Ugyanígy a *rövid ház* kombináció is előhívható. Mindkét kombinációra igaz azonban, hogy nem prototipikus hosszúságot profilálnak, azok feldolgozása tovább tart, mint a *széles/keskeny ház* kombinációké.

4.3. A kérdőíves vizsgálat eredményeinek bemutatása: *magas* és *alacsony*

4.3.1. A prototipikus ellentétek meghatározása

Ahogy a korábbi két pár esetében, az *alacsony*–*magas* melléknévpár is tipikusan egymást mutatja ellentétének. Az adatközlők egy kivétellel az *alacsony*-t jelölték meg a *magas* melléknév ellentétéként. Az *alacsony* ellentétéként a 112 válaszból 109-et tesz ki a *magas*, kétszer szerepel a *mély* melléknév, illetve egyszer a *nem magas* válasz. A 4.18. ábra az ellentétpárok megoszlását szemlélteti.

4.18. ábra: A *magas* és *alacsony* melléknevek ellentétpárjainak az eloszlása

4.3.2. Asszociációelemzés

A *magas* melléknév által előhívott leggyakoribb főneveket foglalja magában a 4.19. táblázat. Az összes főnév (517 ef.) közül 37 fordul elő legalább három alkalommal. Az adatközlők kétszer neveztek meg 18, egyszer pedig 96 főnevet. A *magas* melléknévvel leggyakrabban asszociált főnév a *ház* (45 ef.), amelyet az *ember* (39 ef.), a *torony* (38 ef.), a *hegy* (34 ef.) és a *fa* (32. ef.) főnevek követnek a gyakorisági sorrendben.

	<i>Magas + főnév</i>	ef.						
1.	ház	45	12.	hang	7	25.	emelet	4
2.	ember	39	13.	óriás	7	26.	feladat	4
3.	torony	38	14.	oszlop	7	27.	feszültség	4
4.	hegy	34	15.	polc	7	28.	IQ	4
5.	fa	32	16.	ár	6	29.	kosárlabdázó	4
6.	férfi	26	17.	színvonal	6	30.	láz	4
7.	épület	16	18.	fal	5	31.	léc	4
8.	létra	10	19.	kilátó	5	32.	zsiráf	4
9.	felhőkarcoló	9	20.	labda	5	33.	asztal	3
10.	fiú	9	21.	ugrás	5	34.	fizetés	3
11.	ég	7	22.	vérnyomás	5	35.	intelligencia	3
			23.	adó	4	36.	nő	3
			24.	elvárás	4	37.	villanyoszlop	3

4.19. táblázat: A *magas* melléknévvel leggyakrabban asszociált főnevek

Az *alacsony* melléknévvel tipikusan asszociált összes szóelőfordulás száma 514, amely 194 különböző főnevet foglal magába. Kettőnél többször 39 főnév szerepel, összesen 332 szóelőfordulással. Ezeket a főneveket foglalja magában a 4.20. táblázat. 27 főnév szerepel kétszer, 128 főnév pedig egyszer. Az adatközlők legtöbbször, 58 alkalommal asszociáltak az *ember* főnévre. Gyakori volt még a *törpe*, az *asztal*, a *fizetés*, a *szék* (14 ef.), az *ár*, a *kerítés* és a *színvonal* (13 ef.) asszociátum is.

	<i>Alacsony + főnév</i>	ef.						
1.	ember	58	9.	életszínvonal	10	19.	ház	6
2.	törpe	30	10.	gyerek	10	20.	kamat	6
3.	asztal	14	11.	fa	8	21.	termet	6
4.	fizetés	14	12.	férfi	8	22.	hőmérséklet	5
5.	szék	14	13.	sámlí	8	23.	árak	4
6.	ár	13	14.	nő	7	24.	bokor	4
7.	kerítés	13	15.	szint	7	25.	épület	4
8.	színvonal	13	16.	vérnyomás	7	26.	fiú	4
			17.	vízállás	7	27.	iq	4
			18.	vízszint	7	28.	kisgyerek	4

29.	küszöb	4
30.	kutya	4
31.	lány	4
32.	tacskó	4

33.	gomba	3
34.	intelligencia	3
35.	iskolázottság	3
36.	manó	3

37.	mennyezet	3
38.	minőség	3
39.	padló	3

4.20. táblázat: Az *alacsony* melléknévvel leggyakrabban asszociált főnevek

A korábban bemutatott ellentétpárokhoz hasonlóan itt is megfigyelhetjük, hogy az asszociátumok többségét konkrét főnévi fogalmak alkotják: *ház, ember, torony, hegy, asztal*.

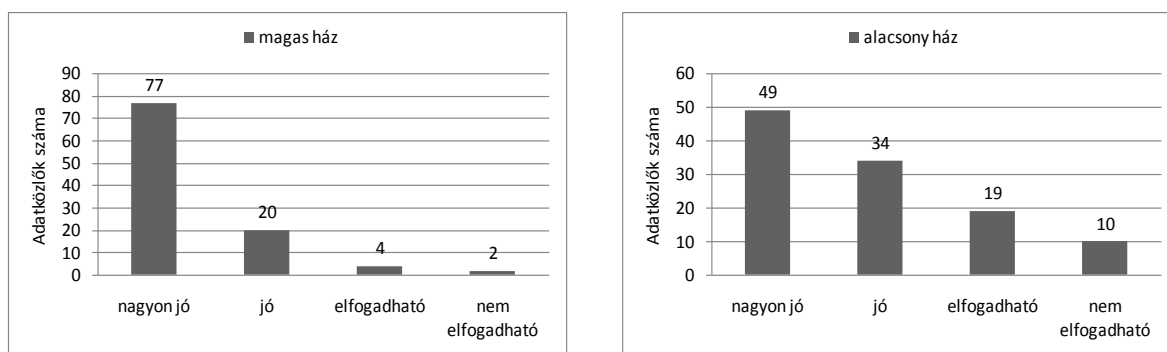
Az asszociációdominanciát vizsgálva kiderül, hogy a *magas* és az *alacsony* melléznevek esetében is megfigyelhetünk kötődési mintázatokat. A gyakori asszociátumok közül mindkét melléknévvel 14 főnévtípus fordul elő, amely az összes előfordulás 51%-át jelenti. 23 főnévtípust csak a *magas* melléknévvel asszociáltak az adatközlők; ez az összes gyakori előfordulás 26%-a. Az ide tartozó főnevek jellemzően konkrét, inherensen magas dolgok: *torony, hegy, létra, felhőkarcoló, polc, oszlop, óriás, kilátó*. Ritkábban előfordulnak nem konkrét főnevek is: *feladat, láz, elvárás, adó*. 25 főnévtípust csak az *alacsony* melléknévhez társítottak az adatközlők; ez az összes gyakori előfordulás 23%-át fedi le. A főnevek többsége konkrét, kis vertikális kiterjedéssel rendelkező entitás (*törpe, gyerek, sámli, tacskó, manó*), de előfordulnak absztrakt főnevek is (*életszínvonal, minőség, iskolázottság*). Mindkét melléknév mellett azok a főnevek szerepelnek rendszerint, amelyeknek a vertikális kiterjedése nem inherensen nagy vagy kicsi: *ember, férfi, épület, fiú, nő, fizetés*.

A *hosszú* és a *rövid* melléknévpár kapcsán röviden kitértem arra, hogy azok is megnevezhetnek prototipikus vertikális kiterjedést (*hosszú haj, rövid nadrág*). Ebben az esetben a *hosszú* és a *rövid* olyan kiterjedést határoz meg, amelyben a nagyobb dimenzionalitás lefelé irányuló kiterjedéssel jár együtt. A *magas* és az *alacsony* esetében éppen az ellenkezője az igaz: ezek a nagyobb dimenzionalitás felfelé irányuló kiterjedéssel járnak együtt: a magas hegy vertikálisan felfelé nagyobb az alacsony hegynél, míg a hosszú nadrág vertikálisan lefelé nagyobb a rövid nadrágnál.

4.3.3. Az elfogadhatóság vizsgálata

Az adatközlők a *magas* és az *alacsony* mellézneveket a következő főnevekkel alkotott kombinációkban minősítették: *ház, fény, kutya, torony, ablak*.

A ház főnévvel alkotott kombinációk értékelése

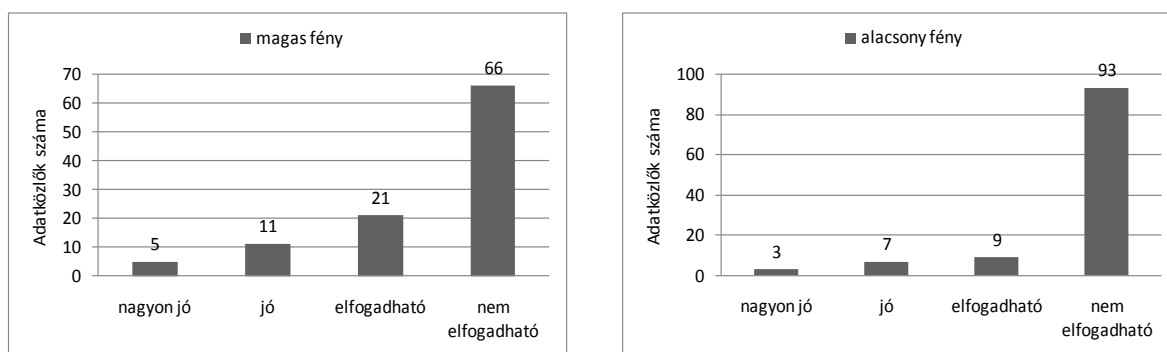

4.21. ábra: A magas/alacsony melléknév + ház főnév kombinációinak értékelése

A *magas ház* jelzős szerkezet esetében az értékelések többsége a nagyon jó (75%) vagy a jó (19%) kategóriába esik. Mindössze négy adatközlő értékelte elfogadható kombinációnak, és csak kettő nem elfogadhatónak.

Az *alacsony ház* kombináció megítélése, bár kevésbé, szintén pozitív. Az adatközlők 44, illetve 30%-a szerint nagyon jó, illetve jó a kombináció. 17% minősítette csak elfogadhatónak, 9% pedig nem elfogadhatónak a jelzős szerkezetet.

A fény főnévvel alkotott kombinációk értékelése

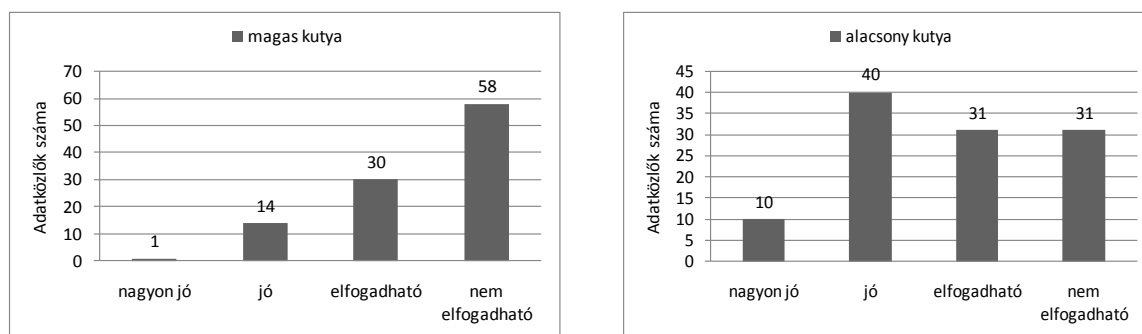

4.22. ábra: A magas/alacsony melléknév + fény főnév kombinációinak értékelése

A *fény* főnévvel alkotott kombinációk negatív megítélése a 4.22. ábrából könnyen leolvasható: mind a *magas*, mind az *alacsony* mellett tipikusan nem elfogadható (64% és 83%) a választott főnév.

Valamivel pozitívabb a *magas fény* elfogadottsága, hiszen 20% minősítette elfogadhatónak, 11% jónak, 5% pedig nagyon jónak. Ezzel szemben mindössze 8% tartja elfogadhatónak az *alacsony fény* kombinációt, illetve 6% jónak és 3% nagyon jónak.

A *kutya* főnévvel alkotott kombinációk értékelése

4.23. ábra: A *magas/alacsony* melléknév + *kutya* főnév kombinációinak értékelése

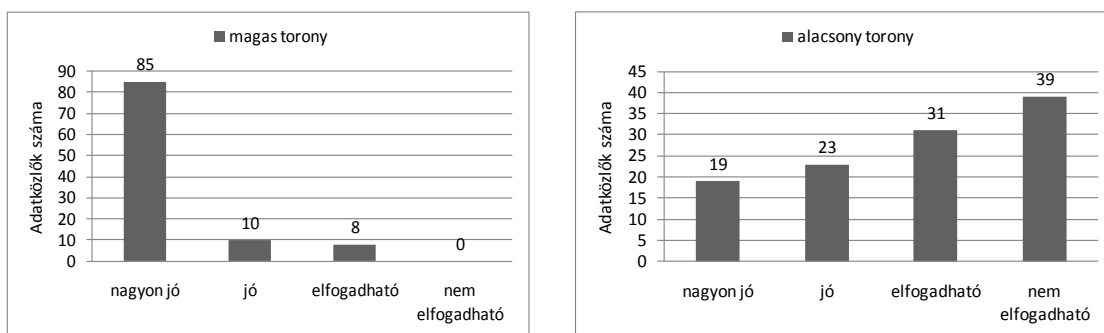
A *magas kutya* kombináció megítélése túlnyomórészt a negatív intervallumba esik: az adatközlők 56%-a nem tartotta elfogadhatónak, 29% elfogadhatónak, 14% pedig jónak ítélte, s mindössze egy adatközlő találta nagyon jónak.

Az *alacsony kutya* kombináció megítélése jóval pozitívabb. A többség (36%) jónak, 9% nagyon jónak értékelte a jelzős szerkezetet. 28-28% mondta, hogy a konstrukció még elfogadható vagy egyáltalán nem elfogadható.

A *torony* főnévvel alkotott kombinációk értékelése

A *magas torony* kombináció értékelése tipikusan a nagyon jó kategóriába esik (83%). Az adatközlők 10%-a minősítette jónak, 8%-a pedig elfogadhatónak. Nem elfogadhatónak egy adatközlő sem értékelte.

Az *alacsony torony* jelzős szerkezet ezzel szemben tipikusan nem elfogadott (35%). Az adatközlők 28%-a minősítette elfogadhatónak, 21%-a jónak, 17%-a pedig nagyon jónak.

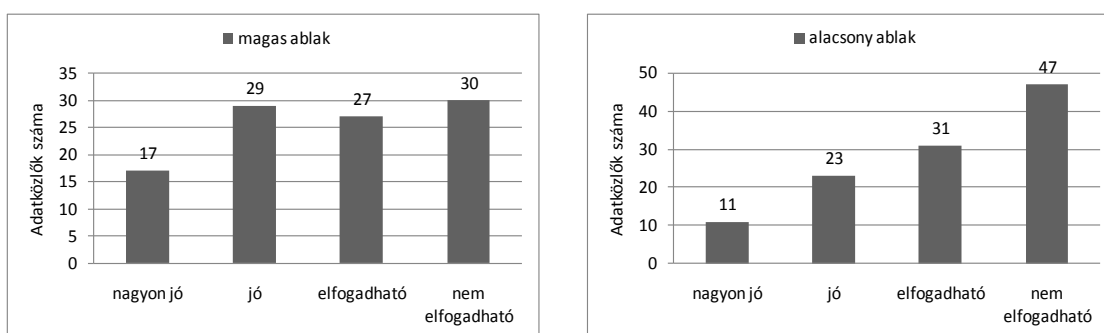

4.24. ábra: A *magas/alacsony* melléknév + *torony* főnév kombinációinak értékelése

Az *ablak* főnévvel alkotott kombinációk értékelése

A *magas ablak* kombináció megítélése megosztotta a magyar anyanyelvi beszélőket. 30%-uk minősítette nem elfogadhatónak, míg 26%-uk elfogadhatónak, 28%-uk jónak és 17%-uk nagyon jónak ítélte.

Az *alacsony ablak* minősítése sem egyértelmű: 42% nem tartja elfogadható kombinációnak; ugyanakkor 28% szerint elfogadható, és az adatközlők 21, illetve 10%-a jónak, illetve nagyon jónak minősítette a szerkezetet.

4.25. ábra: A *magas/alacsony* melléknév + *ablak* főnév kombinációinak értékelése

Az öt főnév közül a *fény*-nyel alkotott szerkezetek megítélése egyértelműen negatív. A *ház* és az *ablak* főnevek a *magas* melléknév mellett elfogadottabbak, mint az *alacsony* melléknévvel alkotott kombinációkban. A *kutya* főnév ezzel szemben a *magas* melléknév mellett nem, az *alacsony* melléknévvel alkotott kombinációkban viszont elfogadott. A *torony* főnév a két melléknév mellett teljesen ellentétes képet mutat. Ennek feltehető oka, hogy a *torony* főnév inherensen magas fogalmat hív elő, ezért annak az *alacsony* melléknévvel való értelmezése szövegkörnyezet hiányában nehézkes.

4.4. A kérdőíves vizsgálat eredményeinek összegzése

A kérdőíves vizsgálat három módszert alkalmazott a kiválasztott dimenzionális melléknevek feltérképezéséhez. Az első módszer a prototipikus ellentéteket határozta meg. Láthattuk, hogy az ellentétpárok mindhárom melléknévpár esetében világosan körülhatárolhatóak. Az adatközlők a *nagy* ellentéteként tipikusan a *kicsi* melléknevet, a *hosszú* ellentéteként a *rövid* melléknevet, a *magas* ellentéteként pedig az *alacsony* melléknevet nevezték meg. Az ellentétpárok meghatározása fordított irányban is jól működött. Az eredmények közt a *kis* melléknév nyolc alkalommal fordult elő mint a *nagy* ellentéte. Mivel a továbbiakban csak a jelzős szerkezetekben előforduló dimenzionális melléknevekre koncentrálunk, ezért a kollokációs (5. fejezet) és az olvasatkombinációs (6. fejezet) vizsgálatokban a *kis* melléknév is helyet kap.

Az asszociációvizsgálat eredményei arra engednek következtetni, hogy a prototipikus példányok mind a pozitív, mind a negatív tartományban jellemzően konkrét entitások. A gyakori asszociátumok közelebbi elemzése során (asszociációdominancia-vizsgálat) megfigyelhettük, hogy vannak olyan fogalmak, amelyek mindkét melléknévvel előfordulnak, illetve olyanok, amelyeket tipikusan csak az egyik vagy csak a másik melléknévvel asszociálunk. Ezt a melléknévhez asszociált főnév inherens tulajdonságaival indokoltam.

A vizsgálat arra is rámutatott, hogy minél specifikusabb egy dimenzionális melléknév, annál magasabb lesz azon főneveknek az aránya a gyakori asszociátumok közt, amelyek mindkét melléknév mellett előfordulnak: a legmagasabb ez az arány a *hosszú–rövid* ellentétpár esetében volt (71%), amelyet a *magas–alacsony* pár követett 51%-kal, a legalacsonyabb pedig a *nagy–kicsi* esetében volt (mindössze 28%). Ezzel párhuzamosan az is kirajzolódott, hogy a csak egy melléknévvel használt főnevek aránya a *nagy* és a *kicsi* melléknevek esetében lesz a legmagasabb (37% és 35%). Mindhárom párra igaz, hogy a pozitív tartományban (*nagy, hosszú, magas*) gyakoribbak az absztrakt fogalmak, mint a negatív tartományban (*kicsi, rövid, alacsony*). A vertikális kiterjedésre vonatkozóan láthattuk, hogy mind a *hosszú–rövid* pár, mind a *magas–alacsony* pár kifejezhet vertikális dimenzionalitást.

A harmadik módszernek, a kombinációs képességek vizsgálatának az elsődleges célja, hogy egy adott melléknévpárhoz fűződő tipikus és atipikus asszociátumokat két, egymástól független csoporton vizsgálja, illetve hogy megfigyelhessük, a konkrét vagy

az absztrakt főnévi fogalmak választása befolyásolja-e az elfogadhatóságot. Az eredmények arra engednek következtetni, hogy a konkrét-absztrakt dimenzió nem befolyásolja az elfogadhatóságot: mind az absztrakt, mind a konkrét entitásokhoz kapcsolódóan találunk elfogadható és nem elfogadható kombinációkat. A módszer rámutatott, hogy a pár egyik tagjának jó szereplése az elfogadhatósági teszten nem jelenti azt, hogy ellentéte is hasonló értékelést kap.

A továbbiakban az itt elemzett dimenzionális melléknevek kollokációs gyakoriságával foglalkozom. A következő fejezet az itt megismert sorrendben tárgyalja a dimenzionális melléknevek kollokációs jellemzőit, de az ott feltárt eredményeket már az itt megismert tulajdonságok ismeretében értékelheti és értelmezheti. Előzetesen azt feltételeztem, hogy azok a prototipikus olvasatok, amelyek nem hordozzák inherensen az adott dimenziót, gyakoribbak lesznek a kollokációkban. Feltételezve, hogy ezeket az olvasatkombinációkat nehezebb előhívni, illetve tovább tart a feldolgozásuk, a folyamatot a gyakori előfordulás, s ezáltal a begyakorlottság gyorsíthatja.

5. A dimenzionális melléknevek kollokációinak vizsgálata

Az ötödik fejezet az MNSZ teljes anyagát feldolgozó korpuszvizsgálatok eredményeit tárgyalja. A kollokációvizsgálat három kérdés köré szerveződik: (i) Milyen kapcsolat van gyakoriság és prototipikusság között? (ii) Milyen arányban vannak jelen a nem inherensen dimenzionális prototipikus példányok a leggyakoribb kollokációk között? (iii) Vannak-e domináns olvasatok a dimenzionális melléknevek gyakori kollokációiban?

A gyakoriság és a prototipikalitás fogalmát a korpusznyelvészetben gyakran azonosítják egymással (Schmid 2000, Stubbs 2004). Bár kétségkívül szorosan kapcsolódó fogalmak, számos kognitív nyelvészeti munka rámutatott, hogy sok esetben nem a leggyakoribb olvasat jut először eszünkbe, nem az a legszembeütőbb (Sinclair 1991, Gilquin 2006, Shortall 2007, Nordquist 2009). Arppe et al. (2010: 9) szerint egy adott szónak jellemzően a frazeológias használata a leggyakoribb, és konkrét olvasatai a legszembeütőbbek. Vizsgálataim ezt a feltételezést erősítik.

A prototípusok elemzése során megfigyelhettük, hogy a dimenzionális melléknevek prototípusai legalább két csoportra bonthatók. Azokra a prototípusokra, amelyek inherensen magukban hordozzák a dimenzionális melléknév által kifejezett tulajdonságfogalmat (pl. *elefánt*, *torony*, *manó*, *kígyó*); illetve azokra, amelyekben könnyen profilálható valamely dimenzió (pl. *ember*, *autó*, *kutya*, *lány*, *ház*). Feltételezhetjük, hogy a kollokációk (dimenzionális melléknév + főnév szerkezetek) között azok a főnevek lesznek a gyakoribbak, amelyek nem hordoznak inherensen mérettulajdonságot. Ennek okát abban kereshetjük, hogy a *torony*, az *elefánt*, a *manó* vagy a *csibe* főnevek hallatán eleve tudjuk, hogy milyen méretű entitásról beszélünk, ezért annak további jelölése nem szükséges. Ezzel szemben az *ember*, a *ház*, az *ajtó* és a *haj* főnevek esetében ez nem centrális tulajdonsága az entitásnak.

Az 5.1.–5.3. alfejezetek az egyes melléknevekhez tartozó kollokációkkal végzett elemzéseket tárgyalják. A gyakoriság mellett az alfejezetek ismertetik a melléknévpárokhoz kapcsolódó kollokációdominancia-vizsgálat eredményeit is. Az 5.4. fejezetben az eredmények értékelése, összefoglalása, valamint a további kutatási irányvonal kijelölése következik.

5.1. A kollokációvizsgálat eredményeinek a bemutatása: *nagy, kis és kicsi*

5.1.1. A *nagy* melléknév kollokációi

A *nagy* szó összesen 201 419 alkalommal fordul elő az MNSZ-ben, amely 40 112 kollokációtípust fed le. Ezek közül 9484 kollokáció fordul elő legalább háromszor, lefedve összesen 159 458 előfordulást, azaz a teljes spektrum közel 80%-át. Az 5.1. táblázat a *nagy* melléknévvel előforduló leggyakoribb száz kollokációs párt mutatja be.

<i>Nagy + kp.</i>	ef.	sikerű	428	darab	256
része	4921	teljesítményű	413	kár	246
részét	2673	kárt	411	visszhangot	246
valószínűséggel	1742	költő	409	érdeklődés	242
baj	1666	hírű	402	szám	240
mennyiségű	1223	sikerrel	400	tömegben	240
számban	1158	port	393	részük	237
értékű	950	részének	385	hiba	235
mértékben	892	száma	383	író	235
szükség	871	tekintélyű	379	figyelemmel	233
szerpe	817	jelentőséget	377	többség	233
többsége	788	számú	359	tisztelettel	231
szerpet	785	horderejű	350	tömegű	225
dolog	745	létszámú	344	ügy	224
kérdés	673	kiterjedésű	343	méretű	218
múltú	649	érdeklődéssel	338	forgalmú	217
részén	625	jelentősége	336	gonddal	215
erőssel	591	szüksége	334	nap	210
nyilvánosság	561	ívben	329	vita	210
jelentőségű	531	segítséget	326	sebességű	207
sikert	523	hatású	319	család	205
részében	502	sebességgel	311	érdeklődést	204
hangsúlyt	492	öröm	307	feltűnést	202
örömmel	489	hatalmú	293	sikere	202
többséggel	479	erejű	286	idő	201
párt	478	erővel	282	szeretettel	200
különbség	476	szó	276	örömére	200
összegű	471	vonalakban	274	gond	199
hatással	466	ívű	271	élmény	199
mennyiségben	466	macskabajusz	266	népszerűségnek	195
gondot	446	úr	264	probléma	193
ember	443	előnye	261	teret	192
vihart	437	cégek	260	tudású	192
figyelmet	430	súlyt	260		

5.1. táblázat: A *nagy* melléknév leggyakoribb kollokációs párai

A *nagy* leggyakoribb kollokációs párja a *része* (4921 ef.), amelyet a *részét* (2673 ef.), a *valószínűséggel* (1742 ef.), a *baj* (1666 ef.), a *mennyiség(ű)* (1223 ef.) és a *számban* (1158 ef.) főnevek követnek. A századik leggyakoribb pár, a *nagy tudás(ú)* is viszonylag gyakorinak tekinthető 192 előfordulással.

Szembetűnő, hogy a konkrét főnevek aránya korántsem olyan magas, mint a prototípusok közt. Az eredmények egybevágóan Arppe et al. (2010) megállapításával: gyakoriak azok a szókapcsolatok, amelyek közel állnak a frazémákhoz, az állandósult szókapcsolatokhoz (pl. *nagy ívben*, *nagy vonalakban*, *nagy hangsúlyt*). A kollokációs csomópontok jellemzően absztrakt főnevek (pl. *baj*, *kérdés*, *jelentősége*, *sikert*). Az első száz példában mindössze hat egyértelműen konkrét főnév⁸ fordul elő (*ember*, *költő*, *macskabajusz*, *úr*, *író*, *család*).

A példák arra is rámutatnak, hogy vannak olyan kollokációk, amelyek nagy valószínűséggel egy nagyobb szókapcsolat részei (pl. *nagy vihart kavar*, *nagy port ver*). Ezeket a kombinációkat nem tekinthetjük egyértelműen a *nagy* kollokációinak, azonban szövegkörnyezet hiányában ki sem zárhatjuk őket.

Gyakoriak azok a szerkezetek is, amelyek valójában nem melléknév + főnév kapcsolatok, hanem melléknév + melléknév (pl. *nagy jelentőségű*, *nagy hírv*, *nagy múltú*) szerkezetek. Az MNSZ annotálása alapján ezek a kollokációk melléknév + főnév kapcsolatok. Természetesen egy további szűréssel kizárhattam volna azokat a kollokációkat, amelyeknek a kollokációs csomópontja *-ú/-ű*-re végződik, két érv azonban a megtartásuk mellett szólt. Az egyik, hogy ezekben a kollokációkban a dimenzionális melléknév tipikusan az *-ű* képzővel ellátott főnevet módosítja (pl. *nagy mennyiségű*, *nagy hatalmú*, *nagy tudású*). Valószínűleg hasonló okból annotálták ezeket a szavakat főnévként az MNSZ anyagában is. A másik, az olvasatvizsgálat (l. 6. fejezet) szempontjából fontos ok, hogy ezek a kollokációk gyakran kijelölik a dimenzionális melléknevek várható érzeteit (pl. *nagy mennyiségű*, *nagy jelentőségű*, *nagyméretű*, *nagymértékű*). Ezeket a nyelvi mutatókat akkor alkalmazzuk, amikor egy adott olvasat nem egyértelmű. Az alábbi címmel jelent meg például egy cikk az index.hu sportrovatában: „Szerencsénk volt a szerény magyarok ellen”. A főszövegben pedig a továbbiakat olvashatjuk: „A portál szerint a »szerény képességű« magyar válogatottnal szemben a románok »nevetségesen gyengén« játszottak.” A cím egyértelműen

⁸ Kontextus hiányában nem minden esetben megállapítható, hogy egy kombináció konkrét vagy absztrakt. Adott kontextusban a *nagy dolog*, *nagy vihart*, *nagy cégek* is tartozhat a konkrét kollokációk közé.

félrevezető, hiszen csak a cikket elolvasva derül ki, hogy nem „szerény magyarokról” van szó, hanem arról, hogy az olvasatspecifikáció hiánya miatt nem egyértelmű, hogy a *szerény* melléknév a képességekre vonatkozik. Ezen mutatók megtartása tehát megkönnyíti azon olvasatok elkülönítését, amelyekkel egy adott melléknév rendelkezhet (a *nagy* esetében pl. MENNYISÉG, JELENTŐSÉG, MÉRET, MÉRTÉK).

Ahogy azt a negyedik fejezetben bemutatott eredmények alapján feltételeztem, a gyakori kollokációk közt nem jellemzőek az inherens nagysággal rendelkező főnevek. Kérdés azonban, hogy az ott bemutatott nyolc főnév (*ház, ember, autó, kutya, ország, cipő, kocsi, lány*) közül megjelenik-e bármelyik is a 100 leggyakoribb kollokációban. A kérdéssel kapcsolatban felmerül egy módszertani probléma. A kollokációk szóelőfordulással, a prototípusok azonban szótövekkel dolgoznak. Ezért az összehasonlítás során egy adott szó összes alakját figyelembe kell venni. A fenti nyolc szó közül mindössze egy, az *ember* (443 ef.) szerepel bármilyen formában a száz leggyakoribb kollokációs pár között.

5.1.2. A *kis* melléknév kollokációi

A *kis* szó összesen 92 249 alkalommal fordul elő az MNSZ-ben. Ebben az adathalmazban 6074 kollokáció szerepel minimum háromszor. Az összes előfordulás 31 480-féle kollokációtípust jelent, amelyből minimum 3 előfordulással 6074 kombináció szerepel. Ez azt jelenti, hogy az összes előfordulás 64,1%-a fordul elő kettőnél többször. Az összes előforduláshoz képest viszonylag alacsony a gyakoribb kollokációtípusok száma. Egy kombináció átlagosan 9,44-szer fordulhatna elő a gyakoribb kombinációk viszonyított eloszlását tekintve.

A leggyakoribb kollokáció, a *kis ország* összesen 863-szor fordul elő. A századik *kis* + főnév kombináció, a *kis cég* 59 alkalommal szerepel az adathalmazban. Az 5.2. táblázat a száz leggyakoribb kollokációs párt szemlélteti. A táblázatban a főnevek előfordulási gyakorisági sorrendben következnek. A *kis* melléknév mellett kiemelkedő gyakorisággal szereplő főnevek: *ország, híján, mértékben, gyermek, idő, létszám(ú), időre és részben*.

Kis + kp.	ef.
ország	863
híján	803
mértékben	710
gyermek	657
idő	497
létszámú	449
időre	408
részben	396
ember	304
része	275
pénzt	220
faluban	218
házunkban	218
ideig	210
csapat	206
időt	197
falu	195
túlzással	195
herceg	176
népek	175
pártok	175
mennyiségben	171
csoport	166
híja	164
dolog	162
szobában	155
méretű	152
országok	152
szünet	151
számú	150
részét	149
ház	148
mennyiségű	146

nép	145
darab	137
pénz	130
számban	130
nő	126
vizet	125
szerencsével	123
szoba	116
helyen	115
tűrelmet	108
meglepetésre	106
párt	104
termetű	104
területen	103
társaság	99
időm	95
országban	94
házat	93
hányada	92
hely	91
madár	90
lángon	89
állat	88
fej	86
baj	85
patak	85
szerepe	84
település	83
sziget	81
csomagot	80
cégek	79
figyelmet	78
hal	77
helyet	76

kockákra	76
segítség	76
összegű	76
szerepet	72
asszony	71
csoportokban	71
lépések	71
szívem	70
mértékű	69
teljesítmény	69
összeg	69
csoportja	68
feladat	68
könyv	68
közösség	68
nemzetek	68
üveg	68
országnak	67
kötet	66
házánk	65
kert	65
asztal	64
különbség	64
részt	64
történet	64
meleg	63
munka	63
tó	63
adalék	62
gondot	61
szobába	61
utcában	60
cég	59

5.2. táblázat: A *kis* melléknév leggyakoribb kollokációs párjai

A *nagy* kollokációi kapcsán tett megállapítások itt is igazak. A legtöbb kollokáció főnévi alaptagja absztrakt entitást jelöl. A konkrét entitások száma, bár nagyobb, mint a *nagy* esetében, ebben az esetben is kisebb, mint a gyakori előfordulások harmada.

A *kis* melléknév kollokációiban azonban gyakrabban megjelennek a negyedik fejezetben a melléknévvel asszociált, inherens mérettel nem rendelkező főneveknek nevezett entitások (vö. pl. *ház*, *ember*, *kutya*, *idő*, *autó*).

5.1.3. A *kicsi* melléknév kollokációi

A *kicsi* melléknév ritkábban fordul elő módosító funkcióban. Összes előfordulása az MNSZ-ben 7242 kollokációs pár, amely 3557 kollokációnak felel meg. 456-féle kollokációtípus fordul elő minimum 3 alkalommal az adathalmazban, amely összesen 3102 előfordulást tesz ki. Ez átlagosan 6,80-szoros előfordulást jelentene. Ugyanez az érték a *kis* esetében 9,44-szeres volt, ami arra engedhet következtetni, hogy a *kicsi* melléknévvel alkotott kombinációk főnévi eleme szélesebb skálán mozog, az ismétlődő kombinációk ritkábbak (ezt azonban a kollokációs dominanciavizsgálat [1. 5.1.4.] cáfolja).

<i>Kicsi</i> + kp.	ef.
gyermek	183
csecsemő	91
fiam	69
kisfiú	62
ember	59
lány	58
korában	57
ház	44
ország	43
gyerek	39
asszony	37
idő	34
koromban	34
dolog	27
szobában	26
szívem	25
fiú	22
lányom	22
szoba	21
széken	21
székre	21
gyerekek	20
ablak	18
faluban	18
falu	17
medve	17
madár	16
házban	15
tó	15
agy	14
híján	14
húsom	14
korban	14

nő	14
fia	13
gyermeke	13
ablakon	12
Jézus	12
koruktól	12
asztal	11
korom	11
patak	11
test	11
ökröcske	11
csűr	10
helyen	10
házba	10
kocsi	10
koromtól	10
korukban	10
szék	10
időt	9
mozgás	9
nép	9
országban	9
rossz	9
szobába	9
tested	9
fiát	8
harang	8
háza	8
ideig	8
korától	8
kéz	8
lámpa	8
nyájam	8
patron	8

pont	8
párt	8
pásztor	8
réten	8
róka	8
rókák	8
területen	8
testét	8
baj	7
buba	7
Budapest	7
elefánt	7
gyereke	7
gyerekeket	7
hal	7
kortól	7
kályha	7
lyuk	7
madaram	7
Magyarország	7
része	7
szellő	7
templom	7
tündér	7
város	7
élet	7
üveget	7
ajtó	6
alma	6
birtok	6
bort	6
csillag	6
fa	6

5.3. táblázat: A *kicsi* melléknév leggyakoribb kollokációs párai

Az 5.3. táblázat a *kicsi* melléknév 100 leggyakoribb kollokációs csomópontját mutatja be a főnevek előfordulási gyakoriságának a sorrendjében.

A *kicsi* melléknév leggyakoribb kombinációs párja a *gyermek* főnév (183 előfordulás), amelyet a *csecsemő* (91 ef.) és a *fiam* (69 ef.) szóalakok követnek. A századik kombináció, a *kicsi fa* mindössze hat alkalommal fordult elő a feldolgozott mintában.

A *kicsi* melléknév mellett jóval gyakoribbak a konkrét főnevek, mint a *nagy* vagy a *kis* melléknevek mellett. Az általános mérettel asszociált nyolc főnév (*ház, ember, autó, kutya, ország, cipő, kocs, lány*) közül négy (*ház, ember, ország, lány*) előfordul a száz leggyakoribb kollokációs pár között. Emellett az is szembetűnő, hogy gyakoriak az olyan, inherensen kicsi entitások, mint a *csecsemő*, a *gyerek* vagy a *kisfiú*.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a gyakori kollokációk jellemzően nem esnek egybe a tipikusan könnyen előhívható kollokációk halmazával. Ettől a *kicsi* melléknév kollokációi eltérnek, mivel ott gyakrabban megjelennek nemcsak a nem inherensen mérettulajdonsággal rendelkező, hanem az inherens prototipikus példányok is. Ennek okát abban kereshetjük, hogy a jelzős szerkezetekben a *kicsi* melléknév funkciója jóval behatároltabb. Szembetűnő, hogy azt jellemzően konkrét entitásokra alkalmazzuk. Annak meghatározása, hogy jellemzően milyen típusú entitásokkal használjuk az egyes dimenzionális mellékneveket, a 6. fejezetben bemutatott fogalomkombinációs elemzés feladata.

5.1.4. A *nagy*, a *kis* és a *kicsi* melléknevek kollokációinak dominanciavizsgálata

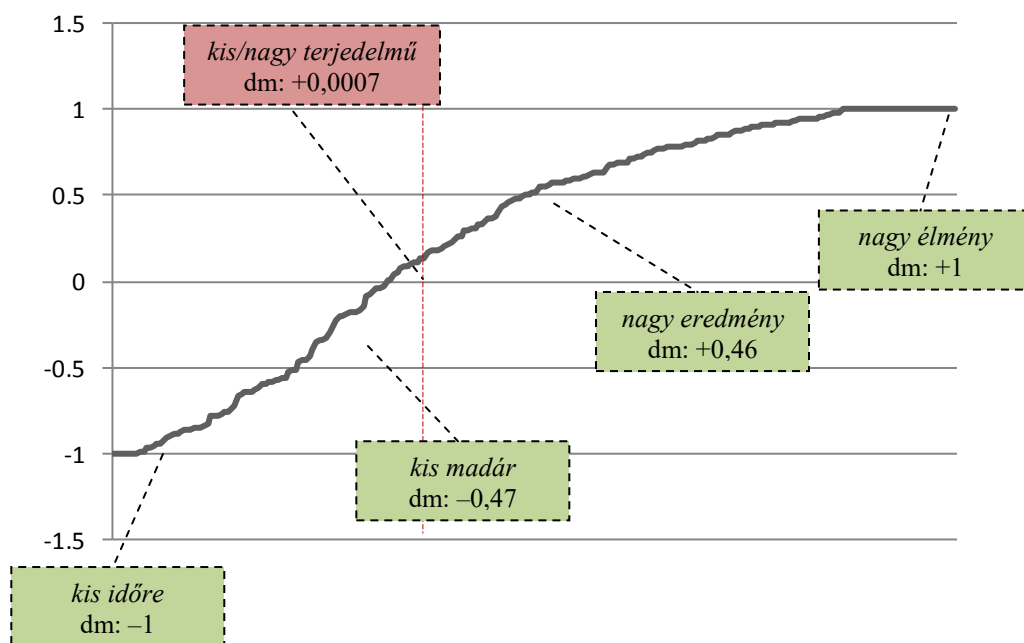
A gyakorisági listák segítségével átfogó képet kaphatunk a kollokációkról, azonosíthatjuk főbb típusaikat és előfordulási gyakoriságukat. Szembetűnő, hogy a *nagy* melléknév jóval gyakoribb kollokációkban, mint a *kis* melléknév, nem beszélve a *kicsi* melléknévről, amely mindössze 7242 párban fordult elő. Ahhoz azonban, hogy lássuk, milyen sajátásaik, illetve közös tulajdonságaik vannak a vizsgált kollokációknak, érdemes feltérképezni azokat a területeket, ahol dominánsak, illetve ahol egyáltalán nem fordulnak elő.

A kollokációk **dominanciavizsgálata** azt mutatja be, hogy melyek azok a főnevek, amelyek mindkét melléknévvel előfordulnak, és melyek azok, amelyek jellemzően csak az egyik vagy másik melléknévvel fordulnak elő. Hasonló vizsgálatot

már a prototípusok vizsgálata során is alkalmaztam. A kollokációk vizsgálata során azonban sokkal nagyobb adathalmaz áll rendelkezésünkre, ezért nem lehetséges az összes példa szövegbeli felsorolása, ahogy az a prototípusok vizsgálata során megoldható volt. A szélsőségeket két csoportra lehet osztani: azon főnevekre, amelyek kizárólag az egyik, illetve amelyek csak a másik melléknévvel fordulnak elő. E két végpont között fokozatos az átmenet. Célszerű definiálni egy olyan mértéket, amellyel ez a folytonos átmenet számszerűsíthető. Ezt a mértéket dominanciamutatónak nevezem. 0 körül csoportosulnak azok a főnevek, amelyek mindkét melléknévvel előfordulnak, -1 -nél találhatjuk azokat, amelyek csak az egyik melléknévvel, $+1$ -nél pedig azokat, amelyek csak a másik melléknévvel fordulnak elő. Ha egy számegyenesen sorba rendezzük a főneveket, és az y tengelyen ábrázoljuk ezt az értéket, egy -1 -től $+1$ -ig terjedő görbét kapunk. Ez az ábrázolási mód az egyes főnevek kombinációs tipikalitását is jól ábrázolja, hiszen a görbén nemcsak három pontba rendeződnek a kombinációk, hanem a nullához közelebb vagy távolabb helyezkednek el. Minél távolabb esik tehát egy főnév a 0-tól, annál dominánsabban vagy egyik, vagy másik melléknévvel kombinálódik. A kombinációhoz rendelhető számot, a **dominanciamutatót** (dm) az alábbi módon kapjuk meg (p a főnév előfordulási aránya a melléktnevek kollokációiban):

$$dm = \frac{p_{\text{főnév 1}} - p_{\text{főnév 2}}}{p_{\text{főnév 1}} + p_{\text{főnév 2}}}$$

A fejezetben bemutatott ábrák a 250 leggyakoribb kollokációhoz rendelt dominanciamutatók eloszlását szemlélteti. Az 5.4. ábra a *nagy* és a *kis* melléktnevekkel kollokáló főnevek dominanciamutatóinak az eloszlását szemlélteti. $+1$ -nél találhatjuk azokat a főneveket, amelyek csak a *nagy* melléknév mellett fordulnak elő. -1 -nél helyezkednek el azok a főnevek, amelyek csak a *kis* melléknévvel kollokálódnak. Ezeket az ábrán egyenes vonal jelöli.

5.4. ábra: A nagy és kis melléknevek dominanciavizsgálata

Láthatjuk, hogy a főnevek száma a *nagy* esetében magasabb. Kizárólag a *nagy* melléknévvvel alkotnak kollokációt a *szükség*, a *múltú*, a *nyilvánosság*, a *bajban*, az *író*, a *biztonsággal*, a *melegben* és a *károkat* főnevek a gyakori kollokáló párok közül. Szembetűnő, hogy ezekben a kombinációkban a *nagy* melléknév gyakran valaminek a mértékét, fokát határozza meg.

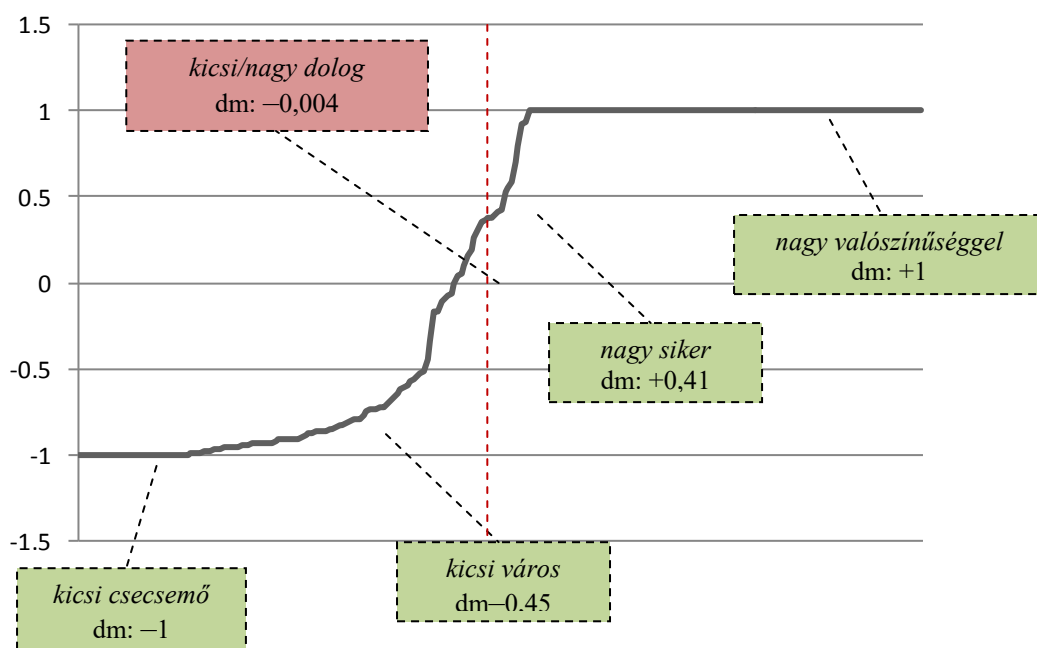
Kizárólag a *kis* melléknévvvel előforduló gyakori csomópontok például a következő főnevek: *időre*, *időm*, *hija*, *túlzással*, *házánkban*, *ideig*. Ahogy az 5.4. ábrából is kitűnik, a csak a *kis* melléknévvvel kombinálódó főnevek száma kisebb. A fő eltérést a *nagy* és a *kis* kollokációk közt azonban a főnévi olvasatokban figyelhetjük meg: a *nagy* melléknévre nem jellemző, hogy az *IDŐ* olvasatot profilálná, míg a *kis* mellett három főnévi fogalom is ide tartozik a gyakori kollokálók közül (*időm*, *időre*, *ideig*).

Nulla környékén találhatjuk azokat a kollokálókat, amelyek mindkét melléknév mellett gyakoriak. Ezek a következő főnevek: *ember*, *területen*, *város*, *méretű*, *hal*, *késéssel*, *darab*, *segítség*, *példányszámú*, *terjedelmű*, *csönd*, *mértékű*, *számú*, *halak*, *összeg*, *fa*, *meglepetés*, *feladat*, *meleg*, *munkát*, *cég*, *üzlet*, *összeget*, *emberek*, *munka*, *adag*, *cégek*. A közös főnevek közt gyakoribbak már a konkrét entitások (*ember*, *fa*, *munka*); jellemzőek a csoportot meghatározó szavak (*város*, *cég*, *üzlet*, *emberek*, *adag*, *cégek*); és tipikusak azok az *-ú*, *-ű* képzős főnevek is, amelyek kifejezhetik a

dimenziális melléknevek tipikus melléknévi olvasatait is (*méretű, terjedelmű, mértékű*).

Összességében megállapíthatjuk, a *nagy* és a *kis* melléknevek összevetése elsősorban nem a prototípusokról nyújt további információt, hanem a melléknevekhez kapcsolódó olvasati hálókra vonatkozó tudással gyarapít minket. Láthattuk, hogy a *nagy* melléknévre a JELENTŐSÉG és a FOK-MÉRTÉK melléknévi olvasatok jellemzőek, a *kis* melléknévre viszont az IDŐ olvasat. A közös olvasatok pedig gyakran a mérettel kapcsolatosak. A hatodik fejezetben a klaszteranalízis révén lehetőség nyílik ennek a hálónak a feltérképezésére és további finomítására.

Ugyanezt a vizsgálatot elvégeztem a *nagy* és a *kicsi* melléknevekre is. Ennek eredményeit az 5.5. ábra összegzi.

5.5. ábra: A nagy és kicsi melléknevek dominanciavizsgálata

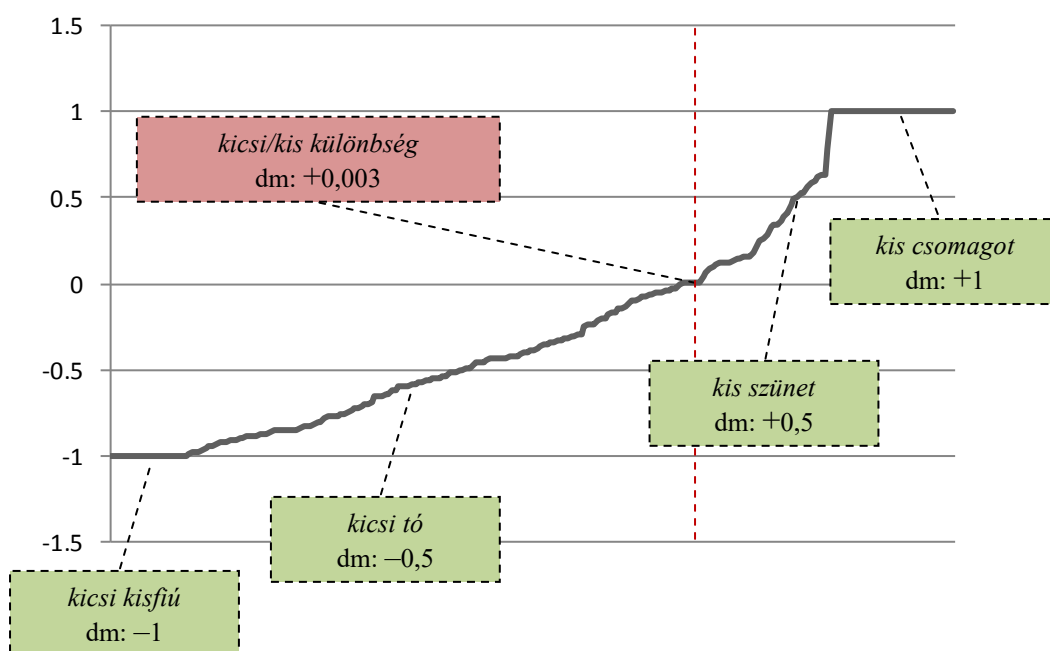
Az ábrán +1-nél találjuk a *nagy* melléknévvel kollokáló főneveket, –1-nél pedig a kizárólag a *kicsi* melléknévvel kollokáló főneveket. Szembetűnő, hogy ez utóbbiak száma jóval kisebb. Mint korábban láthattuk, a *kicsi* melléknév általában ritkábban fordul elő a kollokációkban. Az 5.5. ábrán azt is megfigyelhetjük, hogy ha egy főnév kollokál a *kicsi* jelzővel, akkor jellemzően a *nagy* melléknévvel is előfordul, míg ez fordítva nem igaz.

Csak a *nagy* melléknévvel kollokáló leggyakoribb főnevek az alábbiak: *valószínűséggel, értékű, mértékben, szerepe, szerepet, múltú, jelentőségű*. Ahogy fentebb már megfigyelhettük, itt is a FOK-MÉRTÉK és a JELENTŐSÉG olvasatok lesznek a gyakoriak.

Kizárólag a *kicsi* melléknévvel fordulnak elő az alábbi főnevek: *csecsemő, kisfiú, korában, asszony, koromban, széken, székre, gyermeke, koruktól, ökröcske*. A *kis* melléknév kollokációihoz hasonlóan itt is az IDŐ olvasat dominál (pl. *korában, koruktól*), de jellemzőek az inherensen kisméretű élőlények is (pl. *csecsemő, kisfiú, gyermeke, ökröcske*).

A közös főnevek közt gyakoribbak a konkrét entitások (*állat, kő, hal, fa, emberek, király*), s ahogy a *nagy–kis* esetében is, a csoportra vonatkozó főnévi fogalmak száma is viszonylag nagy (pl. *város, csapat, emberek, párt*). A fenti fogalmakkal alkotott kombinációkban a melléknevek a MÉRET olvasatot hívják elő.

A fent bemutatott két dominanciavizsgálat során láthattuk, hogy mind a *kis*, mind a *kicsi* gyakrabban kollokálnak konkrét fogalmakkal. További sajátosságuk, hogy az IDŐ melléknévi olvasatot gyakrabban hívják elő, mint a *nagy* melléknév. A gyakorisági vizsgálatok során láthattuk, hogy a *kis* melléknév jóval gyakoribb jelzős szerkezetekben, mint a *kicsi* melléknév. A dominanciavizsgálat arra a kérdésre is választ ad, hogy van-e a kisméretűséget megnevező mellékneveknek saját használati területük.

5.6. ábra: A *kis* és *kicsi* melléknevek dominanciavizsgálata

A *kis* és *kicsi* kollokációit összehasonlítva (l. 5.6 ábra) a leginkább domináns kollokációkat a *kis* melléknévvel találhatjuk (pl. *kis csomagot*). +1 és 0 között helyezkednek el a dominánsan *kis*-sel kombinálódó főnevek, míg 0 és -1 között találhatjuk a dominánsan *kicsi*-vel kombinálódó főneveket. Az ábrán a +1 mentén található egyenes vonal azokat a kombinációkat jelöli, amelyeket a *kis* alkot. Ilyen főnevek például: *mértékben*, *házunkban*, *túlzással*, *népek*, *pártok*, *csoport*. Ezek a főnevek tipikusan a *kis* melléknévvel alkotnak kombinációt, s csak ritkán vagy egyáltalán nem fordulnak elő a *kicsi* melléknév mellett. A görbe másik végén, -1-nél található egyenes mentén rendeződnek azok a főnevek, amelyek dominánsan a *kicsi* melléknév kollokációs párjai. Ilyen főnevek például a *gyermeke*, *húsom*, *korukban*.

Leggyakoribb a *kicsi gyermek* kollokáció, amelyet a *kicsi csecsemő* és a *kicsi fiam* kollokáció követ. E három kollokáció az előfordulások 4,8%-át fedi le. A legnagyobb arányban előforduló *kis* + főnév kombináció a *kis ország* (0,94%). Ha megnézzük, hogy hány kollokáció esik 0,5%-os előfordulás fölé, akkor szembetűnő, hogy a *kicsi* csoportjában jóval több kombináció tartozik ide, mint a *kis*-ében. Míg a *kicsi* melléknév mellett 13 párt számolhatunk az ef. > 0,5% közé (csökkenő gyakorisági sorrendben: *kicsi gyermek* / *csecsemő* / *fiam* / *kisfiú* / *ember* / *lány* / *korában* / *ház* / *ország* / *gyerek* / *asszony* / *idő* / *koromban*), addig ebbe a gyakorisági intervallumba a *kis* melléknév esetében csak 5 kollokáció tartozik (*kis ország* / *hiján* / *mértékben* / *gyermek* / *idő*).

A -1-es dominanciamutatóval rendelkező *ökröcske* főnév dominanciamutatója azt jelzi, hogy e főnév kizárólag a *kicsi*-vel alkotott kombinációkban jelenik meg, a *kis* mellett nem fordul elő. A +1 dominanciamutatójú *pártok* főnév ezzel szemben csak a *kis* melléknévvel alkotott kombinációkban fordul elő. Vessünk egy pillantást a két egyenes között, tehát -1 és +1 között elhelyezkedő kombinációkra. A *szünet* főnév dominanciamutatója +0,5, amely azt mutatja, hogy dominánsan a *kis* melléknévvel alkotott kombinációkban lesz gyakori, de kevésbé domináns, mint például a *mértékben* (dm = +1) vagy *házunkban* (dm = +1) főnevek. A *madár* főnév mutatója -0,38, amely arra utal, hogy a *kicsi* kombinációiban lesz domináns. Tehát a *kis madár* kevésbé tipikus kollokáció a *kis* melléknévvel alkotott kombinációkban, mint a *kicsi madár* a *kicsi* melléknévvel alkotott kombinációkban. A 0,00 mutatójú főnevek közé tartozik például a *jószág* főnév, amely azt mutatja, hogy a *jószág* főnév egyik kombinációban sem lesz domináns. A viszonylag gyakori *faluban* főnév dominanciamutatója -0,03. A *faluban*

főnév összesen 236-szor fordul elő, amelyből 218 alkalommal a *kis*, 18 alkalommal pedig a *kicsi* főnév mellett szerepel. Ez a 18 előfordulás szinte azonos dominanciát jelent a *kicsi* kombinációinak az esetében, mint a 218 előfordulás a *kis* melléknévvel alkotott kombinációk körében.

Azt is láthatjuk, hogy a 0 és a –1 közötti görbe hosszabb. Ennek oka, hogy ebbe az intervallumba több kombináció tartozik, mint a *kis*-hez. Ebből arra következtethetünk, hogy a *kicsi* melléknévvel alkotott kevésbé domináns kombinációkban szereplő főnevek száma magas. Ez az összes kombinációra kivetítve azt jelenti, hogy a *kicsi* melléknévvel alkotott kombinációk tipikusabbak.

5.2. A kollokációvizsgálat eredményeinek a bemutatása: *hosszú* és *rövid*

5.2.1. A *hosszú* melléknév kollokációi

A *hosszú* melléknév összesen 37 315 alkalommal fordul elő a szövegtárban. Az összes kollokáció száma 7341. Minimum három alkalommal 30 144 együtt-előfordulás és 1251 kollokációtípus szerepel az adathalmazban. Az 5.7. táblázat a száz leggyakoribb párt szemlélteti. A táblázatban a főnevek előfordulás szerinti gyakorisági sorrendben következnek. A *hosszú* mellett kiemelkedő gyakorisággal szereplő főnevek gyakran idiomatikusak (*távú, távon, távra*), és időre vagy időtartamra vonatkoznak (*ideig, évek, idő, ideje, időn*).

<i>Hosszú</i> + kp.	ef.
távú	4396
távon	3532
ideig	2095
évek	1216
idő	1034
ideje	869
időn	779
távra	746
időre	645
lejárátú	467
éveken	357
évekig	356
út	215
csend	210
időt	194

életű	191
évtizedek	189
hajú	181
sora	180
folyamat	169
élet	168
hónapok	159
évekre	153
utat	133
sorok	128
sor	119
sorban	119
hónapokig	109
úton	107
életet	104
percekig	103

vita	103
szünet	99
szárú	96
útra	96
során	90
évtizedeken	87
asztal	76
nyelű	72
sorokban	71
sorát	69
nyakú	66
ujjú	66
éveket	65
hallgatás	64
lábú	64
betegség	63

szenvedés	63
hónapokon	61
haja	54
idejű	51
időbe	51
magánhangzó	50
tél	50
folyosón	48
hétvége	47
évtizedekig	47
évtizedekre	46
élete	45
hetek	44
órákon	44
haj	43
vers	43
esztendők	41
perceken	41

évszázadokon	40
haját	39
levelet	39
évekkel	39
évszázadok	39
időtartamú	38
nevű	38
verset	38
időnek	37
távollét	37
múltra	35
listát	34
sarokba	34
vajúdás	34
életűek	34
percek	33
viták	33
órákat	33

történet	32
várakozás	32
asztalnál	31
combú	31
hetekig	31
vékony	31
hónapokat	30
idők	30
nap	30
szőrű	30
táv	30
folyosó	29
huzavona	29
haját	28
kihagyás	28
magánhangzók	28
sorában	28

5.7. táblázat: A *hosszú* melléknév leggyakoribb kollokációs párjai

A *hosszú* melléknév inherens hosszúságot nem jelölő prototípusai közül számos főnév (pl. *út, utak, úton, útra; haj, hajú, haja; idő, ideje, időn, időre, időt, időbe, időnek*) szerepel a gyakori kollokációk közt. Láthatjuk, hogy a *hosszú* melléknév mellett, bár nem annyira, mint a *nagy* melléknév mellett, szintén gyakoriak az absztrakt fogalmak.

5.2.2. A *rövid* melléknév kollokációi

A *rövid* + főnév kollokáció összesen 21 611 alkalommal fordul elő a korpuszban, amely 4543 kollokációtípust takar. Legalább háromszor 17 260 pár fordul elő, amely 858 kollokációtípust tesz ki. Az 5.8. táblázat a *rövid* melléknévvel előforduló, leggyakoribb száz kollokációs párt mutatja be.

<i>Rövid</i> + kp.	ef.
idő	2230
időn	2037
ideig	1265
időre	1152
távon	1138
távú	1103
lejáratú	368

úton	345
életű	247
története	185
hírek	107
hajú	102
ujjú	92
kis	87
távra	81

időt	78
idejű	73
megjegyzést	73
ideje	60
pályás	59
szünet	59
beszédet	58
ismertetése	57

leírása	51
időszak	50
szenvedés	50
beszédében	46
szöveges	46
áttekintést	43
megbeszélést	42
idővel	41
időtartamú	40
látogatást	38
válasz	38
időben	37
határidőn	36
gondolkodás	35
hang	35
magánhangzó	35
hatótávolságú	33
időszakra	33
kitérőt	33
mondat	33
szárú	33
határidő	32
kitérő	32
élete	32
vita	30
időszakban	29

program	29
habozás	28
hangjelet	28
megjegyzés	28
szünetet	28
tájékoztatást	27
hír	26
leírását	25
pihenő	25
pórázon	25
történetét	25
futamidejű	24
megjegyzésem	24
áttekintése	24
közleményben	23
mondatot	23
nadrágban	23
áttekintés	23
bemutatása	22
út	22
haj	21
határidővel	21
látogatásra	21
nyelű	21
szakaszon	21
töprengés	21

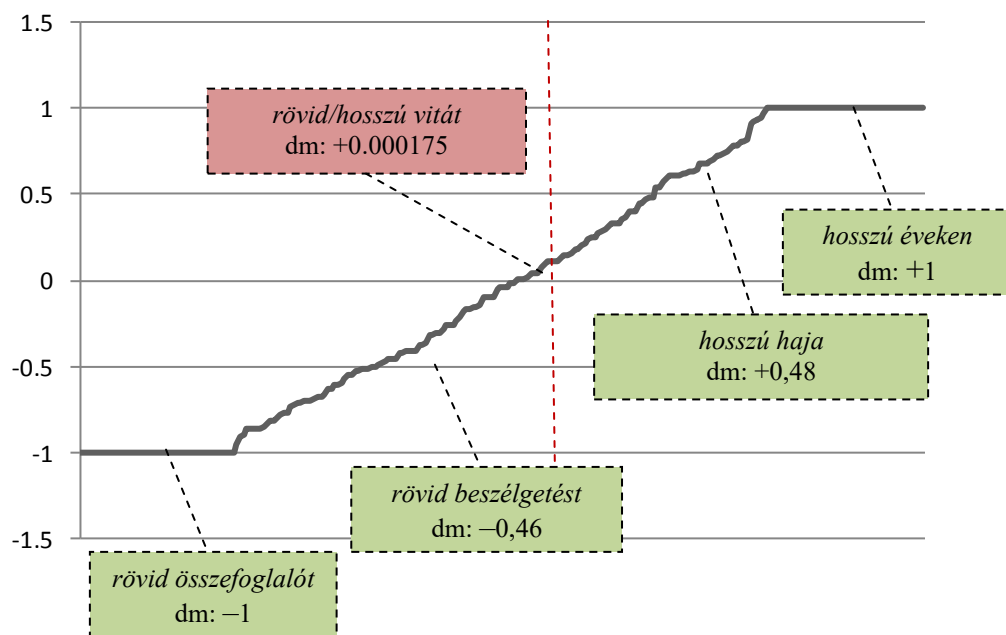
választ	21
beszélgetés	20
előadást	20
határidőt	20
időkeretben	20
nyilatkozatot	20
üldözés	20
hírben	19
időszakot	19
ismertetőt	19
szöveg	19
idézetet	18
kiegészítést	18
vázlata	18
írás	18
lábú	17
mondatban	17
nyilatkozatában	17
sétát	17
üzenet	17
beszámolót	16
cikk	16
időnek	16
ismertetés	16
ismertetést	16

5.8. táblázat: A *rövid* melléknév leggyakoribb kollokációs párjai

A *rövid* melléknév leggyakoribb főnévi párjai, ahogy a *hosszú* melléknév esetében is megfigyelhettük, az időre vagy az időtartamra vonatkozó fogalmak: *idő* (2230 ef.), *időn* (2037 ef.), *ideig* (1265 ef.), *időre* (1152 ef.), *távon* (1138 ef.), *távú* (1103 ef.). A *rövid* melléknév is jellemzően absztrakt kombinációkat alkot. A gyakori, nem inherensen *rövid* prototípusok közé az *út*, a *haj*, az *idő*, az *élet*, a *nadrág*, a *szoknya*, a *táv*, a *nap* és a *szünet* fogalmak tartoznak. Ezek közül a gyakori kollokációkban kettő kivételével mindegyik (*út*, *haj*, *idő*, *élet*, *nadrág*, *táv*, *szünet*) előfordul.

5.2.3. A *hosszú* és a *rövid* melléknévek kollokációinak dominanciavizsgálata

Az 5.9. ábra a *hosszú-rövid* melléknévekhez kapcsolódó főnevek dominanciamutatóinak az eloszlását ábrázolja. Szembetűnő a grafikon szimmetrikussága, amiből arra következtethetünk, hogy a csak az egyik vagy csak a másik melléknévvvel előforduló főnevek száma hasonló. +1 mentén helyezkednek el azok a főnevek, amelyek kizárólag a *hosszú* melléknévvvel kollokálódnak, -1 mentén pedig azok, amelyek csak a *rövid* melléknévvvel.

5.9. ábra: A *hosszú* és *rövid* melléknévek dominanciavizsgálata

A *hosszú* melléknév mellett a következő főnevek dominánsak: *éveken, évekig, évtizedek, sora, hónapokig, percekig* stb. A példákban szembetűnő az IDŐ olvasatok komoly dominanciája.

A kizárólag a *rövid* melléknév kollokációiban előforduló főnevek a következők: *észrevételt, részletet, összefoglalót, összefoglalását, összefoglalása, híreket, ismertetést, ismertetés, beszámolót, üzenet*. Ezek a főnevek szinte kivétel nélkül a KOMMUNIKÁCIÓ főnévi olvasatba tartoznak. Mindkét csoportra jellemző az absztrakt fogalmak többsége. A közös olvasatok közt már gyakoribbak a konkrét fogalmak (pl. *levélben, hajú, haj, levél*), de továbbra is az időtartamra vonatkozó entitások (pl. *élete, életének, ideig, szünet, élettartamú, időkre, időnek*) dominálnak.

Világosan kitűnik, hogy e csoport kollokációi az IDŐ melléknévi olvasata köré szerveződnek (pl. *hosszú élet, hosszú szünet, rövid beszéd*); ritkábban (és tipikusan a közös olvasatok között) viszont a méretre vonatkozó entitások (pl. *hosszú hajú, rövid haj*) is előfordulnak. A *hosszú* és a *rövid* melléknevek közti fő különbség a főnévi elem típusában mutatkozik meg. A *hosszú* melléknév jellemzően időtartamra vonatkozó főnevekkel (pl. *év, élet, hónap*) kollokálódik, míg a *rövid* melléknév mellett gyakoribbak a kommunikációval kapcsolatos csomópontok (pl. *hír, összefoglaló, ismertetés*). Érdekes megjegyezni, hogy a korábban bemutatott *kis* melléknévre viszont az volt jellemző, hogy dominánsan az IDŐ/IDŐTARTAM főnévi olvasatokban profilált (pl. *kis időre, kis ideig, kis időm*).

5.3. A kollokációvizsgálat eredményeinek a bemutatása: *magas* és *alacsony*

5.3.1. A *magas* melléknév kollokációi

A *magas* melléknév összesen 18 539 alkalommal fordul elő a korpuszban, amely 2137 különböző kollokációtípust jelent. Legalább háromszor 16 740 csomópont fordul elő, amely 858 kollokációtípust takar. Az 5.10. táblázat a *magas* melléknévvel előforduló leggyakoribb száz kollokációs párt mutatja be.

<i>Magas + kp.</i>	ef.
szintű	984
színvonalú	679
szinten	421
vérnyomás	308
beosztású	286
színvonalon	269
fokú	267
sarkú	134
vízállás	113
fokon	109
száma	108
lázal	108
aránya	106
árak	102
infláció	101
áron	93
férő	91
kultúra	80
arat	78
költségek	73
hőmérsékletű	73

ár	72
láz	70
termetű	69
munkanélküliség	69
hegyek	69
szárú	67
ára	66
vízállása	65
művészi	64
jövedelműek	64
olajárak	63
kerítés	62
forráspontú	61
vérnyomást	56
nyakú	56
szintje	55
szintre	54
kamatok	53
hangon	53
vérnyomásban	50
labda	49
hőmérséklet	49

lóról	47
labdát	47
üzemanyagárak	45
kitüntetést	45
állású	42
hőmérsékleten	42
adók	42
színvonalát	40
szám	40
házak	40
hangrendű	40
fal	40
olajár	39
művészet	39
jövedelmű	39
fűben	37
fokán	37
hegy	36
hőfokon	35
összeg	34
épület	34
árakat	34

kort	34
vérnyomással	33
színvonalat	33
színvonala	33
számát	33
polcra	33
ház	33
összegű	32
tisztséget	32
presztízst	32
arány	32
beosztásban	31

nyomású	30
képzettségű	30
foka	30
fiatalember	30
arányú	30
víz	29
páratartalom	29
koleszterinszint	29
benzinárak	29
minőségű	27
kamatozású	27
ember	27

adó	27
szintet	26
kamatot	26
fák	26
vérnyomásra	25
kamat	25
arányát	25
összeget	24
ég	24
szintjét	24

5.10. táblázat: A magas melléknév leggyakoribb kollokációs párjai

A magas leggyakoribb főnévi párjai idiomatikus kifejezésekben fordulnak elő: *szintű* (984 ef.), *színvonalú* (679 ef.), *szinten* (421 ef.). A magas melléknév nem inherens magassághoz kötődő tizennégy prototípusa közül hét, a ház, az ember, a férfi, az épület, a színvonal, az ár és a vérnyomás szerepel a gyakorisági lista első száz eleme közt. A hosszú kollokációihoz hasonlóan tehát itt is megjelennek a prototípusok. Ez egyben azt is jelenti, hogy például a nagy melléknév kollokációival ellentétben a hosszú melléknév kollokációiban magasabb a konkrét fogalmak aránya is.

5.3.2. Az alacsony melléknév kollokációi

Az alacsony összesen 6433 alkalommal fordul elő melléknév + főnév kombinációban az MNSZ anyagában, amely 915 különböző kollokációtípust takar. Legalább háromszor 5681 pár fordul elő, amely 538 kollokációtípust fed le. Az 5.11. táblázat az alacsony melléknévvel előforduló leggyakoribb száz kollokációs párt mutatja be. Az alacsony leggyakoribb főnévi párjai a szinten (239 ef.), a forráspontú (173 ef.), az áron (170 ef.), a színvonalú (161 ef.), a jövedelmű (139 ef.), a jövedelműek (126 ef.) és a szintű (116 ef.) csomópontok. A tizennégy nem inherens tulajdonságot hordozó prototípus közül hat (ház, ember, színvonal, ár, vérnyomás, fizetés) előfordul a rövid gyakori kollokációs csomópontjai közt.

<i>Alacsony</i> + kp.	ef.
szinten	239
forráspontú	173
áron	170

színvonalú	161
jövedelmű	139
jövedelműek	126
szintű	116

részvétel	99
termetű	84
bérek	83
hőmérsékleten	69

árak	66
szintje	65
száma	59
forgalom	58
padlós	50
ár	47
szintre	45
kamatozású	45
fizetések	44
színvonala	43
infláció	41
növésű	37
vérnyomásúakat	35
hőmérsékletű	35
színvonalon	34
vízállás	32
hatékonyágú	32
vérnyomásúak	31
fokú	30
árat	29
komfortfokozatú	27
nyomású	26
keresetű	26
fizetés	26
ember	26
összegű	25
költségvetésű	25
keresetűek	25
szintjét	23
sorból	23

ára	22
jövedelemmel	22
összeget	21
intenzitású	21
bérű	21
bérért	21
összeg	19
zsírtartalmú	19
mértéke	19
képzettségű	19
jövedelműeket	19
hatásfokú	19
értékű	18
iskolázottságú	18
hatékonyaggal	18
gázarákból	18
frekvenciájú	18
bér	18
értéket	17
életszínvonal	17
árakat	17
jövedelmek	17
hőmérséklet	17
aránya	17
szám	16
mennyezetű	16
költséggel	16
fekvésű	16
árú	15
árakon	15

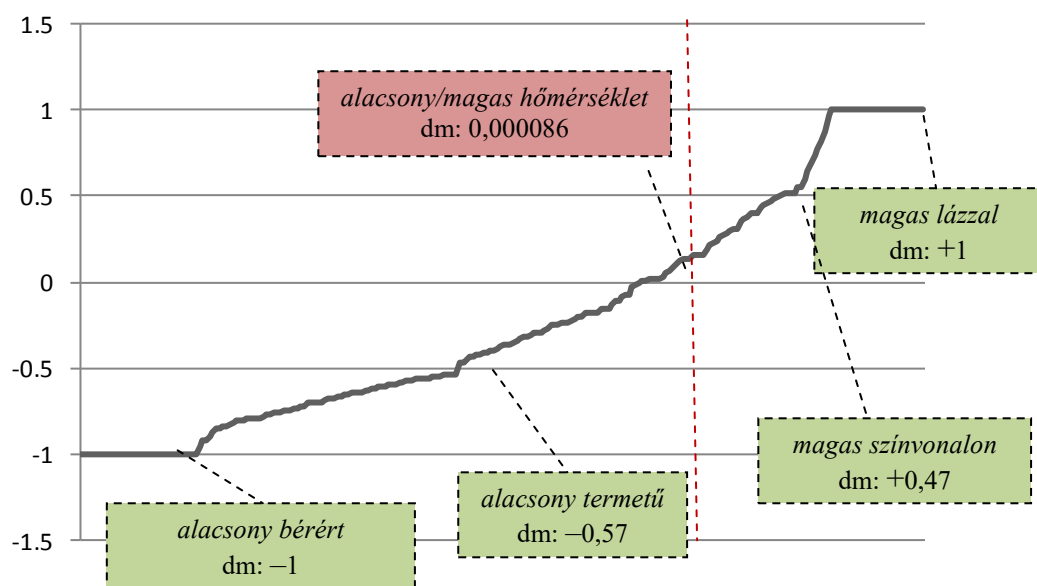
árakkal	15
szintet	15
munkanélküliség	15
kockázatú	15
fordulatszám	15
kamatú	14
jövedelműeknek	14
jövedelmet	14
jövedelem	14
házak	14
hatékonyága	14
fizetést	14
érték	13
vérnyomásúaknál	13
tömeg	13
termete	13
nyugdíjak	13
iskolázottságúak	13
inflációt	13
fizetésért	13
béreket	13
beosztású	13
alkoholtartalmú	13
árfolyama	12
vízállása	12
színvonal	12
rangú	12
nyugdíjjal	12
létszámú	12

5.11. táblázat: Az *alacsony* melléknév leggyakoribb kollokációs párjai

5.3.3. A *magas* és az *alacsony* melléknevek kollokációinak a dominanciavizsgálata

Az 5.12. ábra a *magas* és az *alacsony* melléknevek dominanciamutatóit ábrázolja. A *hosszú-rövid* párral ellentétben ezeknek kevésbé szimmetrikus az eloszlásuk. Az ábrán +1-nél találhatóak azok a főnevek, amelyek kizárólag a *magas* melléknévvel, -1-nél pedig azok a főnevek, amelyek kizárólag az *alacsony* melléknévvel kombinálódnak. Láthatjuk, hogy azon főnevek aránya, amelyek kizárólag a *magas* kollokációiban fordulnak elő, alacsonyabb, illetve általánosságban is azt olvashatjuk le az ábráról, hogy az *alacsony* melléknév mellett sokkal többfajta főnév fordul elő. Ez nem jelenti azonban azt, hogy több kollokációja lenne az *alacsony* főnévnek, mindössze azt, hogy ezek a

kollokációk változatosabbak. Hasonló dominanciaeloszlást a *kis–kicsi* kapcsán láthattunk.

5.12. ábra: A magas és alacsony melléknevek dominanciavizsgálata

Kizárólag a *magas* melléknévvel szerepelnek az alábbi főnevek: *lázzal, férfi, láz, szárú, nyakú, hangon, üzemanyagárak*. Itt a MÉRET (pl. *magas férfi*) és a MÉRTÉK (pl. *magas láz*) melléknévi olvasatok jellemzőek. A kizárólag az *alacsony* melléknév mellett található csomópontok többsége MÉRTÉK olvasatot profilál: *vérnyomásúakat, hatékonyságú, költségvetésű, sorból, bérért, hatásfokú, bér, gázárak, hatékonysággal, hatékonysága, fizetésért, nyugdíjak, forgalmú*. A melléknévi olvasat mellett ezt a csoportot az is jellemzi, hogy a főnévi olvasatok közt magas a tulajdonnal, pénzzel kapcsolatos fogalmak (pl. *költségvetésű, bérért, bér, gázárak, fizetésért, nyugdíjak, forgalmú*) aránya.

A közös csoportban megjelennek már az élőlényt kifejező (pl. *lány, nő*) vagy konkrét dolgot megnevező főnevek (pl. *házak, ház*) is, de itt is a tulajdonnal kapcsolatos főnevek (pl. *árat, kamat, ára, kamatot, olajár, adók, költségekkel*) dominálnak.

5.4. A kollokációvizsgálat eredményeinek az összegzése

Az itt bemutatott gyakorisági vizsgálatok alátámasztják Arppe et al. (2010) azon feltevését, hogy a prototípusok nem feltétlenül esnek egybe a leggyakoribb használattal.

Ez az állítás különösen igaz a prototipikusan általános méretet megnevező dimenzionális melléknevekre (*nagy, kis, kicsi*). A *nagy* melléknév viszonylag kevés nem inherens méretet kifejező prototípusai közül egy, az *ember* fordul elő a gyakori kollokációk között. A *kis* melléknév gyakori kollokációi közt három prototipikus főnév található: *ország, ember, ház*. Ennek okát abban láthatjuk, hogy a prototípusok szembetűnő, könnyen előhívható fogalmak, így általában konkrét dolgok. A *nagy* és a *kis* melléknevek gyakori kollokációi azonban jellemzően absztrakt csomópontokra épülnek.

Más képet mutat azonban a *kicsi* melléknév kollokációs viselkedése. A *kicsi* melléknév gyakori kollokációiban jellemzően konkrét főneveket találunk, s gyakran előfordulnak a prototípusok is (pl. *ház, ember, ország, lány*). Ezek az eredmények arra engednek következtetni, hogy minél szűkebb egy dimenzionális melléknév használati köre, annál nagyobb valószínűséggel fordulnak elő a prototipikus példányok a gyakori használatban. Ezt a feltételezést támasztja alá a *hosszú–rövid* és a *magas–alacsony* melléknevek kollokációinak a vizsgálata is. Ezeket a dimenzionális mellékneveket a *kicsi* melléknévhez hasonlóan ritkábban használjuk. Emellett a jelentéshálók kiindulópontja nem az általános méretjelentés (*nagy–kis*), hanem a horizontális (*hosszú–rövid*), illetve vertikális (*magas–alacsony*) kiterjedés, amely már eleve beszűkíti a használati teret. Ennek megfelelően mindkét csoportban (vertikális és horizontális) gyakrabban megjelennek a prototípusjelölő főnevek (pl. *haj, ház, ember*), ami a konkrét főnevek arányának a növekedésével jár együtt.

Egy másik jellegzetességre is felfigyelhetünk: a gyakori használat hatása a prototípusokra a használati kör beszűkülésével növekszik. Tehát amit arányaiban gyakran használunk, az valóban beépülhet a prototípusok közé. Míg a *nagy* és a *kis* melléknevek prototípusai csak konkrét, méretjelölő főnevek, addig a *hosszú, rövid, magas, alacsony* melléknevek mellett megjelennek az időre (*idő, élet, szünet*) és mértékre (*ár, színvonal*) vonatkozó főnevek is, amelyek rendszerint a gyakorisági lista élén helyezkednek el.

A gyakorisági vizsgálatok egyik jelentősége, hogy az együttesen álló melléknév + főnév kombinációkról gyors áttekintést nyújtanak, illetve rámutatnak az adott nyelvben előforduló mintázatokra. Az ilyen elemzések segítséget jelenthetnek például nyelvoktatással foglalkozó munkák összeállításához. A dominanciamutató bevezetése a vizsgálatba olyankor lehet különösen hasznos, amikor két, hasonló jelentéssel

rendelkező melléknév kombinációs képességeit akarjuk összehasonlítani (*kis–kicsi*), vagy az ellentétpárokhoz tartozó jelentésmezőkről szeretnénk gyors áttekintést kapni.

A kollokációk dominanciavizsgálata nemcsak kijelöli a domináns kollokációkat, hanem segít azon kollokációk meghatározásában is, amelyek mindkét melléknév mellett jellemzőek. Fő értéke, hogy kijelöli azokat a melléknévi és főnévi olvasatokat is, amelyek az egyik vagy a másik dimenzionális melléknév mellett tipikusak. A *nagy* kollokációi esetében megfigyelhettük, hogy a melléknév MÉRTÉK és a JELENTŐSÉG olvasatai a dominánsak. Ezzel szemben a dominánsan a *kis* melléknévhez kapcsolódó kollokációk az IDŐ olvasatot hívják elő.

A *hosszú* és a *rövid* melléknevek kollokációi egyértelműen az IDŐ melléknévi olvasattal dominánsak. Itt a különbség nem a melléknévi érzetben, hanem a melléknévhez kapcsolódó főnévi olvasatban nyilvánul meg. A *hosszú* jellemzően időtartamra vonatkozó főnévi fogalmakkal (pl. *év, hónap, perc*) kollokál, míg a *rövid* a kommunikáció (pl. *észrevétel, összefoglaló, hír*) csoportjába tartozó entitások mellett domináns.

A *magas* és *alacsony* melléknevek kollokációikban tipikusan a MÉRTÉK melléknévi olvasatot profilálják. A két melléknév közti fő különbség itt is a domináns főnévi olvasatokban ragadható meg. A *magas* melléknévre nem jellemző, hogy tipikusan egy főnévi olvasatot preferálna (pl. *láz, kor, hang*), az *alacsony* ellenben jellemzően a tulajdon csoportjába tartozó főnevekkel (pl. *gázár, bér, fizetés*) kollokál.

Mindhárom melléknévpárra igaz, hogy a nem domináns kollokációk közt jellemzőbbek a konkrét főneveket tartalmazó szerkezetek (pl. *hosszú/rövid haj, nagy/kis fa, magas/alacsony nő*), illetve a méretre vonatkozó melléknévi olvasatok. Ezt azzal indokolhatjuk, hogy a dimenzionális melléknevek közös tulajdonsága, tehát az a közös pont, amely összeköti ezeket a mellékneveket, a méretjelentésük.

A gyakoriságokhoz kapcsolódó dominanciavizsgálat tehát rámutat néhány, az olvasatokkal kapcsolatos mintázatra. Az itt bemutatott olvasati minták azonban csak irányadók lehetnek, mivel az (akár melléknévi, akár főnévi) olvasatok pontos meghatározásához elengedhetetlen a szövegkörnyezet ismerete. A következő fejezet a dimenzionális melléknevek vizsgálatát ezen olvasatok meghatározásával egészíti ki.

6. A dimenzionális melléknevek olvasatkombinációs vizsgálata

A hatodik fejezet a dimenzionális melléknevek olvasatait vizsgálja, és az egyes főnévi érzetek köré csoportosítva mutatja be az eredményeket. Az olvasatvizsgálat célja, hogy a dimenzionális melléknevekkel alkotott kombinációkat szövegkörnyezetükben és olvasataik, nem pedig prototipikus jelentésük alapján vizsgálja. Ily módon lehetőség nyílik a poliszémikus olvasatok⁹ (pl. *nagy ember* [MÉRET, JELENTŐSÉG]; *hosszú út* [IDŐ, MÉRET]) elkülönítésére. A kollokációelemzés során erre ugyanis a szövegkörnyezet hiánya miatt nincs lehetőség.

A kollokációdominancia-vizsgálat során láthattuk, hogy számos olvasat csak az egyik vagy a másik melléknév mellett domináns. A *nagy* melléknév például gyakran a FOK-MÉRTÉK és a JELENTŐSÉG olvasatokat hívja elő, míg a *kis* jellemzően az IDŐ olvasatokkal kollokál. A fejezet célja, hogy ezeket az olvasatokat közelebbről is megvizsgálja, s átfogóbb képet rajzoljon a dimenzionális melléknevek tipikus érzeteiről. A melléknévi olvasatok feltérképezése mellett az is cél, hogy a kapcsolódó főnévi olvasatokat is megismerjük, s a dimenzionális mellékneveket kombinációikban elemezzük.

Az elemzési szövegkörnyezetet ± 20 szóban határoztam meg, amely legtöbbször elégséges volt az olvasatok megállapításához. A ritka kivételek esetén az MNSZ-ben visszakereshető egy adott kombináció. A *nagy* melléknév nagy gyakorisága miatt 1038 példában, míg a *kis*, *kicsi*, *hosszú*, *rövid*, *magas* és *alacsony* mellékneveket 512 környezetben kategorizáltam a 3. fejezetben bemutatott szempontok szerint.

Az olvasatvizsgálat eredményeinek az ismertetése során (6.1.–6.3) előbb bemutatom a kombinációknak a diskurzustémával összevetett, konkrét–absztrakt tengely menti eloszlását, majd a főnévi és a melléknévi érzetek bemutatása következik. Az olvasatkombinációs vizsgálat során az elsődleges szempont a gyakori mintázatok megismerése volt, ezért a 2%-nál ritkább érzetek nem szerepelnek önálló kategóriaként, azokat az EGYÉB címke alatt foglalom össze. A teljesen idiomatikus szókapcsolatokkal (pl. *nagy erővel keresik*, *kis híján*, *magas lóra ült*) az olvasatvizsgálat nem foglalkozik,

⁹ A dolgozat a fogalmakat mint az egyes kombinációkban előforduló olvasatokat vagy érzeteket kezeli, így e három kifejezés (*fogalom*, *olvasat*, *érzet*) a dolgozatban szinonimaként szerepel.

mert azokban nem határozhatók meg sem a dimenzionális melléknevek érzetei, sem a főnévi olvasatok.

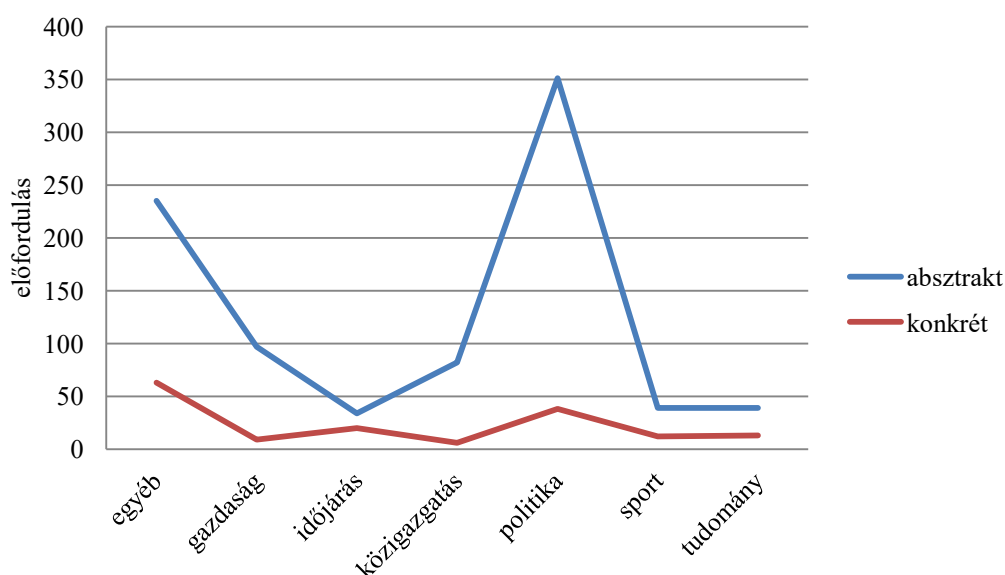
6.1. Az olvasatkombinációs vizsgálat eredményei: nagy, kis és kicsi

A 6.1. alfejezet a prototipikusan általános méretet meghatározó dimenzionális melléknevekkel (*nagy*, *kis*, *kicsi*) foglalkozik. Az olvasatvizsgálat eredményeinek a bemutatása két részben történik. Előbb bemutatom az egyes melléknevekhez kapcsolódó konkrét–absztrakt olvasatokat (6.1.1.1., 6.1.2.1., 6.1.3.1.) a diskurzustémákkal összevetve, majd részleteiben elemzem a melléknévi és a főnévi olvasatok eloszlását (6.1.1.2., 6.1.2.2., 6.1.3.2.). Az egyes melléknévi érzetek feltérképezését követően klaszteranalízis (6.1.1.3., 6.1.2.3., 6.1.3.3.) segíti az áttekintést és az összegzést.

6.1.1. A *nagy* melléknév olvasatai

6.1.1.1. A konkrét és absztrakt kombinációk a diskurzustémák tükrében

A diskurzustémák vizsgálata során a felállított hét csoport eloszlását a konkrét és absztrakt módosító szerkezetek viszonyában a 6.1. ábra ábrázolja.

6.1. ábra: A *nagy* kombinációiban előforduló diskurzustémák az absztrakt–konkrét kombinációk tükrében

A *nagy* melléknév kombinációiban a leggyakoribb diskurzustéma a politika (351 ef.), amelyet az egyéb (235 ef.), gazdaság (97 ef.) és közigazgatás (82 ef.) témakategóriák követnek. A ritkább témák közé tartozik a tudomány (39 ef.), a sport (39 ef.) és az időjárás (34 ef.). Minden kategóriában az absztrakt kombinációk jellemzőbbek. A kombinációk 84%-a absztrakt, és a melléknév + főnév pároknak mindössze 16%-a profilál konkrét fogalmat. A konkrét kombinációk aránya csak az időjárás kategóriájában haladja meg a 30%-ot (37%). Az időjárás ezért az egyetlen olyan kategória, amely a konkrét–absztrakt kombinációk szempontjából viszonylag semleges csoportot alkot. A sport, a tudomány és az egyéb kategóriákban a konkrét kombinációk 20–25% között mozognak. A gazdaság, a közigazgatás és a politika témák kombinációiban az absztrakt párok határozott dominanciája jellemző. A leggyakoribb kategória a politika témakörébe tartozó kombinációk csoportja. A 6.1. ábra jól illusztrálja, hogy e gyakori csoport egyértelműen az absztrakt kombinációkra épül, szemben az időjárás csoportjával, ahol az absztrakt és konkrét vonal legjobban megközelíti egymást. A továbbiakban ismertetett *nagy*-kombinációk tehát jellemzően a politika vagy a gazdaság témakörébe tartoznak, és tipikusan absztrakt fogalmakat profilálnak.

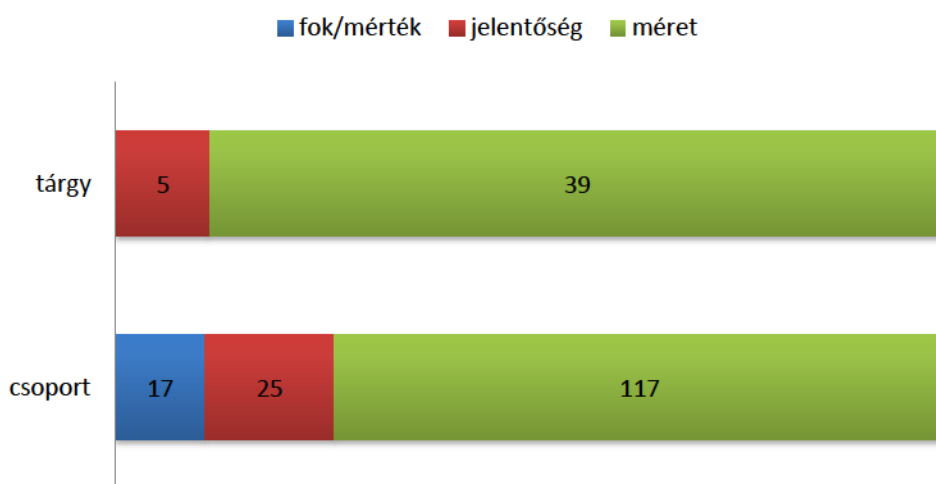
6.1.1.2. A melléknévi és a főnévi olvasatok eloszlása

A 26 főnévi olvasat közül 12 érzet bizonyult statisztikailag relevánsnak a *nagy* melléknév kombinációiban: TULAJDONSÁG, ÉRZÉS, TULAJDON, SZEMÉLY, KOMMUNIKÁCIÓ, ESEMÉNY, CSELEKVÉS, TÁRGY, CSOPORT, KOGNÍCIÓ, ÁLLAPOT és JELENSÉG. A 20 előfordulásnál ritkább (< 2%) kombinációkat nem tekintem statisztikailag mérvadónak, azok a VEGYES kategóriacímke alatt szerepelnek a vizsgálati eredményekben.

A *nagy* kombinációk esetében négy melléknévi érzet rajzolódik ki: a MÉRET, a FOK-MÉRTÉK és a JELENTŐSÉG mellett egy SEMLEGES kategória is szerepel. A SEMLEGES kategóriába azok a főnévi érzetek tartoznak, amelyek egyszerre több melléknévi érzethez is kapcsolódnak. A táblázatokban szereplő EGYÉB címke alatt azokat a melléknévi olvasatokat találhatjuk, amelyek kevesebb mint 2%-ban fordultak elő. Az alábbiakban az egyes melléknévi érzetekhez kötődő főnévi olvasatokat mutatom be példákon keresztül.

A MÉRET-központú főnévi érzetek a *nagy* + főnév kombinációkban: TÁRGY, CSOPORT

A MÉRET olvasat a dimenzionális melléknevek prototipikus érzete. A negyedik fejezetben láthattuk, hogy az adatközlők többsége a *nagy* melléknevet jellemzően konkrét, mérettel rendelkező entitásokkal köti össze. A gyakorisági eloszlások elemzése azonban rámutatott, hogy a legszembevetőbb olvasat nem mindig egyezik meg a leggyakoribb olvasattal. Ezt a tézist a *nagy* melléknév olvasatvizsgálata is alátámasztja, hiszen a MÉRET-központú melléknévi érzetek mindössze két főnévi olvasattal kombinálódnak, a TÁRGY és a CSOPORT kategóriájával. A két főnévi olvasatkategória eloszlását a 6.2. ábra szemlélteti.

6.2. ábra: A *nagy* melléknév MÉRET-központú kombinációi

TÁRGY

A TÁRGY főnévi olvasat viszonylag ritka, mindössze 44 kombinációban fordul elő, amelyből 39 kapcsolódik a MÉRET érzethez. A tárgyak tipikusan rendelkeznek térbeli kiterjedéssel, ezért várható, hogy a csoport jellemzően itt fordul elő (l. 1a–c).

- (1) (a) *nagy doboz*
- (1) (b) *nagy parkolóház*
- (1) (c) *nagy léggömb*

Öt alkalommal a TÁRGY a JELENTŐSÉG melléknévi érzettel kombinálódik. Az ilyen esetekben fontos volt a szövegkörnyezet ismerete, ahogy azt például az (1d) példa is szemlélteti:

- (1) (d) *1-es autó pontos másként az eredeti jármű gyári öntőformáit felhasználva . Pascal Gero több , mint 400 órát fordított a <nagy mű> létrehozására , a költségek pedig elérték a 40 ezer fontot , amiből már akár két vagy három igazi , nagyon*

A továbbiakban láthatjuk, hogy a *nagy* melléknévnek nem ritkán konkrét, kiterjedéssel rendelkező entitások esetében is a JELENTŐSÉG érzete profilálódik, holott ezeknek a méretük is szembetűnő lehet.

CSOPORT

A CSOPORT olvasat különbözik az általános méret asszociációntól. Egy adott csoport absztrakt méretét határozza meg, például pártokét, társaságokét, cégeket, ahogy azt az alábbi példákban is láthatjuk (2a–d).

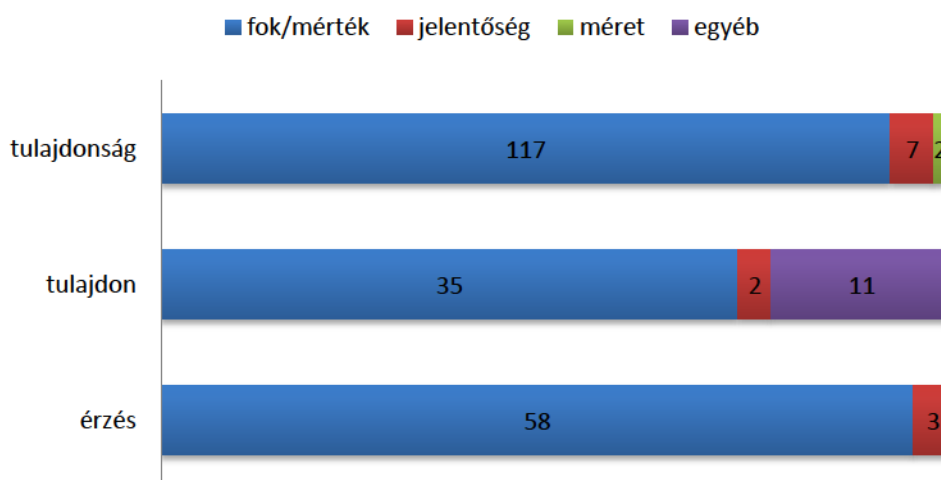
- (2) (a) *nagy szervezet*
(2) (b) *nagy cég*
(2) (c) *nagy párt*
(2) (d) *nagy szakszervezet*

Módszertani kérdés, hogy a CSOPORT kategóriájáról leválasszunk-e egy TÖMEG vagy TÖBBSÉG csoportot. Ebbe azok az olvasatok kerülnének, amelyekben az egyének száma áll a középpontban, s nem a csoport egységes volta. A dolgozatban végül a kategória egységes kezelése mellett döntöttem. Az eredmények klaszteranalízise során (6.1.1.3.) azonban figyelembe kell vennünk, hogy a CSOPORT főnévi olvasat esetén nem klasszikus értelemben vett méretjelentésről, hanem az egyedek sokasága által meghatározott méretről beszélünk.

A FOK-MÉRTÉK központú főnévi érzetek a *nagy* + főnév kombinációkban: TULAJDONSÁG, ÉRZÉS, TULAJDON

A *nagy* melléknév kollokációdominancia-vizsgálata során láthattuk, hogy a melléknév domináns kollokációiban (pl. *nagy szükség*, *nagy múltú*, *nagy bajban*, *nagy író*, *nagy biztonsággal*, *nagy melegben*, *nagy károkat*) jellemzően a FOK-MÉRTÉK vagy a JELENTŐSÉG melléknévi érzet profilálódik. Hasonló eredmény született a kombinációk elemzése során. A fogalomkombinációs vizsgálat emellett azt is megmutatja, hogy melyek azok a főnévi olvasatok, amelyek a fenti melléknévi érzeteket tipikusan előhívják.

A FOK-MÉRTÉK központú kombinációk közt jellemzően olyan fogalomkombinációkat találunk, mint a *nagy öröm*, *nagy lehetőség*, *nagy kiadás*. Ezekből három tipikusan FOK-MÉRTÉK központú főnévi olvasat rajzolódik ki: ÉRZÉS, TULAJDONSÁG és TULAJDON. A 6.3. ábra ezen olvasatok eloszlását szemlélteti a melléknévi olvasatok függvényében.

6.3. ábra: A *nagy* melléknév FOK-MÉRTÉK központú kombinációi

TULAJDONSÁG

Az ábrán látható három olvasatcsoport közül a TULAJDONSÁGOT kifejező főnevek a leggyakoribbak (127 ef.). A TULAJDONSÁG fogalomkategóriája valamely entitás karakterét konceptualizálja.

A *nagy* + TULAJDONSÁG fogalomkombinációk formai jellemzője, hogy tartalmaznak egy melléknévből (pl. *kompromisszumkész, valószínű, stabil, ostoba*) képzett főnevet, amely melléknévi tulajdonságnak a fokát vagy mértékét írja le a *nagy* melléknév (l. 3a–d).

- (3) (a) <*nagy kompromisszum*>-*készség*
- (3) (b) <*nagy valószínűséggel*> *sikerül majd eltávolítani*
- (3) (c) *ez elég <nagy stabilitást> mutat*
- (3) (d) *ez <nagy ostobaság>*

ÉRZÉS

Az ÉRZÉS olvasat 61 alkalommal fordul elő az adathalmazban. Az esetek 95%-ában FOK-MÉRTÉK olvasatot profilál. A *nagy* melléknévvel fokozott érzések között pozitív és negatív egyaránt előfordul, az eredmények alapján nem lehet iránydominanciát meghatározni (l. 4a–c).

- (4) (a) *nagy öröm*
- (4) (b) *nagy meglepetés*
- (4) (c) *nagy ijedtség*

TULAJDON

A három főnévi érzet közül a TULAJDON volt a legritkább (48 ef.), s ez az olvasat a legkevésbé tipikus a FOK-MÉRTÉK olvasatok között. A birtokolt entitás lehet kézzel fogható (pénz) vagy nem megtapintható (haszon). A leggyakoribbak a gazdasági szókincsből ismert fogalmak: *bevétel, fizetés, veszteség*. A *nagy* melléknév ezen olvasatkombinációkban a birtokolt entitás mennyiségét határozza meg mértékként (l. 5a–b).

- (5) (a) *nagy haszon*
- (5) (b) *nagy kiadás*

A MENNYISÉG olvasat szintén előfordult a tulajdönt megnevező fogalmak mellett, azonban kizárólag a *pénz* főnév mellett fordult elő (l. 5c–d). Mivel ez az érzet kevesebb mint 2%-ban fordult elő, ezért az EGYÉB kategóriában szerepel.

- (5) (c) <*nagy pénzeket*> vett fel
- (5) (d) *nagy pénzeket költött ruhákra*

A JELENTŐSÉG-központú főnévi érzetek a *nagy* + főnév kombinációkban:
CSELEKVÉS, KOMMUNIKÁCIÓ, ESEMÉNY, SZEMÉLY

A JELENTŐSÉG melléknévi érzet körül négy főnévi olvasat található: CSELEKVÉS, KOMMUNIKÁCIÓ, ESEMÉNY, SZEMÉLY. Az ide tartozó főnevek kétfélék: az egyik csoportba azokat az olvasatokat soroljuk, amelyek absztrakt fogalmakat profilálnak. Jellemzően a CSELEKVÉS, KOMMUNIKÁCIÓ és ESEMÉNY főnévi olvasatok tartoznak ide. Konkrét fogalmak ritkábban jelennek meg, s jellemzően a SZEMÉLY főnévi olvasatokban profilálódnak.

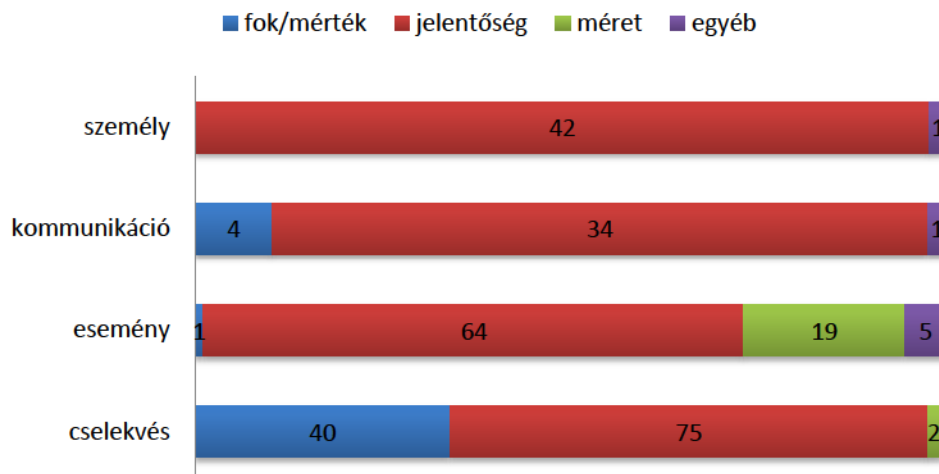
CSELEKVÉS

A 6.4. vonaldiagramból leolvashatjuk, hogy a négy főnévi olvasat közül a CSELEKVÉS kombinálódik legtöbbször a JELENTŐSÉG melléknévi érzettel. Összesen 115 alkalommal fordul elő az alkorpuszban, ebből 75 alkalommal a JELENTŐSÉG kategóriában profilál. A JELENTŐSÉG kategória olyan alkategóriákat foglal magában, mint például a FONTOSSÁG, a KOMOLYSÁG és a KÖZPONTÚSÁG. A különböző JELENTŐSÉG érzetek gyakran a főnévi töben megjelenő ige jelentésén alapulnak (l. 6a–c).

- (6) (a) *nagy üzletkötés*
- (6) (b) *nagy gesztus*
- (6) (c) *nagy szerep*

A CSELEKVÉS ritkábban FOK-MÉRTÉK olvasatokkal is kombinálódik (l. 6d–e):

- (6) (d) *nagy pusztítás*
- (6) (e) *nagy nyüzsgés*

6.4. ábra: A nagy melléknév JELENTŐSÉG-központú kombinációi

KOMMUNIKÁCIÓ

A KOMMUNIKÁCIÓ olvasattípus kevésbé gyakori, összesen 39 alkalommal fordul elő az alkorpuszban. Szinte kizárólag a JELENTŐSÉG melléknévi érzettel kombinálódik. Ezekben a kombinációkban a *nagy* központiséget, jelentőséget, prominenciát fejez ki (l. 7a–c).

- (7) (a) *nagy téma*
- (7) (b) *nagy elismerés*
- (7) (c) *a kis hír előtt a <nagy hír>*

ESEMÉNY

Az események dominánsan JELENTŐSÉG-központúak. 64 alkalommal profilálódnak ebben a dimenzióban (l. 8a–c), 19 alkalommal pedig a MÉRET olvasattal kombinálódnak (l. 8d–e).

- (8) (a) *nagy átalakulást*
- (8) (b) *nagy lépés*
- (8) (c) *nagy eredmény*
- (8) (d) *nagy találkozója*
- (8) (e) *nagy fesztiválon*

Bizonyos esetekben nehéz eldönteni, hogy egy adott kombináció milyen olvasattal rendelkezik, ilyenkor kiemelt szerepe volt a bővített kontextus ismeretének. A 8d–e példák szemléltetik, hogy gyakran a MÉRET mellett a JELENTŐSÉG olvasat is lehetséges. A kontextusból azonban kiderül, hogy az esemény méretét a résztvevők alapján jelöli nagynak a kombináció (l. 8f–g).

- (8) (f) *Hatvani Tóth Erika Civil szervezetek találkozója A Civiláda 99 a negyedik ilyen <nagy találkozója> a magyarországi civil szervezeteknek , akik helyzetüket , eredményeiket mutatják be . 50 standon 250 szervezet kapott helyet a Pesti*
- (8) (g) *Ez Párizs - Dakar - Kairó , tehát ez a hivatalos neve . Párizsban kezdődik egy <nagy fesztiválon> , ez egy három órás felvonulás lesz a belvárosban , mintegy 400 jármű , az egész mezőny vonul fel .*

SZEMÉLY

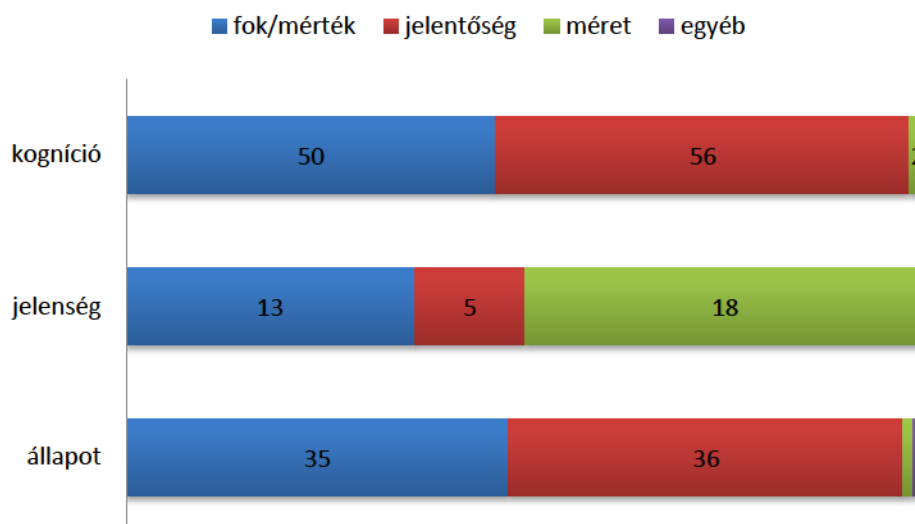
A SZEMÉLY kategória mindössze 43 alkalommal fordult elő az alkorpuszban. Ez viszonylag kis számnak tekinthető, figyelembe véve, hogy a dimenzionális melléknevek vizsgálatát a kutatások tipikusan – a TÁRGY és a DOLOG kategória mellett – erre a kategóriára építik. Ez az egyetlen olyan kategória a JELENTŐSÉG-központú csoportban, amely jellemzően konkrét kombinációkat tartalmaz. Az eredmények összhangban vannak a kollokációvizsgálat során levont következtetésekkel: az olvasat a MÉRET dimenzióban a vártnál jóval ritkábban profilál (l. 9a–d).

- (9) (a) *Kohl, a <nagy kancellár>*
- (9) (b) *a <nagy nyelvújító> Kazinczy Ferenc*
- (9) (c) *portrék a magyar kultúra <nagy alakjairól>*
- (9) (d) *<nagy ember> a cég hierarchiáján*

Ahogy a 9a és 9d példákban megfigyelhetjük, a JELENTŐSÉG kategóriáján belül a *nagy* melléknév gyakran autoritást fejez ki.

A SEMLEGES főnévi érzetek a *nagy* + főnév kombinációkban: ÁLLAPOT, JELENSÉG, KOGNÍCIÓ

A SEMLEGES kategória azokat az olvasatokat tömöríti, amelyek nem tartoznak tipikusan egy melléknévi érzet körébe sem. Ilyen a KOGNÍCIÓ, az ÁLLAPOT és a JELENSÉG kategóriája. Ezen olvasatok eloszlását az adathalmazban a 6.5. ábra szemlélteti.

6.5. ábra: A *nagy* melléknév semleges kombinációi

KOGNÍCIÓ

A KOGNÍCIÓ olvasatba 106 főnév tartozik. Az esetek felében a FOK-MÉRTÉK, a másik felében pedig a JELENTŐSÉG melléknévi érzettel társult. A kategorizáció során fontos volt a tágabb szöveggörnyezet hozzáférhetősége a pontos kódoláshoz. A FOK-MÉRTÉK olvasatok gyakran fordultak elő negatív kontextusban (l. 10a–b):

- (10) (a) *<nagy hideg> miatt (...) nincs áram*
 (10) (b) *elég <nagy bizonytalanság> van*

A 10c és d példákban a JELENTŐSÉG olvasaton belül a fontosságot profilálja a *nagy* melléknév.

- (10) (c) *az összes <nagy világnézet> (...) morálisan összeomlott*
 (10) (d) *az utóbbi 10–15 év <nagy felfedezése>*

ÁLLAPOT

A KOGNÍCIÓ kategóriájához hasonlóan az ÁLLAPOT főnévi olvasat is két csoporttal fordul elő: a FOK-MÉRTÉK és a JELENTŐSÉG melléknévi érzetekkel. A *nagy* melléknév FOK-MÉRTÉK olvasatai az ÁLLAPOT kategóriájában közel állnak a KOGNÍCIÓ csoportjához, hiszen mindkét esetben mentális állapotról beszélünk. A szövegkörnyezet segítségével azonban könnyen eldönthető, melyik csoportba tartoznak a főnevek.

Mindkét melléknévi olvasat gyakran fordul elő valamilyen problémának a megfogalmazása során, de míg a FOK-MÉRTÉK kategóriájában a probléma mértéke erősödik (l. 11a–b), addig a JELENTŐSÉG olvasatokban egy adott állapot fontossága profilálódik (l. 11c–d).

- (11) (a) *a csoport munkájára igen <nagy igény> volt*
- (11) (b) *türelmetlenség igen <nagy felfordulást> okozott*
- (11) (c) *a területi kiterjedése volt <nagy baj>*
- (11) (d) *ez a történelem <nagy leckéje>*

JELENTŐSÉG

A feldolgozott adathalmazban a JELENTŐSÉG főnévi olvasat viszonylag ritkán (36. ef.) fordul elő. A fent bemutatott két semleges érzettel ellentétben ez az olvasat a FOK-MÉRTÉK (13 ef.) mellett a MÉRET (18 ef.) érzettel kombinálódik. Mindkét csoportban gyakoriak az időjárással kapcsolatos fogalmak (l. 12a–c).

MÉRET olvasatok:

- (12) (a) *<nagy pelyhekben> esik a hó*
- (12) (b) *<nagy hó> esett le*

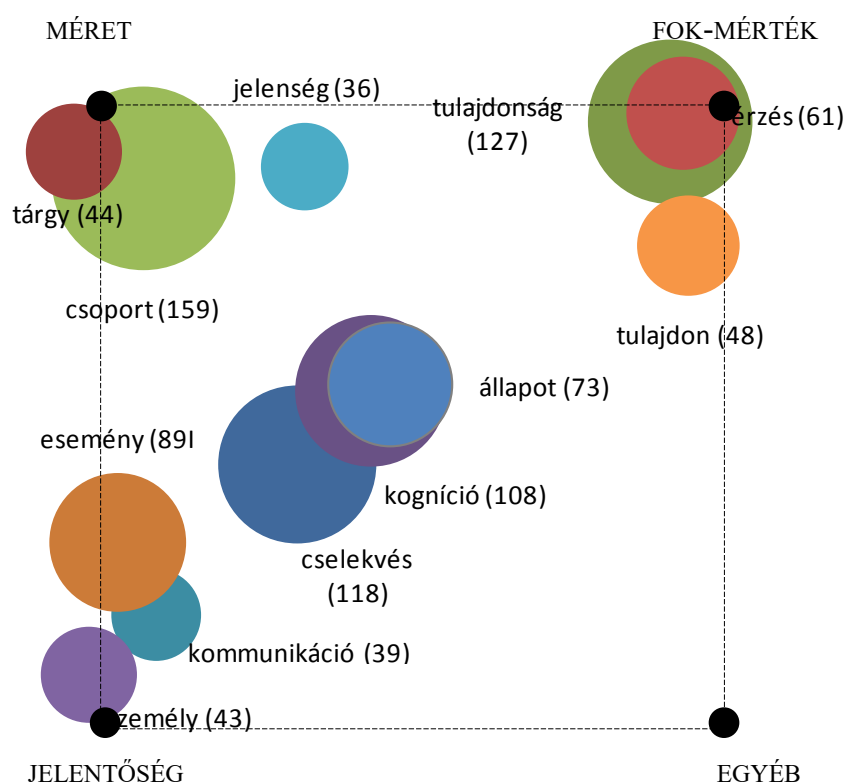
FOK-MÉRTÉK olvasatok:

- (12) (c) *nagy tűz*
- (12) (d) *nagy árvíz*
- (12) (e) *nagy kitörés*

A 12a és b példákban a *nagy* melléknév egy adott jelenség végső méretét profilálja, míg a 12c–e példákban a változás folyamatát konceptualizálja.

6.1.1.3. A *nagy* melléknév olvasatkombinációinak klaszteranalízise

A klaszteranalízis (l. 6.6. ábra) célja, hogy összefoglalja a fent bemutatott olvasatkorrelációkat, s megjelenítse őket egy átlátható formában. Az ábrán látható téglalap négy szöge a négy melléknévi olvasatot (MÉRET, FOK-MÉRTÉK, JELENTŐSÉG, EGYÉB) jelöli. A tizenkét kör a tizenkét főnévi olvasatot reprezentálja. A körök sugara egyenesen arányos az adott főnévi olvasat előfordulási gyakoriságával.

6.6. ábra: A *nagy* melléknév kombinációinak klaszteranalízise

A 6.6. ábrán látszik, hogy a TÁRGY és a CSOPORT főnévi olvasatok jellemzően a *nagy* melléknév MÉRET érzetével kombinálódnak. Szintén látható, hogy a JELENTŐSÉG olvasat a MÉRET és a FOK-MÉRTÉK érzetek között helyezkedik el. A FOK-MÉRTÉK érzet körül három főnévi olvasat csoportosul: az ÉRZÉS, a TULAJDON és a TULAJDONSÁG, amelyek közül a TULAJDON a legkevésbé FOK-MÉRTÉK központú. A SZEMÉLY főnévi olvasatok – az előfeltevéstől eltérve – a JELENTŐSÉG-központú érzettel kombinálódnak a

leggyakrabban. Szintén JELENTŐSÉG-központú az ESEMÉNY és a KOMMUNIKÁCIÓ olvasat. Bár kevésbé tipikus tag, de ide tartozik a CSELEKVÉS olvasat is. A SEMLEGES olvasatok (KOGNÍCIÓ, JELENSÉG, ÁLLAPOT) az ábra középpontja körül tömörülnek, jelölve, hogy több melléknévi érzet mellett is gyakoriak.

Áttekintve a teljes eloszlást megállapíthatjuk, hogy a *nagy* melléknév prototipikus melléknévi érzete, a MÉRET, közel sem a leggyakoribb. A CSOPORT kategóriája a MÉRET érzet legnagyobb csoportja. Fentebb már rámutattam, hogy ez a méretjelentés eltér az általános mérettől. Nem egy entitás fizikai kiterjedésére vonatkozik, hanem egy entitáscsoport (pl. párt, csapat) méretét határozza meg. Megfontolandó ezért a további kutatások során e csoport külön kezelése.

6.1.2. A *kis* melléknév olvasatai

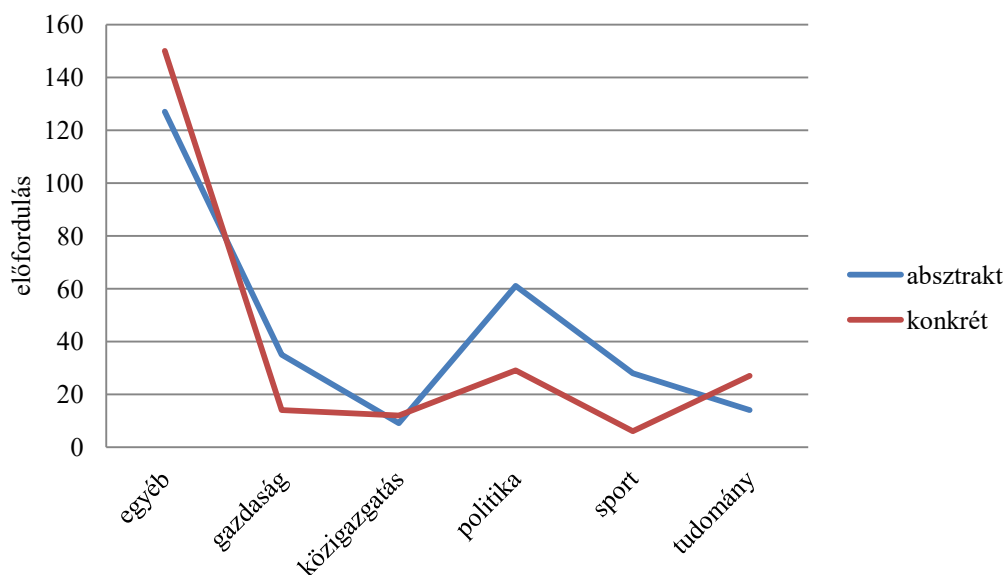
A *kis* melléknév fogalomkódolása 512, véletlenszerűen kiválasztott *kis* + főnév kombináció kézi elemzését foglalja magában. Ahogy a *nagy* melléknév esetében, az elemzés itt is szövegkörnyezetben történt, amelyet a kombináció körüli ± 20 szó tett ki

A 6.1.2.1. alfejezet az absztrakt–konkrét tengely menti eloszlást tárgyalja a diskurzustémák tükrében. A 6.1.2.2. alfejezet részletes áttekintést nyújt a tipikus melléknévi és főnévi olvasatokról. A *kis* melléknévhez kapcsolódó melléknévi és főnévi olvasatok kombinációs tulajdonságait a 6.1.2.3. alfejezetben klaszteranalízis segítségével foglalom össze.

6.1.2.1. A konkrét és absztrakt kombinációk a diskurzustémák tükrében

A kollokációvizsgálat során láhattuk, hogy a *kis* melléknév mellett gyakoribbak a konkrét fogalmak, mint a *nagy* melléknév kollokációi között. Pontosabb képet az eloszlásról azonban csak a kézzel kódolt fogalomkombinációs elemzéssel kaphatunk, amelynek eredményeit a 6.7. ábra szemlélteti.

A *kis* melléknév kombinációinak a nagyobb része, 54%-a absztrakt fogalmat (274 ef.), míg a kombinációk 46%-a (238 ef.) konkrét fogalmat nevez meg. A *nagy* melléknév kombinációival ellentétben tehát a *kis* kombinációira nem jellemző az absztrakt párok kiemelkedő dominanciája.

6.7. ábra: A *kis* kombinációiban előforduló diskurzustémák az absztrakt–konkrét kombinációk tükrében

A *kis* kombinációi között az egyéb (127 ef.) mellett a leggyakoribb kategória, ahogy a *nagy* + főnév párok esetében is, a politika (90 ef.). A gazdaság csoportjába 49, a tudomány csoportjába 41 kombináció tartozik. Ritkábban társult a melléknév a sport (34 ef.), illetve a közigazgatás (21 ef.) kategóriájába tartozó főnevekkel. Az időjárás témája, annak elenyésző előfordulása miatt, nem szerepel külön kategóriaként.

Míg a *nagy* esetében egy olyan diskurzustéma sem volt, amelyben többségben lett volna a konkrét kombinációk aránya, addig a *kis* melléknév esetében három ilyen kategória is van: a tudomány (66%), az egyéb kombinációk (54%) és a közigazgatás (57%) kategóriája. Absztrakt fogalmakat profiláló kategóriának tekinthető a nagy arányban absztrakt kombinációkat tartalmazó gazdaság (72%), politika (68%) és sport (83%) csoportja.

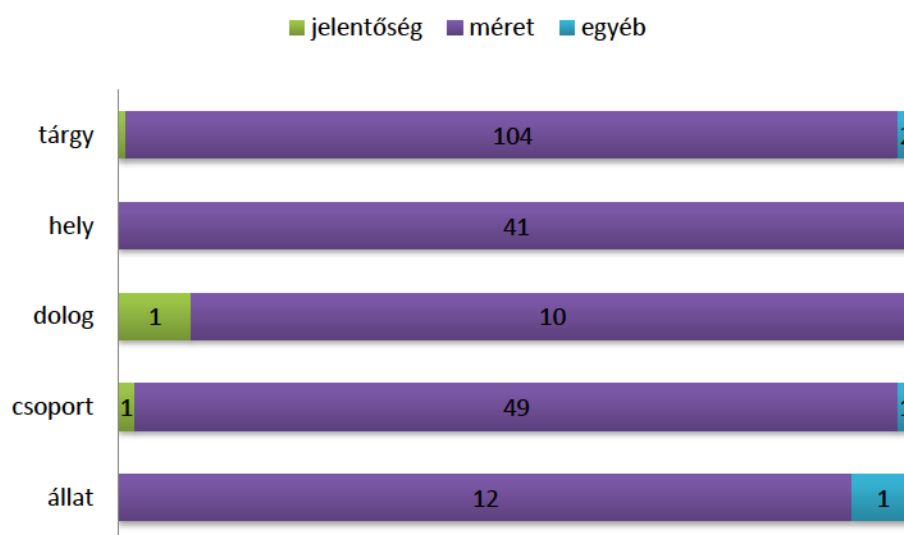
Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a diskurzustémákat a *nagy* melléknév elemzése alapján határoztam meg, majd tartottam meg a vizsgálat teljes terjedelmére, hogy az egyes dimenzionális mellékneveknél kapott eredményeket egymással összefüggésben lássuk. Emiatt lehet itt viszonylag nagy az egyéb kategória elemeinek a száma.

6.1.2.2. A melléknévi és főnévi olvasatok eloszlása

Az alábbiakban a melléknévi és főnévi olvasatok eloszlását ismertetem a *kis* + főnév kombinációkban. A 26 főnévi érzet közül a következő 15 bizonyult statisztikailag relevánsnak: TÁRGY, HELY, SZEMÉLY, ÉTEL, ÁLLAT, DOLOG, CSOPORT, CSELEKVÉS, ÉRZÉS, TULAJDON, KOGNÍCIÓ, TULAJDONSÁG, IDŐ, ESEMÉNY és KOMMUNIKÁCIÓ. A 10 előfordulásnál ritkább (< 2%) kombinációkat nem tekintem statisztikailag mérvadónak, ezért azok a továbbiakban a VEGYES kategóriacímke alatt szerepelnek a vizsgálati eredményekben.

A 6.1.2.2. alfejezet az egyes főnévi érzeteket a melléknévi olvasatok köré csoportosítva mutatja be. A *kis* kombinációk esetében öt melléknévi érzet gyakori: a MÉRET, az IDŐ, a FOK-MÉRTÉK és a JELENTŐSÉG mellett egy SEMLEGES kategória is szerepel. A SEMLEGES kategóriába azok a főnévi érzetek tartoznak, amelyek több melléknévi érzethez is kapcsolódnak. A táblázatokban szereplő EGYÉB címke alatt azokat a melléknévi olvasatokat találhatjuk, amelyek kevesebb mint 2%-ban fordultak elő.

A MÉRET-központú főnévi olvasatok a *kis* + főnév kombinációkban: TÁRGY, HELY, DOLOG, CSOPORT, ÁLLAT

6.8. ábra: A *kis* melléknév MÉRET-központú kombinációi

A MÉRET kategóriába tartozó *kis*-érzetekkel öt főnévi olvasat kombinálódik gyakran. Ezek a kombinációk szinte kizárólag ezt a melléknévi *kis* olvasatot profilálják. A leggyakoribb főnévi olvasat a TÁRGY, amelyet a CSOPORT, a HELY, valamint a ritkább ÁLLAT és DOLOG kategóriák követnek a gyakorisági sorrendben. Eloszlásukat a 6.8. ábra szemlélteti.

TÁRGY

A TÁRGYat megnevező főnevek gyakoriak az adathalmazban, a *kis* melléknévvel 106-szor kombinálódnak. Ezekben a szerkezetekben a *kis* melléknév jellemzően (104 alkalommal) valamilyen ember által létrehozott dolognak a méretét határozza meg (l. 13a–d).

- (13) (a) *kis zsebbel*
- (13) (b) *városfal <kis tornyokkal>*
- (13) (c) *hordozható <kis laboratóriumukkal>*
- (13) (d) *Van egy <kis házam> a Balatonon*

DOLOG

A DOLOG olvasat a TÁRGYhoz képest viszonylag ritka. Összesen tízszer fordul elő ebben a kombinációban. Ahogy a 14a–c példákból is kitűnik, ezekben a kombinációkban a *kis* melléknév valamilyen természeti képződmény méretét határozza meg.

- (14) (a) *kis sziget*
- (14) (b) *kis csónakázótó*
- (14) (c) *kis vízmosásban*

HELY

A legtisztábban MÉRET-központú kategória a HELY. Összesen 41 alkalommal fordul elő az alkorpuszban, s minden esetben a MÉRET érzetet profilálja. Szintén MÉRET-központú kategória a CSOPORT (51 ef.). A két kategória szövegkörnyezet nélkül gyakran tartalmazhat nehezen elkülöníthető szerkezeteket. Például a *kis falu* kombinációt szövegkörnyezettől függetlenül értelmezhetjük helyként és csoportként is. A HELY főnévi olvasatba azokat a fogalmakat soroltam, amelyek esetében az entitás méretéről,

kiterjedéséről van szó (l. 15a–c), a CSOPORT kategóriába pedig azokat, amelyekben a *kis* melléknév egy közösség méretére vonatkozik (l. 16a–b).

- (15) (a) *Mohács térségében akad már olyan <kis falu> , ahol az ingatlanok közel fele külföldi állampolgárok tulajdonában van*
- (15) (b) *A harmadikba a <kis államokat> (Ciprus , Észtország , Lettország stb.) sorolták , amelyek nem oszthatók régiókra*
- (15) (c) *szükséges -e egy ilyen <kis területen> ennyi légikikötőt*

CSOPORT

A CSOPORT kategóriája a HELY olvasaton kívül közel állhat a TÁRGY kategóriájához is. Például a *kis iskola* kombináció a 16c példában egy tárgy méretére vonatkozik, míg a 16d példában a közösség méretére.

- (16) (a) *Kolozsváron a Mező utca 104. szám alatt ünnepélyes keretek közt átadták az átfogó programjuk keretében 1991 óta Erdélyben létrehozott századik <kis céget> . A négy embernek munkát adó asztalosműhely kezdetben a szakma kisebbfajta munkáit vállalja el*
- (16) (b) *Tapasztalataimat nehéz összefoglalni , mégis meg kell osztanom néhányat . Egy <kis népet> , ha kitartartó , ismeri kultúráját , történelmét , gyökereit , semmilyen hatalom nem tudja megtörni , beolvasztani*
- (16) (c) *<kis iskola> volt, csak két tanterme és egy irodája volt (saját példa)*
- (16) (d) *A <kis iskolának> csak nyolc diákja van*

ÁLLAT

A DOLOG kategóriája mellett az ÁLLAT is viszonylag ritkán fordul elő a kiválasztott adathalmazban (13 ef.). Egy kivétellel (*kis állatkák* – FIATALSÁG) a MÉRET érzettel kombinálódik (l. 17a–c).

- (17) (a) *kis négylábút*
- (17) (b) *kis lények*
- (17) (c) *kis bölömbikát*

A FOK-MÉRTÉK központú főnévi olvasatok a *kis* + főnév kombinációkban: ÉRZÉS, TULAJDON, TULAJDONSÁG

Három főnévi olvasat párosul a *kis* melléknév FOK-MÉRTÉK érzetéhez: az ÉRZÉS, a TULAJDON és a TULAJDONSÁG.

6.9. ábra: A *kis* melléknév FOK/MÉRTÉK központú kombinációi

ÉRZÉS

AZ ÉRZÉS olvasat a leggyakoribb, összesen 36 alkalommal kombinálódik a *kis* melléknévvel, és jellemzően a FOK-MÉRTÉK érzettel alkot kombinációt (33 ef.). A főnév gyakran egy érzést kifejező igei vagy melléknévi fogalmat inkorporál, amely érzésnek a mértékét a *kis* melléknév a skála alsó részén helyezi el (l. 18a–c).

- (18) (a) *kis meglepetést*
- (18) (b) *kis riadalmat*
- (18) (c) *kis vidámságot*

TULAJDON

A TULAJDON olvasat hasonló gyakorisággal fordul elő, s kizárólag a FOK-MÉRTÉK érzettel kombinálódik. (33 ef.). A *kis* melléknév a kombinációkban szereplő főnév, tipikusan valamilyen (pénz)összeg mértékét határozza meg (l. 19a–c).

- (19) (a) *kis összegekkel*
 (19) (b) *kis ráfordítással*
 (19) (c) *kis önrésszel*

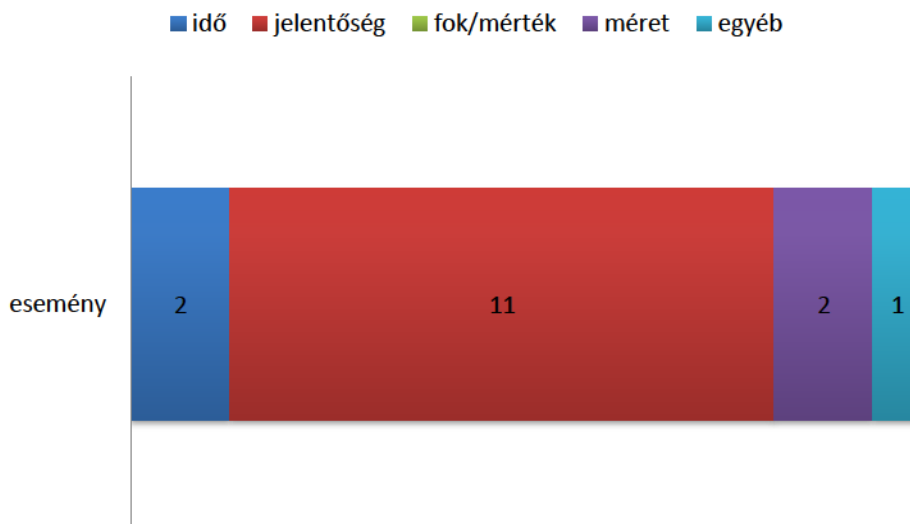
TULAJDONSÁG

A TULAJDONSÁG olvasat 22 alkalommal fordul elő, amelyből 18-szor a FOK-MÉRTÉK érzettel kombinálódik. A *kis* melléknév egy, a főnév által profilált tulajdonság fokát vagy mértékét helyezi el a skála alsó részén (l. 20a–c).

- (20) (a) *kis nárcizmus*
 (20) (b) *kis rendellenesség*
 (20) (c) *kis humorérzéke*

A JELENTŐSÉG-központú főnévi olvasatok a *kis* + főnév kombinációkban: ESEMÉNY

Tipikusan a JELENTŐSÉG kategóriáját előhívó kombináció a *kis* melléknév mellett csak az ESEMÉNY volt. Ahogy a 6.10. ábrán is láthatjuk, mindössze 11 alkalommal fordult elő a vizsgált adatmintában ez az olvasat.

6.10. ábra: A *kis* melléknév JELENTŐSÉG-központú kombinációi

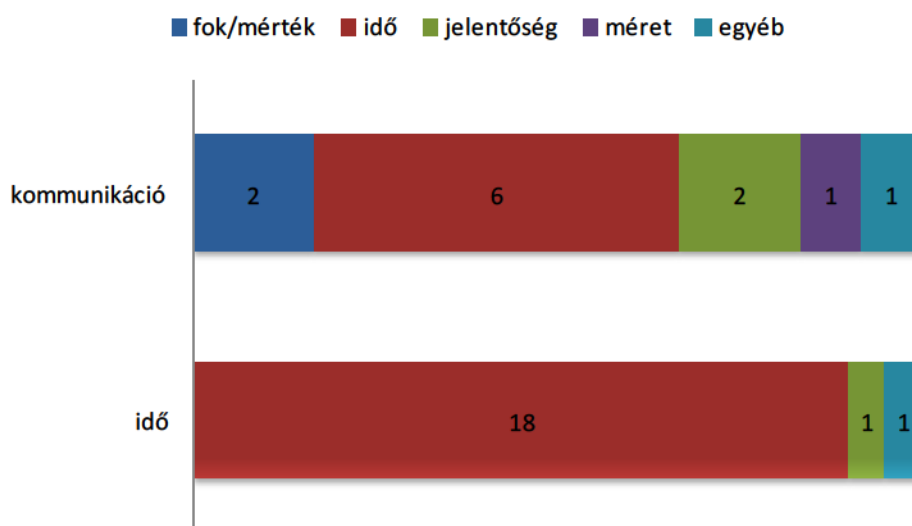
ESEMÉNY

Az ESEMÉNY kategóriája viszonylag egynemű, a főnévi tag gyakran igei alapú (*koccan, lép*). Az ESEMÉNY olvasat ritkábban előfordul IDŐ (pl. *kis műsorával*) és MÉRET (pl. *kis esten*) érzetekkel is. A JELENTŐSÉG olvasatra példák a 21a–c kombinációk.

- (21) (a) <*kis koccanás*> történt
(21) (b) az üzem közelgő avatása <*kis lépés*> az országnak
(21) (c) az osztályban rendezett <*kis ünnepségen*>

Az IDŐ-központú főnévi olvasatok a *kis* + főnév kombinációkban: KOMMUNIKÁCIÓ, IDŐ

Az IDŐ érzethez két főnévi olvasat: a KOMMUNIKÁCIÓ (6 ef.) és az IDŐ (18 ef.) tartozik.

6.11. ábra: A *kis* melléknév IDŐ-központú kombinációi

IDŐ

Az IDŐ kategóriája jóval homogénebb. Mind a főnevek, mind a vizsgált melléznevek rendelkeznek IDŐ olvasattal, s ezek, ahogy azt a *nagy* esetében már megfigyelhettük, előhívják egymást (l. 22a–c).

- (22) (a) *pedig csak egy* <*kis szünetre*> *lenne szüksége*
(22) (b) *az agynak már kell egy* <*kis pihenő*>

(22) (c) *azt a <kis szabadidőmet>*

KOMMUNIKÁCIÓ

A KOMMUNIKÁCIÓ főnévi olvasat tipikusan az IDŐ érzettel kombinálódik (l. 23a–c), de ritkábban más melléknévi érzetekkel is előfordul. A 23d példában így FOK-MÉRTÉK érzettel, míg a 23e példában a JELENTŐSÉG kategóriájával.

(23) (a) *<kis monológjában> kifejtí*

(23) (b) *kis interjút*

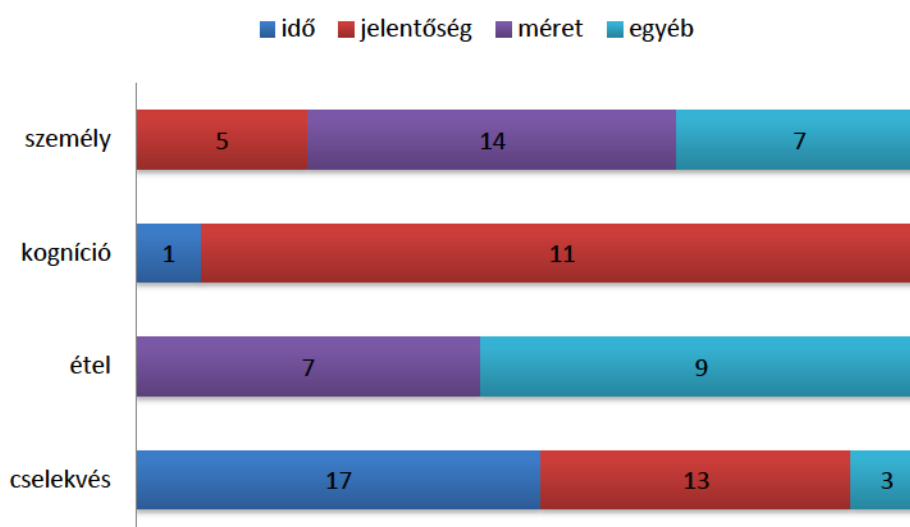
(23) (c) *kis magyarázattal*

(23) (d) *kis mentegetőzéssel*

(23) (e) *kis hazugságok*

A SEMLEGES főnévi olvasatok a *kis* + főnév kombinációkban: CSELEKVÉS, ÉTEL, KOGNÍCIÓ, SZEMÉLY

Négy főnévi olvasat nem kombinálódik tipikusan egyik melléknévi érzettel sem: a CSELEKVÉS, az ÉTEL, a KOGNÍCIÓ és a SZEMÉLY. A leggyakoribb a három érzet közül a CSELEKVÉS (50 ef.), melyet a 34 alkalommal előforduló KOGNÍCIÓ, a 33-szor előforduló SZEMÉLY és a ritkább ÉTEL (16 ef.) olvasat követ. A SEMLEGES olvasatok eloszlását a 6.12. ábra szemlélteti.

6.12. ábra: A *kis* melléknév semleges kombinációi

CSELEKVÉS

A CSELEKVÉS főnévi olvasat két érzettel is előfordul: az IDŐ érzet mellett 17 alkalommal, a JELENTŐSÉG érzet mellett pedig 13 alkalommal. Az 24a–b példában a *kis* melléknév a változás mértékét határozza meg egy változással járó cselekvés esetében. Az IDŐ olvasatokkal kombinálódva ezzel szemben egy adott cselekvés idejét adja meg (l. 24c–d). A 24e–f kombinációkban a *kis* melléknév egy cselekvés fontosságát, jelentőségét határozza meg.

- (24) (a) *kis átalakítás*
- (24) (b) *kis módosítás*
- (24) (c) *kis pepecselésre*
- (24) (d) *kis lazításra*
- (24) (e) *kis lépést*
- (24) (f) *kis lopások*

ÉTEL

Az ÉTEL olvasat leggyakrabban a MÉRET érzet mellett fordul elő (l. 25a–b), de kombinálódik a MENNYISÉG érzettel is (l. 25c–d). Mivel a MENNYISÉG érzet viszonylag ritka volt a teljes korpuszban, ezért az EGYÉB kategóriában szerepel. Egyik tipikus előfordulása az ÉTEL kategóriája.

- (25) (a) *kis pizzában*
- (25) (b) *kis adagokat*
- (25) (c) *kis varázsszer*
- (25) (d) *kis csoki*

KOGNÍCIÓ

A KOGNÍCIÓ olvasat két melléknévi érzettel kombinálódik, hasonló gyakorisággal: a FOK-MÉRTÉK érzet mellett 12 alkalommal (l. 26a–b), a JELENTŐSÉG érzet mellett pedig 11 alkalommal (l. 26c–d) fordul elő az alkorpuszban.

- (26) (a) *kis gondot*
- (26) (b) *kis fejtörést*

- (26) (c) *kis kérdés*
 (26) (d) *kis emlék*

SZEMÉLY

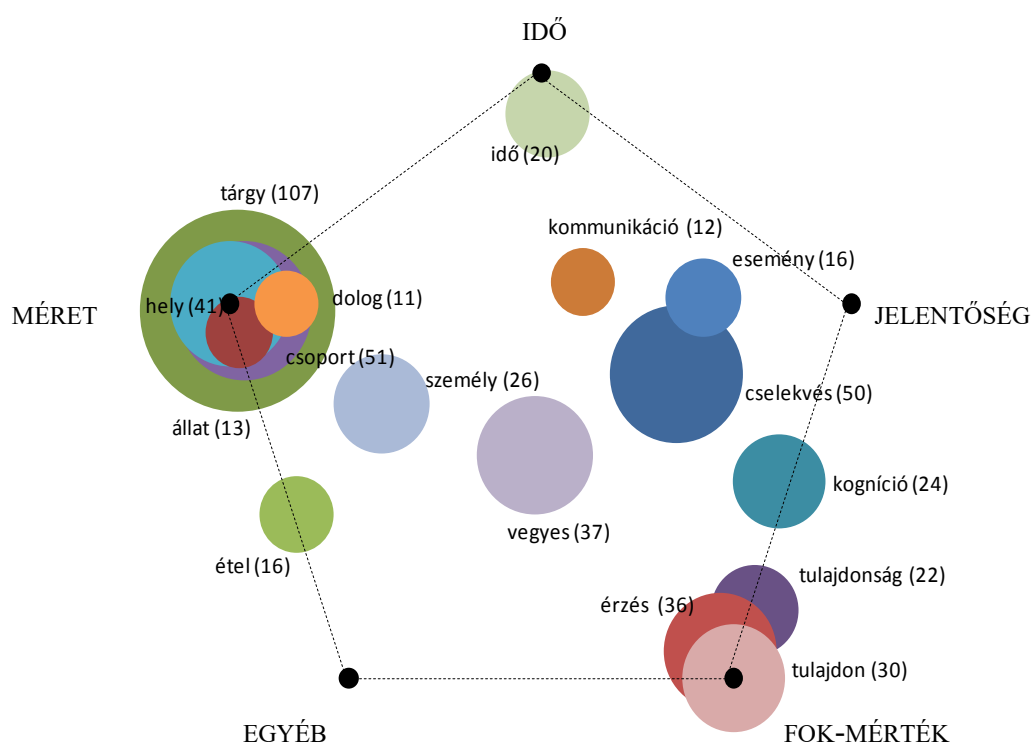
A SZEMÉLY főnévi olvasat három csoportban is előfordul: a JELENTŐSÉG érzet mellett mindössze 5 alkalommal (l. 27a), a MÉRET érzet mellett 14 alkalommal (l. 27b–c), az EGYÉB csoportban (l. 27d) pedig 7-szer fordul elő. Ez utóbbi csoportban jellemzően a FIATALSÁG érzettel kombinálódik.

- (27) (a) *kis ember*
 (27) (b) *kis öreg*
 (27) (c) *kis első*
 (27) (d) *kórház gyermekosztályán lévő <kis betegeknek>*

6.1.2.3. A *kis* melléknév olvasatkombinációinak klaszteranalízise

A 6.13 ábrán látható klaszteranalízis a *kis* melléknév olvasat-korrelációit foglalja össze. Az ábrán látható pentagon öt szöge az öt melléknévi olvasatot (MÉRET, IDŐ, JELENTŐSÉG, FOK-MÉRTÉK, EGYÉB) szimbolizálja. A tizenhat kör a tizenöt gyakori főnévi, valamint a vegyes főnévi olvasatot reprezentálja. A kör sugara egyenesen arányos az adott főnévi olvasat előfordulási gyakoriságával.

A 6.13. ábrából kiderül, hogy a MÉRET érzet a leggyakoribb és a legtöbb főnévi olvasatot magához vonzó *kis*-érzet. E körül az érzet körül csoportosul öt főnévi olvasat: a TÁRGY, a HELY, a DOLOG, a CSOPORT és az ÁLLAT. A *kis* melléknév tehát – a *nagy* melléknévvel összevetve – nemcsak ritkábban szerepel absztrakt kombinációkban, hanem a MÉRET érzetet is sokkal gyakrabban profilálja. Ezek az eredmények egybeesnek a kollokációelemzés során tapasztaltakkal. Szintén a kollokációelemzés során láthattuk, hogy a *nagy* melléknév mellett nem jellemző melléknévi érzet, az IDŐ a *kis* melléknév mellett rendszeresen előfordul. Ezt a megállapítást a fogalomkombinációs vizsgálat is alátámasztja: míg a *nagy* mellett nem jellemző az IDŐ érzet, addig a *kis* melléknév mellett 20 alkalommal is előfordul.

6.13. ábra: A *kis* melléknév kombinációinak klaszteranalízise

Ahogy azt a pentagon második csomópontjából láthatjuk, ezekben az esetekben a *kis* az IDŐ főnévi olvasattal kombinálódik. A harmadik szög a JELENTŐSÉG-központú főnévi érzeteket tömöríti maga köré. Legtipikusabb olvasata az ESEMÉNY, de közel áll e csomóponthoz a semleges érzetek közé sorolt CSELEKVÉS és KOGNÍCIÓ is. A negyedik szög a FOK-MÉRTÉK érzetet jelöli. Itt találjuk a TULAJDON, a TULAJDONSÁG és az ÉRZÉS olvasatkategóriákat. Az egyes csomópontok közt helyezkednek el a semleges érzetek. Ide tartozik a JELENTŐSÉG, a MÉRET és az EGYÉB (jellemzően FIATALSÁG) csoporttal kombinálódó SZEMÉLY olvasat; a JELENTŐSÉG és a FOK-MÉRTÉK érzetek közt elhelyezkedő KOGNÍCIÓ; valamint az IDŐ és a JELENTŐSÉG érzetek közt található CSELEKVÉS főnévi olvasat is. Ugyancsak semlegesnek számít az EGYÉB csoportban lévő MENNYISÉG és a MÉRET között elhelyezkedő ÉTEL főnévi olvasatkategória is.

A teljes eloszlást áttekintve megállapíthatjuk, hogy a *kis* melléknév prototipikus melléknévi érzete, a MÉRET egyben a leggyakoribb érzet is, amelyet a FOK-MÉRTÉK, az IDŐ és a JELENTŐSÉG érzetek követnek az olvasatgyakorisági sorrendben. Ez a sorrend eltér a *nagy* melléknév kombinációiban megfigyelt sorrendtől, ahol a FOK-MÉRTÉK és a

JELENTŐSÉG melléknévi érzetek voltak dominánsak. Az itt bemutatott eredmények egybeesnek a kollokációs dominanciavizsgálat alapján elvártakkal (vö. 5.1.4).

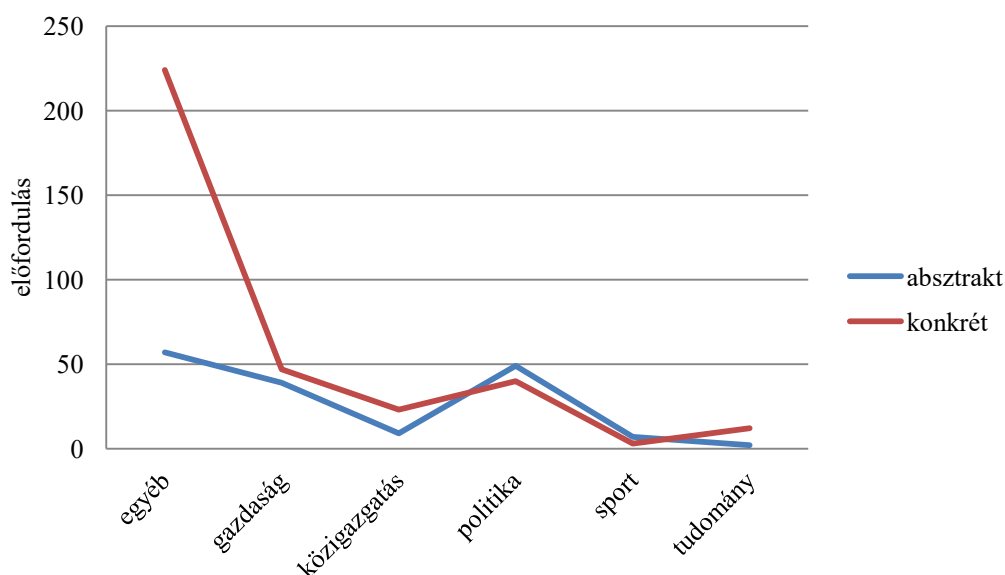
6.1.3. A *kicsi* melléknév olvasatai

Az olvasatvizsgálat fogalomkódolása 512 véletlenszerűen kiválasztott *kicsi* + főnév kombináció kézi elemzését foglalja magában. Az elemzés szövegkörnyezetben történt, amelyet továbbra is a kombináció körüli ± 20 szó tett ki

A 6.1.3.1. alfejezet a kombinációk absztrakt–konkrét tengely menti eloszlását mutatja be a diskurzustémák tükrében. A 6.1.3.2. alfejezet részletes áttekintést nyújt a tipikus melléknévi és főnévi olvasatokról. A *kicsi* melléknévhez kapcsolódó melléknévi és főnévi olvasatok kombinációs tulajdonságait a 6.1.3.3. alfejezetben klaszteranalízis segítségével foglalom össze.

6.1.3.1. A konkrét és absztrakt kombinációk a diskurzutémák tükrében

A *kicsi* melléknév a *nagy*-gyal és a *kis*-sel összevetve gyakrabban szerepel konkrét kombinációkban.

6.14. ábra: A *kicsi* kombinációiban előforduló diskurzustémák az absztrakt–konkrét kombinációk tükrében

Az összes kombináció 68%-a konkrét, míg 163 esetben találunk az alkorpuszban absztrakt *kicsi* + főnév párt. Ezt az eloszlást szemlélteti a 6.14. ábra.

A *kicsi* melléknév kombinációi között a leggyakoribb diskurzustémák az egyéb (281 ef.) mellett a politika (89 ef.) és a gazdaság (86 ef.). Ritkábban fordul elő a közigazgatás (32 ef.), a tudomány (14 ef.) és a sport (10 ef.) kategóriája. Az időjárás kategóriája az egyéb csoportban található, mivel mindössze két alkalommal fordult elő.

A politika kategóriája, ahogy a *nagy* és *kis* kombinációiban is, tipikusan absztrakt pároknak ad terepet. A politika kategóriáján kívül az absztrakt kombinációk diskurzustémaköre a sport is. Ebben a kategóriában a kombinációk 70%-a profilál absztrakt fogalmat. A fennmaradó diskurzustémákban (gazdaság, közigazgatás, tudomány) a konkrét kombinációk magas aránya jellemző. A legkonkrétabb csoport a *kis*-hez hasonlóan itt is a tudomány kategóriája, amely 86%-ban konkrét kombinációkat tartalmaz.

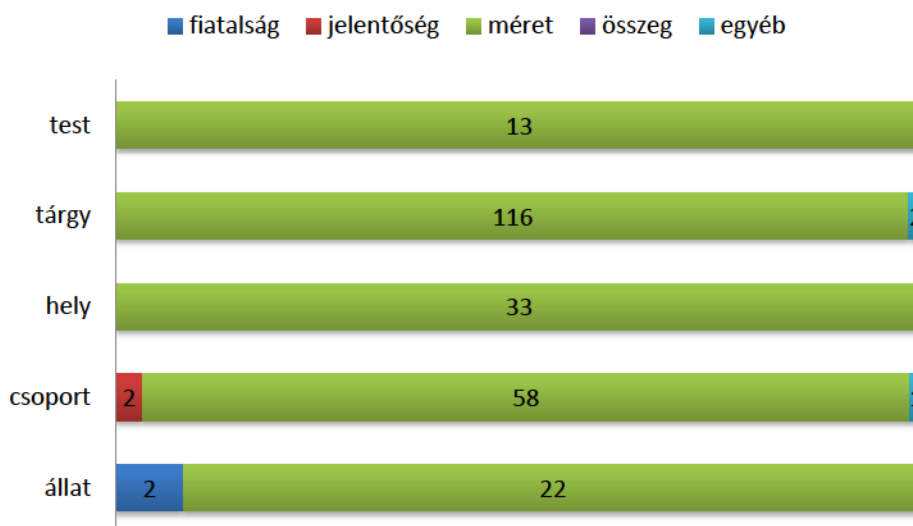
6.1.3.2. A melléknévi és főnévi olvasatok eloszlása

A 6.1.3.2. alfejezet a melléknévi és főnévi olvasatok eloszlását ismerteti a *kicsi* + főnév kombinációkban. A 26 főnévi érzet közül 9 érzet bizonyult statisztikailag relevánsnak: SZEMÉLY, TÁRGY, CSOPORT, HELY, IDŐ, ÁLLAT, TULAJDON, CSELEKVÉS és TEST. Ehhez járul még egy, a ritka főnévi olvasatokat magába foglaló VEGYES elnevezésű csoport. A 10 előfordulásnál ritkább (< 2%) érzeteket nem tekintem statisztikailag mérvadónak, ezért azok a részletes elemzésekben nem szerepelnek.

A fejezet az egyes főnévi olvasatokat a melléknévi érzetek köré csoportosítva mutatja be. A *kicsi* melléknév esetében öt melléknévi érzet volt gyakori: a MÉRET, az IDŐ, a FOK-MÉRTÉK és a JELENTŐSÉG. A SEMLEGES kategóriába azok a főnévi érzetek tartoznak, amelyek több melléknévi érzethez is kapcsolódnak. A táblázatokban szereplő EGYÉB címke alatt azok a melléknévi érzetek szerepelnek, amelyek a kombinációk kevesebb mint 2%-ában fordulnak elő.

A MÉRET-központú főnévi olvasatok a *kicsi* + főnév kombinációkban: ÁLLAT, CSOPORT, HELY, TÁRGY, TEST

A *kicsi* melléknév leggyakrabban a MÉRET érzetet hívja elő, s a következő öt főnévi olvasattal kombinálódik tipikusan: ÁLLAT, CSOPORT, HELY, TÁRGY és TEST. A MÉRET-központú főnévi olvasatok eloszlását a 6.15. ábra foglalja össze.

6.15. ábra: A *kicsi* melléknév MÉRET-központú kombinációi

ÁLLAT

A *kicsi* melléknév az ÁLLAT főnévi olvasattal kombinálódva valamilyen állat kiterjedését határolja be (l. 28a–c). Az összes, 24 előfordulásból 22-szer kombinálódott ez a fogalomcsoport a MÉRET érzettel.

- (28) (a) *kicsi madarat*
- (28) (b) *kicsi kecske*
- (28) (c) *kicsi majmok*

CSOPORT

A CSOPORT főnévi olvasat összesen 61 alkalommal kombinálódik az anyagban a *kicsi* melléknévvel. A kombinációkban a *kicsi* melléknév valamilyen, több személyből álló közösség (pl. párt, csapat, cég) tagjainak a számát határolja körül (l. 29a–c).

- (29) (a) *kicsi csoport*
- (29) (b) *kicsi brókercégek*
- (29) (c) *kicsi csapat*

HELY

A HELY a TEST mellett a másik tisztán MÉRET-központú kategória. Az alkorpuszban összesen 33 kombinációban fordul elő. A *kicsi* melléknév tipikusan valamilyen lakóközösség (város, falu, ország stb.) kiterjedését határozza meg (l. 30a–d).

- (30) (a) *kicsi község*
- (30) (b) *kicsi csodaváros*
- (30) (c) *kicsi tartományból*

TÁRGY

A TÁRGY a SZEMÉLY kategória mellett a leggyakoribb főnévi olvasat. Összesen 118 alkalommal fordul elő az alkorpuszban. Ahogy azt a 31a–c példákban is megfigyelhetjük, a *kicsi* melléknév valamilyen, ember által létrehozott dolog méretét korlátozza.

- (31) (a) *A jellegzetes üvegből készült jókora kacska ára 490_000 , a <kicsi pingviné> 96_000*
- (31) (b) *kicsi fejfa*
- (31) (c) *kicsi kard*

TEST

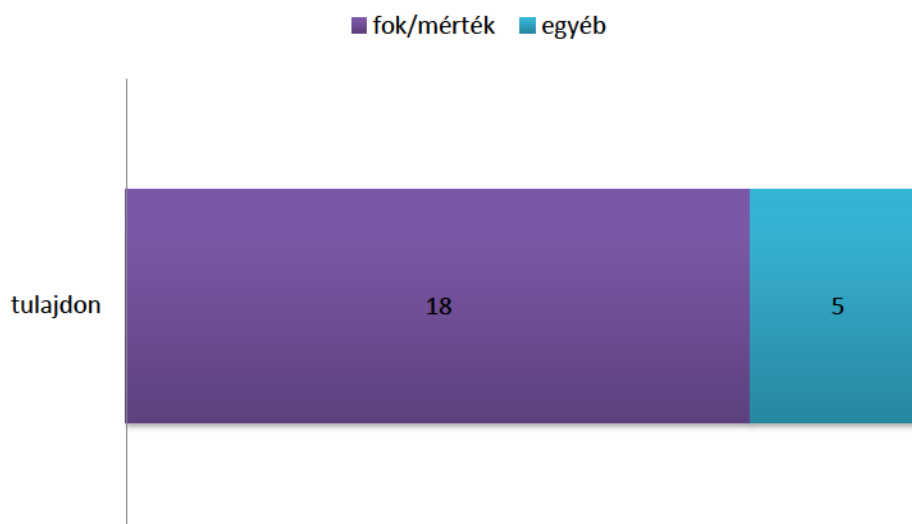
A TEST olvasat kizárólag a MÉRET érzettel, összesen 13 alkalommal fordul elő az adathalmazban. A *kicsi* melléknév a test különböző részeinek a méretét határolja körül (l. pl. 32a–d).

- (32) (a) *kicsi köröm*
- (32) (b) *kicsi szád*
- (32) (c) *kicsi kezével*
- (32) (d) *kicsi láb*

Érdemes rámutatni, hogy a TEST olvasat a *kis* melléknév mellett szinte egyáltalán nem fordul elő. Míg az inherensen kicsi testrészeket kifejező fogalmakat egybeírjuk (pl. *kisujj*, *kisagy*, *kislábujj*), addig az általános méretet a *kicsi* melléknévvel határozzuk meg.

A FOK-MÉRTÉK központú főnévi érzetek a *kicsi* + főnév kombinációkban: TULAJDON

Míg FOK-MÉRTÉK központú főnévi olvasat a *kis* melléknév mellett három is szerepelt, addig a *kicsi* melléknév mellett mindössze egy van, a TULAJDON.

6.16. ábra: A *kicsi* melléknév FOK-MÉRTÉK központú kombinációi

TULAJDON

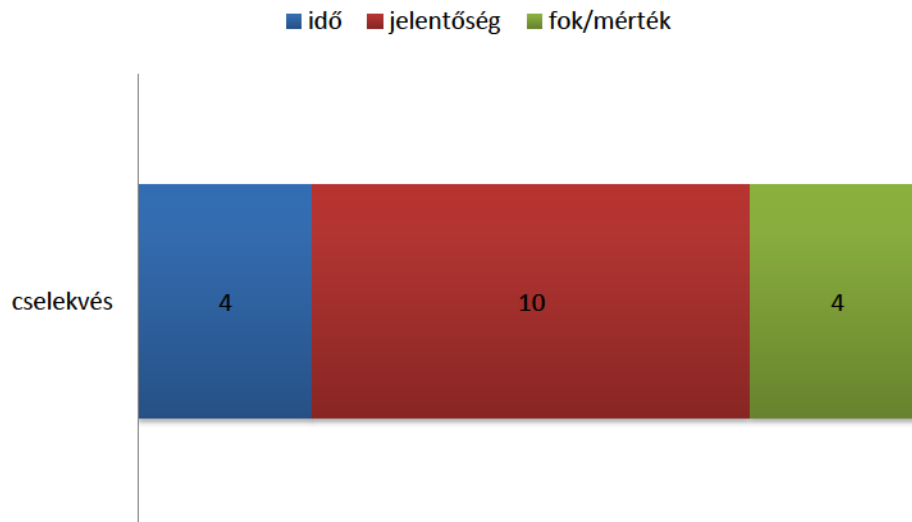
Összesen 23 alkalommal fordul elő az alkorpuszban, ebből 18 alkalommal a FOK-MÉRTÉK érzettel kombinálódik. Ahogy az a 33a–c példákból is kitűnik, a TULAJDON tipikusan valamilyen pénzüggel kapcsolatos kapcsolatos fogalmat (pl. támogatás, forgalom, bevétel) nevez meg.

- (33) (a) *kicsi támogatását*
- (33) (b) *kicsi forgalom*
- (33) (c) *kicsi költségvetéssel*

A JELENTŐSÉG-központú főnévi érzetek a *kicsi* + főnév kombinációkban:

CSELEKVÉS

A JELENTŐSÉG kategóriájához szintén egy főnévi olvasat, a CSELEKVÉS (18 ef.) tartozik.

6.17. ábra: A *kicsi* melléknév JELENTŐSÉG-központú kombinációi

CSELEKVÉS

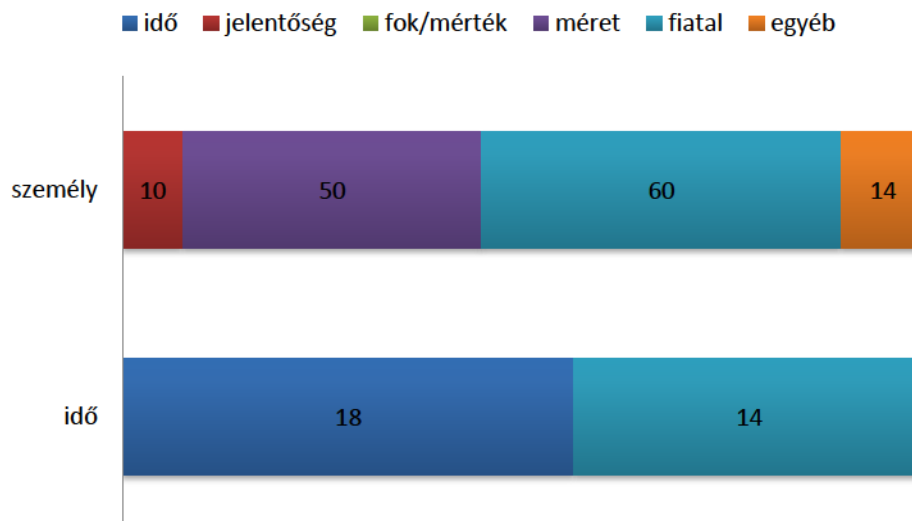
A CSELEKVÉS 10 alkalommal fordul elő a JELENTŐSÉG érzet mellett, 4 alkalommal a FOK-MÉRTÉK, illetve szintén 4 alkalommal az IDŐ érzet mellett. A 34. pontban a JELENTŐSÉG érzetre láthatunk példákat.

- (34) (a) *kicsi módosításnál*
- (34) (c) *kicsi lépés*
- (34) (d) *kicsi bűn*

A cselekvés kategóriája közel áll a semleges csoporthoz is, amelybe további két csoport tartozik.

A SEMLEGES főnévi érzetek a *kicsi* + főnév kombinációkban: IDŐ, SZEMÉLY

A SEMLEGES főnévi *kicsi*-olvasatok: az IDŐ ÉS a SZEMÉLY kategóriája. Összesen 166 kombináció tartozik a semleges csoportba.

6.18. ábra: A *kicsi* melléknév SEMLEGES kombinációi

Idő

Az IDŐ főnévi olvasat összesen 32-szer fordul elő. 18-szor kombinálódik az IDŐ főnévi olvasattal (l. pl. 35a–b) és 14 alkalommal a FIATALSÁG olvasattal (l. pl. 35c–d).

- (35) (a) *kicsi életünkben*
- (35) (b) *kicsi szünet*
- (35) (c) *kicsi korában*
- (35) (d) *kicsi korától*

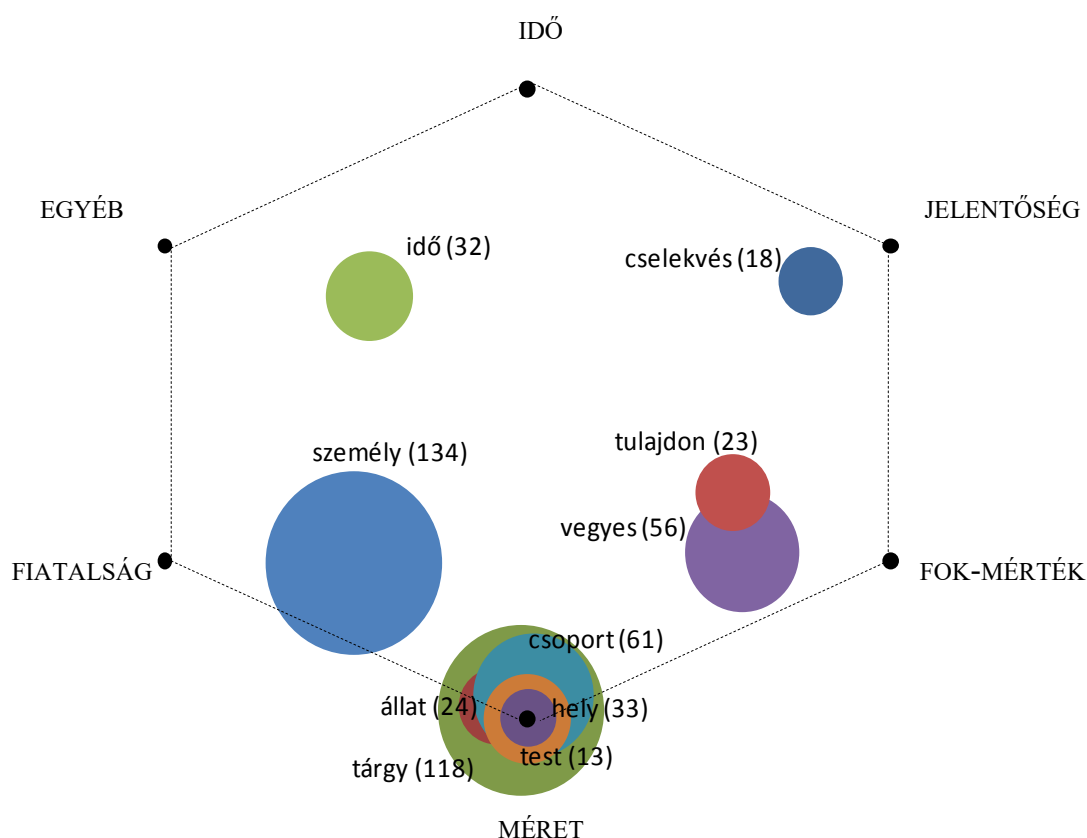
SZEMÉLY

A SZEMÉLY olvasat a leggyakoribb a *kicsi* + főnév kombinációk közt. A 134 előfordulásból 90-szer kombinálódik a FIATALSÁG érzettel (l. pl. 36a–c). Emellett előfordul a JELENTŐSÉG (pl. *kicsi tolvajok*), a MÉRET (pl. *kicsi manókat*) olvasatokkal, illetve becézésként, amely az EGYÉB kategóriájába tartozik (pl. *kicsi lány*).

- (36) (a) *<kicsi lányomat> , aki már betöltötte a harmadik évet*
- (36) (b) *a környék <kicsi diákjai> is résztvehetnek*
- (36) (c) *kicsi srác*

6.1.3.3. A *kicsi* melléknév olvasatkombinációinak klaszteranalízise

A 6.19. ábrán látható klaszteranalízis a *kicsi* melléknév olvasatkorrelációit jeleníti meg. Az ábrán látható hexagon hat szöge a *kicsi* melléknévi olvasatait (IDŐ, JELENTŐSÉG, FOK-MÉRTÉK, MÉRET, FIATALSÁG, EGYÉB) jelképezi. A tíz kör a kilenc gyakori főnévi, valamint a vegyes főnévi olvasatot reprezentálja. A kör sugara egyenesen arányos az adott főnévi olvasat előfordulási gyakoriságával.

6.19. ábra: A *kicsi* melléknév kombinációinak klaszteranalízise

Az IDŐ melléknévi érzet, ahogy a *kis* melléknév esetében is, az IDŐ főnévi olvasatot vonzza magához. A *kicsi* melléknév kombinációiban a JELENTŐSÉG érzetek száma alacsony, mindössze egy főnévi olvasat, a CSELEKVÉS kapcsolódik ide. A FOK-MÉRTÉK csoport szintén viszonylag nagy kategóriának számított a *kis* esetében. Ezzel szemben a *kicsi* ebben a kategóriában csak egy főnévi olvasathoz, a TULAJDON-hoz kapcsolódik. Szembetűnő, hogy a *nagy* és a *kis* klasztereivel ellentétben a *kicsi* csak egy ponton érintkezik a hatszög csúcsával, mégpedig a MÉRET érzetnél. A többi melléknévi

érzethez lazán kapcsolódnak a főnévi olvasatok. Az ábrából az is világos, hogy a legtöbbféle főnévi fogalom a MÉRET érzethez kapcsolódik, s ez a leggyakoribb olvasat is. A kilenc főnévi olvasatból öt tartozik ide: TÁRGY, CSOPORT, HELY, ÁLLAT és TEST. A SZEMÉLY főnévi olvasat viselkedése a *kicsi* melléknév mellett hasonlít a *kis* melléknévhez. Ez a főnévi olvasat mindkét esetben a MÉRET és a FIATALSÁG közt helyezkedik el. Csakhogy míg a *kis* kombinációi közt viszonylag ritka olvasatnak számít (26 ef.), addig a *kicsi* melléknév mellett gyakori (134 ef.).

A teljes eloszlást áttekintve megállapítható, hogy a *kicsi* melléknév prototipikus melléknévi érzete a MÉRET, amely a *kis* melléknév esetében is a leggyakoribb. Egy másik hasonlóság a két melléknév kombinációi között, hogy – a *nagy* melléknévvel ellentétben – mindkettő gyakori az IDŐ melléknévi érzettel. A *kicsi*-vel azonban gyakoribbak a konkrét főnévi fogalmak, mint a *kis* melléknév kombinációiban. A *kicsi*-kombinációk olvasatvizsgálata során megismert eredmények megfelelnek a kollokációvizsgálat alapján felállított feltevéseknek.

6.2. Az olvasatkombinációs vizsgálat eredményei: hosszú és rövid

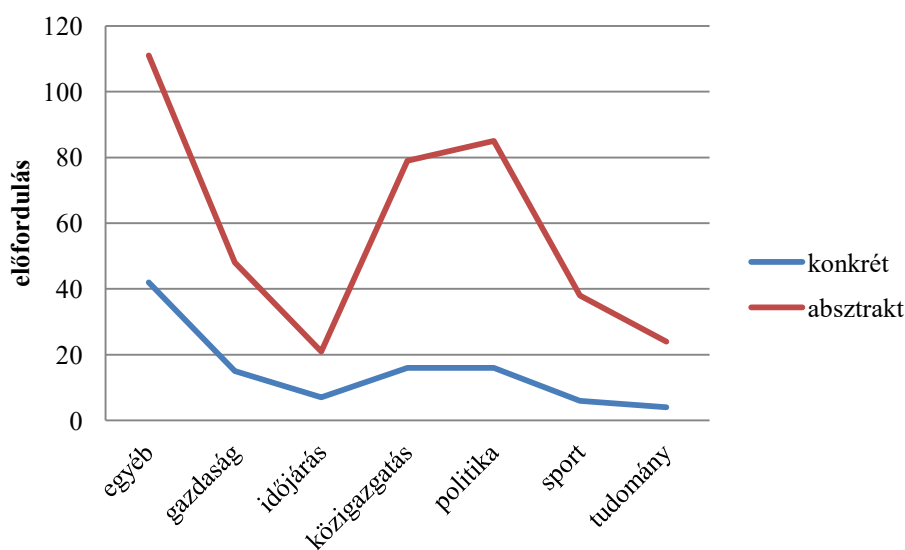
A 6.2. alfejezet a prototipikusan horizontális kiterjedést meghatározó dimenzionális melléznevekkel (*hosszú*, *rövid*) foglalkozik. Az eredményeket két részre osztva tárgyalom. Előbb bemutatom az egyes melléznevekhez kapcsolódó konkrét–absztrakt olvasatokat a diskurzustémákkal összevetve (l. 6.2.1.1., 6.2.2.1.), majd részleteiben elemzem a melléknévi és a főnévi olvasatok eloszlását (l. 6.2.1.2., 6.2.2.2.). Az egyes melléknévi érzetek feltérképezését követően a *hosszú* és a *rövid* melléznevek összehasonlító elemzése (l. 6.2.3.) összegzi a 6.2. alfejezetben ismertetteket.

6.2.1. A *hosszú* melléknév olvasatai

A *hosszú* melléknév fogalomkódolása 512 véletlenszerűen kiválasztott *hosszú* + főnév kombináció kézi elemzését foglalja magában. Az elemzés itt is szövegkörnyezetben történt, amelyet a kombináció körüli ± 20 szó tett ki. Ekkora szövegkeret többségében elégséges az olvasatok meghatározásához, de az MNSZ-ben mindig visszakereshető egy adott kombináció.

A 6.2.1.1. alfejezet az absztrakt–konkrét tengely menti eloszlást tárgyalja a diskurzustémák tükrében. A 6.2.1.2. alfejezet részletes áttekintést nyújt a tipikus melléknévi és főnévi olvasatokról. A *hosszú* melléknévhez kapcsolódó melléknévi és főnévi olvasatok kombinációs tulajdonságait a 6.2.3. alfejezetben a *rövid* melléknévvel korrelációban foglalom össze.

6.2.1.1. Konkrét és absztrakt kombinációk a diskurzustémák tükrében

6.20. ábra: A *hosszú* kombinációiban előforduló diskurzustémák az absztrakt–konkrét kombinációk tükrében

A 6.20. ábra a *hosszú* melléknév konkrét és absztrakt kombinációinak az eloszlását szemlélteti a diskurzustémákkal összevetve. Ahogy a *nagy* és *kis* melléknevek esetében, itt is minden kategóriát az absztrakt kombinációk dominanciája jellemez. A kombinációk 79%-a absztrakt, a melléknév + főnév pároknak mindössze 21%-a profilál konkrét fogalmat. A konkrét kombinációk aránya egy kategóriában sem haladja meg a 30%-ot. A konkrét kombinációk aránya az időjárás diskurzustémában a legmagasabb (25%). Az absztrakt kombinációk aránya a sport kategóriában a legmagasabb (86%).

A *hosszú* melléknév kombinációiban (az egyéb csoportján kívül) a leggyakoribb diskurzustéma a politika (101 ef.), amelyet a közigazgatás (95 ef.) és a gazdaság (63 ef.) követnek a gyakorisági sorrendben. A ritkább témák közé tartozik a sport (44 ef.), a tudomány (28 ef.) és az időjárás (28 ef.) csoportja.

Az alábbiakban tárgyalt *hosszú*-kombinációk tehát jellemzően a politika vagy a közigazgatás témaköréből származnak és a kombinációk tipikusan absztrakt fogalmakat profilálnak.

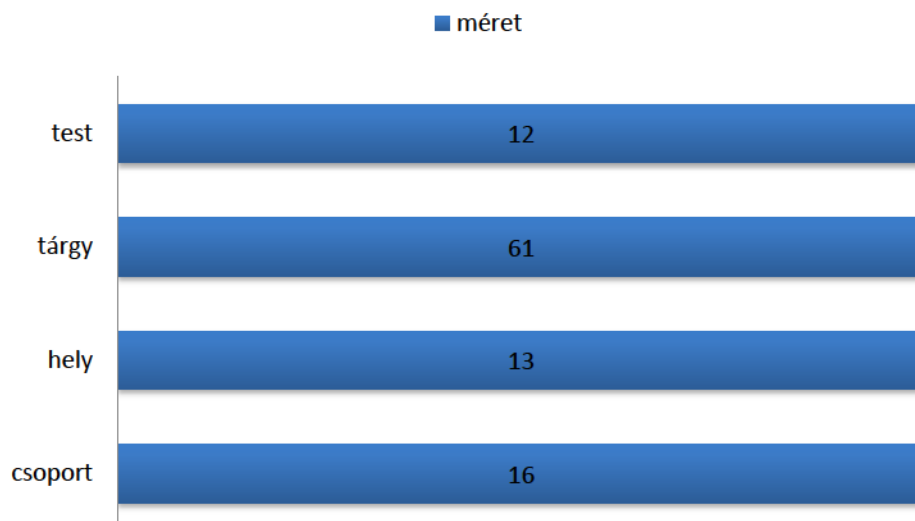
6.2.1.2. A melléknévi és a főnévi olvasatok eloszlása

Az alábbiakban a melléknévi és a főnévi olvasatok eloszlásával foglalkozom a *hosszú* + főnév kombinációkban. A 26 főnévi érzet közül a következő 9 érzet bizonyult statisztikailag relevánsnak: ÁLLAPOT, CSELEKVÉS, CSOPORT, FOLYAMAT, IDŐ, HELY, KOMMUNIKÁCIÓ, TÁRGY és TEST. A 20 előfordulásnál ritkább (< 2%) kombinációkat nem tekintem statisztikailag mérvadónak, azok a VEGYES kategóriacímke alatt szerepelnek a vizsgálati eredményekben.

A fejezet az egyes főnévi olvasatokat a melléknévi érzetek köré csoportosítva mutatja be. Ahogy a 6.1. alfejezetben láthattuk, az általános méretet kifejező melléknevek kombinációiban négy-öt melléknévi érzet is gyakori. A prototipikusan horizontális méretet meghatározó melléknevek kombinációiban nemcsak a főnévi olvasatok, hanem a melléknévi érzetek skálája is szűkebb. A *hosszú* kombinációk esetében két melléknévi érzet gyakori: a *hosszú* melléknév olvasatai tipikusan MÉRET- és IDŐ-központú olvasatokat profilálnak. A SEMLEGES kategóriába azok a főnévi érzetek tartoznak, amelyek egyszerre több melléknévi érzethez is kapcsolódnak. Az alábbiakban a *hosszú* melléknév érzeteihez kötődő főnévi olvasatokat mutatom be példákon keresztül.

A MÉRET-központú főnévi érzetek a *hosszú* + főnév kombinációkban: CSOPORT, HELY TÁRGY, TEST

A 6.21. ábrából láthatjuk, hogy míg az általános méretet kifejező melléknevek több érzettel is kombinálódnak, addig a *hosszú* melléknév MÉRET olvasatai teljesen homogének. Négy főnévi olvasat gyakori: a CSOPORT (16 ef.), a HELY (13 ef.), a TÁRGY (61 ef.) és a TEST (12 ef.) fordul elő legalább tíz alkalommal.

6.21. ábra: A *hosszú* melléknév MÉRET-központú kombinációi

CSOPORT

Ahogy az a 37 a–b példákból is látható, a CSOPORT olvasatban azok a főnevek gyakoriak, amelyek több entitás (tipikusan emberek) egymásutániségát egy egységként kezelik. A *hosszú* melléknév ennek az egységnek a méretét jelöli.

(37) (a) *hosszú sorokban*

(37) (b) *hosszú konvojban*

HELY

A mindössze 13 alkalommal előforduló hely kategóriájába a sport nyelvben jellemző *sarok* és *táv* főnevek szerepelnek (pl. 38a), illetve az úthálózattal kapcsolatos információkban is előfordul e kategória (pl. 38b).

(38) (a) *10 méterről egyből a <hosszú sarokba> bombázott*

(38) (b) *hosszú útszakaszokat*

TÁRGY

A MÉRET-központú olvasatok közül 61 előfordulással a TÁRGY a legnagyobb csoport. Ahogy azt azonban már az általános méretet kifejező kombinációknál is láthattuk, az elvárásokkal ellentétben összességében nem ez a csoport a leggazdagabb, hanem a

lentebb bemutatott *hosszú*–IDŐ kombináció. A tárgy csoportjába valamilyen emberi beavatkozás, munka során létrehozott konkrét entitások tartoznak (l. pl. 39a–c).

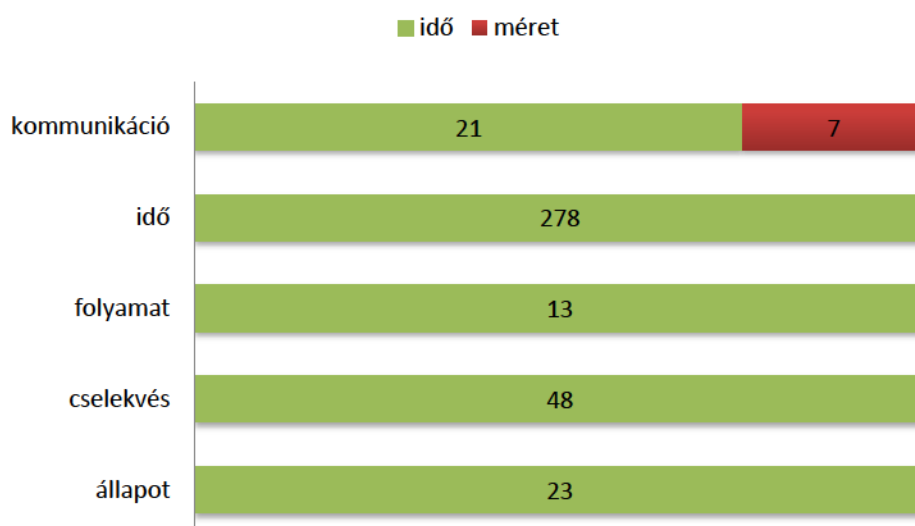
- (39) (a) *hosszú rúdon*
- (39) (b) *hosszú bőrkabát*
- (39) (c) *hosszú asztal*

TEST

Ebben a csoportban a legkisebb kategóriát a TEST olvasathoz kapcsolódó kombinációk alkotják, mindössze 12 szerkezet tartozik ide. A csoportban három, tipikusan vertikális kiterjedéssel rendelkező testrész (*haj, ujj, comb*) lesz gyakori, melyeket az alábbi példák szemléltetnek:

- (40) (a) *hosszú hajjal*
- (40) (b) *hosszú ujj*
- (40) (c) *hosszú comb*

Az IDŐ-központú főnévi érzetek a *hosszú* + főnév kombinációkban: ÁLLAPOT, CSELEKVÉS FOLYAMAT, IDŐ, KOMMUNIKÁCIÓ

6.22. ábra: A *hosszú* melléknév IDŐ-központú kombinációi

A *hosszú*-olvasatok többsége (76%) az IDŐ érzethez tartozik: ÁLLAPOT (23 ef.), CSELEKVÉS (48 ef.), FOLYAMAT (13 ef.), IDŐ (278 ef.), KOMMUNIKÁCIÓ (28 ef.), amelyeknek az eloszlását a 6.22. ábra szemlélteti.

ÁLLAPOT

Az ÁLLAPOT érzet viszonylag ritka, az összes IDŐ olvasat 5%-át fedi csak le. Tipikusan negatív érzelmi állapotot kifejező főneveket találunk ebben a csoportban:

- (41) (a) *hosszú sérülés*
- (41) (b) *hosszú hullámvölgy*

CSELEKVÉS

Cselekvést kifejező főnév 48 alkalommal fordul elő a *hosszú* melléknév mellett. Gyakran szerepel olyan kombinációkban, ahol egy cselekvés nehézségeit fejezi ki a hosszú időtartam (pl. 42a–b), de előfordul elismerést kifejező szövegkörnyezetben is (l. pl. 42c).

- (42) (a) *hosszú edzésekért*
- (42) (b) *hosszú kísérletezés*
- (42) (c) *hosszú tapsvihar*

FOLYAMAT

A legritkább IDŐ olvasatokat a FOLYAMAT kombinációi alkotják. A cselekvéshez hasonlóan a hosszú melléknév jellemzően egy folyamat időigényességét fejezi ki (pl. 43a–b), de előfordul az élet hosszára vonatkozó kombinációkban is (l. 43c–d).

- (43) (a) *hosszú procedúra*
- (43) (b) *hosszú folyamat*
- (43) (c) *hosszú életet*
- (43) (d) *hosszú élet*

Idő

Ebben az érzettípusban a leggyakoribb főnévi olvasat az IDŐ, amely összes kombináció 54%-át teszi ki. Tipikusak az időegységekre vonatkozó főnevek (*nap, hét, hónap, év*) és maga az *idő* főnév is (vö 44a–d).

- (44) (a) *hosszú évek*
- (44) (b) *hosszú hetekre*
- (44) (c) *hosszú évtizedeken*
- (44) (d) *hosszú ideig*

KOMMUNIKÁCIÓ

Ebben az összesen 28 tagot számláló csoportban a *hosszú* melléknév a kommunikáció mind írott, mind beszélt formájára vonatkozhat. A beszélt forma mellett tipikusan a beszédidő idejét jelöli (vö. pl. 45a), míg az írott forma esetében a kommunikációs forma térbeli kiterjedésére, terjedelmére vonatkozik (45b).

- (45) (a) *hosszú vita*
- (45) (b) *hosszú történet*

Megjegyzések a SEMLEGES főnévi érzetek csoportjához

SEMLEGESek azok a főnévi olvasatok, amelyek egyik melléknévi érzethez sem kapcsolódnak kizárólagosan. Ahogy arra már fentebb röviden utaltam, a *hosszú* melléknév kombinációi jellemzően homogének. Bár a nem gyakori főnévi olvasatokat tömörítő VEGYES csoport összességében semlegesnek tűnik, közelebbről megvizsgálva láthatjuk, hogy a benne szereplő egyes érzetek (ÁLLAT, DOLOG, ESEMÉNY, ÉRZÉS, JELENSÉG, KOGNÍCIÓ, NÖVÉNY) valójában egyenként homogének, ezért a *hosszú* melléknév esetében valójában nem beszélhetünk semleges főnévi olvasatokról.

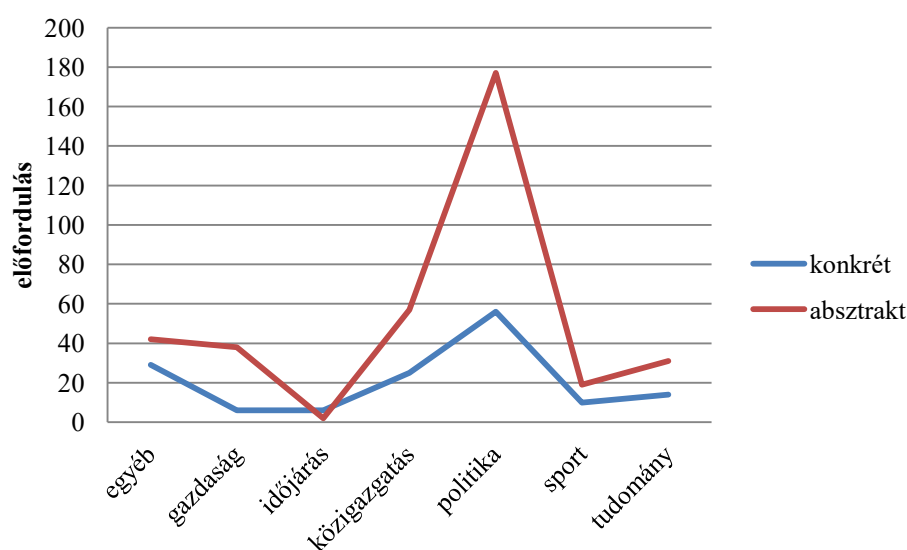
6.2.2. A rövid melléknév olvasatai

A *rövid* melléknév fogalomkódolása 512 véletlenszerűen kiválasztott *rövid* + főnév kombináció kézi elemzését foglalja magában. Az elemzés itt is szövegkörnyezetben történt, amelyet a kombináció körüli ± 20 szó tett ki.

A 6.2.2.1. alfejezet az absztrakt–konkrét tengely menti eloszlást tárgyalja a diskurzustémák tükrében. A 6.2.2.2. alfejezet részletes áttekintést nyújt a tipikus melléknévi és főnévi olvasatokról. A *rövid* melléknévhez kapcsolódó melléknévi és főnévi olvasatok kombinációs tulajdonságait a 6.2.3. alfejezetben a *hosszú* melléknévvel korrelációban foglalom össze.

6.2.2.1. Konkrét és absztrakt kombinációk a diskurzustémák tükrében

A 6.23. ábra a *rövid* melléknév konkrét és absztrakt kombinációinak az eloszlását szemlélteti a diskurzustémákkal összevetve.

6.23. ábra: A *rövid* kombinációiban előforduló diskurzustémák az absztrakt–konkrét kombinációk tükrében

A kombinációk 71%-a absztrakt, illetve a melléknév + főnév pároknak 29%-a profilál konkrét fogalmat. Az absztrakt kombinációk aránya tehát alacsonyabb, mint a *hosszú* + főnév párok esetében. A konkrét kombinációk aránya több kategóriában is meghaladja a

30%-ot (időjárás, közigazgatás, sport, tudomány), amelyek közül egy kategóriában, az időjárás diskurzustémában domináns is (75%). Az absztrakt kombinációk aránya a gazdaság kategóriában a legmagasabb (86%).

A *rövid* melléknév kombinációiban a leggyakoribb diskurzustéma a politika (233 ef.), amelyet a közigazgatás (82 ef.), a tudomány (45 ef.) és a gazdaság (44 ef.) követnek a gyakorisági sorrendben. A ritkább témák közé a sport (29 ef.) és az időjárás (8 ef.) csoportját soroljuk. Az egyéb csoportba 71 kombináció tartozik.

Az alábbiakban tárgyalt *rövid*-kombinációk tehát jellemzően a politikai témával foglalkoznak, és ahogy azt a korábbi kombinációk esetében már megfigyelhettük, jellemzően absztrakt fogalmakat profilálnak.

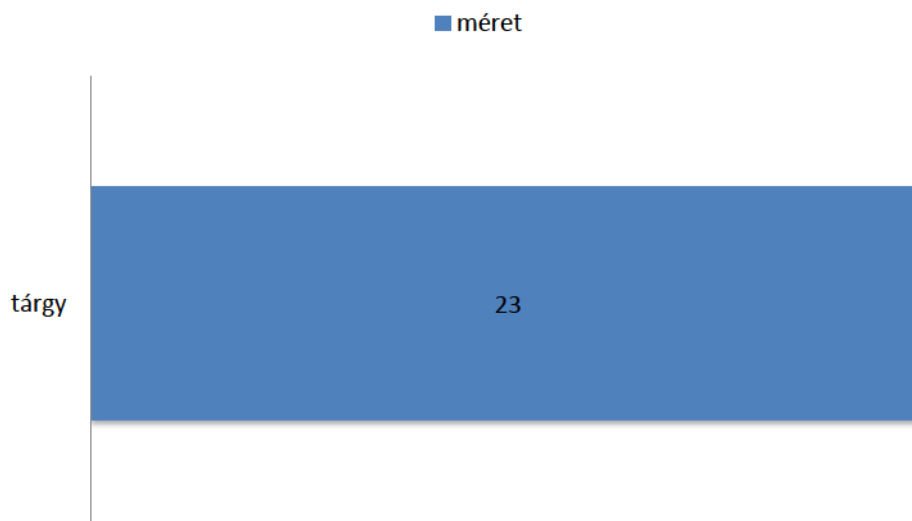
6.2.2.2. A melléknévi és főnévi olvasatok eloszlása

A 6.2.2.2. alfejezet a melléknévi és a főnévi olvasatok eloszlásával foglalkozik a *rövid* + főnév kombinációkban. A *rövid* melléknév főnévi olvasatai kevesebb olvasatcsoport köré tömörülnek, mint a *hosszú* melléknév, mindössze hat főnévi olvasat bizonyult statisztikailag relevánsnak (> 2%): ÁLLAPOT, CSELEKVÉS, ESEMÉNY, IDŐ, KOMMUNIKÁCIÓ és TÁRGY. A ritkább főnévi olvasatokat a *rövid* melléknév olvasatainak a bemutatása során ismét a VEGYES kategóriacímke tömöríti.

A *rövid* melléknév gyakori melléknévi érzetei megegyeznek a *hosszú* melléknév érzeteivel: MÉRET- vagy IDŐ-központúak. A SEMLEGES kategóriába azok a főnévi olvasatok tartoznak, amelyek egyszerre több melléknévi érzethez is kötődnek. Az alábbiakban a *rövid* melléknév érzeteihez kötődő főnévi olvasatokat mutatom be példákon keresztül.

A MÉRET-központú főnévi érzetek a *rövid* + főnév kombinációkban: TÁRGY

A *rövid* melléknévnek mindössze egy MÉRET-központú olvasata van, amely összesen 23 alkalommal fordul elő.

6.24. ábra: A *rövid* melléknév MÉRET-központú kombinációi

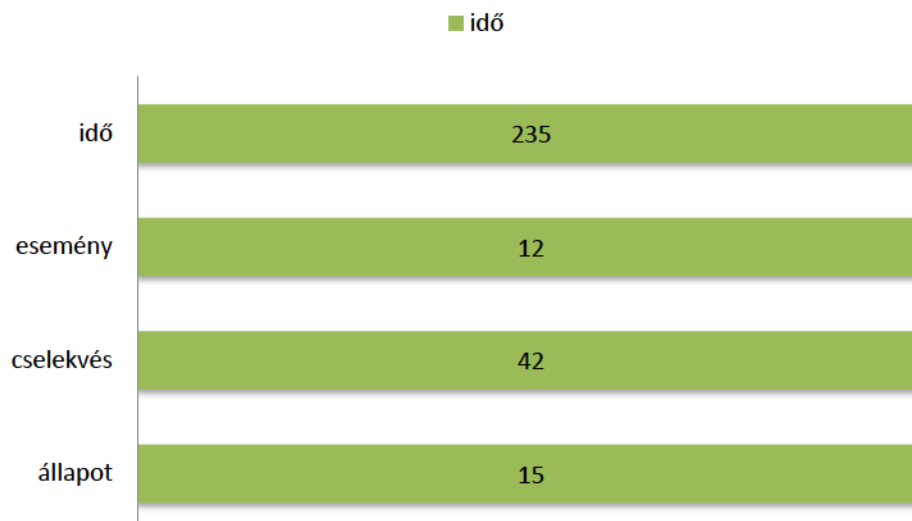
TÁRGY

Az eddig tárgyalt dimenzionális melléktnevek egyikének sem a dimenzionális (méret) olvasata a leggyakoribb. Ez kiemelten igaz a *rövid* melléktnevek kombinációira. A MÉRET olvasatot jellemzően olyan főnevek profilálják, amelyek tipikusan vertikális vagy horizontális kiterjedéssel rendelkeznek (l. pl. 46a–c).

- (46) (a) *rövid kötéllel*
- (46) (b) *rövid szoknyáival*
- (46) (c) *rövid láncon*

Az IDŐ-központú főnévi érzetek a *rövid* + főnév kombinációkban: ÁLLAPOT, CSELEKVÉS, ESEMÉNY, IDŐ

A *hosszú* melléktnevek kombinációihoz hasonlóan, a *rövid* melléktnevek kategóriái is homogének: egy főnévi olvasat jellemzően egy melléktnevi érzettel kombinálódik. A *rövid* melléktneveknek négy IDŐ-központú főnévi olvasatcsoportja van: az ÁLLAPOT, a CSELEKVÉS, az ESEMÉNY és az IDŐ. Ezek eloszlását az 6.25. ábra szemlélteti.

6.25. ábra: A *rövid* melléknév IDŐ-központú kombinációi

ÁLLAPOT

AZ ÁLLAPOT olvasat mindössze 15 alkalommal fordul elő a *rövid* melléknév mellett. Ellentétpárjához hasonlóan a kombinációkban szereplő főnév tipikusan negatív állapotokat jelöl (l. pl. 47a–c).

- (47) (a) *rövid szenvedés*
- (47) (b) *rövid stagnálás*
- (47) (c) *rövid recesszió*

CSELEKVÉS

A CSELEKVÉS 42 alkalommal fordul elő a vizsgált anyagban a *rövid* melléknév mellett. A főnevek gyakran rendelkeznek igei tövel (vö. pl. 48b–c), amely cselekvésnek az idejére vonatkozik a *rövid* melléknév.

- (48) (a) *rövid tűzharc*
- (48) (b) *rövid nyomozás*
- (48) (c) *rövid vizsgálat*

ESEMÉNY

Az ESEMÉNY a legritkább az IDŐ-központú olvasatcsoport (12 ef.). Ez különösen érdekes, hiszen a *hosszú* melléknév mellett nem volt jellemző főnévi olvasat. A kombinációk többsége valamilyen politikai eseményhez fűződik (l. 49a–b), ami következhet abból, hogy a feldolgozott anyag java része az írott sajtó anyagából származik.

(49) (a) *rövid találkozás*

(49) (b) *rövid szünet*

Idő

A *hosszú* melléknév kombinációihoz hasonlóan, a *rövid* melléknévhez kapcsolódó főnévi olvasatok csaknem fele (46%) tartozik az idő kategóriájába. A kombinációk tipikus főnevei az *idő*, *időre*, *ideig*, *időszak* és a *határidő*, de ritkábban előfordulnak más főnevek is (vö. 50a–c).

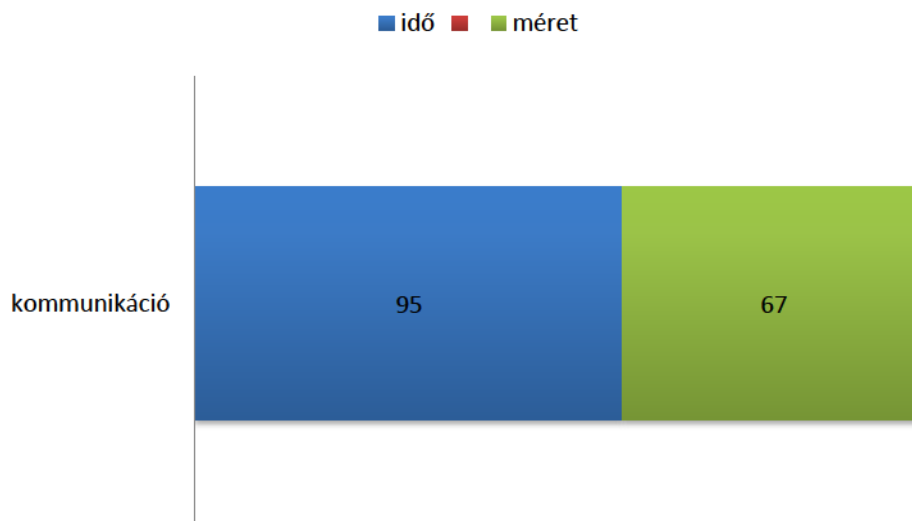
(50) (a) *rövid hét*

(50) (b) *rövid életet*

(50) (c) *rövid esztendő*

A SEMLEGES főnévi érzetek a *rövid* + főnév kombinációkban: KOMMUNIKÁCIÓ

Míg a *hosszú* melléknévnek nem volt valódi SEMLEGES csoportja, a *rövid* melléknév rendelkezik ilyen csoporttal. A KOMMUNIKÁCIÓ viszonylag nagy csoportja két, az IDŐ (95 ef.) és a MÉRET (67 ef.) érzettel is gyakran profilálódik.

6.26. ábra: A *rövid* melléknév SEMLEGES kombinációi

KOMMUNIKÁCIÓ

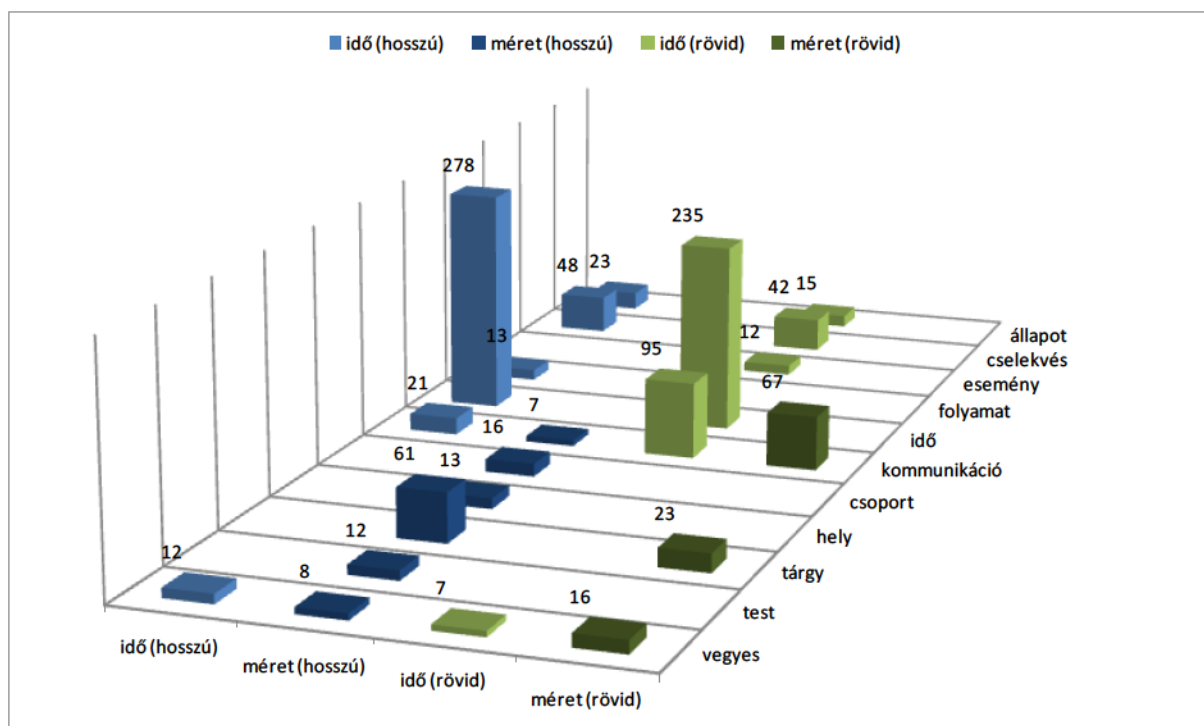
A KOMMUNIKÁCIÓ olvasat gyakrabban az IDŐ olvasatot hívja elő (95 ef.). Ezekben a kombinációkban a *rövid* melléknév jellemzően a beszédidő tartamát határozza meg (vö. 51a–c). Ritkábban fordul elő a KOMMUNIKÁCIÓ olvasat a MÉRET érzettel (67 ef.). Ezekben a példákban (l. 51d–f) a *rövid* melléknév egy adott írott kommunikációs forma térbeli kiterjedését határolja körül.

- (51) (a) *rövid beszédében*
- (51) (b) *rövid bemutatkozás*
- (51) (c) *rövid közleménye*
- (51) (d) *rövid üzenetek*
- (51) (e) *rövid levélben*
- (51) (f) *rövid leírását*

A VEGYES csoportban 7 főnévi olvasat (ÉTEL, HELY, JELENSÉG, KOGNÍCIÓ, NÖVÉNY, TEST, TULAJDON) szerepel, amelyek mindegyike külön-külön homogén.

6.2.3. A *hosszú* és a *rövid* melléknevek olvasateloszlásának összehasonlító vizsgálata

Ahogy a 6.2.1.2. és a 6.2.2.2. alfejezetekben megfigyelhettük, a *hosszú* és a *rövid* melléknevek jellemzően homogének, tehát nem kapcsolódnak egyszerre több melléknévi érzethez. A homogenitás miatt a klaszteranalízis elvégzése nem szolgál többletinformációval a vizsgálathoz. Láthattuk azonban, hogy a két melléknév kombinációi nem egyenlő számú főnévi olvasattal kombinálódnak. Érdekes ezért azt megvizsgálni, hogy melyek azok a főnévi olvasatok, amelyek mindkét melléknévvel előfordulnak, s melyek azok, amelyek csak az egyik vagy a másik melléknév mellett lesznek tipikusak. A 6.27. ábra ezeket az eloszlásokat szemlélteti.

6.27. ábra: A *hosszú* és *rövid* melléknevek főnévi olvasatainak az eloszlása a melléknévi érzetek tükrében

A *hosszú* melléknév mellett kilenc főnévi olvasat volt gyakori: ÁLLAPOT, CSELEKVÉS, CSOPORT, FOLYAMAT, IDŐ, HELY, KOMMUNIKÁCIÓ, TÁRGY, TEST. A *rövid* melléknév hat olvasattal fordult gyakran elő: ÁLLAPOT, CSELEKVÉS, ESEMÉNY, IDŐ, KOMMUNIKÁCIÓ, TÁRGY. A 6.27. ábrában a kék oszlopok a *hosszú*, a zöld oszlopok a *rövid* melléknév főnévi olvasatait szimbolizálják. Az oszlopok magassága egyenesen arányos az

előfordulási gyakorisággal. Az ábrából láthatjuk, hogy a *rövid* melléknév mellett gyakori, de a *hosszú* mellett nem tipikus olvasat mindössze egy volt, az ESEMÉNY csoportja. A CSOPORT, a FOLYAMAT, a HELY és a TEST érzetek ezzel szemben kizárólag a *hosszú* kombinációiban jellemzőek. Öt érzet (ÁLLAPOT, CSELEKVÉS, IDŐ, KOMMUNIKÁCIÓ, TÁRGY) tipikus mind a *hosszú*, mind a *rövid* melléknevek mellett.

Szembetűnő, hogy mindkét melléknévnél kiemelkedik az IDŐ olvasat (278/235 ef.). Nagyobb eltérést két ponton figyelhetünk meg, a KOMMUNIKÁCIÓ és a TÁRGY csoportjában. A KOMMUNIKÁCIÓ olvasat a *rövid* mellett 162 alkalommal, míg a *hosszú* melléknév mellett mindössze 28 alkalommal fordul elő. A TÁRGY főnévi olvasatcsoport a *hosszú* melléknévvel gyakori (63 ef.) és a *rövid* melléknév mellett ritka (23 ef.). A fennmaradó, mindkét melléknév mellett előforduló olvasatcsoportoknál egyenletes eloszlást figyelhetünk meg. A CSELEKVÉS főnévi olvasat a *hosszú* melléknévvel 48 alkalommal, míg a *rövid* mellett 43 alkalommal fordul elő. Az ÁLLAPOT olvasat ugyancsak hasonló eloszlásokat (23/15 ef.) mutat a két melléknév mellett.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a prototipikusan horizontális kiterjedést kifejező *hosszú* és *rövid* melléknevek jellemzően az IDŐ melléknévi érzettel fordulnak elő, ritkábban a MÉRET érzettel. A *hosszú* több főnévi olvasattal kombinálódik, amelyek közül sajátos olvasata a CSOPORT, a FOLYAMAT, a HELY és a TEST. Ezek a főnévi olvasatok a *rövid* kombinációira nem jellemzőek. A *rövid* melléknévnek mindössze egy kizárólagos főnévi olvasata van, az ESEMÉNY. A közös olvasatok között az időre vonatkozó melléknévi érzetek mellett megjelenő főnévi olvasatokkal (IDŐ, CSELEKVÉS, ÁLLAPOT) alkotott kombinációkban a két melléknév hasonlóan viselkedik. Ezzel szemben nagyobb eltéréseket figyelhetünk meg a MÉRET melléknévi érzethez kapcsolódó főnévi olvasatok (TÁRGY, KOMMUNIKÁCIÓ) előfordulási gyakoriságában. A TÁRGY jellemzően a *hosszú* mellett fordul elő, míg a KOMMUNIKÁCIÓ a *rövid* tipikus főnévi olvasata.

6.3. Az olvasatkombinációs vizsgálat eredményeinek a bemutatása: magas és alacsony

A 6.3. alfejezet a prototipikusan vertikális kiterjedést meghatározó dimenzionális melléknevekkel (*magas*, *alacsony*) foglalkozik. Az eredményeket két részben mutatom be. Előbb az egyes melléknevekhez kapcsolódó konkrét–absztrakt olvasatokat

tárgyalom (l. 6.3.1.1., 6.3.2.1.) a diskurzustémákkal összevetve, amit a melléknévi és a főnévi olvasatok eloszlásának a részletes elemzése követ (l. 6.3.1.2., 6.3.2.2.). Az egyes melléknévi érzetek feltérképezését követően a *magas* és az *alacsony* melléknevek összehasonlító elemzése (l. 6.3.3.) foglalja össze a 6.3. alfejezet eredményeit.

6.3.1. A *magas* melléknév olvasatai

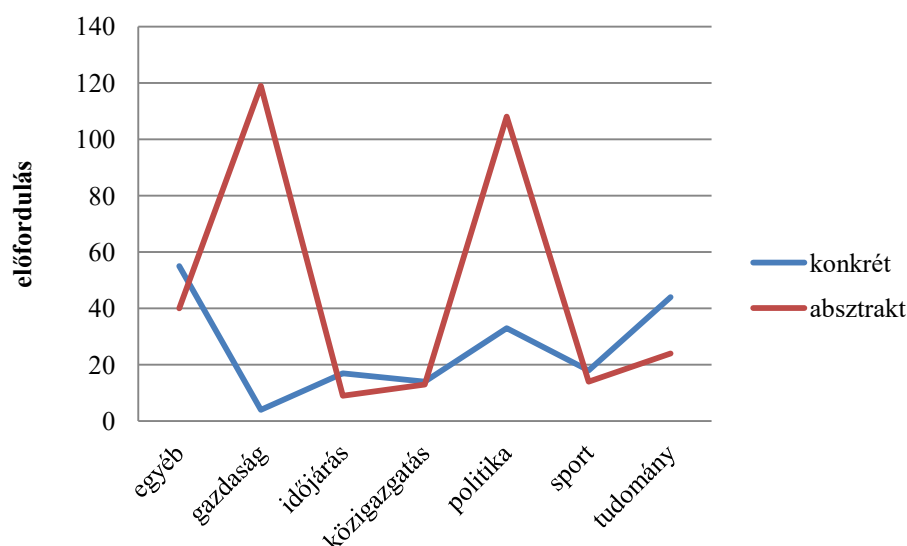
A *magas* melléknév fogalomkódolása 512 véletlenszerűen kiválasztott *magas* + főnév kombináció kézi elemzését foglalja magában. A kézi elemzés szövegkörnyezetben történt, amelyet a kombináció körüli ± 20 szó tett ki.

A 6.3.1.1. alfejezet az absztrakt–konkrét tengely menti eloszlást tárgyalja a diskurzustémák tükrében. A 6.3.1.2. alfejezet részletes áttekintést nyújt a tipikus melléknévi és főnévi olvasatokról. A *magas* melléknévhez kapcsolódó melléknévi és főnévi olvasatok kombinációs tulajdonságait a 6.3.3. alfejezetben az *alacsony* melléknévvel korrelációban foglalom össze.

6.3.1.1. A konkrét és absztrakt kombinációk a diskurzustémák tükrében

A *magas* melléknév kombinációinak a nagyobb része, 64%-a absztrakt fogalmakat (327 ef.), míg a kombinációk 36%-a (185 ef.) konkrét fogalmat nevez meg. Láthatjuk, hogy a *magas* melléknév kombinációira is, ahogy a *nagy*, a *kis*, a *hosszú* és a *rövid* melléknevek kombinációiban is megfigyelhettük, az absztrakt fogalmak dominálnak. A konkrét kombinációk aránya négy kategóriában (időjárás, közigazgatás, sport, tudomány) is meghaladja az 50%-ot. A konkrét kombinációk aránya az időjárás diskurzustémában a legmagasabb (65%). Az absztrakt kombinációk aránya a gazdaság kategóriában a legmagasabb (97%). A *magas* melléknév konkrét és absztrakt kombinációinak az eloszlását a 6.28. ábra szemlélteti a diskurzustémákkal összevetve.

A *magas* melléknév kombinációiban (az egyéb csoportján kívül) a leggyakoribb diskurzustéma a politika (141 ef.), amelyet a gazdaság (123 ef.) és a tudomány (68 ef.) követnek a gyakorisági sorrendben. A ritkább témák közé tartozik a sport (32 ef.), a közigazgatás (27 ef.) és az időjárás (26 ef.) csoportja.

6.28. ábra: A *magas* kombinációiban előforduló diskurzustémák az absztrakt–konkrét kombinációk tükrében

Az alábbiakban tárgyalt *magas*-kombinációk tehát jellemzően a politika vagy a gazdaság témaköréből származnak és a kombinációk tipikusan absztrakt fogalmakat profilálnak.

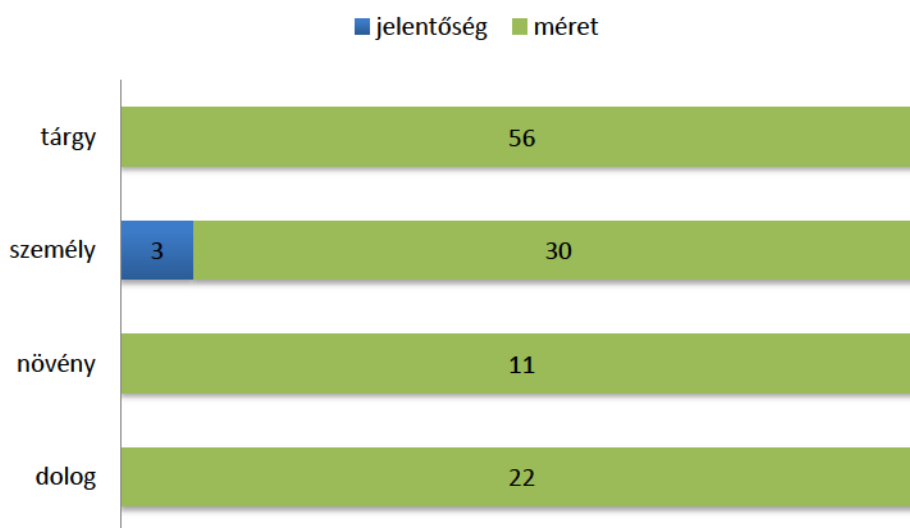
6.3.1.2. A melléknévi és főnévi olvasatok eloszlása

Az alábbiakban a melléknévi és a főnévi olvasatok eloszlásával foglalkozom a *magas* + főnév kombinációkban. A 26 főnévi érzet közül a következő 11 érzet bizonyult statisztikailag relevánsnak: ÁLLAPOT, CSOPORT, DOLOG, JELENSÉG, KOGNÍCIÓ, MENNYISÉG, NÖVÉNY, SZEMÉLY, TÁRGY, TULAJDON, TULAJDONSÁG. A 20 előfordulásnál ritkább (< 2%) kombinációkat nem tekintem statisztikailag mérvadónak, azok a VEGYES kategóriacímke alatt szerepelnek a vizsgálati eredményekben.

A fejezet az egyes főnévi olvasatokat a melléknévi érzetek köré csoportosítva mutatja be. A *magas* kombinációkban négy melléknévi érzet gyakori: a MÉRET, a FOK-MÉRTÉK, a MENNYISÉG és a JELENTŐSÉG. A SEMLEGES kategóriába azok a főnévi olvasatok tartoznak, amelyek egyszerre több melléknévi érzethez is kapcsolódnak. A *magas* kombinációi a *hosszú* és a *rövid* melléknevek kombinációihoz hasonlóan viszonylag homogének. Az alábbiakban a *magas* melléknév érzeteihez kötődő főnévi olvasatokat mutatom be példákon keresztül.

A MÉRET-központú főnévi érzetek a *magas* + főnév kombinációkban: DOLOG, NÖVÉNY, SZEMÉLY, TÁRGY

A MÉRET-központú kombinációk közé négy főnévi olvasatcsoport tartozik: a DOLOG, a NÖVÉNY, a SZEMÉLY és a TÁRGY kategóriái. A főnévi olvasatok eloszlását a 6.29. ábra szemlélteti.

6.29. ábra: A *magas* melléknév MÉRET-központú kombinációi

DOLOG

A DOLOG olvasat a viszonylag ritka, összesen 22-szer fordul elő *magas*-kombinációban. Ahogy az 52a–c példákból is kitűnik, ezekben a kombinációkban a *magas* melléknév valamilyen természeti képződmény vertikális kiterjedését határozza meg.

- (52) (a) *magas hegyvidékeken*
- (52) (b) *magas domb*
- (52) (c) *magas szikláról*

NÖVÉNY

A NÖVÉNY olvasat kizárólag a *magas* kombinációiban jellemző, itt is viszonylag ritka, összesen 11-szer fordul elő. Ezekben a kombinációkban a *magas* melléknév valamilyen növény vertikális kiterjedését írja le (l. pl. 53a–c).

- (53) (a) *magas törzseket*
- (53) (b) *magas lombjából*
- (53) (c) *magas fenyőfa*

SZEMÉLY

A SZEMÉLY olvasat 33-szor fordul elő a magas kombinációiban. A melléknév jellemzően, 30 alkalommal, vertikális kiterjedésre vonatkozik (pl. 54a–b), de ritkábban jelentőséget is jelöl (vö. 54c).

- (54) (a) *magas srác*
- (54) (b) *Van der Sar <magas kapus>*
- (54) (c) *magyar külügyminiszter és kísérete szirénázó rendőrautók vezetésével végigrobogott , az emberek kivonultak portáik elé , integettek , mosolyogtak . A <magas vendéggel> személyesen találkozó arcáról le lehetett olvasni : a protokolláris szövegeken túl , sokat , sokkal többet várnak az efféle látogatásoktól*

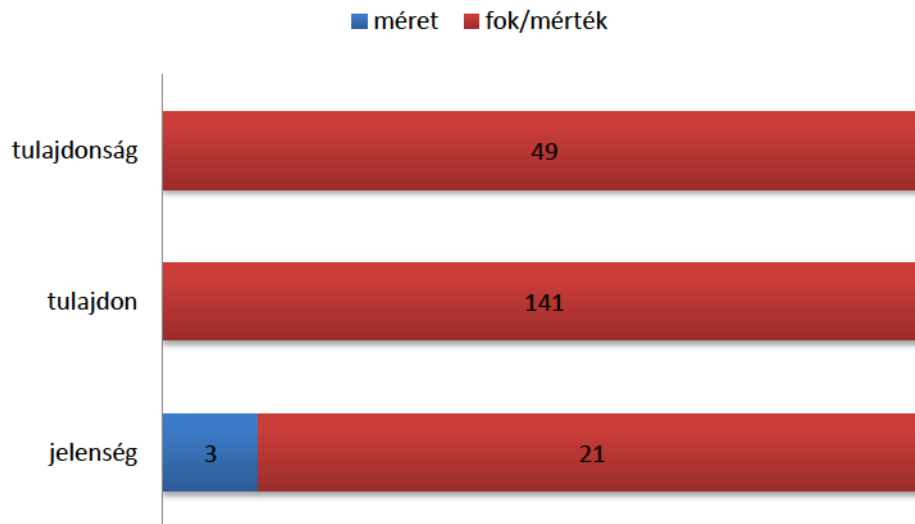
TÁRGY

A TÁRGY a MÉRET-központú kombinációk közt a leggyakoribb (56 ef.). A kombinációkban a *magas* melléknév valamilyen ember által készített dolog vertikális kiterjedésre vonatkozik (vö. 55a–c).

- (55) (a) *magas padka*
- (55) (b) *magas torony*
- (55) (c) *magas drótkerítést*

A FOK-MÉRTÉK központú főnévi érzetek a *magas* + főnév kombinációkban:
JELENSÉG, TULAJDON, TULAJDONSÁG

Három főnévi olvasat párosul a *magas* melléknév FOK-MÉRTÉK érzetéhez: a JELENSÉG, a TULAJDON és a TULAJDONSÁG. A FOK-MÉRTÉK olvasatok eloszlását a 6.30. ábra szemlélteti.

6.30. ábra: A magas melléknév FOK-MÉRTÉK központú kombinációi

JELENSÉG

Az adathalmazban a JELENSÉG főnévi olvasat viszonylag ritka (24. ef.) fordul elő. A FOK-MÉRTÉK érzet (21 ef.) mellett ritkábban a MÉRET (3 ef.) érzettel is kombinálódik. Az előbbiben egy jelenség mértékét határolja körül (pl. 56a) , az utóbbiban a vertikális kiterjedését adja meg (56b).

(56) (a) *magas vérnyomás*

(56) (b) *magas füstoszlop*

TULAJDON

A három főnévi érzet közül a TULAJDON a leggyakoribb (141 ef.) a FOK-MÉRTÉK olvasatok között. Ezekben az olvasatkombinációkban a *magas* melléknév annak a mértékét határozza meg, hogy mennyi van valakinek vagy valaminek valamiből a birtokában, tulajdonában (l. pl. 57a–b).

(57) (a) *magas árak*

(57) (b) *magas fizetéssel*

(57) (c) *magas tandíjak*

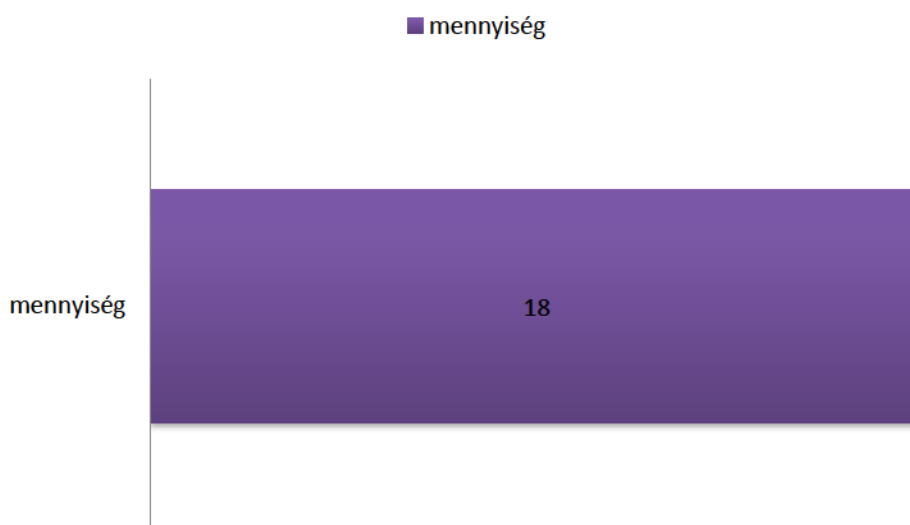
TULAJDONSÁG

A TULAJDONSÁGOT kifejező főnevek 49-szer fordulnak elő az adathalmazban, s minden alkalommal a FOK-MÉRTÉK melléknévi érzettel kombinálódnak. A TULAJDONSÁG fogalomkategóriája valamely entitás karakterét konceptualizálja (l. pl. 58a–c).

- (58) (a) *magas presztízse*
- (58) (b) *magas nivóra*
- (58) (c) *magas jártasságot*

A MENNYISÉG-központú főnévi érzetek a *magas* + főnév kombinációkban:
MENNYISÉG

A *magas* melléknévnek mindössze egy MENNYISÉG-központú olvasata van, amely összesen 18 alkalommal fordul elő (l. 6.31. ábra).

6.31. ábra: A *magas* melléknév MENNYISÉG-központú kombinációi

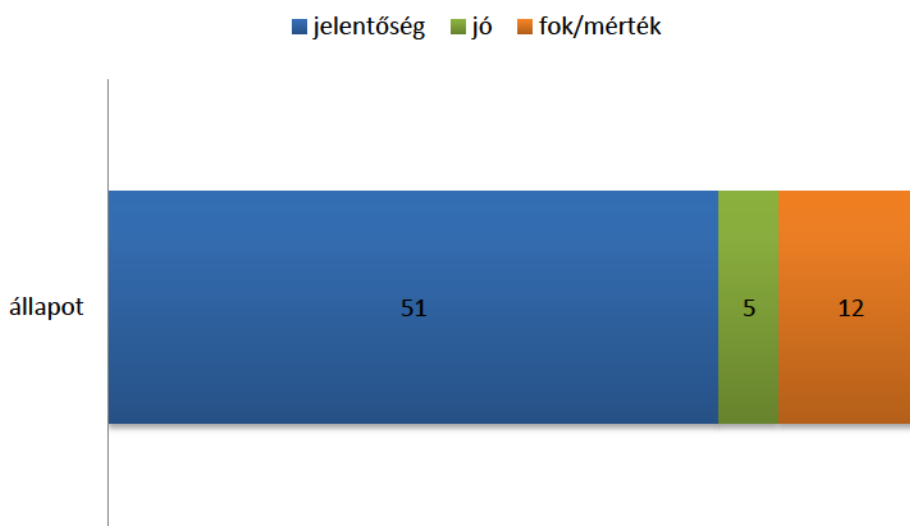
MENNYISÉG

A MENNYISÉG-központú főnévi olvasatok jellemzően a MENNYISÉG melléknévi érzetet vonzák magukhoz. Az 59a–c példákból kiderül, hogy a kombinációk főnevei jellemzően összetett szavak, amelyeknek előtagja határozza meg a tartalmat (pl. *arzen*, *koleszterin*), utótagja pedig annak a mennyiségegységét (pl. *tartalom*, *szint*, *szám*).

- (59) (a) *magas arzéntartalom*
 (59) (b) *magas koleszterinszint*
 (59) (c) *magas példányszámot*

A JELENTŐSÉG-központú főnévi érzetek a *magas* + főnév kombinációkban:
 ÁLLAPOT

A JELENTŐSÉG-központú kombinációk közé szintén csak egy főnévi olvasat, az ÁLLAPOT tartozik, amely összesen 68 alkalommal fordul elő az adathalmazban (l. 6.32. ábra).

6.32. ábra: A *magas* melléknév JELENTŐSÉG-központú kombinációi

ÁLLAPOT

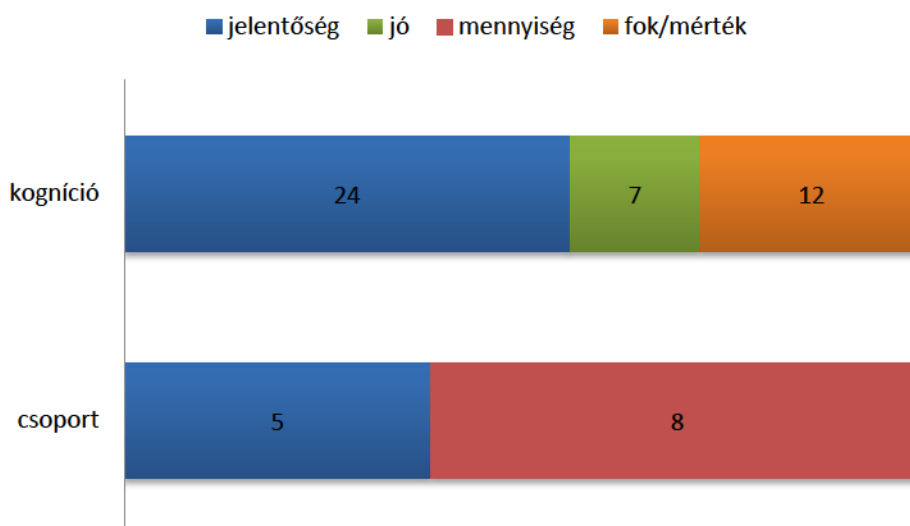
Az ÁLLAPOT főnévi olvasat három érzettel fordul elő: a JELENTŐSÉG melléknévi érzettel a leggyakoribb (51 ef.), de megjelenik a a FOK-MÉRTÉK (12 ef.) és a JÓságot (5ef.) kifejező olvasatok közt is. A 60a–c példákban a JELENTŐSÉG olvasatra láthatunk példát, 60d példa a FOK-MÉRTÉK olvasatra, a 60e példában pedig a *magas* melléknév azt fejezi ki, hogy valami jó.

- (60) (a) *magas állásban*
 (60) (b) *tiszteletre méltó , <magas funkciót>*

- (60) (c) *magas beosztásra*
 (60) (d) *magas láz*
 (60) (e) *magas életszínvonal*

A SEMLEGES főnévi érzetek a *magas* + főnév kombinációkban: CSOPORT, KOGNÍCIÓ

A SEMLEGES kategória azokat az olvasatokat tömöríti, amelyek nem tartoznak tipikusan egy melléknévi érzet körébe sem. Ilyen a CSOPORT és a KOGNÍCIÓ kategóriája. Ezen olvasatok eloszlását az adathalmazban szemlélteti a 6.33. ábra.

6.33. ábra: A *magas* melléknév SEMLEGES kombinációi

CSOPORT

A CSOPORT olvasat viszonylag ritka, s két melléknévi érzet, a JELENTŐSÉG (5 ef.) és a MENNYISÉG (8 ef.) mellett fordul elő. Az első esetben a *magas* melléknév egy csoport fontosságát határozza meg (l. pl. 61a), a második esetben a csoportban szereplő egyedek mennyiségét határozza meg (vö. pl. 61b–c).

- (61) (a) *magas testületnek*
 (61) (a) *magas versenyzőlétszám*
 (61) (b) *magas létszám*

KOGNÍCIÓ

A KOGNÍCIÓ olvasatba 73 főnév tartozik. 24 alkalommal a JELENTŐSÉG melléknévi érzettel (vö. pl. 62c–d), 12 alkalommal a FOK-MÉRTÉK érzettel (l. pl. 62a–b), 5 alkalommal pedig a JÓsággal társul. (l. pl. 62e):

- (62) (a) *önmagának is <magas mércét> állító fotográfust*
- (62) (b) *magas követelményeknek*
- (62) (c) *Ezek már <magas szinteken> zajló dolgok*
- (62) (d) *magas kitüntetést*
- (62) (e) *a népet a <magas kultúra> szintjére emelje*

6.3.2. Az *alacsony* melléknév olvasatai

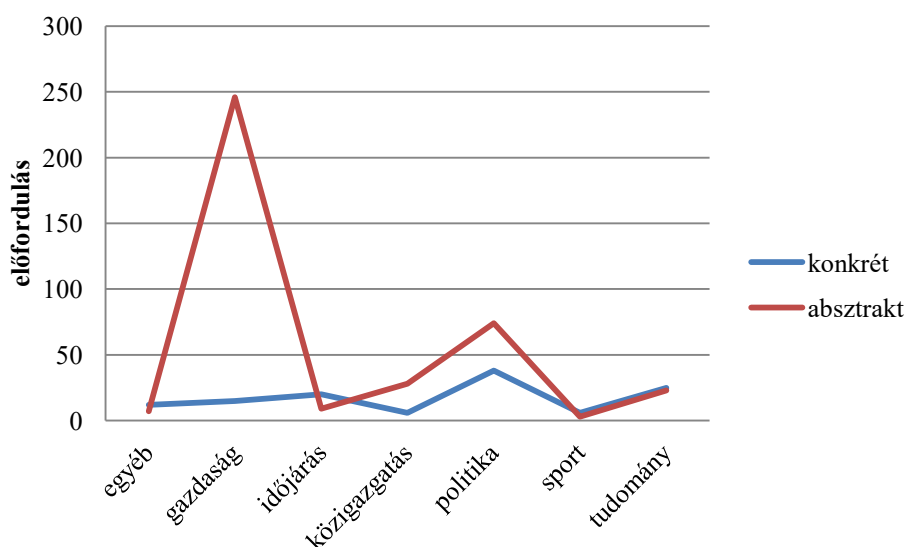
Az *alacsony* melléknév fogalomkódolása 512 véletlenszerűen kiválasztott *alacsony* + főnév kombináció kézi elemzését foglalja magában. A kézi elemzés szövegkörnyezetben történt, amelyet a kombináció körüli ± 20 szó tett ki.

A 6.3.2.1. alfejezet az absztrakt–konkrét tengely menti eloszlást tárgyalja a diskurzustémák tükrében. A 6.3.2.2. alfejezet részletes áttekintést nyújt a tipikus melléknévi és főnévi olvasatokról. Az *alacsony* melléknévhez kapcsolódó melléknévi és főnévi olvasatok kombinációs tulajdonságait a 6.3.3. alfejezetben a *magas* melléknévvel korrelációban foglalom össze.

6.3.2.1. A konkrét és absztrakt kombinációk a diskurzutémák tükrében

Ahogy a fentebb vizsgált dimenzionális melléknevek kombinációit (a *kicsi* kivételével), az *alacsony* melléknév kombinációit is az absztrakt fogalmak dominanciája jellemzi. Az *alacsony* + főnév párok 76%-a absztrakt fogalmakat (390 ef.), és a kombinációk 24%-a (122 ef.) konkrét fogalmat nevez meg. A konkrét kombinációk aránya három kategóriában (időjárás, sport, tudomány) haladja meg az 50%-ot. A konkrét kombinációk aránya, ahogy a *magas* esetében is, az időjárás diskurzustémában a legmagasabb (69%). Az absztrakt kombinációk aránya, ahogy a *magas* esetében is, a gazdaság kategóriában a legmagasabb (94%). Az *alacsony* melléknév konkrét és

absztrakt kombinációinak az eloszlását a 6.34. ábra a diskurzustémákkal összevetve szemlélteti.

6.34. ábra: Az *alacsony* kombinációiban előforduló diskurzustémák az absztrakt–konkrét kombinációk tükrében

Az *alacsony* melléknév kombinációiban a leggyakoribb diskurzustéma a gazdaság (261 ef.), amelyet a politika (112 ef.) és a tudomány (48 ef.) követnek a gyakorisági sorrendben. A ritkább témák közé a közigazgatás (34 ef.), az időjárás (29 ef.) és a sport (9 ef.) csoportja tartozik. Az egyéb csoportba 19 kombináció tartozik.

Az alábbiakban tárgyalt *alacsony*-kombinációk tehát jellemzően gazdasági és politikai témával foglalkoznak, és ahogy azt a korábbi kombinációk esetében is már megfigyelhettük, jellemzően absztrakt fogalmakat profilálnak.

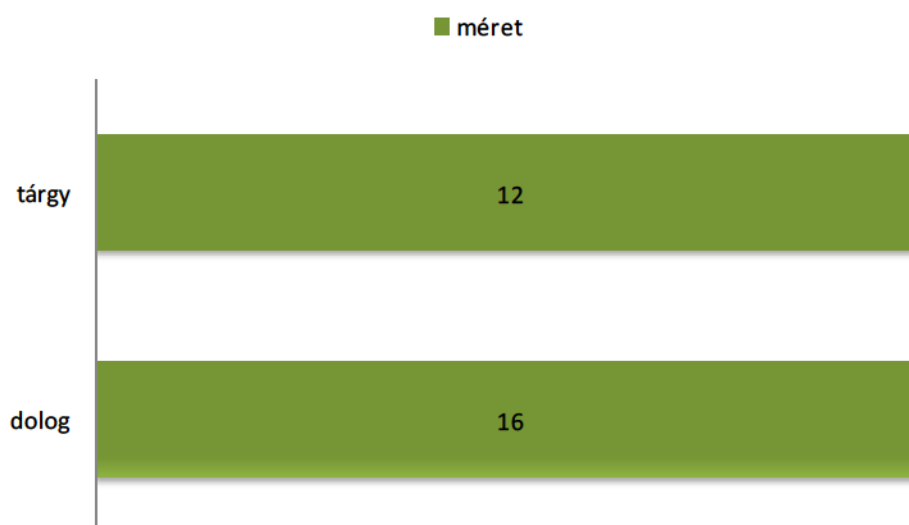
6.3.2.2. A melléknévi és főnévi olvasatok eloszlása

A 6.3.2.2. alfejezet a melléknévi és a főnévi olvasatok eloszlásával foglalkozik az *alacsony* + főnév kombinációkban. A 26 főnévi érzet közül 7 érzet bizonyult statisztikailag relevánsnak: ÁLLAPOT, CSOPORT, DOLOG, MENNYISÉG, TÁRGY, TULAJDON, TULAJDONSÁG. A 20 előfordulásnál ritkább (< 2%) kombinációkat nem tekintem statisztikailag mérvadónak, azok a VEGYES kategóriacímke alatt szerepelnek a vizsgálati eredményekben.

A fejezet az egyes főnévi olvasatokat a melléknévi érzetek köré csoportosítva mutatja be. Az *alacsony* kombinációkban három melléknévi érzet gyakori: a MÉRET, a FOK-MÉRTÉK és a MENNYISÉG. A SEMLEGES kategóriába azok a főnévi olvasatok tartoznak, amelyek egyszerre több melléknévi érzethez is kapcsolódnak. Az *alacsony* kombinációi a *hosszú*, a *rövid* és a *magas* melléknevek kombinációihoz hasonlóan viszonylag homogének. Az alábbiakban az *alacsony* melléknév érzeteihez kötődő főnévi olvasatokat mutatom be példákon keresztül.

A MÉRET-központú főnévi érzetek az *alacsony* + főnév kombinációkban: DOLOG, CSOPORT, TÁRGY

A MÉRET-központú kombinációk közé két főnévi olvasatcsoport tartozik: a DOLOG és a TÁRGY kategóriái. A főnévi olvasatok eloszlását a 6.35. ábra szemlélteti.

6.35. ábra: Az *alacsony* melléknév MÉRET-központú kombinációi

DOLOG

A DOLOG olvasat a ritka, összesen 16-szor fordul elő az *alacsony* melléknév kombinációiban. Ezekben a kombinációkban az *alacsony* melléknév valamilyen természeti képződmény vertikális kiterjedését határozza meg (l. pl. 63a–c).

(63) (a) *alacsony domboldal*

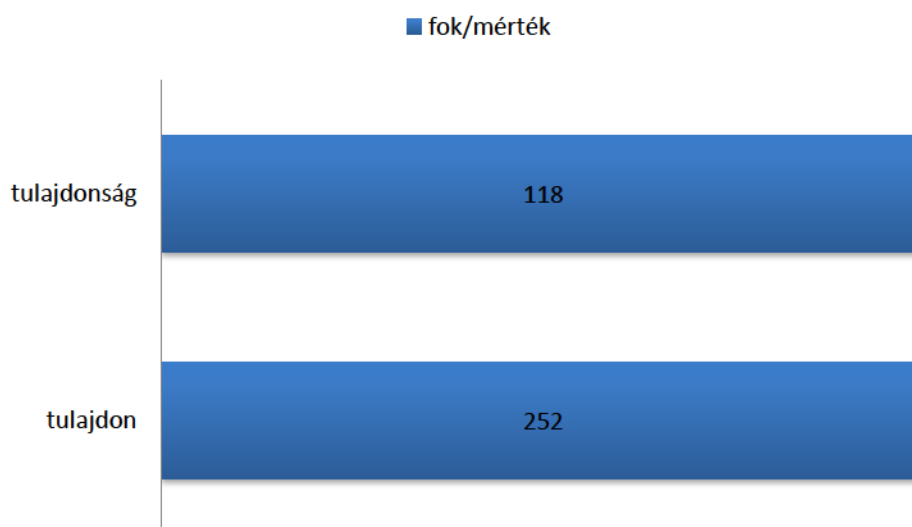
- (63) (b) *csak az <alacsony rétegekben> jelentkező hidegfront*
 (63) (c) *alacsony vízállás*

TÁRGY

A TÁRGY a MÉRET-központú kombinációi szintén ritkák, összesen 12-szer fordulnak elő az adathalmazban. A kombinációkban az *alacsony* melléknév valamilyen ember által készített dolog vertikális kiterjedésre vonatkozik (vö. 64a–c).

- (64) (a) *alacsony kerítés*
 (64) (b) *alacsony asztalok*
 (64) (c) *alacsony ház*

A FOK-MÉRTÉK központú főnévi érzetek az *alacsony* + főnév kombinációkban:

6.36. ábra: Az *alacsony* melléknév FOK-MÉRTÉK központú kombinációi

Két gyakori főnévi olvasat tartozik az *alacsony* melléknév FOK-MÉRTÉK érzetéhez: a TULAJDON és a TULAJDONSÁG. A FOK-MÉRTÉK olvasatok eloszlását a 6.36. ábra szemlélteti.

TULAJDON

A két főnévi érzet közül a TULAJDON a gyakoribb (252 ef.) a FOK-MÉRTÉK olvasatok között. Ezekben az olvasatkombinációkban az *alacsony* melléknév annak a mértékét határozza meg, hogy mennyi van valakinek vagy valaminek valamiből a birtokában, tulajdonában (l. pl. 65a–b).

- (65) (a) *alacsony áron*
- (65) (b) *alacsony munkabér*
- (65) (c) *alacsony nyugdíjamból*

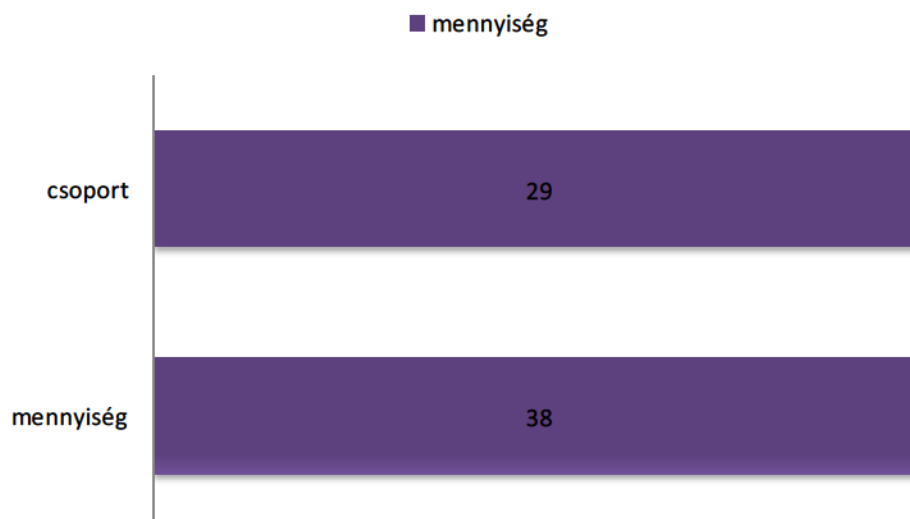
TULAJDONSÁG

A TULAJDONSÁG kifejező főnevek 118-szor fordulnak elő az adathalmazban, s kizárólag a FOK-MÉRTÉK melléknévi érzettel kombinálódnak. A TULAJDONSÁG fogalomkategóriája valamely entitás karakterét konceptualizálja (l. pl. 66a–c).

- (66) (a) *alacsony képzettsége*
- (66) (b) *alacsony tudással*
- (66) (c) *alacsony hatékonysággal*

A MENNYISÉG-központú főnévi érzetek az *alacsony* + főnév kombinációkban:
MENNYISÉG és CSOPORT

Két főnévi olvasat tartozik az *alacsony* melléknév MENNYISÉG melléknévi érzetéhez: a MENNYISÉG és a CSOPORT. A MENNYISÉG olvasatok eloszlását a 6.37. ábra foglalja össze.

6.37. ábra: Az *alacsony* melléknév MENNYISÉG-központú kombinációi

MENNYISÉG

A MENNYISÉG-központú főnévi olvasatok a vizsgált dimenzionális melléknevek közt csak a *magas* és az *alacsony* melléknevek közt gyakoriak.

- (67) (a) *alacsony készletekkel*
- (67) (b) *alacsony koncentrációban*
- (67) (c) *alacsony páratartalom*

CSOPORT

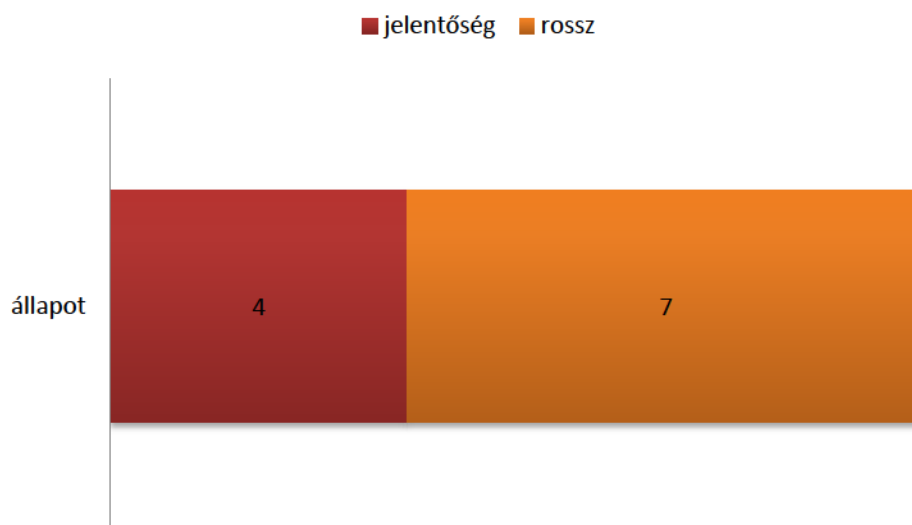
A CSOPORT olvasat a *magas* melléknév mellett a JELENTŐSÉG és a MENNYISÉG mellett is előfordul. Az *alacsony* melléknév ellenben csak a MENNYISÉG melléknévi érzettel kombinálódik az adathalmazban (vö. pl. 68a–b).

- (68) (a) *alacsony állománylétszámmal*
- (68) (b) *alacsony osztálylétszám*

SEMLEGES főnévi érzetek az *alacsony* + főnév kombinációkban: ÁLLAPOT

A SEMLEGES kategória azokat a főnévi olvasatokat tömöríti, amelyek egyszerre több melléknévi érzettel is előfordulnak. Az *alacsony* melléknév esetében egy, az ÁLLAPOT

főnévi olvasat tartozik ebbe a kategóriába. Olvasatainak az eloszlását az adathalmazban a 6.38. ábra foglalja össze.

6.38. ábra: Az *alacsony* melléknév SEMLEGES kombinációi

ÁLLAPOT

AZ ÁLLAPOT olvasat mindössze 11 alkalommal fordul elő az *alacsony* melléknév mellett. Tipikusan negatív állapotokat jelöl (l. pl. 69a), de ritkábban előfordul a jelentőség melléknévi érzettel is (vö. pl. 69b).

(69) (a) *alacsony beosztás*

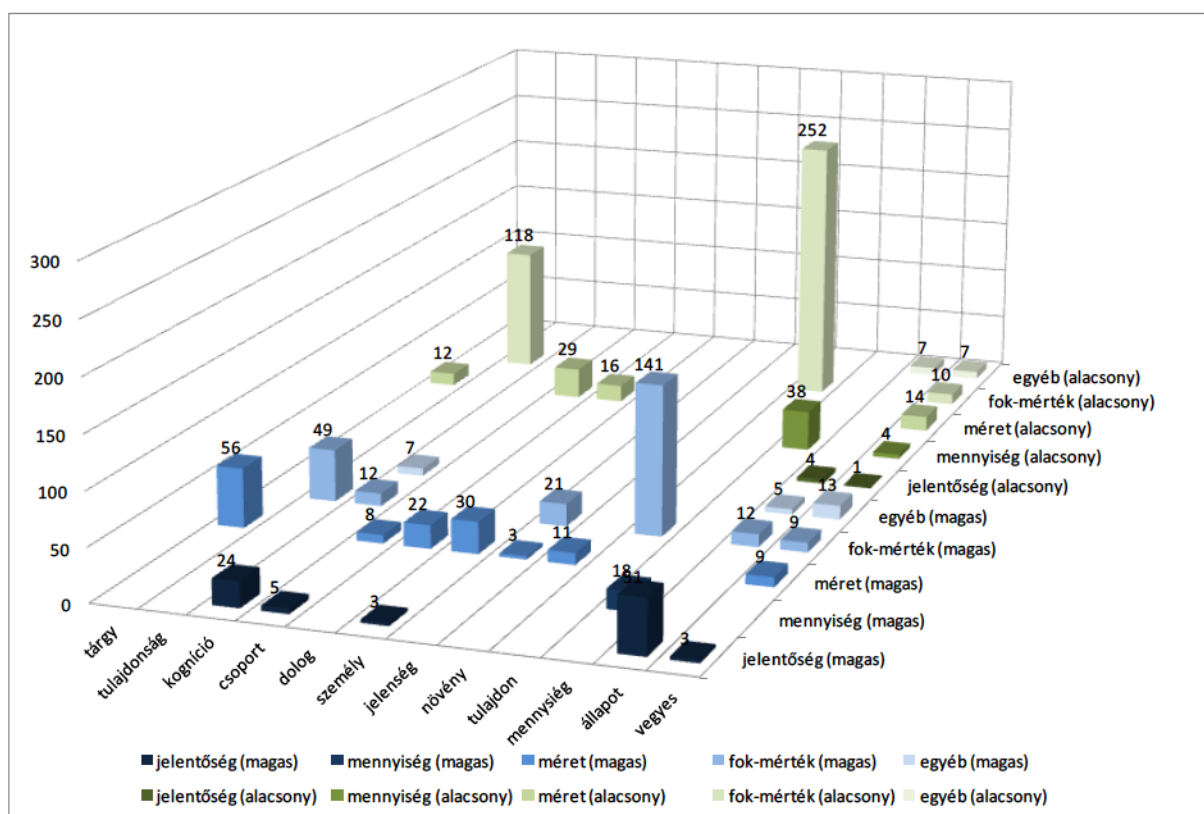
(69) (b) *alacsony életszínvonal*

6.3.3. A magas és az alacsony melléknevek olvasateloszlásának összehasonlítása

A 6.3.2.1. és a 6.3.2.2. alfejezetekben megfigyelhettük, a *magas* és az *alacsony* melléknevek az általános méretet kifejező melléknevekhez képest homogének, tehát jellemzően nem kapcsolódnak egyszerre több melléknévi érzethez. E homogenitás miatt a klaszteranalízis elvégzése ebben az esetben nem szolgál többletinformációval a vizsgálathoz. Ahogy azt már a *hosszú* és a *rövid* melléknevek kapcsán megfigyelhettük, a homogenitás együtt jár a főnévi olvasatok számának a csökkenésével is. A melléknévi érzetek számának csökkenését azonban a vizsgálat alapján azonban nem állapíthatjuk

egyértelműen meg (l. *kicsi* kombinációi), habár ilyenfajta tendenciát szintén megfigyelhetünk.

Szembevetendő, hogy a két melléknév kombinációi nem egyenlő számú főnévi olvasattal kombinálódnak. A *magas* 11 főnévi olvasattal, az *alacsony* mindössze 7 főnévi olvasattal gyakori. Érdekes megvizsgálni, hogy melyek azok a főnévi olvasatok, amelyek mindkét melléknévvel előfordulnak, s melyek azok, amelyek csak az egyik vagy a másik melléknév mellett lesznek tipikusak. A 6.39. ábra ezeket az eloszlásokat foglalja össze. A *magas* melléknév a következő főnévi olvasatok mellett gyakori ÁLLAPOT, CSOPORT, DOLOG, JELENSÉG, KOGNÍCIÓ, MENNYISÉG, NÖVÉNY, SZEMÉLY, TÁRGY, TULAJDON, TULAJDONSÁG. Az *alacsony* melléknév az alábbi főnévi olvasatokkal fordul elő gyakran: ÁLLAPOT, CSOPORT, DOLOG, MENNYISÉG, TÁRGY, TULAJDON, TULAJDONSÁG. A 6.39. ábrában a kék oszlopok a *hosszú*, a zöld oszlopok a *rövid* melléknév főnévi olvasatait szimbolizálják. Az oszlopok magassága egyenesen arányos az előfordulási gyakorisággal.

6.39. ábra: A *magas* és az *alacsony* melléknévek főnévi olvasatainak az eloszlása a melléknévi érzetek tükrében

Láthatjuk, hogy az *alacsony* melléknév mellett gyakori, de a *magas* mellett nem tipikus olvasat nincsen. A JELENSÉG, a KOGNÍCIÓ, a NÖVÉNY és a SZEMÉLY érzetek kizárólag a *magas* kombinációiban jellemzőek. Szembetűnő, hogy a közös csoportokon belül sem jellemző, hogy a melléktnevek ugyanazokat a főnévi olvasatokat preferálják. A *magas* melléktnevé például 56-szor fordul elő a TÁRGY főnévi olvasattal, míg az *alacsony* csak 12 alkalommal; a *magas* 48-szor az ÁLLAPOT olvasattal, s csak 4-szer az *alacsony* melléktnevével. A TÁRGY és ÁLLAPOT a csoportokban tehát a *magas* melléktnevé van jelen dominánsan. Hasonlóan: a TULAJDONSÁG csoportban az *alacsony* melléktnevé 118-szor, míg a *magas* 49-szer fordul elő. A TULAJDON főnévi olvasattal az *alacsony* 252 alkalommal kombinálódik, míg a *magas* 141-szer. A CSOPORT kategóriáját szintén az *alacsony* dominanciája jellemzi (*alacsony*: 29 ef., *magas*: 13 ef.). Viszonylag kiegyenlített előfordulási gyakoriságot egy kategóriában, a DOLOG csoportban figyelhetünk meg, ahol a *magas* 22-szer, az *alacsony* 16-szor fordul elő.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a prototipikusan vertikális kiterjedést kifejező *magas* és *alacsony* melléktnevek jellemzően a FOK-MÉRTÉK melléktnevi érzettel fordulnak elő, ritkábban a MÉRET, a MENNYISÉG, a JELENTŐSÉG érzetekkel. Mindkét melléktnevé mellett kiemelkedik a TULAJDON (141/252 ef.) és a TULAJDONSÁG (49/118 ef.) főnévi olvasat. E melléktnevé pár kombinációit egyértelműen ez a két FOK-MÉRTÉK központú főnévi olvasat dominálja. A *magas* több főnévi olvasattal kombinálódik, mint az *alacsony*, amelyek közül sajátos olvasata a JELENSÉG, a KOGNÍCIÓ, a NÖVÉNY és a SZEMÉLY. Ezek a főnévi olvasatok bár az *alacsony* kombinációira nem jellemzőek, ugyanakkor a *magas* mellett sem tartoznak a gyakori olvasatok közé. A melléktnevi érzetek szempontjából alapvető eltérés a két melléktnevé között, hogy míg a *magas* viszonylag gyakran profilál a JELENTŐSÉG érzettel (86 ef.), addig az *alacsony* esetében ez mindössze 5 előfordulást tesz ki. Az ábrát áttekintve a melléktnevi érzetéről továbbá azt is megállapíthatjuk, hogy a *magas* eloszlása az egyes melléktnevi érzetek között egyenletesebb, az *alacsony* a FOK-MÉRTÉK érzetek irányába tolódik el.

6.4. Az olvasatkombinációs vizsgálat eredményeinek az összegzése

Az olvasatkombinációs vizsgálat rámutatott, hogy a *nagy* melléktnevé prototipikus melléktnevi érzete, a MÉRET, közel sem a leggyakoribb. Két főnévi csoport, a TÁRGY és a CSOPORT főnévi olvasatok kombinálódnak jellemzően a *nagy* melléktnevé MÉRET

érzetével. A CSOPORT méretjelentése azonban eltér az általános mérettől. Nem egy entitás fizikai kiterjedésére vonatkozik, hanem egy entitáscsoport (pl. párt, csapat) méretét határozza meg. Ily módon egyedül a TÁRGY tekinthető a *nagy* mellett gyakori méretjelentéssel rendelkező főnévi olvasatnak. A *nagy* melléknév kombinációiban gyakoribbak a FOK-MÉRTÉK és a JELENTŐSÉG-központú olvasatok. A FOK-MÉRTÉK érzet körül három főnévi olvasat csoportosult: az ÉRZÉS, a TULAJDON és a TULAJDONSÁG. A SZEMÉLY főnévi olvasatok – az előfeltevéstől eltérve – a JELENTŐSÉG-központú érzettel kombinálódnak a leggyakrabban. Szintén JELENTŐSÉG-központú az ESEMÉNY és a KOMMUNIKÁCIÓ olvasat. Bár kevésbé tipikus tag, de ide tartozik a CSELEKVÉS olvasat is. A *nagy* melléknév mellett gyakoriak a SEMLEGES olvasatok (KOGNÍCIÓ, JELENSÉG, ÁLLAPOT) is.

A *kis* melléknév – a *nagy* melléknévvel összevetve – nemcsak ritkábban szerepel absztrakt kombinációkban, hanem a MÉRET érzetet is gyakrabban előhívja. A MÉRET érzet a leggyakoribb és a legtöbb főnévi olvasatot magához vonzó *kis*-érzet. Öt főnévi olvasat csoportosul körülötte: a TÁRGY, a HELY, a DOLOG, a CSOPORT és az ÁLLAT. A kollokációelemzés során láthattuk, hogy míg a *nagy* melléknév mellett nem jellemző melléknévi érzet, az IDŐ a *kis* melléknév mellett rendszeresen előfordul. A megfigyelést a fogalomkombinációs vizsgálat is alátámasztja: a *nagy* mellett ritkán fordul elő az IDŐ érzet, a *kis* melléknév mellett azonban 20 alkalommal. A JELENTŐSÉG-központú főnévi érzetek között az ESEMÉNY a leggyakoribb, de közel áll e csomóponthoz a semleges érzetek közé sorolt CSELEKVÉS és KOGNÍCIÓ is. A FOK-MÉRTÉK központú a TULAJDON, a TULAJDONSÁG és az ÉRZÉS olvasatkategóriák. Semleges az ÉTEL, a SZEMÉLY, a KOGNÍCIÓ és a CSELEKVÉS főnévi olvasat.

A *kicsi* melléknév mellett is gyakori az IDŐ melléknévi érzete, amely az IDŐ főnévi olvasatot vonzza magához. A *kicsi* melléknév kombinációiban a JELENTŐSÉG érzetek száma alacsony, mindössze egy főnévi olvasat, a CSELEKVÉS kapcsolódik ide. A FOK-MÉRTÉK csoport nagy kategóriának számított a *kis* esetében. Ezzel szemben a *kicsi* ebben a kategóriában csak egy főnévi olvasathoz, a TULAJDON-hoz kapcsolódik. Szembetűnő, hogy a *nagy* és a *kis* klasztereivel ellentétben a *kicsi* csak egy kategóriához kötődik szorosan, mégpedig a MÉRET érzethez. A többi melléknévi érzethez lazán kapcsolódnak a *kicsi* főnévi olvasatok. A kilenc főnévi olvasatból öt tartozik a MÉRET érzethez: TÁRGY, CSOPORT, HELY, ÁLLAT és TEST. A SZEMÉLY főnévi olvasat viselkedése a *kicsi* melléknév mellett hasonlít a *kis* melléknévhez. Ez a főnévi olvasat mindkét

esetben a MÉRET és a FIATALSÁG közt helyezkedik el. Azonban míg a *kis* kombinációi közt viszonylag ritka olvasatnak számít (26 ef.), addig a *kicsi* melléknév mellett gyakori (134 ef.) volt.

Az általános méretet kifejező melléknevekkel (*nagy, kis, kicsi*) szemben, a *hosszú* és a *rövid* melléknevek jellemzően homogének, tehát nem kapcsolódnak egyszerre több melléknévi értehez. A prototipikusan horizontális kiterjedést kifejező *hosszú* és *rövid* melléknevek jellemzően az IDŐ melléknévi értezel fordulnak elő, ritkábban a MÉRET értezel. A *hosszú* több főnévi olvasattal kombinálódik, mint a *rövid* melléknév, amelyek közül sajátágos olvasatai a CSOPORT, a FOLYAMAT, a HELY és a TEST. A *rövid* melléknévnek mindössze egy kizárólagos főnévi olvasata van, az ESEMÉNY. A közös olvasatok között az időre vonatkozó melléknévi értezek mellett megjelenő főnévi olvasatokkal (IDŐ, CSELEKVÉS, ÁLLAPOT) alkotott kombinációkban a két melléknév hasonlóan viselkedik. Ezzel szemben nagyobb eltéréseket figyelhetünk meg a MÉRET melléknévi értehez kapcsolódó főnévi olvasatok (TÁRGY, KOMMUNIKÁCIÓ) előfordulási gyakoriságában. A TÁRGY jellemzően a *hosszú* mellett fordul elő, míg a KOMMUNIKÁCIÓ a *rövid* tipikus főnévi olvasata.

A prototipikusan vertikális kiterjedést megnevező *magas* és az *alacsony* melléknevek is homogének az általános méretet kifejező melléknevekhez képest. Ahogy azt a *hosszú* és a *rövid* melléknevek kapcsán megfigyelhattuk, a homogenitás együtt jár a főnévi olvasatok számának a csökkenésével. Azt is láthattuk, hogy a két melléknév kombinációi nem egyenlő számú főnévi olvasattal kombinálódnak. A *magas* 11 főnévi olvasattal, az *alacsony* mindössze 7 főnévi olvasattal gyakori. Láthattuk, hogy a *magas* és *alacsony* melléknevek jellemzően a FOK-MÉRTÉK melléknévi értezel fordulnak elő, ritkábban a MÉRET, a MENNYISÉG, illetve a JELENTŐSÉG értezekkel. Mindkét melléknév mellett kiemelkedik a TULAJDON (141/252 ef.) és a TULAJDONSÁG (49/118 ef.) főnévi olvasat. E melléknév pár kombinációit egyértelműen ez a két FOK-MÉRTÉK központú főnévi olvasat dominálja. A *magas* több főnévi olvasattal kombinálódik, mint az *alacsony*, amelyek közül sajátágos olvasatai a JELENSÉG, a KOGNÍCIÓ, a NÖVÉNY és a SZEMÉLY. Ezek a főnévi olvasatok bár az *alacsony* kombinációira nem jellemzőek, ugyanakkor a *magas* mellett sem tartoznak a gyakori olvasatok közé. A melléknévi értezek szempontjából alapvető eltérés a két melléknév között, hogy míg a *magas* viszonylag gyakran kombinálódik a JELENTŐSÉG értezel (86 ef.), addig az *alacsony* esetében ez mindössze 5 előfordulást tesz ki. Továbbá azt is megállapíthattuk, hogy a

magas eloszlása az egyes melléknévi érzetek között egyenletesebb, az *alacsony* a FOK-MÉRTÉK érzetek irányába tolódik el.

7. Összefoglalás

A doktori dolgozat a dimenzionális melléknevek (*nagy, kis, kicsi, hosszú, rövid, magas, alacsony*) multimodális vizsgálatát tűzte ki céljául. A vizsgálat motivációját, előzményeit, módszereit és eredményeit hat fejezetben ismertetem. A bevezető fejezetben (1.) bemutatom a kutatás célját, és meghatározom a munka fő kérdéseit.

A 2.1. alfejezet azzal foglalkozik, hogy a melléknevek, s azon belül a dimenzionális melléknevek miként helyezkednek el a magyar és az idegen nyelvű grammatikákban, illetve hogyan szerepelnek a korábbi kategorizációkban. A szakirodalmi áttekintés során láthattuk, hogy a dimenzionális melléknevek elhelyezése és megnevezése változó az egyes kutatásokban. A dolgozat a német strukturalista és a funkcionális kognitív szemléletű munkákat követve a *dimenzionális* jelzőt használja a vizsgált melléknevek megjelölésére. Az irodalmi összefoglalás a második fejezet második részében (2.2.) különös hangsúlyt helyez a funkcionális kognitív szemléletű vizsgálatokra.

A harmadik fejezetben megismerhetjük az alkalmazott módszereket és elméleti kereteket. A 3.1. alfejezetben ismertetem a prototípuselmélet alapvetéseit, majd részletesen bemutatom a kérdőíves vizsgálat három kérdéstípusát és módszerét. A második vizsgálati módszer, a kollokációelemzés alapjait, az elemzett dimenzionális melléknevek kollokációs gyakoriságát a 3.2. alfejezetben tárgyalom. A 3.3. alfejezet az olvasatkombinációs vizsgálatban alkalmazott modelleket ismerteti, majd bemutatja a kézi kódolásban használt módszereket, eszközöket és kategóriákat. A 4. fejezet a kérdőíves vizsgálat eredményeit ismerteti e három módszer szerint. Az első módszer (tipikus ellentétpár meghatározása) a prototipikus ellentéteket határozza meg. A második módszer (asszociációelemzés) célja az egyes melléknevekhez társuló asszociátumok feltérképezése, valamint az asszociációdominancia meghatározása. A harmadik vizsgálat (az elfogadhatóság vizsgálata) a melléknévpárokhoz fűződő tipikus és atipikus asszociátumokat két, egymástól független csoporton elemzi.

Az 5. fejezet a kollokációelemzés eredményeit tárgyalja, s a gyakorisági mutatók mellett ismerteti az egyes melléknévpárokhoz tartozó dominanciamutatókat is. A 6. fejezetben az olvasatvizsgálat eredményeit mutatom be példákon keresztül. Az egyes melléknevekhez kapcsolódó olvasathálókat klaszteranalízis és olvasateloszlási elemzés

segítségével térképezem fel. Végezetül a 7. fejezet a dolgozat eredményeit foglalja össze, valamint röviden kitér további kutatási lehetőségekre is.

A dolgozat hozadéka, hogy először vizsgálja multimodális keretben a dimenzionális mellékneveket a magyar nyelvben, és a magyar nyelvű előzményeken kívül a vonatkozó angol, német, olasz, orosz és svéd nyelven végzett vizsgálatokat, azok módszereit és eredményeit is ismerteti. E kutatások módszertani alapot is szolgáltatnak a dolgozat számára. Az eddigi vizsgálatokhoz képest a jelen munka három ponton hozott újítást. Egyrészt a mellékneveket szövegkörnyezetükben vizsgálja; másrészt az elemzést kiterjeszti a konkrét főneveken túl az absztrakt főnevekre; harmadrészt nem korlátozódik a dimenzionális melléknevek méretjelentésének a leírására. A dimenzionális melléknevek multimodális vizsgálata módszertani előrelépés a korábbi kutatásokhoz képest. Előnye, hogy ugyanazon nyelvi szerkezetről a különböző módszerek más szerkezeti jellemzőket tárnak fel.

A kérdőíves vizsgálat három részből épül fel: (i) tipikus ellentétpár meghatározása, (ii) asszociációelemzés, (iii) az elfogadhatóság vizsgálata. A három feladattípus közös célja a prototipikus, illetve a kevésbé tipikus kombinációk meghatározása volt.

A tipikus ellentétpárok meghatározása egyértelműnek bizonyult, és megerősítette a kiválasztott ellentétpár helyességét. Az adatközlők a *nagy* ellentétéként tipikusan a *kicsi* melléknevet, a *hosszú* ellentétéként a *rövid* melléknevet, a *magas* ellentétéként pedig az *alacsony* melléknevet nevezték meg. Az ellentétpárok meghatározása ellenkező irányban is ugyanezt az eredményt szolgáltatta.

Az asszociációk vizsgálatának a célja a tipikus egyedek, a prototipikus főnévi asszociátumok meghatározása. Weydt–Schlieben-Lange (1998), Vogel (2004) és Tribushinina (2008) módszerét az asszociációdominancia-vizsgálattal egészítettem ki. Ez utóbbi vizsgálat megállapítja, hogy milyen entitásokat jelölő főnevek fordulnak elő kizárólag az egyik melléknév mellett, s melyek azok a főnevek, amelyek mindkét melléknév mellett gyakoriak. Az asszociációvizsgálat eredményei alapján megállapíthatjuk, hogy a prototipikus példányok mind a pozitív, mind a negatív tartományban jellemzően konkrét entitások. A gyakori asszociátumok közelebbi elemzése során (asszociációdominancia-vizsgálat) megfigyelhetjük, hogy vannak olyan fogalmak, amelyek mindkét melléknévvel előfordulnak, illetve olyanok, amelyeket tipikusan csak az egyik vagy csak a másik melléknévvel asszociálunk. Ezt a

melléknévvel asszociált főnév inherens tulajdonságaival indokoltam. A vizsgálat arra is rámutat, hogy minél specifikusabb egy dimenzionális melléknév, annál magasabb azon főneveknek az aránya a gyakori asszociátumok között, amelyek mindkét melléknév mellett előfordulnak: a legmagasabb ez az arány a *hosszú–rövid* ellentétpár esetében (71%), amelyet a *magas–alacsony* pár követett 51%-kal, a legalacsonyabb pedig a *nagy–kicsi* esetében volt az arány (mindössze 28%). Ezzel párhuzamosan az is kirajzolódik, hogy a csak az egyik melléknévvel használt főnevek aránya a *nagy* és a *kicsi* melléknevek esetében a legmagasabb (37% és 35%). Mindhárom párra igaz, hogy a pozitív tartományban (*nagy*, *hosszú*, *magas*) gyakoribbak az absztrakt fogalmak, mint a negatív tartományban (*kicsi*, *rövid*, *alacsony*). A vertikális kiterjedésre vonatkozóan láthattuk, hogy mind a *hosszú–rövid* pár, mind a *magas–alacsony* pár kifejezhet vertikális dimenzionalitást.

A harmadik kérdőíves feladatsorban egy adott főnév kombinálhatóságát kellett értékelni négyes skálán előre meghatározott dimenzionális melléknév mellett. Hasonló módszert Dirven–Taylor (1988) és Athanasiadou (2001) alkalmaz, bár eltérő céllal. Az eredmények arra engednek következtetni, hogy a konkrét–absztrakt dimenzió nem befolyásolja az elfogadhatóságot: mind az absztrakt, mind a konkrét entitásokhoz kapcsolódóan találunk elfogadható és nem elfogadható kombinációkat. A módszer rámutat, hogy a pár egyik tagjának jó szereplése az elfogadhatósági teszten nem jelenti azt, hogy ellentéte is hasonló értékelést kap.

Az asszociátumtípusokkal kapcsolatos eredmények szorosan kapcsolódnak a kollokációs és kombinációs vizsgálatokhoz is, hiszen ahogy Athanasiadou (2001) rámutat, a különböző típusú digramvizsgálatok lehetőséget kínálnak a kizárólagos és a közös használati terek elemzésére. Langacker (1982: 75) hangsúlyozza, hogy a kombinatorikus lehetőségeket szemantikai struktúrák koordinálják. Ily módon mind az asszociációk, mind a kollokációk vizsgálata során pontosabb képet kaphatunk egy adott szerkezet szemantikai struktúrájáról.

A tipikalitási mutatókat és a gyakoriságot vizsgálja a kollokációelemzés, mely a nyelvtudomány egyik leggyakoribb módszere, és a nyelvészet számos területén alkalmazzák (vö. pl. Barnbrook 1996, Stubbs 1996). A dolgozat Dirven–Taylor (1988) és Athanasiadou (2001) eljárását követve kollokációként kezel minden olyan digramot, amelyben a vizsgált melléknevek közvetlenül egy főnév előtt állnak.

A kollokációelemzés hét melléknév (*nagy, kis, kicsi, hosszú, rövid, magas és alacsony*) kollokációit vizsgálja. Az együtt-előfordulások vizsgálatához a Magyar Nemzeti Szövegtárban (a továbbiakban MNSZ) előforduló összes melléknév + főnév kombinációt felhasználtam. Az elemzést az AntConc3.2 szoftver segítségével készítettem el.

Az 5. fejezetben ismertetett gyakorisági vizsgálatok alátámasztják azon feltevést, hogy a prototípusok nem feltétlenül esnek egybe a leggyakoribb használattal (vö. pl. Arppe et al. 2010). Ez az állítás különösen igaz a prototipikusan általános méretet megnevező dimenzionális melléktípusokra (*nagy, kis*). A *nagy* melléknév nem inherens méretet kifejező, viszonylag kevés prototípusa közül egy, az *ember* fordul elő a gyakori kollokációk között. A *kis* melléknév gyakori kollokációi közt három prototipikus főnév található: *ország, ember, ház*. Ennek okát abban láthatjuk, hogy a prototípusok szembevető, könnyen előhívható fogalmak, így általában konkrét dolgok. A *nagy* és a *kis* melléktípusok gyakori kollokációi azonban jellemzően absztrakt csomópontokra épülnek.

Más képet mutat azonban a *kicsi* melléknév kollokációs viselkedése. A *kicsi* melléknév gyakori kollokációiban jellemzően konkrét főneveket találunk, s gyakran előfordulnak a prototípusok is (pl. *ház, ember, ország, lány*). Ezek az eredmények arra engednek következtetni, hogy minél szűkebb egy dimenzionális melléknév használati köre, annál nagyobb valószínűséggel fordulnak elő a prototipikus példányok a gyakori használatban.

Ezt a feltételezést támasztja alá a *hosszú–rövid* és a *magas–alacsony* melléktípusok kollokációinak a vizsgálata is. Ezeket a dimenzionális melléktípusokat a *kicsi* melléknévhez hasonlóan ritkábban használjuk. Emellett a jelentéshálók kiindulópontja nem az általános méretjelölés (*nagy–kis*), hanem a horizontális (*hosszú–rövid*), illetve vertikális (*magas–alacsony*) kiterjedés, amely eleve beszűkíti a használati teret. Ennek megfelelően mind a vertikális, mind a horizontális csoportban gyakrabban megjelennek a prototípus-jelölő főnevek (pl. *haj, ház, ember*), ami a konkrét főnevek arányának a növekedésével jár együtt.

A kollokációk vizsgálata során így azt is megfigyelhetjük, hogy a prototípusok használati gyakorisága a használati kör beszűkülésével növekszik. Ez arra enged következtetni, hogy a gyakran használt főnevek valóban beépülhetnek a prototípusok közé. Míg a *nagy* és a *kis* melléktípusok prototípusai csak konkrét, méretjelölő főnevek,

addig a *hosszú, rövid, magas, alacsony* melléknevek mellett megjelennek az időre (*idő, élet, szünet*) és mértékre (*ár, színvonal*) vonatkozó absztrakt főnevek is, amelyek rendszerint a gyakorisági lista élén helyezkednek el.

A gyakorisági vizsgálatok egyik jelentősége, hogy az együttesen álló melléknév + főnév kombinációkról gyors áttekintést nyújtanak, illetve rámutatnak az adott nyelvben előforduló mintázatokra. Az ilyen elemzések segítséget jelenthetnek például nyelvvoktatással foglalkozó munkák összeállításához. A dominanciamutató bevezetése a vizsgálatba olyankor lehet különösen hasznos, amikor két, hasonló jelentéssel rendelkező melléknév kombinációs képességeit akarjuk összehasonlítani (*kis–kicsi*), vagy az ellentétpárokhoz tartozó jelentésmezőkről szeretnénk gyors áttekintést kapni.

A kollokációk dominanciavizsgálata nemcsak kijelöli a domináns kollokációkat, hanem segít azon kollokációk meghatározásában is, amelyek mindkét melléknév mellett jellemzőek. Fő értéke, hogy kijelöli azokat a melléknévi és főnévi olvasatokat, amelyek az egyik vagy a másik dimenzionális melléknév mellett tipikusak. A *nagy* kollokációi esetében megfigyelhettük, hogy a melléknév MÉRTÉK és JELENTŐSÉG olvasatai a dominánsak. Ezzel szemben a dominánsan a *kis* melléknévhez kapcsolódó kollokációk az IDŐ olvasatot hívják elő.

A *hosszú* és a *rövid* melléknevek kollokációi egyértelműen az IDŐ melléknévi érzettel dominánsak. Itt a különbség nem a melléknévi érzetben, hanem a melléknévhez kapcsolódó főnévi olvasatokban nyilvánul meg. A *hosszú* jellemzően időtartamra vonatkozó főnévi fogalmakkal (pl. *év, hónap, perc*) kollokál, míg a *rövid* a KOMMUNIKÁCIÓ (pl. *észrevétel, összefoglaló, hír*) csoportjába tartozó entitások mellett domináns.

A *magas* és *alacsony* melléknevek kollokációikban tipikusan a MÉRTÉK melléknévi olvasatot profilálják. A két melléknév közti fő különbség itt is a domináns főnévi olvasatokban ragadható meg. A *magas* melléknévre nem jellemző, hogy tipikusan egy főnévi olvasatot preferálna (pl. *láz, kor, hang*), az *alacsony* ellenben jellemzően a tulajdon csoportjába tartozó főnevekkel (pl. *gázár, bér, fizetés*) kollokál.

Mindhárom melléknévpárra igaz, hogy a nem domináns kollokációk között jellemzőbbek a konkrét főneveket tartalmazó szerkezetek (pl. *hosszú/rövid haj, nagy/kis fa, magas/alacsony nő*), illetve a méretre vonatkozó melléknévi olvasatok. Ezt azzal indokolhatjuk, hogy a dimenzionális melléknevek közös tulajdonsága, összekötő pontja a méretjelentésük.

A kollokációk dominanciavizsgálata rámutat néhány, az olvasatokkal kapcsolatos mintázatra is. A bemutatott olvasati minták azonban csak irányadók lehetnek, mivel az – akár melléknévi, akár főnévi – olvasatok pontos meghatározásához elengedhetetlen a szöveggörnyezet ismerete. A 6. fejezet ezért a dimenzionális melléknevek olvasatkombinációs vizsgálatával foglalkozik.

Az olvasatkombinációk vizsgálatának a célja, hogy feltárja a kombinációkban részt vevő melléknévi és főnévi fogalomtípusokat, és ily módon a tipikus (fogalmi és olvasati) kombinációs mintázatokra mutasson rá. A módszer elméleti keretét a fogalomintegrációs módszer (Fauconnier–Turner 1996, 1998; Fauconnier 2004) adja, de a geometrikus modell (Gärdenfors 2000) is hozzájárult az olvasatok kialakításához. Míg a kollokációvizsgálat szóelőfordulásokkal, addig a fogalomkombinációs vizsgálat fogalom-előfordulásokkal dolgozik. A szöveggörnyezet ismerete lehetővé teszi a poliszém olvasatok (pl. *hosszú út* – IDŐ, TÉR) elkülönítését, és részletesebb információt nyújt a kombinációk fogalmi struktúrájáról is. A fogalomkombinációs módszer alapjait már Dirven–Taylor (1988) munkájában is megtalálhatjuk, amely a *tall* 'magas' melléknévvvel kombinálódó főneveket 11 csoportba sorolja, rendszerezésében azonban kizárólag konkrét entitásokat megnevező kategóriacsoportok szerepelnek.

A fogalomkombinációs vizsgálat a kollokációelemzéshez hasonlóan az MNSZ anyagán alapul. A vizsgálat a korpuszban előforduló melléknév + főnév kombinációk közül véletlenszerűen kiválasztott, több mint 4000 kombinációt tartalmazó adathalmaz kézi kódolása. Az adathalmaz hét melléknév (*nagy, kis, kicsi, hosszú, rövid, magas, alacsony*) főnevekkel alkotott kombinációit tartalmazza eredeti szöveggörnyezetükben. Az elemzést FileMaker Pro 11/12 szoftverrel végeztem, az adatokat a DropLingaCombiner Delphi alapú alkalmazással vettem össze. Az ily módon nyert adatokat Microsoft Excellel dolgoztam fel és ábrázoltam. A fogalomkombinációs modellben alkalmazott kategóriák alkalmasságának a meghatározására a Kappa (Cohen-féle κ)-együtthatót alkalmaztam (l. 3.3.3.5).

Az olvasatkombinációs vizsgálat rámutat, hogy a *nagy* melléknév prototipikus melléknévi érzete, a MÉRET közel sem a leggyakoribb. Két főnévi csoport, a TÁRGY és a CSOPORT főnévi olvasatok kombinálódnak jellemzően a *nagy* melléknév MÉRET érzetével. A CSOPORT méretjelentése azonban eltér az általános mérettől. Nem egy entitás fizikai kiterjedésére vonatkozik, hanem egy entitáscsoport (pl. párt, csapat) méretét határozza meg. Ily módon egyedül a TÁRGY tekinthető gyakori méretjelentéssel

rendelkező főnévi olvasatnak a *nagy* mellett. Gyakoribbak a FOK-MÉRTÉK és a JELENTŐSÉG-központú olvasatok. A FOK-MÉRTÉK érzet körül három főnévi olvasat csoportosult: az ÉRZÉS, a TULAJDON és a TULAJDONSÁG. A SZEMÉLY főnévi olvasatok – az előfeltevésre rácsafolva – a JELENTŐSÉG-központú érzettel kombinálódnak a leggyakrabban. Szintén JELENTŐSÉG-központú az ESEMÉNY és a KOMMUNIKÁCIÓ olvasat. Bár kevésbé tipikus tag, de ide tartozik a CSELEKVÉS olvasat is. A *nagy* melléknév mellett gyakoriak a SEMLEGES olvasatok (KOGNÍCIÓ, JELENSÉG, ÁLLAPOT) is.

A *kis* melléknév – a *nagy* melléknévvel összevetve – nemcsak ritkábban szerepel absztrakt kombinációkban, hanem a MÉRET érzetet is gyakrabban profilálja. A MÉRET érzet a leggyakoribb és a legtöbb főnévi olvasatot magához vonzó *kis*-érzet. Öt főnévi olvasat csoportosul körülötte: a TÁRGY, a HELY, a DOLOG, a CSOPORT és az ÁLLAT. A kollokációelemzés során rámutattam, hogy míg a *nagy* melléknév mellett nem jellemző melléknévi érzet, az IDŐ a *kis* melléknév mellett rendszeresen előfordul. A megfigyelést a fogalomkombinációs vizsgálat is alátámasztja: a *nagy* mellett nem volt jellemző az IDŐ érzet, a *kis* melléknév mellett azonban 20 alkalommal is előfordult. A JELENTŐSÉG-központú főnévi érzetek között az ESEMÉNY a leggyakoribb, de közel áll a csomóponthoz a semleges érzetek közé sorolt CSELEKVÉS és KOGNÍCIÓ is. FOK-MÉRTÉK központúak a TULAJDON, a TULAJDONSÁG és az ÉRZÉS olvasatkategóriák. Semleges az ÉTEL, a SZEMÉLY, a KOGNÍCIÓ és a CSELEKVÉS főnévi olvasat.

A *kicsi* melléknév mellett is gyakori az IDŐ melléknévi érzet, mely az IDŐ főnévi olvasatot vonzza magához. A *kicsi* melléknév kombinációiban a JELENTŐSÉG érzetek száma alacsony, mindössze egy főnévi olvasat, a CSELEKVÉS kapcsolódik ide. A FOK-MÉRTÉK csoport nagy kategóriának számít a *kis* esetében. Ezzel szemben a *kicsi* ebben a kategóriában csak egy főnévi olvasathoz, a TULAJDON-hoz kapcsolódik. Szembetűnő, hogy a *nagy* és a *kis* klasztereivel ellentétben a *kicsi* csak egy kategóriához kötődik szorosan, mégpedig a MÉRET érzethez. A többi melléknévi érzethez lazán kapcsolódnak a *kicsi* főnévi olvasatok. A kilenc főnévi olvasatból öt tartozik a MÉRET érzethez: TÁRGY, CSOPORT, HELY, ÁLLAT és TEST. A SZEMÉLY főnévi olvasat viselkedése a *kicsi* melléknév mellett hasonlít a *kis* melléknévhez. Ez a főnévi olvasat mindkét esetben a MÉRET és a FIATALSÁG közt helyezkedik el. Azonban míg a *kis* kombinációi közt viszonylag ritka olvasatnak számít (26 ef.), addig a *kicsi* melléknév mellett gyakori (134 ef.).

Az általános méretet kifejező melléknevekkel szemben (*nagy, kis, kicsi*) a *hosszú* és a *rövid* melléknevek jellemzően homogének, tehát nem kapcsolódnak egyszerre több melléknévi érzethez. A prototipikusan horizontális kiterjedést kifejező *hosszú* és *rövid* melléknevek jellemzően az IDŐ melléknévi érzettel fordulnak elő, ritkábban a MÉRET érzettel. A *hosszú* több főnévi olvasattal kombinálódik, mint a *rövid* melléknév; ezek közül sajátos olvasata a CSOPORT, a FOLYAMAT, a HELY és a TEST. A *rövid* melléknévnek mindössze egy kizárólagos főnévi olvasata van, az ESEMÉNY. A közös olvasatok között az időre vonatkozó melléknévi érzetek mellett megjelenő főnévi olvasatokkal (IDŐ, CSELEKVÉS, ÁLLAPOT) alkotott kombinációkban a két melléknév hasonlóan viselkedik. Ezzel szemben nagyobb eltéréseket figyelhetünk meg a MÉRET melléknévi érzethez kapcsolódó főnévi olvasatok (TÁRGY, KOMMUNIKÁCIÓ) előfordulási gyakoriságában. A TÁRGY jellemzően a *hosszú* mellett fordul elő, míg a KOMMUNIKÁCIÓ a *rövid* tipikus főnévi olvasata.

A prototipikusan vertikális kiterjedést megnevező *magas* és *alacsony* melléknevek is homogének az általános méretet kifejező melléknevekhez képest. Ahogy azt a *hosszú* és a *rövid* melléknevek kapcsán megfigyelhettük, a homogenitás együtt jár a főnévi olvasatok számának a csökkenésével. Azt is láthattuk, hogy a két melléknév kombinációi nem egyenlő számú főnévi olvasattal kombinálódnak. A *magas* 11 főnévi olvasattal, az *alacsony* mindössze 7 főnévi olvasattal gyakori. Láthattuk, hogy a *magas* és *alacsony* melléknevek jellemzően a FOK-MÉRTÉK melléknévi érzettel fordulnak elő, ritkábban pedig a MÉRET, a MENNYISÉG, a JELENTŐSÉG érzetekkel. Mindkét melléknév mellett kiemelkedik a TULAJDON (141/252 ef.) és a TULAJDONSÁG (49/118 ef.) főnévi olvasat. E melléknévpár kombinációit egyértelműen ez a két FOK-MÉRTÉK központú főnévi olvasat dominálja. A *magas* több főnévi olvasattal kombinálódik, mint az *alacsony*, amelyek közül sajátos olvasata a JELENSÉG, a KOGNÍCIÓ, a NÖVÉNY és a SZEMÉLY. Ezek a főnévi olvasatok az *alacsony* kombinációira nem jellemzőek, de a *magas* mellett sem tartoznak a gyakori olvasatok közé. A melléknévi érzetek szempontjából alapvető eltérés a két melléknév között, hogy míg a *magas* viszonylag gyakran profilál a JELENTŐSÉG érzettel (86 ef.), addig az *alacsony* esetében ez mindössze 5 előfordulást tesz ki. Továbbá azt is megállapíthattuk, hogy a *magas* eloszlása az egyes melléknévi érzetek között egyenletesebb, az *alacsony* a FOK-MÉRTÉK érzetek irányába tolódik el.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a dolgozatban alkalmazott multimodális vizsgálat megfelelt a kitűzött kutatási céloknak. A munka során számos új szempont és kérdés merült fel, amelyek közül néhányat mint a kutatás folytatásának lehetséges lépéseit, illetve mint a kutatás kiterjesztését érdemes kiemelni. A multimodális vizsgálatba könnyen bevonhatók további dimenzionális melléknévek. Ugyanakkor lehetséges nem egy adott melléknévcsoport meghatározása kiindulópontként, hanem egy érzet- vagy főnévtípus kiválasztása. Érdekes lenne például hasonló módszerekkel megfigyelni, hogy melyek azok a melléknév + főnév kombinációk, amelyek tipikusan az IDŐ melléknévi érzetet profilálják.

Ugyancsak lehetséges az itt megismert eredmények tükrében a dimenzionális melléknévek predikatív szerkezetekben, illetve összetételekben való vizsgálata. Különösen érdekes a kérdés tárgyalása a *kis-kicsi* melléknévek működésének vizsgálatában, ahol az olykor látszólag szinonimikus viszony árnyaltabb leírását lehetővé tenné, ha az egyszerű fogalmi integráció mellett a grammatikalizáció/lexikalizáció során létrejövő erősebb, új jelentések elemzésére is lehetőség volna.

További módszerek bevonása a kutatásba új eredményeket is hozhat. A fogalmi metaforák vizsgálata például hasznos lenne szociokulturális jelenségek magyarázatára. Közelebről meg lehetne vizsgálni azokat az eseteket, amikor a kombinációk természeti és a kulturális tapasztalatokra vezethetők vissza (pl. JÓ FENT, JÓ FELFELÉ, ROSSZ LENT, ROSSZ LEFELÉ); ezzel kapcsolatban érdekes megállapításokat lehetne tenni például a *magas láz* és a *magas adó*, illetve az ehhez hasonló kifejezések létrejöttére és működésére. Szemléltetni lehetne azt is, miért nem a *hosszú* mint a horizontális kiterjedést reprezentáló melléknév vesz részt ezen fogalmi metaforák kialakításában.

További célként fogalmaznám meg végül a kutatási módszerek párhuzamos korpuszon való alkalmazását (vö. Sharoff 2002), amely arra a kérdésre is választ adna, hogy az egyes dimenzionálmelléknév-kombinációk közt mekkora az olvasati átfedés az egyes nyelvek vonatkozásában. Egy több nyelvre kiterjesztett vizsgálat a nyelvoktatás szempontjából is fontos eredményeket hozhat.

Függelék 1.

Kérdőív (A)

* Kitöltendő

i. Nemed *

- ☐ férfi
- ☐ nő

ii. Középiskolád helye (a város neve elég) *

iii. Hány éves vagy? *

1. Mi az ellentéte a következő szónak: NAGY * (ami elsőre eszedbe jut)

2. Mi az ellentéte a következő szónak: ALACSONY * (ami elsőre eszedbe jut)

3. Mi az ellentéte a következő szónak: HOSSZÚ * (ami elsőre eszedbe jut)

4. Milyen szavak (főnevek) jutnak az eszedbe, ha azt mondom, hogy az a valami (főnév) KICSI? (Írd le az első 5-7 szót, ami eszedbe jut!) *

5. Milyen szavak (főnevek) jutnak az eszedbe, ha azt mondom, hogy az a valami (főnév) RÖVID? (Írd le az első 5-7 szót, ami az eszedbe jut!) *

6. Milyen szavak (főnevek) jutnak az eszedbe, ha azt mondom, hogy az a valami (főnév) MAGAS? (Írd le az első 5-7 szót, ami eszedbe jut !) *

7. Szerinted mennyire jó a NAGY melléknév használata a következő főnévvel? 1: nagyon jó, 2: jó, 3: elfogadható, 4: nem elfogadható *

ZÖLD

	1	2	3	4	
nagyon jó	☐	☐	☐	☐	nem elfogadható

8. Szerinted mennyire jó a NAGY melléknév használata a következő főnévvel? 1: nagyon jó, 2: jó, 3: elfogadható, 4: nem elfogadható *

ELKÉPZELÉS

	1	2	3	4	
nagyon jó	☐	☐	☐	☐	nem elfogadható

9. Szerinted mennyire jó a NAGY melléknév használata a következő főnévvel? 1: nagyon jó, 2: jó, 3: elfogadható, 4: nem elfogadható *

FELNŐTT

	1	2	3	4	
nagyon jó	☐	☐	☐	☐	nem elfogadható

10. Szerinted mennyire jó a NAGY melléknév használata a következő főnévvel? 1: nagyon jó, 2: jó, 3: elfogadható, 4: nem elfogadható *

CUKOR

	1	2	3	4	
nagyon jó	☐	☐	☐	☐	nem elfogadható

11. Szerinted mennyire jó a NAGY melléknév használata a következő főnévvel? 1: nagyon jó, 2: jó, 3: elfogadható, 4: nem elfogadható *

TORONY

	1	2	3	4	
--	---	---	---	---	--

nagyon jó	☐	☐	☐	☐	nem elfogadható
-----------	-----------------------	-----------------------	-----------------------	-----------------------	-----------------

12. Szerinted mennyire jó a RÖVID melléknév használata a következő főnévvel? 1:

nagyon jó, 2: jó, 3: elfogadható, 4: nem elfogadható *

ÉRZÉS

	1	2	3	4	
nagyon jó	☐	☐	☐	☐	nem elfogadható

13. Szerinted mennyire jó a RÖVID melléknév használata a következő főnévvel? 1:

nagyon jó, 2: jó, 3: elfogadható, 4: nem elfogadható *

HÁZ

	1	2	3	4	
nagyon jó	☐	☐	☐	☐	nem elfogadható

14. Szerinted mennyire jó a RÖVID melléknév használata a következő főnévvel? 1:

nagyon jó, 2: jó, 3: elfogadható, 4: nem elfogadható *

HATÁRIDŐ

	1	2	3	4	
nagyon jó	☐	☐	☐	☐	nem elfogadható

15. Szerinted mennyire jó a RÖVID melléknév használata a következő főnévvel? 1:

nagyon jó, 2: jó, 3: elfogadható, 4: nem elfogadható *

HAJ

	1	2	3	4	
nagyon jó	☐	☐	☐	☐	nem elfogadható

16. Szerinted mennyire jó a RÖVID melléknév használata a következő főnévvel? 1:

nagyon jó, 2: jó, 3: elfogadható, 4: nem elfogadható *

FÉRFI

	1	2	3	4	
nagyon jó	☐	☐	☐	☐	nem elfogadható

17. Szerinted mennyire jó a MAGAS melléknév használata a következő főnévvel? 1: nagyon jó, 2: jó, 3: elfogadható, 4: nem elfogadható *

HÁZ

	1	2	3	4	
nagyon jó	☐	☐	☐	☐	nem elfogadható

18. Szerinted mennyire jó a MAGAS melléknév használata a következő főnévvel? 1: nagyon jó, 2: jó, 3: elfogadható, 4: nem elfogadható *

FÉNY

	1	2	3	4	
nagyon jó	☐	☐	☐	☐	nem elfogadható

19. Szerinted mennyire jó a MAGAS melléknév használata a következő főnévvel? 1: nagyon jó, 2: jó, 3: elfogadható, 4: nem elfogadható *

KUTYA

	1	2	3	4	
nagyon jó	☐	☐	☐	☐	nem elfogadható

20. Szerinted mennyire jó a MAGAS melléknév használata a következő főnévvel? 1: nagyon jó, 2: jó, 3: elfogadható, 4: nem elfogadható *

TORONY

	1	2	3	4	
nagyon jó	☐	☐	☐	☐	nem elfogadható

21. Szerinted mennyire jó a MAGAS melléknév használata a következő főnévvel? 1: nagyon jó, 2: jó, 3: elfogadható, 4: nem elfogadható *

ABLAK

	1	2	3	4	
nagyon jó	☐	☐	☐	☐	nem elfogadható

Kérdőív (B)

* Kitöltendő

i. Nemed *

ii. Középiskolád helye (a város neve elég) *

iii. Hány éves vagy? *

1. Mi az ellentéte a következő szónak: KICSI *

2. Mi az ellentéte a következő szónak: MAGAS *

3. Mi az ellentéte a következő szónak: RÖVID *

4. Milyen szavak (főnevek) jutnak az eszedbe, ha azt mondom, hogy az a valami (főnév) NAGY? (Írd le az első 5-7 szót, ami eszedbe jut!) *

5. Milyen szavak (főnevek) jutnak az eszedbe, ha azt mondom, hogy az a valami (főnév) HOSSZÚ? (Írd le az első 5-7 szót, ami az eszedbe jut!) *

6. Milyen szavak (főnevek) jutnak az eszedbe, ha azt mondom, hogy az a valami (főnév) ALACSONY? (Írd le az első 5-7 szót, ami eszedbe jut !) *

--

7. Szerinted mennyire jó a KICSI melléknév használata a következő főnévvel? 1: nagyon jó, 2: jó, 3: elfogadható, 4: nem elfogadható *

ZÖLD

	1	2	3	4	
nagyon jó	☐	☐	☐	☐	nem elfogadható

8. Szerinted mennyire jó a KICSI melléknév használata a következő főnévvel? 1: nagyon jó, 2: jó, 3: elfogadható, 4: nem elfogadható *

ELKÉPZELÉS

	1	2	3	4	
nagyon jó	☐	☐	☐	☐	nem elfogadható

9. Szerinted mennyire jó a KICSI melléknév használata a következő főnévvel? 1: nagyon jó, 2: jó, 3: elfogadható, 4: nem elfogadható *

FELNŐTT

	1	2	3	4	
nagyon jó	☐	☐	☐	☐	nem elfogadható

10. Szerinted mennyire jó a KICSI melléknév használata a következő főnévvel? 1: nagyon jó, 2: jó, 3: elfogadható, 4: nem elfogadható *

CUKOR

	1	2	3	4	
nagyon jó	☐	☐	☐	☐	nem elfogadható

11. Szerinted mennyire jó a KICSI melléknév használata a következő főnévvel? 1: nagyon jó, 2: jó, 3: elfogadható, 4: nem elfogadható *

TORONY

	1	2	3	4	

nagyon jó	☐	☐	☐	☐	nem elfogadható
-----------	-----------------------	-----------------------	-----------------------	-----------------------	-----------------

12. Szerinted mennyire jó a HOSSZÚ melléknév használata a következő főnévvel? 1:

nagyon jó, 2: jó, 3: elfogadható, 4: nem elfogadható *

ÉRZÉS

	1	2	3	4	
nagyon jó	☐	☐	☐	☐	nem elfogadható

13. Szerinted mennyire jó a HOSSZÚ melléknév használata a következő főnévvel? 1:

nagyon jó, 2: jó, 3: elfogadható, 4: nem elfogadható *

HÁZ

	1	2	3	4	
nagyon jó	☐	☐	☐	☐	nem elfogadható

14. Szerinted mennyire jó a HOSSZÚ melléknév használata a következő főnévvel? 1:

nagyon jó, 2: jó, 3: elfogadható, 4: nem elfogadható *

HATÁRIDŐ

	1	2	3	4	
nagyon jó	☐	☐	☐	☐	nem elfogadható

15. Szerinted mennyire jó a HOSSZÚ melléknév használata a következő főnévvel? 1:

nagyon jó, 2: jó, 3: elfogadható, 4: nem elfogadható *

HAJ

	1	2	3	4	
nagyon jó	☐	☐	☐	☐	nem elfogadható

16. Szerinted mennyire jó a HOSSZÚ melléknév használata a következő főnévvel? 1:

nagyon jó, 2: jó, 3: elfogadható, 4: nem elfogadható *

FÉRFI

	1	2	3	4	
nagyon jó	☐	☐	☐	☐	nem elfogadható

17. Szerinted mennyire jó az ALACSONY melléknév használata a következő főnévvel?

1: nagyon jó, 2: jó, 3: elfogadható, 4: nem elfogadható *

HÁZ

	1	2	3	4	
nagyon jó	☐	☐	☐	☐	nem elfogadható

18. Szerinted mennyire jó az ALACSONY melléknév használata a következő főnévvel?

1: nagyon jó, 2: jó, 3: elfogadható, 4: nem elfogadható *

FÉNY

	1	2	3	4	
nagyon jó	☐	☐	☐	☐	nem elfogadható

19. Szerinted mennyire jó az ALACSONY melléknév használata a következő főnévvel?

1: nagyon jó, 2: jó, 3: elfogadható, 4: nem elfogadható *

KUTYA

	1	2	3	4	
nagyon jó	☐	☐	☐	☐	nem elfogadható

20. Szerinted mennyire jó az ALACSONY melléknév használata a következő főnévvel?

1: nagyon jó, 2: jó, 3: elfogadható, 4: nem elfogadható *

TORONY

	1	2	3	4	
nagyon jó	☐	☐	☐	☐	nem elfogadható

21. Szerinted mennyire jó az ALACSONY melléknév használata a következő főnévvel?

1: nagyon jó, 2: jó, 3: elfogadható, 4: nem elfogadható *

ABLAK

	1	2	3	4	
nagyon jó	☐	☐	☐	☐	nem elfogadható

Kérdőív (C)

* Kitöltendő

Milyen szavak (főnevek) jutnak az eszedbe a BOLDOG melléknév hallatán? (Írd le az első 5-7 szót, ami eszedbe jut!) *

Milyen szavak (főnevek) jutnak az eszedbe a KIS melléknév hallatán? (Írd le az első 5-7 szót, ami eszedbe jut!) *

Függelék 2.

```
#!/usr/bin/python
# Kornelia Papp
#Encoding=UTF-8:

import sys
import codecs

infile_one = codecs.open(sys.argv[1], "r", "utf-8")
infile_two = codecs.open(sys.argv[2], "r", "utf-8")

# Make dictionaries

d_one = {}
d_two = {}

for line in infile_one:
    word = line.split()
    d_one[word[0]] = word[1]

infile_one.close()
for line in infile_two:
    word = line.split()
    d_two[word[0]] = word[1]

infile_two.close()

for key in d_one.keys():
    if key in d_two:
        print key.encode("utf-8"), d_one[key].encode("utf-8"), d_two[key].encode("utf-8")

for key in d_one.keys():
    if key not in d_two:
        print key.encode("utf-8"), d_one[key].encode("utf-8"), "0"

for key in d_two.keys():
    if key not in d_one:
        print key.encode("utf-8"), "0", d_two[key].encode("utf-8")
```

Szakirodalom

Források

Magyar Nemzeti Szövegtár (MNSZ), <http://corpus.nytud.hu/mnsz/>

Princeton WordNet: An Electronic Lexical Database (a dolgozatban: WordNet)
<http://wordnetweb.princeton.edu/perl/webwn>

Irodalomjegyzék

Aitchison, Jean 1998. Bad birds and better birds: prototype theories. In: Clark, Virginia P. – Eschholz, Paul A. – Rosa, Alfred F. (eds.), *Language. Readings in Language and Culture. 6th Edition*. Boston: Bedford/St. Martin's, 225–239.

Archibald, John 1989. A Lexical Model of Color Space. In: Corrigan, Roberta – Eckman, Fred – Noonan, Michael (eds.), *Linguistic categorization*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 31–53.

Arppe Antti – Gilquin, Gaëtanelle – Glynn, Dylan – Hilpert, Martin – Zeschel, Arne 2010. Cognitive Corpus Linguistics: Five points of debate on current theory and methodology. *Corpora* 5, 1–27.

Athanasiadou, Angeliki 2001. The conceptualisation and the construal of the concept of Width in English. In: Németh T. Enikő. (ed.), *Cognition in Language Use*. Antwerp: IPrA, 1–11.

Baker, Mark C. 2003. *Lexical categories*. Cambridge: Cambridge University Press.

Barnbrook, Geoffrey 1996. *Language and Computers: a practical introduction to the computer analysis of language*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Benczes Réka 2006. *Creative compounding in English: The semantics of metaphorical and metonymical noun–noun combinations* (Human Cognitive Processing 19). Amsterdam: John Benjamins.

Benkő Loránd (főszerk.) 1967–1976. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Benson, Morton 1989. The structure of the collocational dictionary. *International Journal of Lexicography* 2 (1), 1–14.

- Benson, Morton 1990. Collocations and general-purpose dictionaries. *International Journal of Lexicography* 3 (1), 23–35.
- Benson, Morton – Benson, Evelyn – Ilson, Robert 1997. *The BBI dictionary of English word combinations*. Revised Edition. Amsterdam: John Benjamins.
- Berlin, Brent – Kay, Paul 1969. *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*. Berkeley: University of California Press.
- Bhat, D. N. Shankara 1994. *The Adjectival Category: Criteria for differentiation and identification*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.
- Biber, Douglas – Johansson, Stig 1999. *Longman grammar of spoken and written English*. London: Longman.
- Bierwisch, Manfred 1967. Some Semantic Universals of German Adjectivals. *Foundations of Language, International Journal of Language and Philosophy* 3, 1–36.
- Bierwisch, Manfred 1988. Tools and explanations of comparison. *Journal of Semantics* 6, 57–93.
- Blutner, Reinhard 2004. Pragmatics and the lexicon. In: Horn, Laurence R. – Ward, Gregory (eds.), *Handbook of Pragmatics*. Oxford: Blackwell, 488–514.
- Bokor József 1991. A melléknév. In: A. Jászó Anna (szerk.), *A magyar nyelv könyve*. Budapest: Trezor Kiadó, 207–9.
- Carletta, Jean – Isard, Amy – Isard, Stephen – C. Kowtko, Jacqueline – Doherty-Sneddon, Gwyneth – Anderson, Anne H. 1997. The Reliability of a Dialogue Structure Coding Scheme. *Computational Linguistics* 23 (1), 13–31.
- Carter, Ronald 2001. *Ten criteria for spoken grammar*. Plenary presentation at AESLA XIX, Leon, Spain.
- Chen, Shengwei 2007. A Corpus-based Study of English Dimension Adjectives in Academic Speaking and Writing. *CELEA Journal* 30/6, 90–103.
- Cohen, Benjamin – Murphy, Gregory L. 1984. Models of concepts. *Cognitive Science* 8, 27–58.

Corrigan, Roberta – Eckman, Fred – Noonan, Michael (eds.), *Linguistic categorization*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Costello, Fintan J. – Mark T. Keane 1997. Polysemy in conceptual combination: Testing the Constraint Theory of Combination. In: Michael G. Shafto – Pat Langley (eds.), *Nineteenth Annual Conference of the Cognitive Science Society*. 137–142. Hillsdale/New Jersey: Laurence Erlbaum Associates Publishers.

Costello, Fintan J. – Keane, Mark T. 2000. Efficient creativity: Constraints on conceptual combination. *Cognitive science* 24, 299–349.

Coulson, Seana 2001. *Semantic Leaps: Frame-Shifting and Conceptual Blending in Meaning Construction*. New York/Cambridge: Cambridge University Press.

Croft, William 2001. *Radical construction grammar*. Oxford: Oxford University Press.

Croft, William – Cruse, D. Alan 2004. *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Cuyckens, Hubert – Dirven, René – Taylor, John R. (eds.) 2003. *Cognitive Approaches to Lexical Semantics*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.

Dirven, René – John R. Taylor 1988. The conceptualisation of vertical space in English: The case of “tall”. In: B. Rudzka-Ostyn (ed.), *Topics in Cognitive Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins, 379–402.

Dirven, René – Verspoor, Marjolijn 1998. *Cognitive Exploration of Language and Linguistics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Dixon, Robert M. W. 1982. *Where Have All the Adjectives Gone?* Berlin/New York/Amsterdam: Mouton de Gruyter.

Durell, Martin 1988. Zu einigen deutschen und englischen Dimensionsadjektiven. Eine vergleichende Analyse. In: Munske, Horst H. et al. (Hrsg.), *Deutscher Wortschatz. Lexikologische Studien*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 93–115.

Ebeling, Karen S. – Susan A. Gelman 1994. Children's use of context in interpreting *big* and *little*. *Child Development* 65 (4), 1178–1192.

Engel, Ulrich 1988. *Deutsche Grammatik*. Heidelberg: Julius Groos Verlag.

Eysenck, Michael W. – Keane, Mark T. 2003. *Kognitív pszichológia. Hallgatói kézikönyv*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Evans, Vyvyan 2004. *The Structure of Time. Language, Meaning and Temporal Cognition*. Amsterdam: John Benjamins.

Evans, Vyvyan – Green, Melanie 2006. *Cognitive Linguistics: An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Faarlund, Jan Terje – Lie, Svein 1997. *Norsk Referanse Grammatik*. Oslo: Universitetsforlaget.

Fauconnier, Gilles – Turner, Mark 1996. Blending as a central process of grammar. In: Adele Goldberg (ed.), *Conceptual Structure, Discourse and Language*. Stanford, CA: Center for the Study of Language and Information Publications, 113–130.

Fauconnier, Gilles – Turner, Mark 1998. Conceptual integration networks. *Cognitive Science* 22 (1), 133–187.

Fauconnier, Gilles 2004. Mental Spaces, language modalities, and conceptual integration. In: In: Davis, Steven – Gillon, Brendan S. (eds.), *Semantics: A reader*. Oxford: Oxford University Press, 346–365.

Firth, John Rupert 1957. *Papers in Linguistics 1934–1951*. London: Oxford University Press.

Fodor, Jerry A. – Pylyshyn, Zenon W. 1988. Connectionism and cognitive architecture: A critical analysis. *Cognition* 28, 3–71.

Gaál Edit 2002. *A magyar nyelv kis könyve*. Budapest: Műszaki Kiadó.

Galeote, Miguel Ángel – Peraita Adrados, Herminia – Checa Ponce, Elena 1999. Adult performance in naming spatial dimensions of objects. *The Spanish Journal of Psychology* 2, 39–54.

Garner, Wendell R. 1974. *The processing of information and structure*. Hillsdale, NJ.: Lawrence Erlbaum Associates.

Gärdenfors, Peter 1996. Conceptual spaces as a framework for cognitive semantics. Clark, Andy (ed.), *Philosophy and Cognitive Science*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 159–180.

Gärdenfors, Peter 2000a. Concept combination: a geometrical model. In: Cavedon, Lawrence – Blackburn, Patrick – Braisby, Nick – Shimojima, Atsushi (eds.), *Logic language and computation. Vol 3*. Stanford, CA: CSLI Publications, 129–146.

Gärdenfors, Peter 2000b. *Conceptual spaces. The geometry of thought*. Cambridge, MA: Bradford Books, MIT Press.

Geeraerts, Dirk 1988 Where does prototypicality come from? In: Rudzka-Ostyn, Brygida (ed.), *Topics in Cognitive Linguistics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 207–229.

Geeraerts, Dirk – Grondelaers, Stef – Bakema, Peter 1994. *The Structure of Lexical Variation. Meaning, Naming, and Context. Cognitive Linguistics Research 5*. Berlin: Mouton de Gruyter.

Gelman, Susan A. – Karen. E. Ravn – Laurence T. Maloney 1985. When "big" does not refer to overall size: dimensional adjectives in context. *Papers and reports on child language development* 24, 62–69.

Gilquin, Gaëtanelle 2006. The place of prototypicality in corpus linguistics. Causation in the hot seat. In: Stefanowitsch, Anatol – Gries, Stefan Th. (eds.), *Corpora in cognitive Linguistics: Corpus-based approaches to syntax and lexis*. Berlin/Heidelberg/New York: Mouton de Gruyter, 159–191.

Goy, Anna 2002. Grounding meaning in visual knowledge – A case study: dimensional adjectives. In: Coventry, K. R. – Olivier, P. (eds.), *Spatial Language: Cognitive and Computational Perspectives*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 121–146.

Greenberg, Joseph H. 1966. *Language universals. With special reference to feature hierarchies*. The Hague: Mouton de Gruyter.

Greimas, Algirdas Julien 1966. *Sémantique structurale. Recherche de méthode*. Paris: Larousse.

Halliday, Michael A. K. 1966. Lexis as linguistic level. In: Charles E. Bazell – John C. Catford – Michael A. K. Halliday – R. H. Robbins (eds.), *In Memory of F. R. Firth*, Harlow, U.K.: Longman, 148–162.

Halliday, Michael A. K. 1969. Categories of the theory of grammar. *Word* 17(3), 241–292.

Halliday, Michael A. K. 1978. *Language as social semiotic. The social interpretation of language and meaning*. London: Edward Arnold.

Halliday, Michael A. K. – Matthiessen, Christian M.I.M. 1999. *Construing experience through meaning: a language-based approach to cognition*. London: Cassell.

Hampton, James A. 1991. The combination of prototype concepts. In: Schwanenflugel, Paula J. (ed.), *The psychology of word meanings*. Hillsdale/New Jersey: Laurence Erlbaum Associates Publishers, 91–116.

Hausmann, Franz Josef 1985. Kollokationen im deutschen Wörterbuch. Ein Beitrag zur Theorie des lexikographischen Beispiels. In: Henning Bergenholtz – Joachim Mugdan (Hrsg.), *Lexikographie und Grammatik. Akten des Essener Kolloquiums zur Grammatik im Wörterbuch*, Tübingen, 118–129.

Herskovits, Annette 1986. *Language and spatial cognition*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hirschberg, Julia – Nakatani, Christine H. 1996. A prosodic analysis of discourse segmentation in direction-giving monologues. *Proceedings of the Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics*. Santa Cruz, 286–293.

Hoáng Thi Hóá 2010. *An investigation into syntactic and semantic features of some English dimensional adjectives and their Vietnamese equivalents*. Danang: M.A. Theis.

Hundsnurscher, Franz – Splett, Jochen 1982. *Semantik der Adjektive des Deutschen. Analyse der semantischen Relationen*. Opladen: Westdeutscher Verlag.

Jaarsveld, Henk van – Irena Drašković 2003. Effects of collocational restrictions in the interpretation of adjective-noun combinations. *Journal of language and cognitive processes*, 18 (1), 47–60.

A. Jászó Anna 1999. *A magyar nyelv könyve*. Budapest: Trezor.

Juhász, József 1980. A frazeológia mint nyelvészeti diszciplína. In: Rácz Endre – Szathmári István (szerk.), *Tanulmányok a mai magyar nyelv szókészlettana és jelentéstana köréből*. Budapest: Tankönyvkiadó, 79–97.

Justeson, John S. – Slava M. Katz 1995. Principled disambiguation. Discriminating adjective senses with modified nouns. *Computational linguistics* 21/1, 1–27.

Kamp, Hans – Partee, Barbara 1995. Prototype theory and compositionality. *Cognition* 57, 129–191.

Károly Sándor 1969. A melléknévi csoport. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 6. Budapest: Akadémiai Kiadó, 159–227.

Keszler Borbála 1992. A mai magyar nyelv szófaji rendszere. In: Faluvégi Katalin – Keszler Borbála – Laczkó Krisztina: *Magyar leíró nyelvtani segédkönyv*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 53–75.

Keszler Borbála (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Kiefer Ferenc 1978. A középfokú összehasonlítás a magyarban és a lengyelben. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 12, 173–183.

Kiefer Ferenc 2000. *Jelentéelmélet*. Budapest: Corvina Kiadó.

Kiefer Ferenc (szerk.) 2003. *A magyar nyelv kézikönyve*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Kis-Erős Ferenc 1915. *A magyar nyelv rendszeresen vizsgálva*. Budapest.

Lafrenz, Peter Georges 1983. *Zu den semantischen Strukturen der Dimensionsadjektiven der deutschen Gegenwartssprache*. (Göteborgs Germanistische Forschungen 24.) Gothenburg: Acta Universitatis Gothoburgensis.

Lakoff, George 1973. Hedges: a study of meaning criteria and logic of fuzzy concepts. In: Hockney, D. – Harper, W. – Freed, B. (eds.), *Contemporary research in philosophical logic and linguistic semantics*. Dordrecht, 221–271.

Lakoff, George 1987. *Woman, Fire and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: The University of Chicago Press.

Lang, Ewald 1989. The Semantics of Dimensional Designation of Spatial Objects. In: M. Bierwisch – E. Lang (eds.), *Dimensional Adjectives: Grammatical Structure and Conceptual Interpretation*. (Springer Series in Language and Communication 26). Berlin/Heidelberg, New York: Springer. 263–417.

Lang, Ewald 2001. Spatial dimension terms. In: Haspelmath, M. – König, E. – Österreicher, W. – Raibel, W. (Hrsg.), *Sprachtypologie und sprachliche Universalien*. 2. Halbband. Berlin/New York: Walter de Gruyter, 1252–1275.

Langacker, Ronald W. 1982. Space Grammar, Analysability, and the English Passive. *Language* 58 (1), 22–80.

Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of cognitive grammar. Vol. 1: Theoretical prerequisites*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Langacker, Ronald W. 2000. *Grammar and Conceptualization*. Berlin: Mouton de Gruyter.

Langacker, Ronald W. 2001. Discourse in Cognitive Grammar. *Cognitive Linguistics* 12 (2), 143–188.

Langacker, Ronald W. 2002. *Concept, image, and symbol: The Cognitive basis of grammar*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.

Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive grammar: A basic introduction*. New York: Oxford University Press.

Lee, David 2001. Genres, registers, text types, domains, and styles: Clarifying the concepts and navigating a path through the BNC jungle. *Language Learning and Technology* 5 (3). 37–72.

Lengyel Klára 2000. A melléknév. In: Keszler Borbála (szerk.), *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 142–151.

Levinson, Stephen C. 2004. *Space in Language and Cognition: Explorations in Linguistic Diversity*. Cambridge: Cambridge University Press.

Linde-Usiekniewicz, Jadwiga 2002. Dimension terms in Polish. In: Weydt, H. (ed.). *Langue–Communauté–Signification. Approches en Linguistique Fonctionnelle. Actes du XXVème Colloque International de Linguistique Fonctionnelle*. Frankfurt am Main/Berlin: Peter Lang, 217–221.

Lyons, John 1977. *Semantics*. Vol. 1–2. Cambridge: Cambridge University Press.

MacLaury, Robert E. 1987. Coextensive semantic ranges: Different names for distinct vantages of one category. In: Need, Barbara – Schiller, Eric – Bosch, Anna (eds.), *CLS 23: Papers from the 23rd Annual Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society. Part One: The General Session*. Chicago: Chicago Linguistic Society, 268–282.

MacLaury, Robert E. 1995. Vantage theory. In: Taylor, John R. – MacLaury, Robert E. (eds.), *Language and the Cognitive Construal of the World* (Trends in Linguistics. Studies and Monographs 82), Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 231–276.

MacLaury, Robert E. 1997a. *Color and Cognition in Mesoamerica: Constructing Categories as Vantages*. Austin, TX: University of Texas Press.

MacLaury, Robert E. 1997b. Vantage theory in cognitive science: An anthropological account of categorization and similarity judgment. In: Ramscar, M. – Hahn, U. – Pain, H. – Cambouropoulos, C. (eds.), *Proceedings of the Interdisciplinary Workshop on Similarity and Categorization*. Edinburgh: University of Edinburgh, Dept. of Artificial Intelligence, 157–163.

Manning, Christopher D. – Schütze, Hinrich 1999. *Foundations of Statistical Natural Language Processing*. Cambridge, MA; London, U.K.: Bradford Book & MIT Press.

Mettinger, Arthur 1999. Contrast and schemas: Antonymous adjectives. In: Stadler, Leon – Eyrich, Christoph (eds.), *Issues in Cognitive Linguistics*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 97–112.

Miller, George – Johnson-Laird, Philipp 1976. *Language and Perception*. Cambridge: Harvard University Press.

H. Molnár, Ilona 1966. A vonzat és a jelentés kérdéséhez. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 4, 157–165.

Murphy, Gregory L. 1988. Comprehending complex concepts. *Cognitive science* 12, 529–562.

Murphy, Gregory L. 2002. *The big book of concepts*. Cambridge, MA: MIT Press.

O. Nagy Gábor 1976. *Magyar szólások és közmondások*. Budapest: Gondolat.

Nordquist, Dawn 2009. Investigating elicited data from a usage-based perspective. *Corpus Linguistics and Linguistic Theory* 5 (1), 105–130.

Osherson, Daniel N. – Smith, Edward E. 1981. On the adequacy of prototype theory as a theory of concepts. *Cognition* 9, 35–58.

Osherson, Daniel N. – Smith, Edward E. 1982. Gradedness and conceptual combination. *Cognition* 12, 299–318.

Papp Kornélia 2006. Az elsődleges minőséget megnevező melléknevek alkategóriái. In: Mártonfi A. – Papp K. – Slíz M. (szerk.), *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Budapest: Argumentum, 347–356.

Papp Kornélia 2008a. A nem prototipikus melléknévi módosító szerkezetekről. In: Gecső T. – Sárdi Cs. (szerk.), *Jel és jelentés*. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 83), Budapest: Tinta Könyvkiadó, 273–280.

Papp Kornélia 2008b. Melléknévi konstrukciók fogalomintegrációs és geometrikus modellben. In: Keszler B. – Tátrai Sz. (szerk.), *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban*. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 88), Budapest: Tinta Könyvkiadó, 211–218.

Papp Kornélia 2008c. A melléknévi módosítóról. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 22, 431–454.

Paradis, Carita 2005. Ontologies and construals in lexical semantics. *Axiomathes* 15, 541–573.

Paradis, Carita 2008. Configurations, construals and change: expressions of DEGREE. *English Language and Linguistics*. 12 (2), 317–343.

Pusztai Ferenc (főszerk.) 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Putnam, Hilary. 1975. The Meaning of 'Meaning'. In: Gunderson, K. (ed.), *Language, Mind, and Knowledge*. Minneapolis, 131–193.

Quine, Willard V. O. 1960. *Word and object*. Cambridge, MA/London: MIT Press and John Wiley.

Quirk, Randolph – Greenbaum, Sidney – Leech, Geoffrey – Svartvik, Jan 1972. *A Grammar of Contemporary English*. London: Longman.

Rácz Endre (szerk.) 1968. *A mai magyar nyelv*. Budapest: Tankönyvkiadó.

Radden, Günter 1992. The cognitive approach to natural language. In: Pütz, Martin (ed.), *Thirty Years of Linguistic 25. Evolution. Studies in Honour of René Dirven on the Occasion of his Sixtieth Birthday*. Philadelphia/Amsterdam: John Benjamins, 513–541.

Rakhilina, Ekaterina 2000. *Kognitivnyj analiz predmetenyx imën. Semantika i sočetaemost'*. Moscow: Russkie slovari.

Reményi Andrea Ágnes 2010. Kollokációk korpuszalapú vizsgálata. *Fordítástudomány* 12 (2), 67–95.

Rosch, Eleanor – Mervis, Carolyn B. 1975. Family resemblances. Studies in the internal structure of categories. *Cognitive Psychology* 7, 573–605.

Rosch, Eleanor – Mervis, Carolyn B. – Gray, Wayne D. – Johnson, David M. – Boyes-Braem, Penny 1976. Basic objects in natural categories. *Cognitive Psychology* 8, 382–439.

Rosch, Eleanor 1972. Universals in color naming and memory. *Journal of Experimental Psychology* 93, 10–20.

Rosch, Eleanor 1978. Principles of Categorization. In: Rosch, Eleanor – Lloyd, Barbara B. (eds.), *Cognition and Categorization*. Hillsdale/New Jersey: Laurence Erlbaum Associates Publishers, 27–48.

Rumelhart, David E. 1980 Schemata: The building blocks of cognition. In: Spiro, Rand J. – Bruce, Bertram C. – Brewer, William F. (eds.), *Theoretical issues in reading comprehension. Perspectives from Cognitive Psychology, Linguistics, Artificial Intelligence and Education*. Hillsdale/New Jersey: Laurence Erlbaum Associates Publishers, 33–58.

Ryalls, Brigitte Oliver 2000. Dimensional adjectives: factors affecting children's ability to compare objects using novel words. *Journal of Experimental Child Psychology* 76, 26–49.

Schmid, Hans-Jörg 2000. *English Abstract Nouns as Conceptual Shells: From Corpus to Cognition*. Berlin: Mouton de Gruyter.

Shabani Minaabad, Malahat 2009. Semantic description of adjectives such as long, tall, high, low and short in three languages: English, Persian and Azerbaijani. *Bakı Universitetinin Xəbərləri, Humanitar elmlər seriyası* 2, Azerbajdzsán: Bakı Dövlət Universitetinin. 42–49.

Shabani Minaabad, Malahat 2010. The Effect of Context on Meaning Representation of Adjectives such as Big and Large in Translation from Different Languages such as

Russian, Persian and Azeri to English Language Texts. *Journal of Language Teaching and Research* 1/6, Finland: Academy Publisher. 791–796.

Sharoff, Serge 2002. Meaning as use: exploitation of aligned corpora for the contrastive study of lexical semantics. In: *Proceedings of the Third International Conference on Language Resources and Evaluation*, LREC 2002, May 29-31, 2002, Las Palmas, Canary Islands, Spain. European Language Resources Association. 447–452.

Sharoff, Serge 2006. How to handle lexical semantics in SFL: a corpus study purposes for using size adjectives. In: S. Hunston – G. Thompson (eds.), *Systemic Linguistics and Corpus*. London: Equinox. 184–205.

Sherman, Tracy 1985. Categorization Skills in Infants. *Child Development* 56, 1561–1573.

Shortall, T. 2007. *Cognition, Corpus, Curriculum*. Unpublished Ph.D. thesis, University of Birmingham, Birmingham.

da Silva, Augusto Soares 2003. Image-Schemas and Category Coherence: The Case of the Portuguese Verb *deixar*. In: Cuyckens, Hubert – Dirven, René – Taylor, John R. (eds.), *Cognitive Approaches to Lexical Semantics*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 281–322.

Simmons, Geoffrey 1993. A Tradeoff between compositionality and complexity in the semantics of dimensional adjectives. *Proceedings of the sixth conference on European chapter of the Association for Computational Linguistics Utrecht*, The Netherlands, 348–357.

Simon Györgyi 1987. A szófaji felosztás problémái. In: Rácz Endre – Szathmári István (szerk.), *Tanulmányok a mai magyar nyelv szófajtana és alaktana köréből*. Budapest: Tankönykiadó, 33–57.

Simon Valéria 2002. A magyar *-i* képzős melléknevekkel alkotott szószerkezetek viszonyjelentései és finn megfelelőik. *Nyelvtudományi Közlemények* 99, 250–259.

Simonyi Zsigmond 1895. *Tüzetes magyar nyelvtan történeti alapon*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

Simonyi Zsigmond 1914. *A jelzők mondattana*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

Sinclair, John 1991. *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford: Oxford University Press.

Singleton, David 2000. *Language and lexicon. An Introduction*. London: Arnold.

Smith, Edward E. – Osherson, Daniel N. 1984. Conceptual combination with prototype concepts. *Cognitive Science* 8, 357–361.

Smith, Edward E. – Osherson, Daniel N. – Rips, Lance J. – Keane, Margaret 1988. Combining Prototypes: A Selective Modification Model. *Cognitive Science* 12, 485–521.

Springer, Ken – Murphy, Gregory L. 1992. Feature availability in conceptual combination. *Psychological Science* 3 (2), 111–117.

Sproat, Richard – Black, Alan – Chen, Stanley – Kumar, Shankar – Ostendorf, Mari – Richards, Christopher 2001. *Normalization of non-standard words*. *Computer Speech and Language* 15 (3), 287–333.

Staab, Steffen – Udo Hahn 1998. Grading on the fly. In: Sharon J. Derry – Morton Ann Gernsbacher (eds.), *Cognitive Science '98 – Proceedings of the 20th Annual Conference of the Cognitive Science Society*. Hillsdale/New Jersey: Laurence Erlbaum Associates Publishers, 1019–1024.

Stanojević, Mateusz-Milan – Tuđman Vuković, Nina. 2009. *Dimensional adjectives in Croatian: the interplay of semantic, cognitive and structural factors*. The Slavic Cognitive Linguistics Conference (SCLC 2009) Prága, Csehország, 2009. október 15–17. <http://bib.irb.hr/prikazi-rad?&lang=EN&rad=430854>

Starkey, David 1981. The Origins of Concept Formation. Object Sorting and Object Preference in Early Infancy. *Child Development* 52, 489–497.

Stolz, Christel 1996. *Spatial Dimensions and Orientation of Objects in Yucatec Maya*. Bochum: Universitätsverlag Dr. N. Brockmeyer.

Stubbs, Michael 1996. *Text and corpus analysis. Computer assisted studies of language and culture*. Oxford: Basil Blackwell.

Stubbs, Michael 2004. *On very frequent phrases in English: distributions, functions and structures*. <http://www.uni-trier.de/uni/fb2/anglistik/Projekte/stubbs/icame-2004.htm>

Sweetser, Eve 1999. Compositionality and blending: semantic composition in a cognitively realistic framework. In: Janssen, Theo – Redeker, Gisela (eds.), *Cognitive Linguistics: Foundations, scope, and methodology*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter. 129–162.

Szeverényi Sándor 2006. A dimenzionális melléknevek rekonstruálhatóságáról. In: Büky László – Forgács Tamás (szerk.), *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei IV*. Szeged. 153–164.

Szilágyi N. Sándor 1996. *Hogyan teremtsünk világot? Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára*. Kolozsvár.

Talmy, Leonard 2000. *Toward a Cognitive Semantics, vol. 1: Concept Structuring Systems*. Cambridge: MIT Press.

Talmy, Leonard 2003. *The representation of spatial structure in spoken and signed language: a neural model*. *Language and Linguistics* 4 (2), 207–250.

Talmy, Leonard 2007. *The representation of spatial structure in spoken and signed language: a neural model*. In: Andrea C. Schalley – Dietmar Zaefferer (eds.), *Ontolinguistics: How Ontological Status Shapes the Linguistics Coding of Concepts*. Berlin: Mouton de Gruyter, 231–277.

Taylor, John R. 1989. *Linguistic Categorization. Prototypes in Linguistic Theory*. Oxford: Clarendon Press.

Taylor, John R. 2002. *Cognitive Grammar*. Oxford: Oxford University Press.

Taylor, John R. 2003. Near synonyms as co-extensive categories: 'high' and 'tall' revisited. *Language Sciences* 25, 263–284.

Temesi Mihály 1961. A melléknév. In: Tompa József (szerk.), *A mai magyar nyelv rendszere*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 225–228.

Thagard, Paul 1984. Conceptual combination and scientific discovery. In: Asquith, Peter D. – Kitcher, Philip (eds.) *PSA: Proceedings of the Biennial Meeting of the Philosophy of Science Association*, Vol. 1, East Lansing: Philosophy of Science Association, 3–12.

Thimar Márta 1989. A melléknévi csoport. In: Rácz Endre (szerk.), *Fejezetek a magyar leíró nyelvtan köréből*. Budapest: Tankönyvkiadó, 139–180.

Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Tolcsvai Nagy Gábor 2005. *Kognitív jelentéstani vázlat az igezőtő igéről*. *Magyar Nyelv* 101, 27–43.

Tribushinina, Elena 2008. *Cognitive Reference Points: Semantics Beyond the Prototypes in Adjectives of Space and Colour*. Utrecht: LOT.

Tribushinina, Elena 2009. On prototypicality of dimensional adjectives. In: Zlatev J. – Andrén, M. – Johansson Falck, M. – Lundmark, C. (eds.), *Studies in Language and Cognition*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 111–128.

Tsui, Amy Bik May 2004. What Teachers Have Always Wanted to Know – and How Corpora Can Help. *How To Use Corpora in Language Teaching*. Amsterdam/Philadelphia: J. Benjamins, 39–61.

Tuggy, David 2007. Schematicity. In: Dirk Geeraerts – Hubert Cuyckens (eds.), *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. 421–462. Oxford: Oxford University Press.

Turner, Mark 2007. The way we imagine. In: Ilona Roth (ed.), *Imaginative Minds*. London: British Academy/Oxford University Press, 213–236.

Tyler, Andrea – Evans, Vyvyan 2001. Reconsidering prepositional polysemy networks: The case of over. *Language* 77, 724–765.

Ungerer, Friedrich – Schmid, Hans-Jörg 1996. *An Introduction to Cognitive Linguistics*. London/New York: Longman.

Vandeloise, Claude 1988. Length, width and potential passing. In: B. Rudzka-Ostyn (ed.), *Topics in Cognitive Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins, 403–428.

Velcsov Mártonné 1968. A melléknév. In: Rácz Endre (szerk.), *A mai magyar nyelv*. Budapest: Tankönyvkiadó, 34–35.

Vogel, Anna. 2004. *Swedish Dimensional Adjectives*. Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series 36. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

Weydt, H. – Schlieben-Lange, B. 1998. The meaning of dimensional adjectives. Discovering the semantic process. *Lexicology* 4 (2), 199–236.

Wierzbicka, Anna 1986. What's a noun (or: How do nouns differ in meaning from adjectives)? *Studies in Language* 10, 353–389.

Wisniewski, Edward J. 1997. When concepts combine. *Psychonomic Bulletin & Review* 4, 167–183.

Wisniewski, Edward J. – Bassok, Miriam 1999. What makes a man similar to a tie? Stimulus compatibility with comparison and integration. *Cognitive psychology* 39, 3–4, 208–238.

Wulff, Stefanie 2003 A multifactorial corpus analysis of adjective order in English. *International Journal of Corpus Linguistics* 8, 245–282.

Zadeh, Lofti A. 1965. Fuzzy sets. *Information and Control* 8, 338–353.

Zadeh, Lofti A. 1976. A fuzzy-algorithmic approach to the definition of complex or imprecise concepts. *International Journal of Man-Machine Studies* 8, 249–291.

Zadeh, Lofti A. 1982. A note on prototype theory and fuzzy sets. *Cognition* 12 (3), 291–298.